ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия
ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ,
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

том седемнадесети

ДРАМИ

Под редакцията
на ЕЛКА КОНСТАНТИНОВА
и МЕТОДИ ЛИЛОВ

СОФИЯ • 1978

ИВАН ВАЗОВ

17

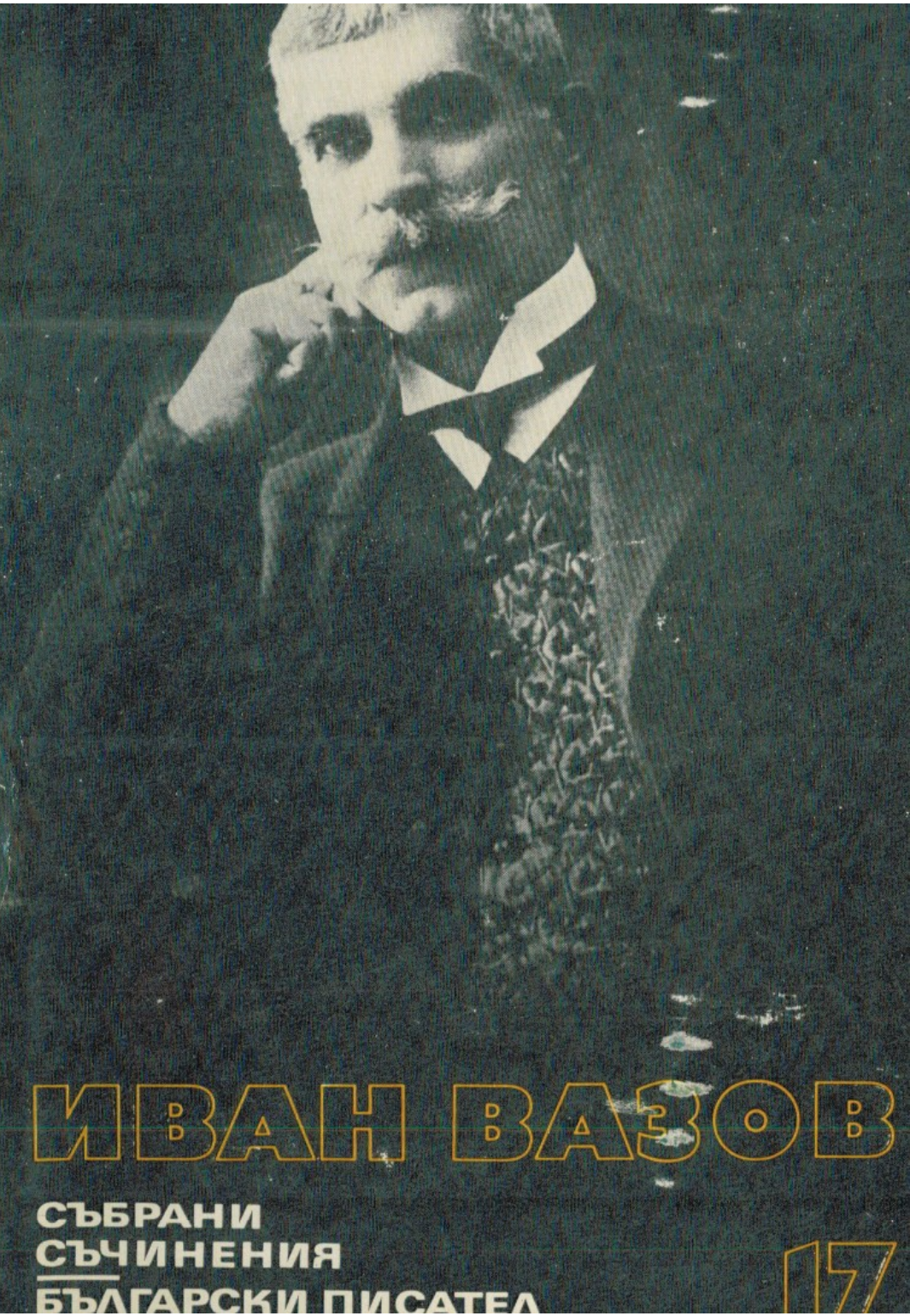

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

17

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

17

ИВАН ВАЗОВ

17

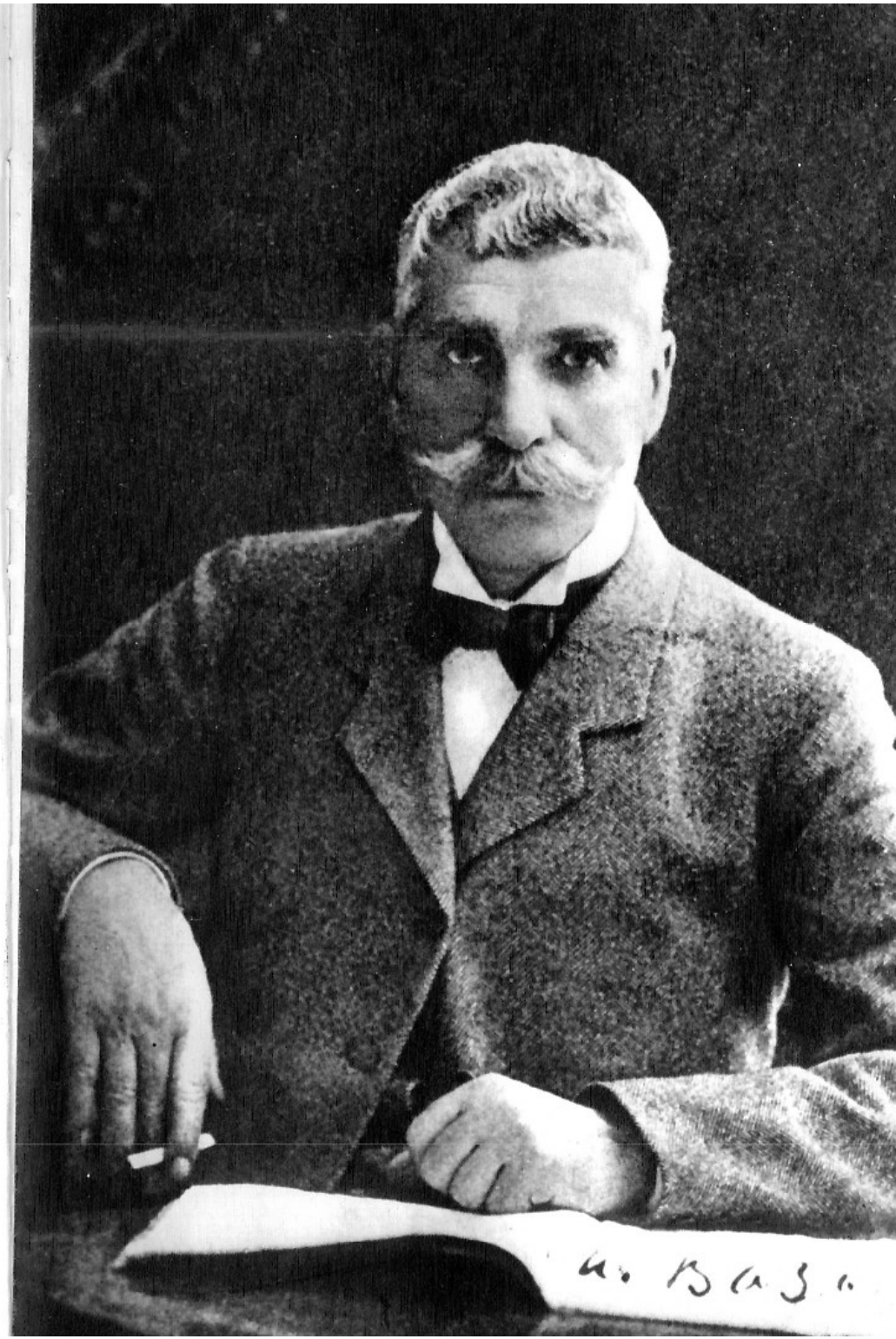

I

I

БОРИСЛАВ

ИСТОРИЧЕСКА ДРАМА В 5 ДЕЙСТВИЯ
ИЗ ЦАРУВАНЕТО НА ИВАНА АСЕНЯ II

ЛИЦА

ИВАН АСЕН II, български цар. Около 45—50-годишен, с коса и брада прошарени. Лице благо, реч повелителна. В 1-о действие в парадно облекло (багреница и корона), във 2-о и 3-о в обикновено (с диадема), в 5-о — в ловчийско (с шлем).

АННА, жена му. Около четирийсетгодишна.

ТАМАРА, Асенева дъщеря, девойка хубавелка, руса, в княгинско облекло; в 4-о действие в тъмни скромни дрехи.

БОРИСЛАВ, велик воевода, 30-годишен младеж, красив и юначен. Характер буен и поривист.

ГАВРАИЛ, ДРАГОТА, МОЙМИР, ПРИЯЗД — велики боляри и високи царски сановници.

ФУРКАС, кумански големец, началник на куманската дружина.

КИР ТОДОР, епирски император, пленник в Търново. 50-годишен, коса и брада черни, лице бледно. В тъмно полумонашеско облекло със скуфа. В 5-о действие в императорско византийско.

ИРИНА, дъщеря му, в свитата на Анна. Стройна хубавица с горещ темперамент.

ВЕЛА, болярка, Тамарина другарка.

ЗОЯ, жена на Гавраила.

СЛАВ, бивш мелнишки деспот. 60-годишен с шлем.

КОНТОФРЕ, барон, франкски рицар на Асенева служба. В рицарски дрехи.

ХИАЦИНТ, игумен в един старопланински манастир.

I ВЕЛИК БОЛЯРИН

II ВЕЛИК БОЛЯРИН

ЕДИН СОТНИК

ЕДИН ДЕСЕТНИК
ЕДНА ЦИГАНКА
УПРАВИТЕЛЯТ на Одрин
УПРАВИТЕЛЯТ на Драч
УПРАВИТЕЛЯТ на Белград
Боляри, боляркини, телохранители, войници; българи, кумани и франки; селяни и народ.

1-то действие става на трема на палата в Царевец, 2-то в Гавраиловия дом на Света гора, 3-то — в градината на Царевец, 4-то и 5-то в един старопланински манастир.

Събитието произлазя около 1237 година.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

Тремът на палата в Царевец, с колони. В дъното през бухарията се виждат зелени планински ридове с крепости по върховете.

ЯВЛЕНИЕ 1

Драгота, Моймир и Приязд, прави

Драгота. И тъй, боляри, ще ни остави скоро нашата светла княгиня, цветето на царския палат.

Приязд. Право казваш, Драгота: цвете благоуханно и обичливо. Ще бъде мъчно Асеню да се раздели с най-любимото си чедо, много мъчно.

Драгота. Истина, но една царска дъщеря, кога да е, трябва да бъде царица; а княгинята има чело, направено за корона. Нека бог благослови тая честита женитба.

Приязд (*гледа към града*). Ето Тамара си иде с колесницата от разходка. Тя не знае още. Царят два пъти я търсѝ да я пита. . .

Драгота. Да я пита? Да ѝ каже, Приязде. За такива работи не се питат момите на царските дворове. Царят даде дума, и свършено. А каже ли Асен нещо, планина се мести, думата му се не мести.

Приязд. Днес две радости ще празнуваме: сгодявката на Тамара и завръщането на Борислава от бойното поле. (*Погледва пак към града.*) Народът още отсега се трупа из улиците. Тържеството ще бъде голямо.

Моймир. Достойно за Борислава. Какви чудеса направи той. Прослави се повече, отколкото в

боя при Клокотница. Покри се с нови лаври. . . Вътре в шест месеца свърши войната с упоритите унгарци, разби ги, освободи Браничево и Белград, зароби предводителя графа Богомира и разпростря славата на Асеневото оръжие зад Карпатите. Истина, севастократор Александър беше главен вожд, но Борислав беше мечът, който води от победа на победа войската.

Приязд. Казват, че Борислав бил ранен там?

Моймир. Леко, по челото. Остал белег само там. (*Приязд пак се извръща към града.*)

Драгота. Царят ще покрие този белег с почести. Да, юнак чуден. Дързък до безумство. . . Помня, когато воювахме с кир Тодора — ти, Моймире, идеше с твоята дружина отзад, а Асен и аз отивахме с главните сили към Клокотница да срещнем кир Тодоровата сган. Когато войската бе на почивка, отбихме се в близкий манастир «Света Троица», дето Асен пожела да запали свещ и да се помоли. Стражата ни беше малка, само четирийсет души — не мислехме да срещнем там неприятел. Не щеш ли, тъкмо при село Гарваново, в един горист дол, загащи ни Гавраиловата войска, изневерешки: тя — около хиляда души. Царят е смутен. Остая ни или смърт, или предаване. Съветваме се, чудим се и се маем какво да сторим в тая минута, когато гледаме, че Борислав — беше двайсетгодишен хлапак! — препуска към неприятеля с десетина кумански конника, разбираш ли? С десетина конника само! Мечът му свети на слънцето! «Това безумно момче загина!» — извика Асен. Но какво се случи? Гавраиловата войска се уплаши ненадейно — кой знае как — и се пръсна в луд бяг. Ние бяхме спасени.

Моймир. Да, това беше цяло чудо. Казваха, че Гавраил пръв дал пример за бяг. Аз вярвам това. Гавраил има лисичи ум в палата и сърце зайче на бойното поле.

Приязд (*иде насам*). Да, левско сърце има у Бориславa. Но защо той няма и мъдростта на змията? Хвърля се в огъня за царя, но и света би хвърлил в огън за една своя прищявка. Буйна кръв. Необуздан и своеволен като вятърът. Помните ли, когато лани в горския дворец Борислав се скара с Асеня на трапезата за убития елен — кой от двамата го е застрелил — и си счупи чашата и излезе сърдит? Ние изтръпнахме от тая дързост. Но Асен, вместо да се разгневи, усмихна се и го повика: «Добре, добре, ти си победителят, нека е твоя славата. Налейте му сега тоя шлем с преславско вино, да го изпие на един дъх, за наказание, дето счупи чашата си», и го прости. Обича го.

Драгота. В кръвта им е, Приязде. И покойният му баща Радомир беше такава гореща глава. Помните? Преди да вземем Търново, той беше главния стълп на цар Борила, па и сродник. Но един ден Борил го разсърди и това му костувà престола и живота: Радомир мина към Асеня и Бориловата власт рухна. Търново ни отвори вратите си. Истина, че в битката под стените му Радомир падна убит. (*Гледа на север.*) Ето и Гавраил пристига в палата. Как изглежда радостен, че Борислав се връща победител! (*Ухилено.*) Той забрави Гарваново. . .

Приязд. Ех, много вода изтече оттогава. Хубаво е да се забравят обидите. Не забрави ли и Асен неговите? След Клокотница, дето бе съюзник кир Тодоров, Гавраил още пет години се скитà у гърците като зъл царев враг — а сега? Пръв негов съветник. . . Няма никога да забравя умилителния час, когато се предаде и паднал в краката на Асеня, думаше: «Царю, милост! Ето живота ми, ето сабята ми, служи си с тях!» А Асен го прегръщаше и му думаше: «Гавраиле, най-голяма радост за мене е да прощавам на враговете си!» И от тъмницата, дето бе хвърлен, преведе го в палата и го направи велик логотет. И не сбърка. Гавраил му стана предан служител. Забрави, че е брат Борилов, и помни само, че е син на България. С меча си Асен завладява царствàта, с добрината си завладява сърцата.

Драгота. Бог да го поживи. Дочакахме хубави дни. Царството цъфти и добрува в мир. Простряло се е от Синьо до Черно море. Славата царева достига и до най-далечните земи. Върна се Симеоновото време, боляри. . . Но право: велик по силата на меча си, Асен е още по-велик по благост на сърцето.

Приязд. Да, милостив. Ето, той пусна и кир

Тодора из крепостта и му позволи да живее в Гавраиловия дом на Света гора. Думат, че Ирина измолила баща си. Чрез нея той сега има достъп и в двореца.

М о й м и р (*усмихнат*). На черните очи на тая хубавица кой може да откаже нещо?

Д р а г о т а (*навъсен*). А аз по обичам да знам тоя грък в крепостта, дето беше толкова време, или поне далеко от Търново, далеко от България. Когато видя това лице на хищна птица в палата, все ми се чини, че под челото му не могат да се крият добри мисли. Загатнах веднаж Асеню за това, но той се намръщи: «Не обичам сплетни в палата, Драгота!» Великодушие неразумно.

П р и я з д. Бъди спокоен, Драгота, царят е по-прозорлив от нас и познава сърцата на хората.

Д р а г о т а. Само един бог гледа ясно в сърцата, Приязде.

П р и я з д. Не е вече първият кир Тодор, смири го злочестината, горкият. Все с броеници и по черкви. Ще се калугери.

М о й м и р (*навъсен*). И добре ще стори да се покае, че колкото престъпления. . . колкото човешка кръв тежи на душата му. . .

Чуват се далечни тръбни звукове.

П р и я з д. Чуйте, Борислав влазя в града.

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните, Асен, Анна, свитите им и телохранител

Т е л о х р а н и т е л я т (*влиза отляво и вика високо*). Царят!

Влизат тържествено Асен и Анна, в парадно облекло, последвани от своите свити: четири боляри, Ирина, три болярки и телохранители, Драгота, Приязд и Моймир се покланят ниско на Асеня и Анна, които им климат леко и със същия тържествен ход заминуват надясно.

Д р а г о т а. Да вървим и ние в тронната палата за тържествения прием на победителя.

М о й м и р. Да вървим. (*Тръгват надясно.*)

Д р а г о т а (*спира се и гледа към града*). Слава богу, Борислав се връща. Той знае по-смело да говори на Асеня. (*Излизат.*)

ЯВЛЕНИЕ 3

Т а м а р а, В е л а, после И р и н а

Т а м а р а (*влиза отляво развълнувана, последвана от Вела*). Върнахме се тъкмо навреме. Моят Борислав се връща, Вело. Иде си жив и здрав! Ох, свършиха се моите мъки. Шест месеца, Вело! Какви страхове за него, какви лоши слухове се пръскаха. . . Днес само слънцето изгря за мене.

В е л а. Но, княгиньо, предпазвай се, моля те.

Т а м а р а. Сега ще го видя. . . (*Живо.*) Ти казваш да се предпазвам, за да не издам тайната си? Но мене ми се чини, че целият палат я знае вече и дели радостта ми! Видя ли как слугите ме поздравляваха радостно: «Честита ти радост, княгиньо!» Защо да е моя само? Радостта е обща.

В е л а (*ниско*). Бедната, тя не знае, че е сгодена вече.

Т а м а р а (*отива при бухарията и гледа на север*). Показва се! Иде, иде, сестро. (*Вела отива бързо при нея.*)

Отвън дружно се пее:

Сбирайте се, моми млади,
вийте венци, росни китки,
ясни песни нагласете.

Т а м а р а. Как горделиво стои на врания си кон! Улиците почерняха от свят. Момите му хвърлят китки, пеят песни. Такова нещо беше и когато баща ми се връщаше от Клокотница. (*Гледат на север. Тръбите пак заревават, камбаните забиват.*)

Пак се пее.

Юнак иде, юнак славен.
Борислав от бой се връща.
Под коня му земя трещи,
сабята му светкавица.

Тамара. Каква слава! Планината заехтя!

Вела. Ето, приближи.

Тамара. Минува под нас. Народът му целува ръцете. О, милият Борислав! (*Хвърлят китки.*) Сестро, той гледа насам. Ох, сърцето ми ще се пукне. . . Воеводите го посрещат при великата порта. Виж, виж, драга Вело, сякаш славата го е разхубавила сто пъти повече. Как е красно юнашкото чело под лавровия венец на победата! (*Шумът утихва.*) Влезе в Царевец.

Вела (*с въздишка*). Ох, красен, достоен за обич. (*Идат насам.*)

Тамара (*живо*). Красен? За това ли го обичам аз? Има и други млади, хубави и високородни боляри. Но аз го обичам, защото е орел, защото е мъжествен и с благородно сърце; обичам го, защото прослави България и не жалей кръвта си за нея. Без тия добродетели, Вело, мъжката хубост би оставила сърцето ми студено. (*Поглежда я зачудено.*) Но ти като че си смутена, вместо да бъдеш радостна? Ти даже всичките си китки не хвърли?

Вела. Ох, залисах се. . . (*На себе си.*) Ох, любов, любов! Колко радости носиш ти, колко мъки криеш ти! (*Тамара тръгва бързо надясно.*) Къде, княгиньо?

Тамара. Отивам да го поздравя в тронната палата.

Вела (*задържа я*). Княгиньо, ти ми обеща да не ходиш там. Твоето силно вълнение ще те издаде

Тамара. Бъди спокойна, аз ще се въздържам.

Вела. Ти сама се лъжеш. . . Пред царя и пред великите боляри?. . . Виж, ти и сега си страшно развълнувана, цяла си пламнала. . . Чакай го тая вечер в градината. Аз ще му кажа. (*Показва се Ирина отдясно и подслушва.*)

Тамара. Но, Вело, разбери ме. Какво ще каже

Борислав, като само мене не види в тронната палата? Това ще го огорчи напразно.

Вела. Моля те, в градината!

Тамара. В градината? (*Мисли.*) Може би имаш право. Аз се не чувствувам на земята. . . Ох, тъй да сторя, в любимото място на нашите сладки срещи. Там е по-добре: искам да го целуна по геройското чело без свидетели и още с първото «добре дошел» да излея всичкото море от радост, което пълни душата ми. (*Излиза отляво, Вела я последва, но се спира.*)

Вела. Не, аз нямах храброст да ѝ кажа. Когато се върнахме от манастира, научих се, че е сгодена. А тя още не чу. . . Клетата княгиня! Клетият Борислав! В тронната палата тя би паднала като от гръм, ако би узнала. (*Скръбно.*) Ох, няма трайна радост и в светлите царски палати. (*Излиза отляво.*)

Ирина (*влиза отдясно развълнувана*). Обичала го! Обичал я! Срещали се тайно в градината!. . . А аз се радвах, че се завръща жив и здрав! (*Мисли няколко време.*) И като си помисля, че той ни плени при Клокотница, срам ме е. . . а аз го залюбих! Залюбих го още там, кога ми каза: «Прелестна девойко, не бой се, ти си под моя защита». . . Той приличаше на Ахила. И пленът ми не се виждаше тежък. И повече, и повече го обиквах, тайно. . . И когато той тръгна на война, аз плаках като луда. . . Очаквах го тъй нетърпеливо. . . И с такава радост днес го видях!. . . И защо? За да науча, че той любел друга, щерката Асенева. . . Но тя отива, отива!

ЯВЛЕНИЕ 4

Ирина и Зоя

Зоя (*влиза отдясно и я гледа зачудено*). Ти си много накичена днес, моя хубавице?

Ирина. Зоице, тя отива, отива, отива!

Зоя. Кой отива?

Ирина. Тя, Тамара, отива в Неапол.

Зоя. Що си тъй развълнувана? Ти ѝ завиждаш за това?

Ирина. Завиждам? Не, радвам се. Нека върви през морята. Сега научих, чух с ушите си, знаеш ли какво? Те се любили с Бориславa!

Зоя (*учудена*). Любили? (*Малко мълчание.*) Та какво?

Ирина (*пламенно*). Аз го любя. Знай, че аз го любя, Зоице. Крием в гърдите си досега тази тайна, но сега знай, че го любя, и съм отчаяна от скръб, и съм радостна, че тя отива. Нека се разкъса сърцето ѝ, както моето се къса сега.

Зоя. Ирино, ти си безумна. Да любиш тоя българин, тоя варварин? Той ви плени при Клокотница, нему дължите робството си. Какво би казал баща ти, ако чуеше?

Ирина. Баща ми? Кажи му, и аз ще му кажа. Той ме готви за някакъв морейски княз. Нека вече знае, че никого другиго не мога да обичам.

Зоя (*сърдито*). Императорска дъщеря да залюби тоя българин, тоя варварин?

Ирина. Ахил, Зоице. Такъв мъжествен, такъв хубавец. . .

Зоя. Пак варварин.

Ирина. И ти се ожени за варварин.

Зоя. Гавраил е от царски род и на главата му ще стои корона.

Ирина. Ако за едно моминско сърце бяха достатъчни тия две неща да го помамят. . .

Зоя. Ти си луда, луда! (*Излиза отляво.*)

Ирина (*съкрушено*). И сега, всяка надежда изчезна. (*Тръгва наляво.*) Любила го, любила го и тя? Мразя я! Ох, не ме свърта. . . (*Излиза. Пауза. Влиза отдясно Борислав.*)

ЯВЛЕНИЕ 5

Борислав

Борислав (*озърта се*). Сърцето ми подсказа, че тук ще я намеря. Де я? Царят ме отпусна и първата ми мисъл беше нея да видя. Първата ми мисъл? Вечната ми мисъл, всегдашния ми копнеж — Тамара да видя и да я прегърна. Сред праховете на битките нейния мил образ ми се мяркаше, сред фученето на стрелите и звека на сабите нейният сладостен глас звучеше на слуха ми. И в ония страшни мигове аз забравях смъртта, аз биех и гонех в луда ярост враговете: преди да бяха Асеневи, те бяха мои, защото ме отлъчиха от моето драго либе. . . Но де я? Тя последня ли ще пожелае да ме види? Напразно се озъртах при царя, нея я нямаше, и всичко ми беше пусто. . .

ЯВЛЕНИЕ 6

Борислав и Тамара

Тамара (*влиза отляво бързешката*).

Борислав. Тамаро!

Тамара. Бориславе! (*Дълго и страстно се прегръщат.*)

Борислав (*отдръпва се и я гледа нежно*). Ангело, видях те пак.

Тамара. Изжедня душата ми, Бориславе. Твоята слава беше тука моя слава.

Борислав. Славата? Аз я не виждах тука, като не виждах тебе. В тронната палата аз търсех с жедни погледи това мило лице и то ми се не мярна.

Тамара. Плашех се от радостта си. Но дай ми да целуна това геройско чело и лаврите по него. (*Целува го по челото.*) Добре дошъл! (*Хваща го за ръцете и го гледа щастлива.*)

Борислав. Скъпа Тамаро, все за тебе мислех.

Тамара. Ох, как съм треперала за тебе, като те мислех в ония ужасни опасности. (*Допира си нежно главата до гърдите му.*)

Борислав. Ужасни? Аз се боях само от едно, Тамаро, да не би да си ме забравила.

Тамара (*отдръпва се укоризнено*). Защо говориш тъй? Как можеш?

Борислав. Шест месеци раздяла, Тамаро, дълги като шест века! Ти знаеш какъв страшен злодей е времето, какви коварства се крият под неговите скутове. Какви черни мисли не ми минуваха през ума!. . .

Когато вечер, подир опасностите и умората на битката, аз се прибирах под шатъра си за почивка, в сънищата си аз се сепвах от зловещи видения: виждах един цар, който ти поднася един венчален пръстен с една корона. И тогава скоквах като луд от леглото си и изваждах сабята да съсека страшния блян.

Тамара. И виждаш, че това е било само лош блян. Остави тия мрачни мисли, тоя час е само за радост. О, как съм честита! Честита? Как е безсилен човешкият език! Защо сърцето няма свой собствен език? Защо не е ангелска арфа да излее в небесни химни радостта си?... Но ние вече няма да се разделим. Тая война се свърши и с нея мойте мъки. Ще се сбъднат вече нашите златни блянове. О, как е хубаво, боже, с любимия човек! Сега искам да прегърна всичкия свят. Ти си при мене, ти си мой, вечно мой! (*Озърта се.*) Но тука ние не сме свободни. Драги Борисла̀ве, ще те чакам тая вечер в градината.

Борислав. Тая вечер? Уви, Тамаро, тая вечер аз съм на царското пиршество и мястото ми е между баща ти и царицата. Аз съм пленник на славата си.

Тамара. Боже, пак разделени!

Борислав (*замислен малко*). Тая дума «разделени» ме плаши. Знаеш ли, Тамаро, какво ще сторя още утре? Това, което ти обещах на тръгване за бойното поле, ако се върнех победител. Ще ида при баща ти, ще падна на колене пред него и ще кажа: «Царю, любя дъщеря ти. И тя ме люби. Благослови ни!»

Тамара. Борислàве! (*Хваща му развълнувано ръцете.*) И татко ще склони с радост. Ти си герой, той те обича като син. В твоите жили тече царска кръв също.

Борислав. И ще станеш моя, моя, моя!

Тамара. Вечно твоя... вечно мой. (*Отдръпва се. Влиза Контофрè отдясно.*)

ЯВЛЕНИЕ 7

Горните и Контофрè

Контофре (*покланя се на Тамара и ѝ целува ръка*). Светла княгиньо, царят те зове.

Тамара. Ида сега, бароне.

Контофре (*почтително*). Позволи ми да ти честитя и аз.

Тамара (*учудено*). Да ми честиташ?

Контофре. Тогава ти още не знаеш?

Тамара. Аз току-що се върнах с Вела от Присовския манастир.

Контофре (*покланя се*). Поздравлявам най-почтително бъдещата неаполитанска кралица.

Борислав (*гледа го в ужас*).

Тамара. Ах! (*Хваща се за главата.*)

Контофре. При всичко това, събитието не трябва да удивлява дъщерята на великий Иван Асеня. Няма корона в цяла Европа, достойна за царственото чело на нашата прелестна княгиня.

Тамара (*стои вцепенена*).

Борислав. Бароне, ти говориш една опасна шега! (*Хваща си меча.*)

Контофре. Воеводо, твоите съмнения оскърбяват и мене, и княгинята. (*Към Тамара.*) През твоето отсъствие, княгиньо, царят прие пратениците на крал Фредерико, които носеха предложението му. Сега разбрах защо царят ми заповедà да те уча италиански. Аз бях честит да видя и даровете: за тебе скъпоценна и чудна бисерна огърлица, китайски свилени платове, златоткана мантия, златен пръстен с голям диамант и въз всичко това сърцето на един млад крал; за баща ти — два великолепни опитомени рогача, един зебър, златообковани оръжия... но, княгиньо, да вървим.

Борислав (*гневно*). И царят склони?

Контофре. Ако не беше така, щях ли да се осмеля да поздравя княгинята? Сбогом, войводо. Но бързай, княгиньо, царят два пъти те дирѝ. Ела.

Тамара (*гледа отчаяно Борислава и излиза отдясно*).

К о н т о ф р е (*гледайки към Бориславa, ниско*). Любов! Любовта победи победителя. (*Излиза.*)

Б о р и с л а в (*няколко време стои занемял*). Сгодил я, сгодил я вече! О колко съм се мамил в своята душевна простота! Аз леех кръвта си по бойните полета за неговото величие, аз палех в душата си светлата надежда, че родът ми, заслугите ми, лаврите ми. . . (*Спира се със страдалчески сбърчено чело.*) И в часа, когато се готвех да коленича пред него с молбата си. . . той бил вперил очи надалеко в една друга глава с корона, която само за това е ценна за него, че има корона!. . . Но тя? Какво ще стори там? (*Ходи малко.*) Настават за мене минути на неизвестност, по-страшни от вековете. (*Излиза бързо отляво.*)

ЯВЛЕНИЕ 8

Г а в р а и л влиза отдясно, после З о я.

Г а в р а и л (*сърдит*). Дойде, дойде! Тъкмо сега, когато аз желаех да го знам на оня край на света или в гроба. Тоя демон пак се изпречва на пътя ми. (*Влиза Зоя.*) Зоице, съдбата е против нас!

З о я. Не, съдбата ни помага.

Г а в р а и л. Що?

З о я (*поверително*). Сега узнах важно нещо: Борислав бил влюбен в Тамара и тя го любела.

Г а в р а и л. Но за нас какво от това?

З о я. Не разбираш? Той е влюбен в Тамара, а сега Тамара му отнимат.

Г а в р а и л. Ах, разбрах. (*Мисли.*) Ето една страст, която ще ни послужи като ново оръжие против Асеня. Зоице, ти ме зарадва.

З о я. Да, една уязвена любов в гърдите на човек буен и горд като Бориславa е по-опасна от гнева на наранена тигрица, на която грабят децата. В изстъплението си той ще направи някоя лудост, каквато никой не очаква от него в тоя палат. Той сам ще си строши главата. Тая любов и крал Фредерико ни идат на помощ.

Г а в р а и л. Тук виждам божият пръст. А то се

бях обезсърчил. Борислав тука — той сам е една многохилядна войска за Асеня.

З о я (*укоризнено*). Ти се бе отчаял? Не е ли те срам? Нима и без тая случка ти не беше длъжен да гониш пак целта си, за която работим тайно и неуморно толкова време? Нима ти малодушно би се отказал от онова, което е твое право, което аз искам? Бил Борислав сам една многохилядна войска за Асеня?! Но тая войска е с една шия!. . . И с хиляди да беше — какво? Има ли връщане за тебе? Смееш ли да помислиш това? Нима аз, щерка на кесаря Константина, внука на император, склоних да ти стана жена и да дойда после в това диво Търново, за да гледам, че си слуга на Асеня? Аз се женех не за Гавраила, а за Бориловия брат, за законния наследник на българския престол. С това условие ти и приех ръката в Одрин, помниш?

Г а в р а и л. Защо са тия укори, Зоице? Ти виждиш, че тая мисъл и мен гори мозъка, смущава сънищата ми. Ето година вече как аз мирен сън не зная; година как работя тайно, с опасност да изгубя очите си или главата си, за да намеря едномисленици, да насъскам недоволните, да въоръжа против Асеня затаените омрази в гърдите на братовите ми привърженици. . . И ти, Зоице, благодаря ти, ти ми беше силна помощница в тая мъчна работа, както и императорът със своята дълбока опитност и прозорлив ум ми стана неоценим съюзник. . . И всичко досега отиваше добре. . . Но този Борислав. . . Ах, ето го иде. (*Борислав влиза отляво намръщен.*)

ЯВЛЕНИЕ 9

Г о р н и т е и Б о р и с л а в, после т е л о х р а н и т е л

Б о р и с л а в (*без да ги види, ходи мрачен и разтревожен*).

Г а в р а и л (*приближава с приветливо лице към Бориславa*). Приветствувам те пак сърдечно, славний воеводо. Тия победни лаври не светят само на твоето чело, те озаряват със сиянието си челата на всинца ни.

Б о р и с л а в (*ходи развълнуван*).

Г а в р а и л. Днешният ден е двойно радостен. Освен твоето завръщане празнуваме и сгодявката на нашата княгиня.

З о я (*иронично*). Чест голяма, наистина, за княгинята. Не зная само питаха ли сърцето ѝ. (*Борислав я гледа втрещен.*) Една девица на нейната възраст и с нейното развитие все ще таи в дълбочините на душата си някой мил образ, макар и не с корона. Тъй ли? Аз мога да зная това, била съм мома. . .

Б о р и с л а в (*погледва я стреснато, па сяда и навежда глава*).

З о я. Не е ли това съвсем естествено, воеводо? (*Ухилена.*) Спомняш си чудесната история на Елена — ти си учил в Цариград философията и трябва да я знаеш. Елена се любела тайно с Париса, син Приамов. Една нощ любовникът ѝ я грабва и тя побягва с него през морето. Няма толкова високи планини и дълбоки бездни, които да попречат на любовта, когато тя е истинска и силна.

Б о р и с л а в (*сепнато*). Как?

Г а в р а и л. Ти си цял баща си, славният болярин Радомир, който умря за него. Царят премного дължи на любовта на вашия род.

Б о р и с л а в. Тя ще изгасне само с него. (*Става и пак ходи тревожно.*)

Г а в р а и л. Но царете имат един голям недостатък: обичат да забравят услугите. Да си кажа правото: великодушният и благият Асен е жесток, крайно жесток, без да чувствува това; като жертвува дъщеря си на своите тщеславни сметки, той може би убива с това и едно друго сърце, което е било готово да си даде всичката кръв за славата му. (*Гледа внимателно Борислава, който продължава да ходи развълнуван.*) Аз казвам още, че Асен е късоглед — аз ще си позволя откровено да му кажа това. Преди да дадеше думата си, той нито се сети да се озърне наоколо си. Може би да съгледаше някого, който по заслуги, по благородство на сърцето и рода си да е достоен за високата чест да му бъде зет много повече, нежели коронясаният чужденец в Неапол, който ще даде на Тамара блясъка, но не и щастието, а на Асеня само голата титла роднина, но не и сабята си.

Б о р и с л а в (*отива при бухарията и гледа към Търново*).

Г а в р а и л (*ниско на Зоя*). Погледът му блещи като светкавица. Той не каза нищо, но слушаше нашите думи. Ние произнасяхме с глас мислите му. (*Тръгват наляво.*)

Б о р и с л а в (*на себе си*). Аз съм убит. Тамара? Моята любов? Моят свят? Не, по-лесно бих претърпял да я видя в черната земя, а не в ръцете на един друг мъж, па бил той господар на половината вселена.

Влиза отдясно един телохранител.

Т е л о х р а н и т е л я т (*вика високо*). Царят!

Гавраил и Зоя се спират. Отдясно влизат Асен и Анна, последвани от свитите си. Зоя и Гавраил ниско се покланят Асеню.

ЯВЛЕНИЕ 10

Г о р и т е, А с е н, А н н а и с в и т и т е

А с е н (*отива бавно към Борислав*). Бориславе, чу за нашата домашна радост. Моята възлюблена дъщеря Тамара я сгодихме. Тя отива да украси с хубостта си и с душевните си дарби неаполитанския кралски двор.

Б о р и с л а в (*глухо*). Чух, царю.

А с е н. Радост и задоволство пълнят душата ми. Реших в тоя двойно честит за мене ден да ти изкажа по нов начин моето царско благоволение за заслугите, които ти принесе на мен и на царството. Бориславе, въздигам те на чин велик войвода.

Б о р и с л а в (*стреснато*). Царю, не приемам тази чест. . .

А с е н (*маха му с ръка*). Правя те бан на Търновската област. Подарявам ти във вечно владение славната крепост Бояна и пет села до Витоша с горите,

пасбищата и отроците. Всичко това ще бъде означено подробно в моя царски хрисовул.

Б о р и с л а в. Царю, аз и тъй съм богат от наследството на покойния ми баща и от твоите милости. Не приемам. Дай ги тия имоти на сърце алчно за богатство.

А с е н. Знам, че не си алчен, но ти трябва да приемеш, защото такава е нашата воля. Но нашето благоволение към тебе още не е изчерпано. След десетина дни, когато премените и даровете бъдат готови, Тамара ще тръгне за Цариград, дето ще се извърши бракосъчетанието ѝ с крал Фредерико, който иде там. Борославе, натоварвам те с голямата чест да ме представляваш там при светия обред. Нас важни държавни работи ни задържат тука.

Б о р и с л а в (*настръхнал*). Царю, не приемам, не съм способен да изпълня това послание.

А с е н (*маха му с ръка*). Знам, ти си скромен. Скромността е най-хубавото украшение на юнака. Но кой друг може по-достойно да замени Иван Асеня, ако не великий войвода Борислав, чиято слава се е прочула и по ония страни? Вие ще тръгнете през Варна. Войвода Тихомир с един отряд отбор войници ще ви придружава. Корабите са леки и здрави, а корабниците са опитни гръцки моряци.

Б о р и с л а в. Царю, ако преди един час, когато не знаех, би ми поръчал най-мъчната работа: да идех да се бия в далечна Азия със свирепите сарацини, да ти превземех генуезката царщина с безчислените ѝ кораби, да ти доведа вързан във вериги страшния татарски хан от руските полета — бих с радост изпълнил твоята заповед. Но тая не мога.

Зоя и Гавраил се споглеждат знаменателно.

А с е н (*гледа го зачудено*). Борославе, знаеш ли, че аз не съм навикнал да виждам непокорни служители? Кажи причината?

Б о р и с л а в (*съкрушено*). Ах, защо се върнах жив, а не паднах на бойното поле, пронизан от унгарските стрели!

А с е н. Какво има? (*Кимва на присъствуващите, които излизат с изключение на Анна.*) Говори!

Б о р и с л а в. Аз не мога да водя Тамара на венчаване в Цариград. . .

А с е н. Защо? (*Борислав мълчи.*) Говори!

Б о р и с л а в. Аз я любя. . .

А с е н. Как?

Б о р и с л а в. Царю, ний се обичаме.

А с е н (*гледа го строго няколко време*). Всеки друг на твоето място би си навлякъл пламъка на гнева ми. Благодари бога, че те викат Борислав, син на болярина Радомира. . . (*След малко мълчание.*) Слушай, Борославе. Всеки болярин, всеки ратай в царството има право да се допитва до сърцето си, когато урежда семейното си щастие. И най-последнята колиба се радва на това право. Царският дом го няма. Благото на държавата за него стои по-горе. Благото на тая държава, която бог ми повери и народът ме повика из руските степи да управлявам, налага понякога тежки жертви, които другите хора не познават. Мъка ми е, свидно ми е за Тамара, че я пращам тъй далеко; достоен си, скъп ми си и ти; но река ли да предпочета един болярски род пред други, мирът в царството се заплашва от завист и раздори. . . Аз сам, при толкова прекрасни търновски болярки, някои с най-благородна кръв в жилите, вземах за жена Анна (*поглежда Анна*), дъщеря на унгарския крал Андрея, и бог благослови този брак с щастлив живот. Тамара ще бъде жена на крал Фредерика: преди три месеца писмено му я обещах и сега му я пращам, защото тъй трябва.

А н н а (*тихо на Асеня*). Как не знаехме, как не знаехме, че се обичали!

А с е н (*ниско на Анна*). Анно, и да знаехме, що? Моята воля е такваз. . . (*Отстранява се с нея.*) Слушай, въз тая женитба аз градя велики надежди. Великият ми план за усвояването Цариград не може да се изпълни без помощта на флота, на морски съюзник. Още Симеон съзнаваше това. Аз намерих този съюзник в силния крал Фредерика. Договорът е подписан. Но Фредерик ми поиска ръката на Тамара, която аз му обещах. Това сродяване още повече ще укрепи съюза ни. Но засега нужно е в тайна да го пазим. (*Високо.*)

Младий човече, не бъркай твоите чувства в моите царски кроежи и не смущавай сърцето на дъщеря ми, привикнала безропотно да изпълнява моите родителски заповеди. Какво значат вашите преходни младежки увлечения пред благото и величието на държавата? Тамара е мома, но тя е щерка на Ивана Асеня, внука на стари Асеня и на Калояна, правнука на Самуила и на Симеона, и трябва да понесе с гордост жертвата, която нейният висок род й налага, както и ти си длъжен да слушаш само гласа на разума и да забравиш Тамара. (*Мисли малко.*) Дотук ти говорих като на приятел, като баща; сега ще ти говоря като господар. (*Енергически.*) Борославе, заповядвам ти утре рано да отпътуваш за кулата си и там да чакаш втора моя заповед. (*Излиза наляво с Анна.*)

Б о р и с л а в. На заточение! На моята искрена войнишка изповед отговарят по тоя начин! О, Асене, не си ме победил! Право казва тая лукава гъркиня Зоя: «Няма толкова дълбоки бездни и високи планини, които да попречат на любовта, когато тя е истинска и силна.» (*Влиза отдясно Тамара разплакана.*)

ЯВЛЕНИЕ 11

Борислав и Тамара

Б о р и с л а в (*спуща се към нея*). Тамаро, какво реши?

Т а м а р а. Ох, кой решава тук? Баща ми. (*Бърше си очите.*)

Б о р и с л а в. Но ти отказа? Или ти склони?

Т а м а р а. Борославе, виждаш сълзите ми.

Б о р и с л а в. Искам да видя волята ти. . . Ти плачеш? (*Тамара си бърше очите.*) Но отговори! Ти склони? Уплаши те гневът на баща ти? Аз ще сломя тоя гняв и всичко, що се изпречи между нас и любовта ни. Или на последния час призракът на царското величие и короната замая очите ти, смути сърцето ти? Кажи: ако е това, аз ще направя чудеса, аз ще се впусна в най-ужасните сражения, за да извадя из едно море кръв скиптъра на цар!

Т а м а р а. Борославе, как можеш да говориш тъй? Ти си моето величие, и моята слава, и моят цар. . .

Б о р и с л а в. Но ти какво стори?

Т а м а р а. Ах, какво можех да сторя аз, една слаба девойка, против страшната, непреклонна воля на баща си. Какво можа аз?

Б о р и с л а в. Онова, което би сторила последната девойка в царството, когато искрено люби. Широк е тоя свят, Тамаро, и ще се найде в него място, дето да диша свободно нашата любов.

Т а м а р а (*хвърля се на шията му*). Аз съм твоя, вечно твоя, вземи ме. . .

Б о р и с л а в (*прегръща я страстно*). Тамаро, ти сега си истинска дъщеря на Иван Асеня: силна.

Т а м а р а (*отделя се*). Ох, татко, прощавай. . . Одеве устата казаха «да», сърцето сега проговори. Какво сега? Заповядай.

Б о р и с л а в. Да бягаме.

Т а м а р а. Да бягаме. Накъде?

Б о р и с л а в. Далеко, дето бащината ти сила не стига. (*Мисли няколко време.*) Слушай, Тамаро. Когато бяха лани тука венецианските посланици, сприятелих се с един млад големец, Бонифацио. Той беше толкова добър, колкото и благороден. Той ми казваше: «Борославе, ела ми на гости във Венеция. В тоя град улиците са от море, а домовете от мрамор. Там е денонощна радост. Вечер над осветлените вълни черни лодки с лебедови носове се стрелят, сладки мандолини звучат, страстни песни на любовта се разнасят из въздуха. Там животът е празник, там е рай. Моят дворец е отворен за тебе. Бъди там като у дома си.» Аз бях забравил тоя разговор, сега си го припомних. . . Във Венеция, Тамаро!

Т а м а р а. Накрай света с тебе. (*Прегръща го.*)

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

Тераса на Гавраиловата лятна къща на Света гора. Столове. На стената иконостас с образа на св. Ивана Рилски. В дъното се вижда Търново, цяло, с Трапезица и Царевец. Зад тях долината на Янтра и лесисти планински върхове, увенчани с крепости. Чува се глухо свирня за хоро. Влизат отляво кир Тодор в полумонашеско облекло и с броеница в ръката и Хиацинт. Свирнята утихва.

ЯВЛЕНИЕ 1

Кир Тодор и Хиацинт

Хиацинт (*като иде с кир Тодора насам*). Така е, деспоте, нетрайно е земното величие, суета сует. Но нека бог те награди за твоето благочестие и християнско смирение.

Кир Тодор. Иде старост, отче, трябва да мислим за душата си. Моето земно царство отиде по божието повеление, сега мисля за небесното царство. Ох, то е само вечното и истинското. Душата ми копнее за тиха монашеска килия във вашата света обител, далеч от световните суети и шумове.

Хиацинт. Твоето желание е похвално и свято, и велика е честта за манастира ни. И Асен с радост чу това.

Кир Тодор (*кръсти се*). Бог да награди със земни и небесни добрини великия наш цар Иван Асеня за неговото благо сърце. Обсипа ни с милости. Неизчерпаема е неговата доброта към мене и дъщеря ми.

Всяка вечер горещи молитви възнасям към небето за неговия живот и здраве.

Хиацинт. Същото правим и ние, и цял народ с нас. Прощавай, деспоте, аз си отивам и довиждане.

Кир Тодор (*сваля шапка*). Благослови, отче, и поменувай ме в молитвите си. (*Целува му ръка.*)

Хиацинт (*като го благославя*). Благословение господе. (*Излиза отдясно.*)

Кир Тодор (*гледа подире му, усмихвайки се презрително и злъчно*). Глупци, ще ви кажа аз вам кой е този каващий се грешник!. . . Ще помните вие кога кир Тодор Комнен, епирски император, е бил пленник във вашето Търново! (*Отвън се чува някаква песен.*) *Той се ослушва намръщен. Песента се отдалечава и замира).* Пак песента за Клокотнишката битка, пак славят тоя проклет ден, в който изгубих свобода, империя, престол. . . Хубаво. Войната между мене и Асеня не се свърши с тоя бой. Тя се поднови от моя страна още по-люта и по-немилостива, но подземна. (*Мисли.*) Каква съдба! Преди половина век имаше в Търново един друг Асен и един друг пленник грък, Исак Комнен. Този пленник чрез хитрост видя в краката си главата на оня Асен. Сегашният пленник Тодор Комнен няма да засрами рода си. Той ще тъпче главата пък на този Асен. (*Извръща се сепнато.*) Някой болярин? (*Изважда една молитвена книга и чете пред иконостаса смирено.*) «И прости грехи наши волния и неволния». (*Влиза Зоя.*)

ЯВЛЕНИЕ 2

Кир Тодор и Зоя

Кир Тодор (*извръща се*). Зоице, ти ме стресна. Дойде ли Гавраил?

Зоя. Иде. Идат и Ирина и Тамара да погледат сбора. И Асен иде на разходка. И по обичая си ще се отбие у нас.

Кир Тодор (*мръщи се*). Пак ще трябват ниски поклони и раболепни усмивки, пак ще слушам да ме титулуват «деспоте».

Зоя. Чуй радостна вест: Фуркас е наш.

Кир Тодор. Чудесно!

Зоя. Но тогова купихме доста скъпо.

Кир Тодор. С много злато?

Зоя. Със злато и с титлата севастократор: обещахме му дъщеря си. Той е влюбен в нея, тя го бе омагьосала.

Кир Тодор (*учуден*). Давате я на този езичник?

Зоя. Търновският трон заслужава тая жертва и повече, драги приятелю. Давай много, за да вземеш всичко. Моята философия е тая. Царете и болярите на този народ жени са ги водили и жени ще ги водят. Тия варвари само женската целувка може да ги усмири или озвери!

Кир Тодор. Как добре ще стои короната на царица връз твоята глава, прелестна Диано!

Зоя. Да, короната на царица! Само тая мечта поддържа духа ми. Виждш ли там Царевец с ония бели палати? Искам оттам да гледам под краката си тоя омразен народ, макар че да достигна дотам, би трябвало да прегазя река с кръв; нищо — тя ще бъде българска кръв. (*Чуват се отвън викове. Зоя и кир Тодор отиват до бухарията и гледат наляво.*)

Кир Тодор. Асен се изкачи на ливадата. Отива в «Св. Троица». Хорото спря. Народът със свалени шапки радостно го поздравлява, ликува. (*Сочи си свирепо юмрука наляво.*) Скоро ще плаче! (*Идат насам.*)

Зоя. Кои бяха тия трима непознати велможи в свитата на Асеня?

Кир Тодор. Управителите на Одрин, Драч и Белград. . . (*Гневно.*) Одрин, Драч, Белград! Империята му! А аз? А моята? (*Тупа се в гърдите.*) Тука, тука е: омразата ми — ето империята ми сега. (*Гледа пак навън.*) О, страшно ще си отмъстя, Асене, и за Клокотница, и за отровата на унижението, що пих тука, и за милостта ти. И аз я използувах, за да те погубя. Когато един тигър види клетката си полуотворена, той изскача и бяга в горите. Аз, преди да избягам, ще разкъсам звероукротителя си. (*Приказвайки ниско със Зоя, излизат полека отдясно.*)

ЯВЛЕНИЕ 3

Ирина и горните

Ирина (*влиза отляво, отива при бухарията, гледа към града и пее*).

Сбирайте се, моми млади,
вийте венци, росни китки:
юнак иде, юнак славен,
Борислав от бой се връща.
Под коня му земя трещи,
сабята му — светкавица.

Кир Тодор и Зоя поглеждат отдясно сърдито.

Зоя. Ирино! (*Ирина се извръща смутено.*)

Кир Тодор. Ирино! Ти пееш Бориславовата песен? Как не те е срам? Това е недостойно за една гъркиня, а още повече — за дъщеря ми. Борислав е наш враг и трябва да го мразиш, както и аз го мразя.

Ирина. Той бе наш враг на бойното поле.

Зоя. Ирино, ти забравяш коя си.

Кир Тодор. Ти вече престана да мразиш, от когато си в двореца. Въздухът на Царевец повлия разслабително върху духа ти. Би казал човек, че в жилите ти не тече гръцка кръв; ти изглеждаш напълно щастлива, че си опашка на Анна. . .

Зоя. Престани да мислиш за оногова, това е унизително. Виж, той лудува за Тамара.

Ирина (*живо*). Но тя отива!

Кир Тодор. Тя отива да бъде неаполитанска кралица, тая незаконна дъщеря на Асеня, родена от една бедна руска болярка, а ти, потомка на императори, лудуваш за тогова, блазни те честта да вземеш един главорез дивак.

Ирина. Един велик воевода! (*Излиза.*)

Кир Тодор (*по нея сърдито*). Ти ще бъдеш жена на цар или — калугерица. Само слугиня не можеш да останеш в търновския палат. (*Към Зоя.*) Иде ми да се питам, моя дъщеря ли е тя? (*Влиза Гавраил.*)

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните и Гавраил

Гавраил (*на кир Тодора*). Ти си ме викал?

Кир Тодор. Имаме писмо от Ватаци.

Гавраил. Казвай, що пише?

Кир Тодор. Отговаря на моето. Императорът приема условията ни. Обещава се да изпрати веднага по твое поискване една петнайсетхилядна войска, щом Асен бъде. . . отстранен. В замяна на това иска не само Одрин, Анхиало и Месемврия, които му предложихме, а и родопските крепости.

Гавраил (*въси се*). Сиреч деспот Славовото княжество? Много иска.

Кир Тодор. Давай, давай, не се търгувай.

Зоя. Давай, Гавраиле!

Гавраил (*гневно*). Давай, давай! Вам, гърци, лесно е това! Но аз съм българин!. . . (*Мисли.*) Няма какво, ще отстъпя и родопските крепости.

Кир Тодор. Българската корона струва повече от няколко глупави къса земя.

Гавраил (*мръщи се*). Но народът?. . .

Кир Тодор. Народът що е? Сган безсмислена. Видиш ли го? Той играе там на поляната, а утре ще оре. И при Иван Асеня, и при Гавраила все ще играе и оре и ще вика: «Да живей царят!» Това стадо, който му стане овчар, по него блее, той го стриже.

Гавраил. Решено. Напиши писмото на Ватаци. (*Гневно.*) С помощта на измяната и чужденците Асен грабна престола на брата ми — пак чрез тях ще му го отнемат. Той мисли, че съм се помирил, че съм забравил, че ме е купил!. . .

Зоя (*злъчно*). Велик логотет! Слуга, облечен в свила! Короната, короната, Асене!

Кир Тодор. Какви новини от Бориславa?

Гавраил (*мрачно*). Все е в кулата си.

Кир Тодор. Все там?

Гавраил. Известих му по околен път, че утре е денят, в който изпращат Тамара за Цариград.

Кир Тодор. Е, той?

Гавраил. Казал: «Добър й час!» Готвел се да иде на лов и отишъл.

Кир Тодор. Мухльо! Аз го мислех плътояден орел, а той излезе пуяк. Отишъл на лов? Когато любовницата му откарват? Примирил се тъй лесно? Ех, княже, гърците другояче любят. . . Вие, българите, имате студена кръв като рибите. . . (*Мисли малко.*) А аз бях готов да се закълна в престола си, че тоя демон ще причака с дружина Тамара, ще мине през труповете на войниците, които я придружават, и ще я грабне и бяга с нея.

Гавраил. Там беше и моята надежда.

Зоя. А аз още я не губя.

Гавраил. Защо?

Зоя. Тамара все пъшкаше. Днес е спокойна, даже дойде на сбора. Влюбените не могат да останат спокойни, когато ги делят. (*Ниско.*) Аз ще следя. (*Тръгва.*)

Гавраил (*към кир Тодора*). Едно ме радва само, че спечелих и Фуркаса.

Кир Тодор. Да, каза ми Зоица.

Гавраил. Асен сляпо му се доверява. Но тия куманski наемници служат само за лична корист. Който им плати повече, нему са верни. Безпокои ме и другият, Контофре. Вчера са се записали на Асенова служба нови рицари и франки. С тия латинци лесно ще се разправим. Но тоя Борислав? Той остая при Асеня. Той е един лев, изправен при подножието на трона: тоя лев трябва да се махне оттам.

Зоя (*връща се*). Да се махне или премахне. (*Излиза.*)

Гавраил (*мисли*). Зоица има право. Една стрела отневиделица, мечът в ръката на един решителен нехранимайко в тъмнината — и отървани сме. Пътят за търновския престол често е бил окървяван. Нека Борислав бъде първата жертва, по трупа на която ще стъпя, за да се кача на стъпалата му.

Кир Тодор. У бийство не трябва още. То прави шум, подига подозрения. (*Мисли.*) Борислав, жив, може да ни бъде по-полезен.

Гавраил. Как?

Кир Тодор. Да го спечелим на наша страна.

Гаврaил. Това е немислимо.

Кир Тодор. Да се помъчим.

Гаврaил. Това е невъзможно! Борислав е предан като вярно псе на Асеня. Макар и сърдит, той ще бъде с него, а не с нас.

Кир Тодор. Няма невъзможно нещо във вашата България за умен човек. Страстта е страшна сила, била тя за жена, за злато или за корона. Който умее да използува тоя лост, може всичко да постигне, може агнето да превърне на тигър, а ангела на демон. Борислав предан? Фуркас не беше ли предан? Сега е наш. Едно време Калоян имаше един предан воевода — Манастрас, и тоя предан воевода заби меча си в гърдите му. Иванко не беше ли най-предан на стари Асеня? Уби го! Ти не беше ли предан на Иван Асеня? Копаеш му сега гроб. . . и имаш право на това. Болярин Радомир също измени на брата ти. И Борислав е замесен от същото тесто, от каквото и другите. Ако той стоически понася загубата на Тамара, яростта все ще пламти глухо в гърдите му против Асеня. Да се помъчим да използуваме тая ярост. Но иди лично поговори с пратеника на Ватаци, преди да тръгне. А аз ще поговоря с Ирина. (*Тръват надясно.*)

Гаврaил (*спира се*). Тя не е посветена в тайната?

Кир Тодор. Не е посветена. Но ако потряба. . . Често намесата на женското сърце в едно мъчно предприятие прави повече, отколкото сто мъжки ума. (*Излизат.*)

Влизат отляво Тамара, Ирина, Зоя и Вела.

ЯВЛЕНИЕ 5

Тамара, Ирина, Зоя и Вела

Зоя (*на Тамара*). Добре стори, царкиньо, че дойде да се поразвлечеш на Света гора.

Тамара. Ох, и за последен път.

Ирина. Как скърбя, мила Тамаро, че се делим. Сърцето ми се свива при тая мисъл.

Тамара. Благодаря ти, драга Ирино, виждам това. Откак ме сгодиха, и ти изгуби веселостта си. (*Обръща се към града.*) Ох, скоро ще напусна милото Търново. Как всичко ми е драго и свидно, как се е срасло моето сърце с него! (*Извръща се.*) Ох, да имаше как да се не деля от местата, свързани с най-скъпи спомени за мене. Чини ми се, че щастието само тука може да бъде пълно, в тоя хубав град.

Зоя. Това е привичка, Тамаро. Нима и Неапол не е хубав? Баща ми е бил там и разказваше: мраморни дворци край лъскавото море, вечна пролет над зелени брегове, позлатени с лимони и портокали, благоуханни градини, красоти. . . Там е рай. Колко ти завиждам.

Тамара. Зоице, рай е само с любимия човек. Раят не е извън нас, а вътре в нас. Когато сърцето е пълно, когато прелива от блаженство на щастливата любов, тогава и ледовитата пустиня се преобръща в рай за нас.

Вела (*от бухарията вика някому*). Иди си, не трябва. (*Обръща се насам усмихната.*) Циганка иска да ви гледа.

Ирина. Нека дойде. (*Затича се при бухарията.*) Ела, циганко! (*На себе си.*) Искам да узная бъдещето. И вече сърцето ми трепери.

Влиза циганката отляво.

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните и циганката

Циганката. Добър ви ден, хубави господарки.

Ирина. Черна невесто, гледай и право казвай! (*Сяда на стола и протяга ѝ дланта си.*)

Циганката (*гледа съчувствено в лицето ѝ*). Ти си много хубава, девойко. Не те познавам коя си, но дано мога да те зарадвам. (*Взема дланта ѝ и я гледа внимателно.*) Ръката казва много добре за тебе,

боляркиньо. Ти ще си вземеш мъж, какъвто ти мяза.

Ирина. Какъв е?

Циганката (*гледайки в ръката, провлечено*). Той е хубавец, висок, левент. . .

Ирина. Хубавец, висок, левент. Още?

Циганката (*гледа ръката*). И юнак е.

Ирина (*радостно*). Добре.

Циганката (*гледа пак ръката*). Има очи сини.

Ирина. Виж хубаво, трябва да е черноок. (*На себе си бързо.*) Тъй, Борислав е черноок.

Циганката (*гледа пак дланта*). Тъй, боляркино: черноок бил.

Ирина (*радостно на себе си*). Отгада, вещицата. (*Високо.*) Още?

Циганката. Още? Казах ти — хубавец: снага топола, очи соколови, мустаци има тънки, като миши опашки. . . И ще ви прати бог много дечица: осем момченца и две момиченца. Да ви са живи. Толкова са и моите. (*Присъствуващите се смеят. Пак гледа дланта.*) Ти мислиш много за него.

Ирина (*ухилено*). Ще ме обича ли много?

Циганката. Той те вече обича.

Ирина. Сполай ти, циганко. (*Хвърля ѝ монети.*)

Циганката. Да си жива, хубава боляркиньо. (*Събира монетите.*)

Ирина. А, забравих. А какъв е той сега, моят бъдещ мъж?

Циганката. Дай пак да видим. (*Гледа ѝ на ръката няколко време. Усмихната.*) Хубава боляркиньо, ще подариш още нещо.

Ирина. Добре, казвай.

Циганката. Той е голям човек.

Ирина. Велик болярин?

Циганката. По-голям.

Ирина. Велик войвода?

Циганката. Не, по-голям.

Ирина (*навъсва се*). Севастократор? Деспот? Княз?

Циганката. Още по-голям, най-голям: цар.

Зоя (*засмива се*). Ирино, честито ти!

Ирина (*сърдито хвърля монети на циганката*). Нà, иди лъжи по-нататък! (*Отива навъсена настрана.*)

Циганката (*събирайки монетите*). Не лъже баба ти, моме, това ти е писано. (*Към Тамара.*) Синеока моме, дай и тебе да погледам. Да видим твоя болярин рус ли е, черноок ли е. . .

Тамара (*усмихната*). Няма нужда, аз си знам...

Ирина (*иде ядосана към циганката*). Лъжкиньо! Княгиня Тамара ще вземе цар!

Зоя (*на циганката*). Тя е царската дъщеря.

Циганката (*смутено*). Ах! (*На себе си.*) Побърках ги, глупавата аз. Питах, но не разбрах добре. Взех тая за нея. (*Високо към Тамара.*) Кланям ти се, царкиньо, и прощавай мене, глупава баба. (*Към всички високо.*) Нека господ здраве да ви дава. (*Излиза наляво.*)

Вела (*на Тамара*). Княгиньо, да си ходим вече в палата. (*Шушне ѝ нещо, смеят се.*)

Зоя (*ниско*). Тя се смее с глас, тя е повече от спокойна — весела е. . . Моите подозрения се потвърдяват.

Тамара. Сбогом, Зоице. Ирино, няма ли да дойдеш с нас? (*Тръгва с Вела.*)

Зоя. Аз ще я доведа. Ние ще поизлезем пак на събора. (*Тръгват. Влиза отдясно кир Тодор и маха на Ирина да чака. Ирина се спира, другите излизат.*)

ЯВЛЕНИЕ 7

Кир Тодор, Ирина, Гавраил, после телохранител

Кир Тодор. Ирино, тебе търсех, ела насам. (*Ирина се приближава.*) Ирино, моето отеческо сърце размисли върху онова, което говорихме одеве. (*С мек съчувствен глас.*) Ти обичаш Борислава силно?

Ирина. Да.

Кир Тодор. Но той е равнодушен към тебе, дъще, той люби Тамара.

Ирина. Но тя отива, а той остая в палата. Всеки ден ще се виждаме.

Кир Тодор. Добре, аз ти давам съгласието си, аз не искам да пресилям сърцето ти. Люби Борислава. Ти си рядка хубавица, ти си умна, употреби всичко,

да направиш по-скоро да прежали Тамара и да те обикне.

И р и н а (*живо*). Той ще ме обикне!

К и р Т о д о р. Вярвам, твоята дивна красота е едно всепобедно оръжие въз мъжките сърца. Бориславовото е горещо, буйно, то е жедно сега за утеха. Вземи Борислава. Но аз турям едно условие за това мое съгласие. Но, драга дъще, по-напред да ти открия една тайна, която трябва да пазиш в глъбините на душата си. Заклеваш се?

И р и н а. Да, татко.

К и р Т о д о р (*озърта се предпазливо*). Ето що е: аз и Гавраил готвим свалянето на Асеня. (*Гледа я безпокойно.*) Какво казваш?

И р и н а. Нищо (*Троснато.*) Лошо правите.

К и р Т о д о р. От тая промяна зависи моето избавление от позорния плен.

И р и н а (*гледа баща си стреснато*). Ах! Значи, това расо, тия богомолства, това смирение — всичко това, татко, било. . .

К и р Т о д о р (*пресича я злъчно*). Маска, маска, дъще, за да приспивам подозрението, да заблудя и най-прозорливите. Станах на старини комедиашин! Пуснат съм, но подир мене Драгота е пуснал шпиони.

И р и н а (*мисли*). И кой ще бъде новия цар?

К и р Т о д о р. Гавраил.

И р и н а (*презрително*). Гавраил? Тоя страхопъзльо?

К и р Т о д о р. Той далеко не е Асен, но има право на престола и ще ми помогне с военна сила да си взема моя. При това, не съм длъжен да диря на тия българи господар с големите дарби на Асеня. Тоя народ расте по дух и сила и става опасен при достоен цар — парили сме се, та знаем. . . Но ето условието ми: като спечелиш любовта на Борислава за себе си, спечели му гнева против Асеня за нас, направи го да мине в нашия стан.

И р и н а (*живо*). Това е невъзможно!

К и р Т о д о р. Не е толкова мъчно. Борислав е ожесточен против Асеня. Но това не стига; тряба да го опълчим против него. За да постигнеш това, не жали нищо, разбираш ли? Нищо. Омай го, оплени го,

завладей сърцето и волята му и го направи наш съюзник. Той е кумирът на войската и ще ни бъде безценна помощ за сбъдването на плана ни.

И р и н а. Татко, как да опълча Борислава против Асеня, когато аз не мразя Асеня? Аз не мога това. Омразата не се натрапва, както и любовта.

К и р Т о д о р (*гневно*). Мрази го, защото ми си дъщеря, защото аз го мразя. Той ме направи на прах!

И р и н а. Той великодушно ти дари живота при Клокотница; той и днес е милостив и много ласкав към нас. Благодари, благодари съдбата, тате, че твоят победител се викал Иван Асен.

К и р Т о д о р (*сърдито*). Ти плетеш венцехваление на моя унищожител? Окаяна дъще! Остая само едно: да ме издадеш.

И р и н а. От издайствата това би било най-благородното. Но как е жално, че не мога да го направя! Ти ми си баща. Татко, откажи се от това гибелно предприятие.

К и р Т о д о р (*злобно*). Ирино, ще изпълниш ли това, което ти казвам?

И р и н а. Не!

К и р Т о д о р. Ирино!

И р и н а. Никога, никога няма да тласна Борислава против великодушний Асеня. Такова вероломство би опозорило любовта ми.

К и р Т о д о р (*мисли*). Обещай ми поне едно нещо: да направиш Борислава да стои настрана.

И р и н а. Едничкото, което мога да ти обещая, е да забравя това, което ми обади.

К и р Т о д о р (*на себе си*). Ти няма да имаш време да плениш Борислава, драга дъще; ти днес произнесе присъдата му. (*Влиза Гавраил.*)

Г а в р а и л. Видях се с пратеника. (*Съглежда Ирина и ѝ се кланя. Ниско на кир Тодор.*) Е, какво?

К и р Т о д о р (*ниско на Гавраил*). Зоица има право: Борислав трябва да се премахне.

И р и н а (*на себе си, гледайки Гавраил*). Тоя човек досега ми беше противен, сега ми стана ненавистен.

Т е л о х р а н и т е л (*влиза отляво и вика високо*). Царят.

Влизат Асен, Драгота, Моймир, Приязд, Контофре, управителите на Одрин, Драч и Белград и телохранители

ЯВЛЕНИЕ 8

Горните, Асен и свитата му

А с е н (*спира се пред иконостаса, сваля шлема и се кръсти*). Свети Иване, рилски чудотворче, покровителю на нашия род, имай ни под закрилата си. Во имя отца и сина и светаго духа, амин. (*Към Гавраила.*) Драги княже, отбих се да си почина в твоя летен дом. Оттука зрелището на моя първопрестолен град е чудесно. (*Сяда. Към тримата управители.*) А вие, воеводи, получихте заповедите ми. Драго ми е, че на границите ни е спокойно. Благодаря ви за вярната служба. Но бодри бъдете все и към народа кротки и мъдри, и правда да сеят вашите ръце. (*Управителите се покланят. Към кир Тодора.*) Деспоте, не забравяй, довечера ми си гост на пиршеството, че утре изпращаме Тамара за Цариград.

К и р Т о д о р (*кланя се ниско*). Благодаря за тая висока чест, всемилостивий господарю.

А с е н (*към Контофре*). Бароне, прати за Борислава в кулата му: други ден може да се върне.

И р и н а (*ниско*). Боже, ще го видя пак!

Д р а г о т а. Хубаво, царю. Ние не сме му се още нарадвали. И бог ти го повърна жив и здрав, за да стои близко до тебе и с предания си меч да пази царя от явни и тайни врагове. (*Поглежда кир Тодора.*)

К и р Т о д о р (*ниско, заканително*). Ще си спомня за тебе, зло старче. . .

А с е н (*към Драгота*). Той трябва да ми е сърдит. Но ако е размислил по-спокойно, видял е, че пак бях великодушен към него. Но скоро ще му мине. Огорченията в младите сърца не са трайни, те изчезват при първата усмивка на щастието, както мъглите се пръс-

кат от зарите на майското слънце. (*Става и гледа Ирина благодушно.*) Княгиньо, твоята хубост цъфти в палата ми. Вие бяхте с Тамара две разкошни цветя, що го веселяха. Сега ще остане само едното. Жално е такова прелестно цвете да извехне на стъблото, без да се откъсне от някого. . . от някой честит смъртен. . . (*Гледа я усмихнат.*) Харесваш ли Борислава? Тъй, коя мома със сърце не би го харесвала? В Търново няма мома по-хубава и юнак по-личен. Деспоте, какво казваш? (*Ирина е смутена.*)

К и р Т о д о р. Царю, твоят покорен раб ти благодари за това високо благоволение. Ирина отдавна е станала твоя дъщеря. (*Ирина се покланя Асеню и излиза.*)

А с е н. Зестрата от мене, и царска зестра! Истина, това мисля да стане малко по-после. Ватаци ме предизвиква и в случай на война Борислав ще поведе войската, та не е добро да делим двама младоженци веднага след сватбата.

М о й м и р. Царю, ние с радост ще чуем, когато ни повикаш на славни битки. Нашите оръжия вече ръждясват. . .

А с е н. Не трябва да се радваме, воеводо. Войната е гибелно дело; кръв и разрушения никнат там, дето тя мине. Но ако е рекла божията воля, ще я приемем и ще изпълним добре дълга си. (*Замисля се.*) Винаги, когато съм виждал кървави трупове по бойното поле, сърцето ми е плакало от скръб, макар и победата да е била наша. То плака и след победата при Клокотница. (*Поглежда кир Тодора.*)

К и р Т о д о р (*кланя се*). Великий Асене, твоето велико сърце стори тогава повече нещо: то пожали хилядите мои поробени войници и ги отпусна на воля. Те всички със сълзи те благославяха, както и аз те благославям до днес.

А с е н. Един обезоръжен враг не ми е вече враг. Помнете: най-скъпия диамант по короната на един цар е милостта. (*Свирня се чува на поляната.*) Народът е весел. Той като е весел, и нашето сърце е весело. С божия помощ дадохме му дълготраен мир, правда и доброчестина. Вишният благослови усилията ни.

(*Гледа към там.*) Моймире, видиш ли това вито хоро? Бих желал все такива битки да прославят моето царуване. (*Към тримата управители.*) А вие, воеводи, тръгнете си с миром. Волята ми узнахте. Пожелавам ви добър път. (*Управителите се кланят и тръгват.*) Чакайте. (*Към одринския управител.*) Кастрофилакте, помни, като се върнеш в Одрин, иди веднага в Родосто при Ватаци и говори му твърдо: знай, че зад твоите думи стои силата на цялата ми войска. (*Управителят се покланя и излиза. Към управителя на Драч.*) Протовестиарие, твоят път е много далечен — бог даде да се развява нашето славно знаме в Драч, над вълните на Синьо-море, както бе се развявало при Симеона и Самуила. Имай грижа, щото неаполитанските търговци, поданици на нашия роднина Фредерика, да намират ласкав прием и улеснения във всички албански пристанища. . . На добър час. (*Драчкият управител се покланя и излиза. Към белградския управител.*) Великий примикюре, ти ще почакаш да ти дам писмо за нашия белградски епископ, също и за крал Бела. Изпрати му го по скороходец в Будин по Дунава. (*Към болярите.*) Отговарям на неговото писмо. Крал Бела ми пише пак, по заповед на папа Григория, за богомилите, увещава ме да ги гоня. Не, това не мога. Богомилите помогнаха на баща ми при освобождението на отечеството. Из кривия път са, но те са българи, плът и кръв от моя народ, и сърцето ми не дава да ги мъча и пълня тъмниците с тях, както правеше Борил. За заблуждението си пред бога ще отговарят, не пред мене. Аз с всичката си голяма власт съм безсилен над душите им — душите им са на бога. Папата люто се оплаквал от мене, че ги търпя в царството си и им давам убежище, когато другаде ги гонят. Той би с радост видял земята ни посеяна с димящи клади, над които се пържат еретици. Аз мисля, че милостта е по-приятна богу, който сам с кротост и словото на истината просвещаваше заблудените овци, а не с меч и огън. (*Чува се клепалото. Кир Тодор се кръсти.*)

К и р Т о д о р. Царю, позволи за вечерня. . .

А с е н. Иди, деспоте, молитвата е щит против световните тревоги и суета. (*Кир Тодор излиза смирено. Приязд отива до бухарията и гледа наляво.*)

Д р а г о т а. Велики царю, твоята благост към народа ти има равна само твоята висока мъдрост. Нека вишният изпълни всичките твои желания. Нека изпълни още едно мое: видях царството велико и силно под твоя скиптър, видях славата ти отишла до най-далечни земи, видях чрез твоята мъдрост възобновен и наший патриаршески престол. Моля бога да те видя, че се качваш на цар Константиновий престол, и тогава ще извикам: «Нине отпущаеши раба твоего, владико». . .

А с е н (*иде полека насам*). Да. Цариград! Завета на моите славни предшественици. . . Пътят до Цариград е бил няколко пъти заливан с българска кръв. Защото истинската наша граница на юг е до цариградските стени, дотам, додето български език се говори и българско рало пори земята. Преслав, Търново, Охрид, това бяха временни столици; само падала на нашия държавен вървеж към обетования град. Столицата на българските царе трябва да е Цариград. . . И бог подготви пътя ни, като остави да се разсипе византийската сила и даде Цариград на франките. Но франките що са? Преходни гости там, и като такива, скоро ще си идат или ще ги накараме да си идат. И тях трябва да ги замести оня, който е най-силен с меча и с правото. Цариград трябва да бъде занапред не змийско гнездо пак на гърците, отдето през векове злини са се пущали против нас, а крепост на българската сила и величие. (*Към Моймира.*) Моймире, не скърби. Скоро може би ще тръгнем по славните следи, които са оставили Крум и Симеон из целия друм, дори до Влахернските врата. . . И бог ще благослови нашето оръжие, както го благослови при Клокотница.

В с и ч к и (*възхитени*). Живей, великий царю!

Чува се шум отвън.

П р и я з д (*към Асеня*). Безчислен народ се е събрал. (*Чуват се гръмовни викове.*)

А с е н. Що е това?

Приязд. Народът желае да те види! (*Чуват се по-ясни викове*: «*Да живей царят!*»)

Асен (*отива до бухарията, гледа малко и приветливо клюма с глава*). Да сте живи, деца мои! Веселете се!

Заехтяват гръмовни приветствия, смесени със свирни.

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

Лунна нощ. Част от градината на Царевец, осветена от луната. Отляво явори и брястове полузасенят една кула. Отдясно—зелени шубраци. На моравката каменна пейка. Едно чучурче там. В дъното част от крепостната стена със зъбци, о която опира терасата и която стена е ниска от тая страна. По-далеч планински ридове.

ЯВЛЕНИЕ 1

Ирина и Зоя

Ирина (*влиза*). Сърцето ми бие до пукване. И тая нощ не ще се спи. Тя ми се вижда дълга като вечността. Ясна деннице! Кога ще изгрееш, за да видя, че Тамара тръгва? Тя тръгва и Борислав остая тука. Скръбта му ще бъде голяма, но моите усмивки ще разсеят постепенно облаците из душата му. Моята красота ще замести полека-лека лика Тамарин там. . . Тия юнашки горещи обятия, жедни за любов и прегръдки, ще подирят в мене утеха и блаженството. (*Мисли.*) «Той те вече обича», каза ми циганката — тя прибърза. . . Той ще ме обича. Той ще бъде мой. Аз ще го превзема. Ще туря на работа всичките си съкровища от нежности и очарования, всичката страстност на любовта си, за да го направя мой. (*Мисли.*) Ще дохаждаме в тая мълчалива градина. Луната ще ни свети, както сега свети. . . А ние тук двама в упоение ще си шепнем сладките думи на любовта. . . И ще забравим целият свят с лошотиите му, с омразите му. (*Мисли.*) И как да мразя тоя добър Асеня? Още трепери сър-

цето ми от днешните му думи. . . Сякаш той четеше в него. . . (*Гледа няколко време през стената.*) Янтра свети на месечината. Как е голяма и бучи!. . . Ако тласнат някого от моста в буйните й вълни — удавен е, без друго удавен. (*Мисли.*) А като няма него, и заговорът остая без цел и няма да стане онова. . . Зоя може да плаче, тате ще се ядосва, но всичките добри хора ще се зарадват. (*Влиза Зоя отляво.*)

З о я (*бързо*). Ирино, ела нататък. (*Тръгва надясно.*)

И р и н а. Що има?

З о я. Ела с мене. Тук иде Тамара. Не бива да ни вижда. Ела.

Хваща я за ръката и двете излизат отдясно. Влизат отляво Тамара и Вела.

ЯВЛЕНИЕ 2

Тамара и Вела

В е л а (*тайнствено*). Царският пир сега се захваща. Тук е тихо и пусто.

Т а м а р а (*озърта се*). Няма го още. . .

В е л а. Ще дойде. Той е скрит у верния протоспатарий Станоя.

Т а м а р а. Как ми се видят миговете дълги! (*Зоя и Ирина поглеждат от шубраките.*)

В е л а. Той ще дойде.

Т а м а р а (*озърта се*). Ох, нашата мила градинка, ще я оставя. Прощавай ти, среброструйно кладенче, що си приглашало с напева си нашите любовни разговори. Боже, как ми тупа сърцето! Вело, жално ми е, че ще се разделя с тебе. Ти бе много добра.

В е л а. Бъдете само честити, Тамаро. Ах, ето го! (*Влиза отдясно Борислав, обвит в черна мантия.*)

ЯВЛЕНИЕ 3

Горните и Борислав

Т а м а р а (*спуска се към Бориславa*). Бориславе!

Б о р и с л а в. Ето ме. (*Целуват се.*)

Т а м а р а. Аз съм готова.

Б о р и с л а в. Куките на въжената стълба са метнати на стената. Долу под нея чакат моите хора. Ела. (*Хваща Тамара за ръката. Към Вела.*) Сбогом, драга Вело! Върни се назад!

Т а м а р а. Прощавай, мила Вело.

В е л а (*плаче*). Княгиньо, добър ви час. Бог да ви закриля. (*Целува им ръцете и излиза наляво плачеща.*)

Б о р и с л а в. Месечината скоро ще се закрие зад облака. Конете чакат при Янтра. (*Тръгват.*)

Т а м а р а (*спира се и се извръща наляво.*) Прощавай, татко! Аз те лишавам не само от любимата дъщеря, а и от най-храбрия ти воевода. Ще ли ми простиш някога?

Б о р и с л а в. Успокой се, Тамаро. Бащиният ти гняв ще мине, като на всеки баща, и той рано или късно пак ще разгърне обятията си на любимата си дъщеря и на верният си син, защото той е великодушен, колкото и велик. (*Покъртено.*) Прощавайте вий, светли палати, люлка на моята любов! Ти, градинке сенчеста, що си слушала и покровителствувала нашите блажени срещи. (*Гледа към града.*) Прощавай и ти, родно Търново; сбогом величествени скали, и ти, мила Янтро, със сладкия си ромон,тъй скъпи на сърцето ми. . . И ти, великий Асене, прощавай. Оставям те с решение пак да се върна при първия ти зов, да живея и умра за тебе.

Тръгват бързо надясно. Насреща им влиза Контофре, сподирен от петима франкски оръженосци.

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните, Контофре и франките

К о н т о ф р е (*гледа смаян Бориславa и Тамара*). Великий воеводо, къде с княгинята?

Б о р и с л а в (*мрачно*). Бароне, махни се от пътя ми.

К о н т о ф р е. Бориславе, пусни княгинята!

Б о р и с л а в. Контофре, махни се, остави ме да изведа Тамара.

Контофре. Бориславе, остави ме да изпълня дълга си.

Борислав. Има нещо по-голямо от дълга: любовта. Тая девица е моя. Пусни ни.

Тамара. Пусни ни, бароне.

Контофре. Без Асенева заповед — не!

Борислав (*хваща сабята си*). Контофре, ако ти е мил живота. . .

Контофре. Само през моя труп можеш да изведеш княгинята.

Борислав. Ще те убия! (*Измъква сабята.*)

Контофре. Бих желал да видя героят при Гарваново и при Клокотница, победителят на унгарите, способен ли е да дигне нож против един верен царев служител, който извършва дълга си. (*Повелително.*) Пусни Тамара! Инак си мой пленник. Ти насили нощя палата. Предай си сабята!

Борислав. Тая сабя не е навикнала да се предава, а да сече. Махни се! Ще умреш! Кажи на франките си да измъкнат сабите.

Контофре. Ти забравяш, че съм рицар. (*Към франките.*) Назад, отдалечете се! (*Франките излизат отдясно.*)

Борислав. Добре, двама.

Контофре (*измъква сабята*). Брани се! (*Бият се няколко време.*)

Тамара (*в ужас иска да ги разтърве*). Боже, ще убият Борислава!

Борислав и Контофре, биейки се, изгубват се наляво. Тамара ги последва, като вика. Няколко време на сцената е пусто. Чува се само звекът на сабите и виковете Тамарини, които отслабват. Влиза отдясно Гавраил.

ЯВЛЕНИЕ 5

Гавраил, после кир Тодор, Зоя, Ирина и войник

Гавраил (*радостно*). Чудесно! Той проникнал в самия палат! Това надминава всичките ни ожидания. Пропаднал е. Днес турям крак на първото стъпало на трона. (*Влиза отляво Зоя.*)

Зоя (*запъхтяно на Гавраила*). Там се бият! Иди помогни на Контофре. Сега е време: убий Борислава.

Гавраил. Как? Защо? Той и така е пропаднал. (*Влиза Ирина.*)

Зоя (*тласка го наляво.*) Убий го! Убий го! Само в гроба той не е опасен за нас.

Ирина (*уплашено дърпа Зоя*). Защо? Защо? Не бива да го убива! (*Влиза кир Тодор.*)

Кир Тодор (*тържествующ*). Победа! (*Прегръща Гавраила.*) Княже,поздравлявам те! Съдбата е с нас.

Гавраил (*гледа Ирина*). Защо се тъй вълнуваш, княгиньо? Прибери се. (*Отляво влиза войник.*)

Войникът. Великия воевода го закараха в кулата.

Кир Тодор. Тежко ли е ранен?

Войникът. Не е ранен.

Зоя (*на войника сърдито*). Защо го не убихте?

Войникът. Баронът не даде. (*Излиза бърже отдясно.*)

Ирина. Ще умра! (*Полита. Зоя я хваща и извежда отдясно. Влизат бързо отляво Драгота, Моймир и двама още боляри.*)

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните, Драгота, Моймир, двама боляри, после Приязд и Контофре

Драгота. Ужасно! Безумникът! Да се одързости до такава степен! Как го хванаха, Моймире?

Моймир. Като се биеха с Контофре, Борислав не видя, че зад него е един пън, спрепна се и падна. Войниците го налегнаха и с голяма мъка обуздаха. Той рани трима от тях. (*Влиза Приязд.*)

Приязд. Ужасно! Царят е страшно разлютен.

Гавраил. Боже, какво злодейство!

Моймир. Пропадна Борислав. Асен природно е с блага душа, но в гнева си. . . не дай боже. . . (*Влиза Контофре с вързана дясна ръка.*)

Контофре. Кой би повярвал, боляри? И да не беше ми Зоя казала. . .

Драгота. Ти си ранен, бароне?

Контофре. Леко. Но той се би добре. (*Отляво влизат Асен и телохранители със светила.*)

ЯВЛЕНИЕ 7

Горните, Асен и телохранителите

Асен (*намръщено иде насам. На телохранителите*). Доведете Борислава. (*На Драгота ниско.*) Нещастницата, сговорила се да бяга с него! Кой се надяваше? Отиването ѝ утре се отлага. В такава душевна смутня не бива да тръгва. . . (*Към кир Тодора, който тръгва да излезе.*) Деспоте, остани. (*Телохранителите докарват Борислава с отнет меч.*)

ЯВЛЕНИЕ 8

Горните и Борислав

Асен (*гледа го няколко време гневно*). Злощастнико, аз познавах твоята безразсъдна буйност, аз ти бих простил, когато ти с лудостта си би ми изгубил цял полк войска, когато по твоя вина бих изгубил една област. Но никога не предполагах, че ти си способен да сториш тия две неща: да престъпиш моята царска заповед и да покрусиш моята семейна чест.

Борислав (*навел глава, мълчи*).

Асен. Говори! Оправдай се!

Борислав (*мрачно*). Осъди ме!

Асен. Ти се даже не разкайваш?! Кой демон ти затъмни ума! Как се осмели да престъпиш моята заповед?

Борислав. Когато тя е права, аз давам живота си за нея, но когато тя е едно насилие, аз слушам сърцето си.

Асен. Ти си дързък!

Драгота. Борославе, преклони глава и моли за прошка.

Асен (*яростно*). Да се промъкнеш посред нощ в палата ми, за да. . . Разбойнико!

Борислав (*гордо*). Аз съм велик български воевода и син на болярина Радомира.

Асен. Ти опозори и единия, и другия!

Борислав. Убий ме, не ругай ме!

Драгота. Безумний човече, моли за милост!

Асен. Ти смееш да бъдеш още нагъл? Престъпнико!

Борислав. Престъпник е оня, който за своето тщеславие убива дъщеря си.

Асен. Ти?. . . (*Удря го по лицето с една хартия, която държи.*)

Борислав (*яростно*). Асене! (*Измъква меча на един телохранител, за да удари Асеня. Присъствующите се спускат и задържат ръката му. Борислав отпуща меча и престая да се съпротивлява.*)Заслужвам смърт, вземи ми живота.

Драгота. Великий боже, дигна меч против царя!

Асен (*на телохранителите*). В кулата! В окови! (*Телохранителите изкарват Борислава.*)

ЯВЛЕНИЕ 9

Горните, без Борислава и телохранителите, после Анна

Асен (*навъсен, мълчи няколко време*). Боляри, чухте, видяхте всичко. Нашия домашен пир се обръща на велик съд. Съберете мислите си, напрегнете ума си и ми кажете наказанието — защото аз искам още сега да се произнесе и изпълни присъдата.

Влиза отляво Анна и развълнувано отива при Асеня.

Анна (*умолително*). Господарю, милост за Борислав. Смили се за младостта му. . . Милост, милост!

Асен (*строго*). Анно, думата милост да не чувам тука. Жените имат нежни сърца, но слабо разсъждение. Един цар не трябва да слуша жена, когато иска да бъде строг и неумолим. (*Към Драгота.*) Драгота?

Драгота. Царю, той беше честен, храбър. Оби-

чал съм го като син. Но син ми да беше сторил това, аз бих го с радост отдал на строгостта на праведния ти гняв. Ала ти си милостив и всяка капка българска кръв за тебе е свидна. . . Накажи го, но го накажи великодушно. Борислав нека бъде пратен на двегодишно покаяние в манастир и половината му имот да усвои държавата.

А с е н. Моймире?

М о й м и р. Царю, косата още ми е настръхнала от онова, което видях одеве. Борислав ми е близък приятел, с него съм делил опасностите в битките, при Клокотница той ми спаси живота, почитам го като пръв юнак в царството. Но той дигна ръка против скъпоценният ти живот. Предлагам вечно изгнание из България.

А с е н. Ти, Приязде?

П р и я з д. Някой зъл демон затъмни ума на Бориславa и го погуби. Но, царю, ти бе милостив към много по-лоши неприятели. Бъди великодушен и към Бориславa. Десетгодишен затвор в тъмница.

А с е н. Контофре?

К о н т о ф р е. Обиден, както съм, аз нямам право на глас.

А с е н. Напротив, заповядвам ти да говориш.

К о н т о ф р е. Във великия войвода Бориславa съм навикнал да почитам мъж с високи военни доблести. На великия император Карломана той би бил достоен да бъде между първите пълководци. Царю, аз съм рицар и през моите уста говори душата на рицар. Срам на войника, който престъпи клетвата за вярност към царя; горко на войника, който дигне меч против царя си. А когато тоя войник е един велик войвода и тоя цар е Иван Асен, само смърт може да измие греха му. Но, царю, пощади живота на Бориславa, защото той никога не го е щадил за тебе. Предлагам петгодишно заточение във Видинската крепост и усвояване имотите му.

А с е н. У всички ви говори повече сърцето, отколкото разума. (*Мисли няколко време мрачно.*) Гавраиле?

Г а в р а и л. Царю, аз бях твой враг, наший род бе дълбоко обиден от Ивана Асеня. Но над личните

огорчения стои България. И аз забравих всичко и преклоних глава пред оногова, когото бог бе избрал да даде слава и щастие на отечеството.

А с е н. Ти си един от добрите му синове, Гавраиле.

Г а в р а и л. И ще говоря като такъв. Ако да беше на Бориславово място най-лютия ти явен враг, аз те бих коленопреклонно молил за него, бих ти казал: «Царю, млад е, прости го.» Но ти си крил под скута си един вероломен служител, претоварен с високи милости и благодеяния, един скрит и опасен враг, който дръзна да посегне на твоя скъпоценен живот. Дай пример спасителен на ония, които би се поблазнили по неговия път. Предлагам смърт.

А с е н (*към един от другите боляри*). Великий примикюре?

Б о л я р и н ъ т. Смърт.

А с е н (*клима на болярина до него*). Простосевасте?

Б о л я р и н ъ т. Смърт, според закона.

Влизат отляво Тамара, разплакана, с разпусната коса, и Вела.

ЯВЛЕНИЕ 10

Горните, Тамара и Вела

Т а м а р а (*коленичи пред баща си*). Татко, милост, милост за Бориславa! Пожали дъщеря си. . . Той не бе виновен, аз го увлякох. Аз го обичах. Накажи мене, прати ме в манастир, погуби ме, но него пощади. . . Прости го за тая минутна забрава. Не желание да те убие, не омраза, а само гордостта му, гордата му бащина кръв, която тече в жилите му. (*Става и сключва ръце плачуща.*) Татко, не гледай така страшно. Спомни Борислав кой е и какъв е бил за тебе. Пощади живота му и славата му. (*Обръща се към Анна.*) Царице, мале, моли се! (*Към болярите.*) Боляри, молете се и вие; молете се за великия български войвода! Татко, ти опрости най-страшните си врагове, прости и най-предания си служител. Татко, бъди великодушен, бъди велик и сега, както си бил винаги.

А с е н (*сърдит*). Окаяна дъще, иди си! (*На Вела.*) Отведи я! (*Вела извежда плачущата Тамара.*)

Т а м а р а (*преди да се изгуби отляво*). Татко, милост за Борислава. (*Излизат.*)

А с е н (*към кир Тодора*). Деспоте?

К и р Т о д о р (*кланя се ниско*). Великий господарю, аз нямам дума в това високо събрание.

А с е н. Аз ти я давам. Говори. Ти сам си бил цар и най-добре разбираш царската душа.

К и р Т о д о р. Благодаря ти за високата чест. Моето смирено слово? Великий царю, ако сберем в едно всичките наказания, предложени от високородните боляри, то пак е слабо възмездие. Човеческият ум още не е измислил наказание, достойно за подобно престъпление. Смърт? Какво е смърт? Един миг под острилото на джелатина. Царю, дай пример страшен. Нека Борислав живее, но да живее във вечна нощ, нека никога слънце да не види, а да гледа само в душевния си мрак ужаса на престъплението си. Удари, удари страшно, царю! Предлагам да бъде ослепен и да му се отсече ръката, която посегна на свещения ти живот.

Д р а г о т а (*ниско с гняв*). И която те хвана за полата при Клокотница.

А н н а (*умолително*). Господарю, не бързай.

А с е н (*маха й строго и ходи няколко време начумерен в дълбоко замисляне. Тамара се появява отляво плачуща.*)

Д р а г о т а (*на Моймира тихо*). Ох, не ми се харесват тия дълбоки бръчки на челото му.

М о й м и р. Тия бръчки са зловещи по неговото чело. . . . Такива бяха и когато Борила доведоха пред него.

П р и я з д (*тихо*). Жално, загина.

А с е н (*ходи още малко мрачен, па се спира внезапно. С висок, тържествен глас*). Боляри, деспоте, благодаря ви за мъдрите слова. Вие говорихте по съвест и по закон, като предани мои съветници, и докато вие говорихте, аз ви слушах и мислех. Сега и аз да кажа думата си, като Иван Асен: Борислав е пред мене безумник, но не престъпник. (*Гръмогласно.*) Прощавам го! Освободете го!

Д р а г о т а. Великий Асене]

Обща радост. Само Гавраил и кир Тодор стоят поразени.

Т а м а р а (*спуща се отляво с разперени ръце*). Татко мили! (*Пада пред краката му и ги целува.*)

З а в е с а

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

Пруст в един старопланински манастир. Отдясно две врати на килии — отсамната със завеса, отляво — също две килии. Коридорчета между тях и бухарията в дъното. Един иконостас. Един византийски полиелей виси от потона, незапален. Два стола. Зад бухарията се виждат в двора тополи и кипариси. Надвечер. Влизат Хиацинт и Контофре, сподирен от няколко френски войника.

ЯВЛЕНИЕ 1

Хиацинт и Контофре

Контофре. Ух, какъв път! Най-после ето ме в манастира. Уморих се, яздихме нàпреки през планината. (*Сяда.*)

Хиацинт. Та Асен ще ни бъде гост тая нощ?

Контофре. Така, отче игумене. Прибързах да ви известя. На лов сме. Отивахме в горския дворец. Но улучи се манастира на пътя ни и Асен пожела да спре и пренощува тука, за да се види с княгинята.

Хиацинт. И да я благослови за последен път като негова дъщеря. Утре тя става дъщеря на църквата, невяста Христова Теофана.

Контофре. Утре ли се подстригва?

Хиацинт. Утре е уречения ден. Ще я заведем в Търново, там ще се извърши тържествено свещений обред от патриарха.

Контофре (*скръбно*). И като помислиш за какво се почерня тъй млада и зелена, по причина на кого? Нещастният Борислав! Какви огорчения до-

несе на целия царски дом и на всинца ни! А царят тъй го обичаше. . . Когато в безумството си скокна от прозореца на кулата и казаха, че се удавил в мътните води на Янтра, Асен проля горещи сълзи. Тамара примря, нейното сърце навеки се разби. Когато се свести, тя веднага пожела да стане монахиня. Никакви увещания не помогнаха. Благочестивият Асен по съвета на патриарха най-после склони, макар и с голяма скръб. Но изпрати по-напред Тамара във вашия манастир за един месец, та в тишината и далеч от градските суети да размисли хубаво, преди да замени светлото одеяние с монахинското расо.

Хиацинт. И днес месецът изтече. Утре приема ангелски чин. (*Пауза.*) А годежа ѝ с крал Фредерика?

Контофре. Подир тая случка царят прати известие да му се извини и да му обади за Тамариното благочестиво желание. Случайно кралят не можал да тръгне за Цариград, защото сарацините нападнали държавата му, и това събитие го задържало там. (*Гледа към двора.*) Имате много гости в манастира?

Хиацинт. Тая вечер пристигнаха стотина поклонници от Руманя да се поклонят и запалят свещ пред чудотворната икона на свети архангела Михаила.

Контофре (*гледа към двора*). Алагатор Фуркас пристига с конницата. Царят тряба да е наблизо. Де ще нощува той?

Хиацинт (*сочи надясно вратата със завесата*). От тая килия се минува в друга по-широка. Там ще бъде. Там е дваж спал и цар Калоян, царство му небесно. А в съседната килия е Тамара. (*Сочи втората килия наляво.*) Там е кир Тодоровата щерка Ирина, дошла на разходка. Гостенка ни е и Зоя, Гавраиловата госпожа. Тя е оттатък. (*Сочи към десния коридор.*) Царят ги помолил да придружат и разтушават Тамара. Бедната девойка, нищо не я разтушава: ни другарките, ни разходките из тия хубави места, ни нашите увещания. Тя се е пренесла в скръбта си, търси самотията и размишленията, отрекла се е още отсега от радостите и суетите на грешния мир. . . (*Сочи първата килия наляво.*) А тая килия е собствена килия на деспот Слава. Тая вечер и той ни иде на гости.

Контофре. А, сърдития отшелник.

Хиацинт. И веселият философ. Но аз да видя за царската вечеря. *(Тръгва наляво.)*

Контофре *(тръгва и той)*. И аз да хвърля един поглед въз манастира. Началник съм на стражата.

Хиацинт. Ти не доведе всичките твои франки?

Контофре. Само пет души взех, защото Гавраил разпореди Фуркас да придружава царя с шейсет кумански конника. *(Излизат. Тамарината килия се отваря. Влиза Тамара с тъмно мирско облекло и Вела.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Тамара и Вела идат насам.

Вела. Фуркас пристигна с конницата. Баща ти трябва да е наблизо. *(Тамара въздиша.)* Имай грях от бога, княгиньо, не мисли го повече.

Тамара *(тъжно)*. Не мога.

Вела. Моли се, моли се, в молитва е спасението.

Тамара *(въздиша)*. И в молитвите все той ми се вестява. Знам го мъртъв, но го виждам все жив. Не мога да повярвам, че го няма. Боже, в монахинската килия, в която утре ще вляза, прати ми забрава и душевен мир. *(След малко мълчание.)* Вело, тая нощ го сънувах. Видях го, че влиза в килията ми изневиделица. Бе облечен в червената си мантия, в оная, с която се върна победител от унгарската война, и стиска меча си да не прави шум. Па ме гледа пламенно с големите си черни очи: «Ставай, каже, дойдох за тебе!» Аз се хвърлих в обятията му, а той ме понесе през въздуха като перо и усещам сърцето си до топлите му юнашки гърди. . . Хвърчим през някакви си сини моря. . . После палати мряморни, вълшебни чертози, лодки и песни под нас. . . Знаеш, каквито никога не съм чувала. . . Но се събудих. Призракът се изгуби и аз останах със скръбта си. Но още дълго чувствувах, че трепти тялото ми от прегръдките му. . . Но него го няма, той е умрял. . . Вело, аз не вярвам да е умрял, не може да бъде умрял. Ох, но да би бил жив, той и открай света би прелетял при мене. . .

Той би ме намерил, макар да ме крият в тая дивна планина; сърцето би му подсказало де съм. Който люби, той вижда всичко, той може всичко, за него няма невъзможно нещо. *(На пруста постепенно потъмнява.)*

Вела. Остави тия луди мисли. Мъртвите не се връщат, забрави го. Отърси от себе си всичко земно. Влез в светата божия обител с чисто сърце и невинна душа. . . така ще бъдеш приятна богу. . . Или размисли до утре добре, да се не каеш после, но късно? Знай, Тамаро, че бракът, в който влазяш с Христа, е вечен, връзките му са неразтъргаеми, самата смърт не може да ги разкъса. Помисли, имаш още време. Послушай ме, не се отричай от света.

Тамара. Не, там, решено е. . . Без Бориславa не ща света. *(Влизат Хиацинт със запалена вощеница в ръка и Контофре, като приказват.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Горните, Хиацинт и Контофре

Хиацинт. Наредихме всичко в трапезарията. Стъмни се, да запаля полиелея. . . Заръчах да запалят и свещите в църква. Асен по обичая си ще се помоли най-напред. Добър вечер, княгиньо. *(Пали полиелея.)*

Контофре *(целува ръка на Тамара)*. Кланям ти се, светла княгиньо. Баща ти иде да те види. Да те види за последен път като княгиня Тамара. *(Гледа я малко време съчувствено.)* Княгиньо, ти си млада, ти си росно цвете, жедно за слънце и въздух. Защо отиваш да повехнеш в килията? Оня, за когото правиш това, заслужава ли тая жертва? Остави го, той е умрял за тебе и за България.

Тамара. Ах, бароне, нема смъртта може да загрози паметта на един герой? Нема смъртта може да изпъди от сърцето образа на горещо любимия човек? Или вълните на Янтра, като погълнаха Бориславa, отнеха и славата му, и величието на душата му, та да го забравя тъй лесно? Защо си тъй жесток към един умрял?

, Контофре *(умислен)*. Умрял? Да, умрял. *(Жи-*

во.) Но не умрял във вълните на Янтра, както мислехме, но в друга бездна!

Тамара *(поразена)*. Ах!

Контофре. В бездната на позора, защото той е жив.

Тамара *(радостно)*. Жив? Жив?

Контофре. Да, жив, княгиньо. Но сега за мене е по-умрял, отколкото ако да го знаех в дъното на ада.

Тамара. Жив? *(Прегръща Вела.)* Вело, той бил жив!

Хиацинт. Що думаш, бароне? Та нали Борислав се удави?

Контофре. Друг ще е бил. Излъгани сме били по падналия му шлем там. *(Към Тамара.)* Забрави го съвсем, княгиньо, и продължавай да го мислиш за умрял. Той е недостоен, той бил недостоен за твоята любов.

Тамара *(ужасѐна)*. Боже, аз ще умра! *(Към Контофре.)* Кажи, какво е?

Контофре. Бъди храбра и слушай горчивата истина: Борислав успял да избяга и да мине в гръцката земя. . . Там. . .

Тамара *(прекъсва го)*. Жив? Жив?

Контофре. Жив, но за неговото име, за неговата чест беше по-добре да бе се заврял трупа му в тинята на Янтра. Борислав сега е в Родосто на служба при императора Ватаци. Отишъл там с цел да се опълчи против нас в случай на война с гърците.

Тамара *(поразена)*. Ах!

Хиацинт. Анатема!

Контофре. И царят го осъди на смърт!

Тамара *(съвзема се)*. Лъжа! Кой казва това за Борислава? Кой го е видял там?

Контофре. Болярин Веселин. Той се върна преди една неделя от Родосто, дето бе изпратен от царя с предложения до Ватаци.

Тамара. Веселин лъже или са го излъгали! Това е гнусна клевета.

Контофре. Как и аз бих желал това! Но Веселин го видял там с очите си в облекло на гръцки севастократор. Проклятие! Завел там една дружина от

осемстотин души българи нехранимайковци, за да се бие против Асеня, той, който беше славата на царството, идола на войската!

Тамара. Клевета! Клевета!

Вела. Княгиньо, не вълнувай се, а да идем да причакаме баща ти. *(Тръгват.)*

Хиацинт. Грехота е, княгиньо. Как можеш да се застъпяш за човек, който тегли меч на баща ти, отиде да служи на гърците, на враговете му!?

Тамара *(повръща се)*. Това е лъжа! Аз познавам Борислава. Познавам сърцето му и душата му. И понеже го обичам, аз най-добре го познавам. Той е най-благородния човек. В гнева на оскърбената си гордост той дигна меч против баща ми, той можеше да убие и мене. Но никога не е способен да стане предател на отечеството, за което е проливал кръвта си, което покри със слава. Той може сега да бъде в гроба или в оковите на гърците, но никога не в лагера им. Петно може да падне въз челото на един ангел, но не на неговото. *(Излиза бързо наляво, последвана от Вела.)*

Контофре *(гледа по нея)*. Не вярва! *(Към Хиацинта.)* Не искахме да вярваме и ние, но истината е тая, ужасната истина. Нещастният Борислав! И защо избяга? Избяга из кулата в часа, в който царят великодушно го прости. Но когато го потърсиха да му обадят за царевото великодушие, той се бе хвърлил из прозореца, за да иде и стане изменник на отечеството.

Хиацинт. Пропаднал на тоя свят и на оня.

Контофре. За щастие, войната се избягна и той няма да има случай да потопи ръцете си в братска кръв.

Хиацинт. И княгинята, която се бе помирила с мисълта, че е умрял, и ставаше монахиня!. . . Ти сега, бароне, с тая вест разбърка ума ѝ. *(Влиза Ирина отвън.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните и Ирина, и после Фуркас

Ирина *(развълнувана, без да съгледа Контофре и Хиацинта. На себе си)*. Тук дошъл. Боже! *(Съглежда Хиацинта и Контофре и замлъква смутена.)*

Контофре. Какво има, княгиньо? *(Покланя ѝ се.)* Привет от баща ти. След малко ще се видите. Той придружава царя дотук.

Ирина *(гледа плахо и показва знакове на силно вълнение)*.

Хиацинт. Какво си развълнувана, Ирино?

Ирина. Не, няма ми нищо, отче, за Тамара гледах. . . *(Тръгва за килията си, но се спира на прага ѝ и се извръща. Влиза Фуркас, запъхтян, с куманси войници.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните и Фуркас

Фуркас. Борислав е тук!

Контофре *(стреснато)*. Невъзможно!

Фуркас. А аз ви казвам, че Борислав е в манастира! *(Ирина гледа пребледняла и уплашена.)*

Контофре. Това е немислимо. Борислав е в Родосто.

Фуркас. Хиляди бесове! Познах го в тъмнината под връхната му черна дреха. Чух и гласа му, като говореше с някои селяни поклонници.

Контофре. Да се убие, ако е той! Такава е царевата заповед. Дири го с войници из манастира и убий го, ако е тук!

Фуркас. Ще ти донеса главата му. *(Тръгва.)*

Ирина *(иде насам)*. Фуркасе, чакай. *(Смее се.)* И ти ли се излъга с този поклонник, дето прилича на Борислава?

Контофре. Как, ти го видя също?

Ирина. Видях го още по видело, като отивах на разходка със Зоица, и го взехме за Борислава. Но припознахме се. Истина, прилича, но само че е сив, а не черноок, и по-стар от Борислава. *(Смее се.)* Недей гони сенките.

Контофре. А! *(Гледа укоризнено Фуркаса.)*

Фуркас. Хиляди бесове, а аз се бих заклел, че е той. . . *(Излиза сърдит с куманите.)*

Ирина *(радостна на себе си)*. Спасен е. Но, боже, дано я не види. *(Отива към килията, спира се.)* Но той е все в опасност. Да бдя за него. *(Излиза отляво.)*

Контофре *(на Хиацинта)*. Отче игумене, знаеш ли какво ми костува, когато казах: «Убий го!» Борислав! Великият български воевода! *(Излиза отляво. Слав влиза отдясно.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Хиацинт и Слав

Слав *(сваля шапка)*. Благослови, отче игумене. *(Целува му ръка.)*

Хиацинт *(гледа го вторачено)*. Деспот Слав? Бог да те благослови, деспоте, не те познах из един път. Добре дошъл. Какво си? Как прекарваш?

Слав. В кулата си живея. Ям, пия и се моля богу. Така прекарвам тоя лъжовен свят.

Хиацинт *(усмихнат)*. Наистина, тежък живот, деспоте.

Слав *(сяда)*. Гост ви съм за няколко дена. Обичам вашата света обител. Хубава пъстърва има в реката и хубаво винце в избата ви — светите братя не държат нищо лошо. Тая вечер имате много гости в манастира?

Хиацинт. Тъй, стотина поклонници от Руманя. А с Асеневата свита ще стане още повече свят.

Слав. Как, Асен иде?

Хиацинт. Отбива се от ловът да види дъщеря си Тамара, че утре ще я покалугерят в Търново, сама е пожелала това. С нея са Ирина и Зоя. . . Ха, в Асеневата свита е и твоя стар приятел и сват кир Тодор.

Слав *(ухилено)*. Едно бивше величие също.

Хиацинт *(също ухилено)*. Можете да се разговорите. Имате на старини хубави спомени. Но той скоро ще стане наш во Христе брат.

Слав. Да, чух и аз. Ще тури скуфата, за да се утеши за короната, и ще мисли за небесното царство, за да забрави изгубеното земно. Добре прави да се покае, че и неговите греховце са множко. *(Ухилен лукаво.)*

Думат само, че вълкът козината си мени, зъбите си не менява. . .

Хиацинт. О, смирението му е велико и искрено. Ти не можеш позна някогашния надменен император. Но казано е: «Бог гордите смирява». . .

Слав. А аз бих желал, отче, него да знам удавен в Янтра, нежели Борислава.

Хиацинт. Как? Не бил ее удавил! Той бил забягнал при императора Ватаци в Родосто.

Слав. Що думаш?

Хиацинт. И Асен го осъдил на смърт. *(Чува се отдалечен тръбен звук.)* Асен наближава. Довиждане, деспоте. *(Тръгва, па се извръща.)* Вие сте съседи с царя: той ще е в тази килия, а дъщеря му в оная, но е излязла сега. Ако стане нужда да отстъпиш твоята на някого от болярите му, заповядай в моята килия. Тя е залепена до килията, дето ще са Гавраил и кир Тодор.

Слав. Да му отстъпя килията си, на Асеня? Само с правилна обсада и с пристъп може да я вземе. *(Хиацинт се усмихва и излиза. Слав си простира краката спокойно.)* Асен ще нощува тука. От шест години не съм стъпил в палата му, а рядко ходя и в Търново. Разсърдихме се. Не е привикнала тая беловласа глава да се навежда, гръбнакът ми е закоравял и не може красиво да се прегъва! Но защо е пуснал от кулата и прибрал при себе си кир Тодора — да му постави някоя клопка? Никой не познава от мене по-добре тоя лукав грък. Кажеш ли «кир Тодор», казваш: коварство, измама, интрига. Борислава прокудил, кир Тодора приближил. Опако нещо. . . *(Бият. клепалата.)* Асен пристигна. *(Мисли.)* Той е умен, но доверчив до слепота. Негова работа. Няма аз да му бера грижата. Ям, пия — и това е. Потоп да стане, до моята кула няма да се качи. *(Показва се от левия коридор Борислав, увит в черна мантия, и поглежда предпазливо.)*

ЯВЛЕНИЕ 7

Слав и Борислав

Слав. Ела, болярино, лоши хора няма тука.

Борислав. Добър вечер, вуйчо.

Слав *(гледа го учуден)*. Кой си ти? *(Борислав разгръща мантията и се съглежда облеклото му на български военачалник. Слав скоква.)* Борислав? Удавеният? Отдека идеш?

Борислав. От Родосто.

Слав. А как се промъкна дотука?

Борислав. Под тая мантия на Асенев болярин. Прокара ме отец Наум, стар мой приятел. Той ми каза, че си тука. Гост съм ти тая нощ, вуйчо.

Слав. Килията ми е твоя.

Борислав *(ниско)*. Вуйчо, в безопасност ли съм тук? Няма ли да ме види някой?

Слав. Бъди спокоен. Никой няма сега в тези килии. Говори свободно. *(Борислав снима мантията си.)* Друг те не видя?

Борислав. Не — тоест срещна ме на стълбата и ме позна Ирина.

Слав. Ах! Но ти знаеш ли, че главата ти е оценена?

Борислав. Ирина няма да ме предаде.

Слав. Ти си уверен?

Борислав. Тя е влюбена в мене.

Слав. Тогава тая гъркиня може баща си да прикачи на въжето, тебе ще запази. Асен е тука, знаеш ли?

Борислав. Знам. Той сега е в църквата.

Слав. И ти дойде?

Борислав. Да грабна Тамара.

Слав *(смаян)*. Да грабнеш Тамара?

Борислав. Да, когато заспи целия манастир. Килията ѝ е тази, нали? *(Сочи килията ѝ.)* Ние ще се спуснем от прозореца ѝ с въже и ще хванем гората.

Слав. Ах, но Ирина знае ли?

Борислав. Разумява се, скрих от нея. Тя ме излъга, че Тамара е в Търново, калугерица вече. Аз се престорих, че повярвах.

Слав. Но тука има шейсет войника. Мисли, че можеш да си счупиш вратът.

Б о р и с л а в. Нищо. Или главата си ще оставя тука, или ще грабна Тамара.

С л а в *(гледа го учудено няколко време)*. Бащичко, цял баща ти виждам, болярина Радомира. Бог да го прости — и той беше такъв бяс неукротим. . . Но как се случи тъй, та забягна от Търново. *(Става.)* Чакай да донеса вино да почерпя възкръсналия. *(Влиза в килията си.)*

Б о р и с л а в. Той има право. В жилите ми тече кръвта на моя род: когато любим и когато мразим, не знаем предели, както вятъра. *(Влиза Слав, носейки стомна с вино и чаша.)*

С л а в. Това винце е хладничко. *(Налива чашата и му подава. Борислав отказва. Слав я изпива и сяда на стола.)* Сега можем да поговорим. Какво беше? Да, как тъй се скарахте с Асеня? Аз в моята кула рядко чувам що става по света. В Търново не ходя често. Но бях позачул, че за дъщеря му. . . Уловили те, като си я извличал, махнал си да го убиваш? После си се удавил в Янтра, после си се озовал в Родосто?

Б о р и с л а в. Тия спомени са тежки за мене. Той ме нарече разбойник, удари ме по лицето. В яростта си измъкнах сабя да го ударя, но се удържах и го не ударих. . . Хвърлиха ме в затвора на кулата. Аз очаквах покорно смъртта си. Но ето иде в тъмницата ми княз Гавраил запъхтян: «Борославе, моите коленопреклонни молби не помогнаха: Асен те осъди да бъдеш ослепен тая нощ. Джелатите идат. Спасявай се. Тъмничарят е мой човек. Бягай в планината и скрий се в моята кула. Утре ще се видим!» Аз изтръпнах от ужас. . . За смърт аз бях готов, но за това? И да не беше се случил Гавраил. . . *(Млъква.)*

С л а в. Разбрах, на старини щеше да си изкарваш хляба с гусла в ръце по мостовете. *(Учуден.)* Но как тъй Гавраил?. . . Следвай. . .

Б о р и с л а в *(бърше си потта по челото)*. Избягах. Скокнах в Янтра — щях да се удавя там, но шлема ми само остана. Благополучно стигнах на Гавраиловата кула. Сутринта и Гавраил дойде. Узнах тогава всичко останало. Асен в яростта си изпратил войници по мене да ме убият, дето ме намерят, оценил със злато главата ми; заповядал да се усвоят в полза на

държавата всичките ми имоти и богатства; заръчал да се казват анатеми за мене във всички църкви в царството.

С л а в. Както някога беше за Иванка.

Б о р и с л а в. Но най-ужасното — изпратил още сутринта Тамара за Цариград, но с триж по-силна стража. . . Полудях! Исках да се спусна по нея. Но Гавраил ме раздума: безумно и безполезно беше да падна под сабите на войниците. Той ме съветва да бягам из България и да ида при императора Ватаци. И наистина, само там можех да намеря безопасно убежище. Приех. Минах тогава предрешен границата. В Родосто Ватаци ме прие с разтворени обятия.

С л а в *(намусено)*. Тия гърци винаги ги отварят на изменниците на България.

Б о р и с л а в. Аз не бях изменник, а враг Асенев, вуйчо. Там ме гореше пъклена мъка за Тамара. Аз я любех, аз страдах. В света нищо не виждах освен нея. Асен ме беше смъртно оскърбил, плесницата му гореше бузата ми, той ме бе осъдил на гибел във вечната нощ, мене, който проливах младата си кръв за него и му печелех слава на бойните полета; но аз му забравях жестокостта и копнеех само за Тамара. Тамара пълнеше сърцето ми и целия свят. Само който е любил, ще разбере огъня, който гореше в изтерзаната ми душа.

С л а в. Тогава аз не мога те разбра: пазил ме бог от такава лудост.

Б о р и с л а в. Но Тамара бе изгубена за мене: аз вярвах, че е в Неапол. Надеждата изчезна. Светът ми притъмня. Аз забравих, че съм българин, полудях за мъст. . . Ватаци очакваше война с Асеня. Предложих му услугите си. С многото злато, що бях взел със себе си, набрах една дружина от петстотин души българи и ги заведох в гръцкия лагер, дето скоро пораснаха до хилядо души. Името ми ги привличаше. Станах съюзник на Ватаци. Той ми даде веднага чин севастократор и ми предложи сестрината си дъщеря с една област зестра. Но мене това не ме блазнеше, мене ми трябваше Асен. В битката меча ми щеше да търси неговите гърди. Но война не стана. Ватаци малодушно прие Асеневите искания. Аз изгубих надежда да срещна Асеня на бойното поле и понеже той не идеше към

мен, аз реших да ида към него, да издебна случая да го убия, да отмъстя за мен и за Тамара. . . Още когато изплювах мътната вода на Янтра, аз се бях заклел в майчиния си гроб да сторя това. *(Слав пие ухилен.)* Тъкмо в това време минуваха през Родосто, отивайки за Божигроб, двама калугери от Търново. Сприказвахме се с тях. Те ми обадиха, че Тамара не била пратена в Цариград, а била още в Търново. Видели я, преди да тръгнат. Щом чух това, възкръснах: разпуснах по-голямата част от войската си, взех само триста отбор юнака и полетях към България. Два дена се крих в Стара планина. Имах намерение да нахълтам с дружината си нощя в Търново, да го запаля и в бъркотията да нападна Царевец и грабна Тамара. Но като разпитвах, узнах, че била изпратена в тоя манастир. Тогава полетях насам.

С л а в. И тъкмо навреме: утре я калугерят.

Б о р и с л а в. Да, отец Наум ми обади това. Не, аз няма да допусна това. Един път подстригана, тя е изгубена за мен, безвъзвратно. Ако Асен ми попречи и не успея да я спася, тежко му: ще го убия. Аз клетва бях дал да му отмъстя, и ще изпълня клетвата си. Или Тамара, или живота му. За тая клетва станах изменник, изгубих отечество, чест; ако изгубя и любовта — пропаднах. Нека и той пропадне.

С л а в *(смее се продължително с глас)*. Ти с всичкия си ум ли си? Дал си клетва? Че какво те обвързва тя? Кой те кара да я даваш и кой те кара да я държиш? *(Налива чаша и му подава. Борислав отказва. Слав я изпива и си отрива мустаците.)* Отечество? Какво е това отечество? То е там, дето мене е добре. Твоето те изгони, друга земя ти дава гостоприемство, почести, вино и хубави жени. Или не са хубави тия гъркини?. . . Чест, кажеш?! Какво е това чест? *(Смее се гръмливо.)* Ех, вие, философите, много мъчен си правите живота с такива измислици. Един разбойник е безчестен. Тури му короната — става кир Тодор епирски, император, с когото Асен се сродява, прави съюзи, бие се и сега го държи в Търново пак на почест. А каквито грехове има на душата си, бесилото му трябва да бъде на най-високия бук на тая планина. *(Налива чашата и му подава. Борислав отказва мълчаливо.)* Пий, юнаците

пият, защо не пиеш? ? *(Пие.)* Реже това винце. *(Обърсва си мустаците.)* Чувам, Асен пиел на трапезата си кипърско вино?. . . Ха, какво имаше още? Любов! *(Смее се продължително.)* Знаеш ли какво е нещо това животно — любов? Не знаеш? И аз не зная. Аз знам само едно: млада жена и по-гърдеста. Една мома си изгубил, вземи друга. Вземи Ватациевата внука, вземи севастократорството, вземи княжеството и си живей. Па нека те проклинат всички мазни калимявки в България. Имам ли право? А ти си се лутнал в битки да влазяш, царе да убиваш, на хиляди опасности да се излагаш, само защото един ден ти намигнала една мома. Жално ми е, че си по-глупав, отколкото позволява младостта. На това би се смял и моя кон. . . Можеш да убиеш тая нощ Асеня — няма аз да плача на гроба му. Но да го убиваш за такава глупава причина! Едно време Иванко убиваше Асеня първи, но за един трон, не за една женска пола. Но Иванко беше умен мъж, не търчеше подир фантазиите. *(Пие.)*

Б о р и с л а в *(мрачно)*. Аз не съм Иванко. Никакви тронове не могат да ми заменят Тамара.

С л а в. Напразно. Власт, сила, богатство. Личната корист, синко. Там е световната мъдрост. На тоя бог се кланя вуйчо ти Слав. Не люби, не мрази без сметка. Вземи пример от мене: аз дружах или воювах с гърци и с франки, и с българи, като държах винаги страната на по-силните и душех кой вятър вее.

Б о р и с л а в. Додето те отвя тука да почиваш в кулата, която ти даде Асен срещу княжеството ти.

С л а в *(мисли)*. Той глътна княжеството ми, както глътна и царството на кир Тодора подир Клокотница. И знаеш ли каква важна причина ми даде? «Защото, каже, българските земи трябва да влязат в българската държава», и още: защото княжеството ми в неговите ръце щяло да се намира в по-здрави ръце! Хитри доводи на един разбойник, който обира един честен човек, нали? Доведе ме в Търново, даде ми във владение една кула със земите ѝ наоколо и няколко слуги и ме ощастливи с честта да му бъда пръв болярин, за да превивам врата си пред него! Аз му благодарих, взех кулата, но отказах честта. Напуснах Търново и сега съм отшелник в планината си. Свободен, орел. . . Но пуста

кръв все ври. Привикнал съм на борби и понеже не мога да правя войни с гърци и франки, ходя по лов и бия вълци и мечки. Разправям се с дивеч и сам дивея. Така прекарвам времето в новото си княжество, голямо една педя. *(Пие.)*

Б о р и с л а в *(гледа го полуухилен)*. Завиждам ти за тая философия, вуйчо. Ти към всичко се отнасяш глумливо.

С л а в. Животът е сам глума, Бориславе.

Б о р и с л а в. Ти си пак много честит, вуйчо. Ти живееш в България, дишаш сладкия въздух на отечеството. Шумата на горите ти шушне по български, потоците ти пеят познати песни на детинството, слънцето от небето по-нежно те топли със зарите си, хлябът, който ядеш, е вкусен, не горчив, както хляба на изгнанието. Около тебе звучи български език, тупат български сърца, всичко ти е родно, свое. Драг ти е дори и гроба, в който ще легнеш, защото е в българска земя. Но аз не мога ни да живея, ни да умра в България, тая България, за която се борех, която обичах. . . която обичам!. . . Но аз изгубих България, изгубих всичко в нея. Тамара ми сега остая отечеството, богатство, слава, радост; чрез Тамара и за Тамара живея.

С л а в. И де ще я водиш?

Б о р и с л а в. Във Венеция. Там бяхме нагласили по-рано да идем. Там ще чакаме да отмине на Асеня.

С л а в. А де са твоите хора?

Б о р и с л а в *(след колебание)*. Скрити са в планината. *(Сепнато.)* Но аз, вуйчо Славе, се увлякох и ти открих всичко.

С л а в. Бъди спокоен. Вуйчо ти Слав е изменил на мнозина, но не е издал никого. *(Гледа го с учудване.)* Ще граби, ще убива. . . Луда главо, луда главо, ще се строшиш. *(Тръгва.)*

Б о р и с л а в. Къде?

С л а в. Отивам по-нататък, в килията на отца Хиацинта. Оставям ти моята. Аз нито моми съм дошъл да грабам, нито царе да убивам. Троши си главата сам. *(Излиза отляво.)*

Б о р и с л а в *(развълнуван.)* Тая нощ Тамара е моя или света ще раздрусам. *(Влиза Ирина отляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 8

Б о р и с л а в и И р и н а

И р и н а *(безпокойна)*. Бориславе, скрий се или бягай из манастира.

Б о р и с л а в *(стреснато)*. Защо?

И р и н а. Фуркас те познал тая вечер и щеше да те търси с войници и убие. Осъден си на смърт. Но аз навреме узнах и го убедих, че той се е припознал. Но бедата не е съвсем отстранена.

Б о р и с л а в. Благодаря ти, Ирино.

И р и н а. Скрий се в килията ми. Там мъж не може да влезе.

Б о р и с л а в *(сочи Славовата килия)*. Там съм сега. Аз се не боя. Колко си добра, Ирино.

И р и н а. Ох, сега съм спокойна. И защо дойде тука?

Б о р и с л а в *(след колебание)*. Преследван бях.

И р и н а. Приказва ли с някого?

Б о р и с л а в. Само с тебе.

И р и н а *(ниско)*. Ох, успокоих се. *(Високо.)* И докога си тука?

Б о р и с л а в. Преди да съмне, аз ще избягам.

И р и н а. Драги Бориславе, как треперех одеве за твоя живот!

Б о р и с л а в. Аз ти благодаря, Ирино, за доброто ти сърце.

И р и н а. Не добро сърце, а любяще сърце направи това, Бориславе. . . *(Пламенно.)* Аз те обичам, орело мой, люби ме!. . . *(Прегръща го.)* Люби ме, люби ме, за тебе въздиша девойка, въздиша дъщеря на император. *(Оттегля се.)* Виж ме, не съм ли хубава? Погледни ме: не гори ли в очите ми страстна любов и обещание за райски радости за тебе? Защо гледаш тъй? Ах, в твоите гърди има каменно сърце!. . . Ти нямаш жалост. . . Или ти още любиш оная, почернената, която е погребана за света и за тебе? Но да любиш един мъртвец, един призрак — това е ужасно. . . Люби мене, жизнерадостната, прелестната, свободната, която чезне за тебе, която е жадна да умре в прегръдките ти. *(Гледа го няколко време със запалени очи.)*

Чужденецо, защо те срещнах на пътя си? Защо смути сърцето ми и изпълни душата ми с блянове и трепети? Аз те обичам — обичай ме! Вземи ме да бягаме. Една корона блещи пред очите ми. Но аз презирам всичко, жертвувам всичко за тебе, изгнаникът, осъденият на смърт. Аз ще деля твоите страдания, твоята съдба, ще те упоявам с целувките си и любовта си.

Б о р и с л а в. Ирино!

И р и н а *(хвърля се на врата му)*. Бориславе! Варварино! Ахиле, обичам те! *(Покрива го със страстни целувки.)*

Б о р и с л а в. Ирино!

И р и н а. Не тръгвай без мене, Бориславе. Води ме, сладкий мой.

Б о р и с л а в *(гледа я остро в очите)*. Твоите очи са опасни, те ме горят. . . Иди си.

И р и н а *(прегръща го по-силно)*. Да бягаме, орело!

Б о р и с л а в. Ирино, ти ме поробваш. . . Ти ме победи. . . Чакай ме у тебе и готви се за път.

И р и н а. Но по-скоро, безценний мой. *(Прегръща го, Борислав се остая да прави това.)* Милий мой. *(Отива към килията си; на прага.)* Чакам те в обятията си. *(Влиза.)*

Б о р и с л а в *(гледа няколко време подир нея)*. Гъркиньо, прекрасна си, вълшебна си. Твоите ароматни целувки смутиха чувствата ми. Но ако беше похубава от Венера и любовта ти по-силна от пламъците на ада, пак не би я запалила в сърцето ми. Там свети образът на Тамара.

З а в е с а

ДЕЙСТВИЕ ПЕТО

Същата сцена. Отляво влизат Асен, Драгота, Приязд, Моймир, Контофре, Гавраил, кир Тодор, всички в ловчийски дрехи; Хиацинт; Тамара в мирско княгинско облекло и телохранители. Нощ.

ЯВЛЕНИЕ 1

А с е н и с в и т а т а м у

А с е н *(сваля шлема и се кръсти пред иконостаса. Обръща се към Гавраила)*. Драги княже, нареди да се напише хрисовул, че дарявам две села при Росица с пасбищата, горите и отроците им на тая света обител в благодарност за гостоприемството, което даде на прелюбезната ми дъщеря. *(Гавраил се покланя.)*

Х и а ц и н т. Бог да те награди, царю, със земни и небесни добрини за твоята щедрост и благочестие.

А с е н *(към Моймира)*. Воеводо, оплакаха ми се селяни, че един крагуяр ги обидил. Припомни ми, за да бъде наказан. Моята заповед е ловчийската прислуга да не онеправдава никого, не бива народът да се огорчава, когато ние се веселим. Не търпя неправди. . . А сега идете и си починете и утре весело пак на лов. Весело е моето сърце и за това, че любезната ми дъщеря *(поглежда Тамара)* се отказа от скръбното си намерение и пак остая при мене да радва очите ми и сърцето ми. *(На Тамара.)* Драга дъще, планинският въздух те разхубави, както и тия светли премени. Иди си почини в килията и други ден се връщаме в Търново. *(Подава ѝ десницата си.)*

Т а м а р а. Лека нощ, тате. *(Целува му ръката и влиза в килията си с Вела.)*

А с е н *(към Хиацинта)*. Отче Хиацинте, извести утре в Търново потребното. Девическият манастир се лишава от една голяма чест, но моя палат печели една голяма радост.

Х и а ц и н т. Нека той не оскудява никога от тях.

А с е н *(замисля се мрачно)*. Радост — тя никога няма да бъде пълна. . .*(Мисли пак.)* Борислав да мине към моите врагове! Нещастникът! Опозори едно славно име. *(Хваща се за челото и няколко време мълчи.)* О, как съм бил сляп в моята безкрайна доброта към него. О, как и най-умните царе могат да стават жертва на измамата. Явни, люти врагове ми станаха верни приятели, а оня, когото бях обсипал с почести, когото обичах като син. . . Сега не се чудя как моят мъдър, прозорлив баща е могъл да крие в пазвата си змията Иванка. . . А вие знаете, боляри, как го обичах. Аз го простих и тогава, когато дигна меч против мене. Вашите нажалени лица, заслугите му, младостта му, сълзите на любимата ми дъщеря — всичко молеше за него — и царят молеше бащата, и бащата молеше царя. Но без да дочака да чуе за великодушието ми. . . *(Със страшен вид.)* Боляри, вярвайте, че и втори път да дигнеше в безумието си меч против мене, може би пак го бих помилвал, защото го любех като син, и повече от син. Но той дръзна да извади меча си против отечеството — няма жалост! *(Тръгва надясно.)*

К о н т о ф р е. Господарю, в случай, че Борислав падне в плен, какво заповядаш?

А с е н. Заповедта съм дал: да се убие веднага! Да се убие веднага! Аз пръв път се кая, боже, прости ме, че бях великодушен.*(Към Гавраила.)* Гавраиле, по незнание ние сме пропуснали още едно условие да наложим на Ватаци, ако иска мир с нас. Пиши му веднага, че искам да ми повърне вързан Бориславa, инак — война. И ще хвърля Ватаци в морето. . . Лека нощ. *(Влиза в спалнята си.)*

Д р а г о т а. Споменът за Бориславa пак замрачи душата му. Това винаги става с него, и в най-веселите минути. Да вървим и ние. *(Тръгва.)*

Г а в р а и л *(на Контофре)*. Бароне, деспот Слав

бил в тая килия. Трябваше друга килия да му се даде. Не бива чужд човек тука. . .

К о н т о ф р е. Говорих с царя, но той каза усмихнато: «Оставете го, не сърдете деспота. Ще каже, че му грабам сега и килията.»

Д р а г о т а. Бароне, ти ще бдиш добре тая нощ?

К о н т о ф р е. Аз и франките ми ще бъдем на пръста; Фуркас с куманите ще пазят портите. *(Излиза.)*

К и р Т о д о р *(с меден глас)*. Има ли нужда да го пазим? Защо и от кого? Асен е едничкия цар, който може да каже за себе си: «Аз нямам врагове.»

Г а в р а и л. Предпазливостта не вреди, деспоте.

П р и я з д. Тогава да починем. Лека нощ. *(Излиза. Драгота и Моймир си приказват тихо. Гавраил се изправя до бухарията и гледа към двора.)*

Х и а ц и н т *(към кир Тодора)*. Добре те доведе царят, да се разходиш, деспоте, и да навестиш дъщеря си.

К и р Т о д о р. Великият Асен е много милостив към мене. Добрите му обноски към нас сториха да забравим всички огорчения на съдбата — и Търново ни стана второ отечество. Благодаря ти за добрите грижи, които имà за любезната ми дъщеря. Ох, и аз скоро ще потърся тук под расото на инок мир и спасение на душата си.

М о й м и р *(на Драгота)*. Лека нощ. *(Излиза.)*

Х и а ц и н т. Тая носия много те измени, деспоте.

К и р Т о д о р. Що да сторя, Асен пожела, та и на лов — расото бърка. . . Но какъв лов, аз ида повече да се поклоня тука на чудотворната икона.

Х и а ц и н т. Лека нощ.

К и р Т о д о р. Благослови, отче. *(Целува му ръката, после се изправя пред иконостаса богомолно.)*

Д р а г о т а *(на Хиацинта ниско, като излизат)*. Тоя светец де ще нощува?

Х и а ц и н т. В килията, която е до моята. Там е и княз Гавраил. *(Излизат, като Драгота му приказва още по-ниско. Гавраил и кир Тодор едновременно се извръщат един срещу други.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Гавраил и кир Тодор, после Зоя

Гавраил *(отива бързо към кир Тодора)*. Значи, решено тука. Тоя манастир по̀ благоприятствува на целта ни, нежели горския дворец. Той е по-отстранен.

Кир Тодор. Асен е сега в-ръцете ни. Той е сега като мишка в клопка. . . Какво щастие за нас, че прокудихме Борислава!

Гавраил. И на тебе да се благодари за това, драги друже, на твоята удивителна досетливост. Защото, ако тогава, след прошката на Асеня, не бе ме посъветвал веднага да сплаша Борислава и пропусна из кулата, дясната ръка на Асеня би била сега тука, а не в лагера на Ватаци. *(Влиза отдясно Зоя.)*

Зоя. Готово ли е всичкото?

Кир Тодор. Зоице, аз мога още отсега да те поздравя като българска царица.

Гавраил. Куманите са завардили портите. Никой нищо не подозира.

Зоя. С Асеня какво ще сторите?

Гавраил. Както е обичаят: щом падне короната от главата, и главата я последва.

Зоя. А болярите тука?

Гавраил. Клетва за вярност или нож.

Кир Тодор. Последнето, Гавраиле: само мъртвите са безопасни. Най-напред — главата на Драгота.

Гавраил. Знам. . . Колкото за останалите боляри в Търново, казах ти: те са кучета, гладни за титли и за кокали. И мене ще лижат раболепно краката, както лижеха Асеневите. Но да се разделим. Зоице, иди в килията си. . . Ирина подозира ли нещо?

Зоя. Нищо. . . *(Тръгва, па се извръща.)* Не ви казвам лека нощ. Аз ще бдя. Ако омекне някоя десница или отслабне някое мъжество, дайте ми да знам: моите ще ги заместят.

Кир Тодор. Иди, няма да се посрамим, царице. *(Зоя излиза отдясно.)*

Гавраил. Да вървим. Фуркас ще ни чака в килията. *(Излиза отляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Кир Тодор *(злорадо)*. И така, отмъщавам си за Клокотница. Отмъщавам на тия варвари. Напущам земята им, нагазена от гръцка войска, обзета от смут, пламнала в междуособия и останала наполовина. Колко безсънни нощи прекарах, колко премеждия, додето подготвя гибелта на това проклето царство, вечно безпокойство за гърците. И Борислав, този ужасен лудньо, няма да даде мир на Гавраила. Крамоли, борби, кръвнини. . . Това струва десет Клокотници. . . *(Чуват се стъпки насам.)* Кой иде? *(Бързо се изправя пред иконостаса богомолно, кръстейки се.)* И прости, господи, греховете наши, волни и неволни, защото ти си милостив и всеблаг, и дарувай здраве на христолюбивия цар Асеня. . . *(Извръща се сепнато.)* Нямало никой! *(Добива пак свирепо изражение на лицето си.)* Бих желал да видя Асеня, когато е в предсмъртните мъки, да се изкискам презрително пред замъгления му взор и да му кажа: «Асене, виж творецът на твоята гибел. Аз си отмъстих!» И ще гълтам с наслаждение отчаяния му поглед. *(Излиза отляво.)*

Иринината врата се отваря и се показва Ирина.

ЯВЛЕНИЕ 4

Ирина и Тамара

Ирина. Не ме сдържа. . . Още тупти гърдите ми, още горят устните ми от целувките, които му дадох. . . Той досега не видя Тамара, няма и да я види. Тя спи. . . Ние тръгваме тая нощ, бягаме оттука. . . Но защо се бави тъй много? Мисля, че изминаха няколко века.

Тамара *(излиза из килията си и тананика, не виждайки Ирина)*.

Юнак иде, юнак славен!
Борислав от бой се връща.
Под коня му земя трещи,
сабята му — светкавица.

Ирина *(зяпнала от смайване, ниско)*. Песнята му пее!

Тамара *(не виждайки Ирина, с ясно, радостно лице)*. Какъв сън, какъв сън ме е намерил сега? Искам някому да излея сърцето си, че ще се пръсне от радост. . . Жив, моят оклеветен ангел! Жив моят възлюблен герой! Искам да живея сега. Хвърлих черните дрехи заедно с черните мисли. Нека се почернят онния, на които живота е нощ.

Ирина *(уплашена иде към нея)*. Тамаро, влез в килията си.

Тамара. Сега, драга Ирино. . . Ирино, как е хубав светът, нали?

Ирина *(хваща я за лакътя)*. Не стой тука, мила княгиньо, баща ти спи. Легни си и ти. Малко ли нощи безсънни си прекарала досега, бедна Тамаро? Ти си погубваш здравето. Легни си.

Тамара. Има нощи, в които сън не иде до очите. Има нощи, в които сякаш слънцето грее — когато то грее в сърцето, и ти се иска да прегърнеш целия свят. *(Прегръща я и я целува.)*

Ирина. Но какво имаш, драга сестро? Ти си много радостна?

Тамара *(възхитена)*. Слушай, Борислав не бил удавен, Борислав бил жив!

Ирина. Що думаш, мила Тамаро?

Тамара. Бил сега в гръцката земя. Жив, жив, сестро.

Ирина. Ох, колко се радвам и аз, и повече от тебе. *(Безпокойно поглежда към Славовата килия.)* Но, драга Тамаро, ела да влезем у тебе, там да си поприказваме — баща ти спи. *(Хваща я под ръката и тръгват.)*

Тамара. И ти делиш радостта ми, нали? Ти си много развълнувана?

Ирина. Княгиньо, в такъв час как може сърцето да се не вълнува? *(Тамара влиза.)* Княгиньо, почакай ме една минута, да си взема наметката. *(Притваря вратата ѝ. Безпокойно.)* Влезе. Какъв страх имах, да не би сега да излезеше Борислав и да се видят. . . Ето защо се бе тъй променила тая вечер! Защо тъй грееше лицето ѝ! Но тя не знае, че е тука. Ох, как се безпокоя. . .

(Гледа към Славовата килия.) Но защо се бави? Аз съм готова, а той не иде. Но полунощ отдавна мина, здрачът не е далеко. Ще излезем из другата врата, стражата ще ни пропусне, аз знам лозинката. Да почукам? *(Отива към Славовата килия, трепетно.)* Но тук идат някои. *(Вмъква се в килията си. Влиза отляво Слав.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Слав *(смутен)*. Какво чух! Какво научих? Тая нощ всичките сили адски са си дали среща в тоя манастир за Асеневата гибел. От една страна, Борислав със своята клетва да го убие, ако не успее да грабне Тамара; от друга страна, страшният Гавраилов и кир Тодоров заговор против животът му и тронът му. *(Мисли.)* Какво да правя? Да бягам от тоз манастир — не ща — аз из сражения не съм бягал. . . Да легна да спя, па какво ще да стане? Но как се спи в такъв час, а дявол го взел, аз имах нужда от сън, така съм уморен. . . Да предупредя Асеня, за да вземе мерки с време, да бяга, да се спасява? . . . Но какво ми е Асен? Той ме ограби. Ролята на бито и вярно псе не искам да играя. . . Но да пропаднеше само той. . . а то и царството се разсипва, българското царство. . . Хай дявол, дявол. Едно вино да пия, за да взема решение. . . *(Бута вратата на килията си.)* Затворил се влюбеният. . . Да потропам. *(Извръща се сепнат. Влиза Гавраил отляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Слав и Гавраил

Гавраил *(не виждайки Слава, на себе си предпазливо)*. Наредихме всичко. Дойдох да обиколя няма ли нещо обезпокоително. *(Ослушва се при Асеневата врата.)* Той е заспал. Никакъв шум няма наоколо. Спи, Асене, поспи сладко: тази е последната ти царска нощ! *(Съглежда Слава, сепнато.)* Деспоте, ти не спиш?

Слав *(навъсен)*. Гавраиле, какво правиш ти?

Г а в р а и л. Идех да питам нещо царя, но си легнал.

С л а в. Гавраиле, що правиш ти?

Г а в р а и л. Какво е това питане, деспоте? Иди си легни.

С л а в. Никой не трябва да ляга тая нощ. Тая нощ злото е будно и всички тряба да бъдем нащрек.

Г а в р а и л. Да, и ти знаеш? Борислав, изменникът царев, бил в манастира!

С л а в *(троснато)*. Изменниците цареви нощуват в твоята килия.

Г а в р а и л *(безпокойно)*. Що значи това?

С л а в. Е, ти ще се провъзгласяваш за цар тая нощ? Ти ще сваляш Асеня?

Г а в р а и л *(смутен, престорено учуден)*. Аз? Кой те излъга?

С л а в. Не се преструвай, ти знаеш, че говоря истината. Аз чух одеве разговора ви с кир Тодора в килията ти. През вратата всичко чух.

Г а в р а и л *(смее се злобно)*. Да кажем, че е истина. Но ти откога хвана да плачеш за Асеня? Той ти грабна княжеството и за това шест години си ръмжал против него.

С л а в. Не плача за Асеня, нещастнико, а плача за България.

Г а в р а и л *(смее се)*. Ти много си мислил до днес за България. Ти воюваше против нея. А сега. . .

С л а в. А сега, а сега. . . аз се почувствувах българин, както ти забрави, че си такъв. Ти си викал на помощ гръцка войска и си отстъпил цели области на императора? Ти спечелил ли си една педя земя, за да харизваш на гърците половина царство?

Г а в р а и л *(сърдито)*. Деспоте, зле си избрал часа за шегите. Иди си, не викай, не буди царя.

С л а в. Да, аз ще го събудя. *(Тръгва към Асеневата килия.)*

Г а в р а и л. Назад! *(Дърпа го.)*

С л а в. Махни се! *(Иска да върви.)* Проклятието на вековете ще падне въз твоята глава!

Г а в р а и л. Изумелий старче, ти говориш излишни думи. Тази нощ с юмруци в брадата ще те накарам да ме поздравиш като български цар.

С л а в. Тебе?

Г а в р а и л. Мене, мене. Аз имам законно право на престола, който Асен разбойнишки ми отне.

С л а в. Ти, български цар? Нема с бягане се води една войска към победи? Нема с разкъсване на царството то се прави по-силно? Нема с малък ум се управлява един голям народ? За такава работа се иска орел, а не врана. *(Вика.)* Асене, стани!

Г а в р а и л *(иска да му затули устата)*. Още една дума, една крачка — и твоята бяла глава ще се търколи кървава на пода.

С л а в. Ако моята смърт ще побърка на адския ти план да разсипеш държавата, нека падне под ножа ти. *(Вика.)* Асене, ставай!

Г а в р а и л. Млъкни или ще умреш! *(Мъкне сабята си.)*

С л а в. Ако и старата тая десница не е забравила да държи сабя. Тя е направила мнозина да треперят. Дръж се, гарвановски треперко! *(Изважда сабята си.)*

Г а в р а и л. Брани се, стари глумчо! *(Готвят се да се ударят. После Гавраил отбягва до коридора и маха някому.)* Няма да се каже, че аз съм имал честта да победя един изфирясал старец. *(Влизат петима куманси войници.)* Убийте го! Царят заповедà.

С л а в. Подлецо, бягаш от меча ми! *(Взема отбранително положение. Куманите се спущат въз него с голи мечове. Слав, бранейки се, вика.)* Асене! Асене!

Г а в р а и л. По-скоро, убийте го!

С л а в *(изпуска сабята)*. Ох, убиха ме, проклетниците. *(Пада до десния изход.)*

Г а в р а и л. Умри! *(Ръгва го с меча си в гърдите. Гледа го.)* Умря.

Влиза Фуркас отляво.

ЯВЛЕНИЕ 7

Горните и Фуркас

Г а в р а и л *(на Фуркаса сочи Слава)*. Той узнал тайната и идеше при Асеня! У бих го. *(На войниците.)* Извлечете тоя труп. *(Идат насам.)*

Фуркас. Борислав се е скрил някъде, не го намерих, дяволи и бесове! *(Войниците зад тях извличат Слава надясно.)*

Гавраил. Няма нищо, утре и той е в ръцете ни. Куманите никого да не пускат да излезе.

Фуркас. Дадох заповед.

Гавраил. А за Контофре и за франките.

Фуркас. Нямай грижа, царю!

Гавраил. Работи решително. Утре си севастократор! Върви с мене. *(Излизат отляво.)*

Борислав излиза предпазливо из Славовата килия.

ЯВЛЕНИЕ 8

Борислав, после Тамара и Ирина

Борислав. Тук имаше някакъв странен шум. Какво ставаше? *(Гледа Тамарината килия.)* Тихо сега. . . Да потропам. Ох, как ми бие сърцето! Цял ме побиха тръпки от блаженство. *(Чука на Тамарината килия. Отвътре се чува гласът на Тамара «Кой? Ти ли си, Ирино?»)* Ох, сладкият глас на Тамара! *(Вратата се отваря, Тамара се подава на прага.)* Тамаро!

Тамара *(спуща се възхитена)*. Бориславе! *(Прегръщат се.)*

Ирина *(показва се на прага ужасена)*. Ах!

Борислав. Сладка Тамаро! *(Целуват се страстно.)* Мой скъпи ангело. . .

Тамара. О, Бориславе, аз те чаках, сърцето ми думаше. . .

Борислав *(шушне ѝ страстно, като целува главата ѝ.)* Сега няма вече раздяла.

Тамара, Няма, няма. . .

Борислав. Никакви сили не могат. . . *(Прегръщат се още по-страстно и продължително.)*

Ирина *(на себе си яростно)*. Да умре, да умре! Като не е мой, нека го няма. Проклятие! Проклятие! *(Избягва отляво.)*

Борислав. Сега си вече моя, вечно моя. . . Да бягаме! Аз съм хвърчал за тебе.

Тамара *(откъсва се от прегръдките и го гледа стреснато)*. Ти отде идеш? Ти беше в Родосто?

Борислав. После, после. . . Да забравим това скръбно минало. . . Ела да вървим.

Тамара. Ти беше в Родосто?

Борислав. После, Тамаро. . . Пред нас е цяла вечност от блаженство, ще приказваме после.

Тамара. Кажи веднага: истина ли ти беше при гърците? Съюзник на Ватаци? Истина ли? Кажи, нали е лъжа това? Нали е гнусна лъжа? Кажи, и аз ще те повярвам.

Борислав. Аз не мога да лъжа: да, бях в Родосто.

Тамара *(в ужас)*. Изменник! Изменник!

Борислав. Тамаро, не сърди се, преди да ме чуеш. Ела да вървим. . . Всичко, всичко ще ти разкрия. Аз дойдох за тебе. Аз съм хвърчал. *(Хваща я за ръката.)*

Тамара *(отстъпва)*. Махни се!

Борислав. Мила Тамаро! *(Посяга пак да я хване.)*

Тамара. Назад тая ръка! Тя не потрепера да дигне меч против баща ми, не е потреперала, когато го е предала на неприятелите му . . . И аз го целувах, и тая целувка сега ми гори устните като нажежено желязо.

Борислав. Тамаро, слушай.

Тамара. Изменник! Потънал до шия в тинята на позора. Да се опълчи против отечеството! Боже, на какво място съм била хвърлила сърцето си.

Борислав. Тамаро. . .

Тамара *(затуля си в отчаяние очите плачуща)*. И аз съм го любила! Аз съм страдала за него! Аз презрях бащина воля, моминска чест, достойнство, светло бъдеще; жертвувах всичко за него. Аз не вярвах, че под мъжествената външност може да се крие такава черна душа. Станах нищожна княгиня и недостойна дъщеря. Мразя те! *(Плаче.)*

Борислав. Тамаро, не ме презирай: аз бях отчаян, бях ожесточен против баща ти. Аз те мислех пратена в Неапол. Яростта ме заслепи. Но сега те намерих още по-прекрасна в тоя горд гняв. . . Тамаро,

аз те любя, любя. . . Не ме гледай тъй гневно, не ме презирай. Аз остаям честен човек. И в гръцкия стан в гърдите ми тупаше пак българско сърце. Аз съм пак същия Борислав, когото ти любеше.

Тамара. Оня Бориелав, когото любех, умря. Той бе велик, благороден, той имаше лаври на челото си, не петно от позор. Аз те не познавам. Ти си умрял за мене. Изменник! Изменник! *(Затуля си очите.)*

Борислав *(мрачно)*. Не бях роден за изменник, но бащината ти жестокост ме направи такъв.

Тамара. Бащината ми жестокост? Как смееш?

Борислав: Той ме бе осъдил да бъда ослепен в тъмницата през нощта.

Тамара. Как? Мълчи! Баща ми и тогава те милостиво прости, когато дигна меч против него, той те прости, моят добър, велик баща.

Борислав *(смаян)*. Как, простил ме и тогава?

Тамара. Прости те, когато всички боляри предлагаха тежки наказания, а Гавраил смърт.

Борислав *(поразен)*. Гавраил?

Тамара. Но той те прости. Може би — и моите сълзи помогнаха. . . Но когато те подириха да те зарадват с тая вест, ти бе избягал — избягал! — за да идеш при враговете му!. . . Горкият ми баща, той те мислеше най-напред удавен в Янтра. И как скърбеше за тебе! Той проля сълзи! А аз, а аз? Тогава поисках жива да се заровя, поисках да стана калугерица.

Борислав *(хваща се за главата)*. Гавраиле, с кръвта си ще ми заплатиш! Ти отмъщаваше за позора си при Гарваново! Тамаро, Гавраил ме заблуди в тъмницата и нарочно ме пропусна да бягам, за да не узная царската милост.

Тамара. Как?

Борислав. Той ми каза сутринта в кулата си и други страхотии: че съм бил осъден вече на смърт, че си била изпратена в Цариград. . . Но когато узнах в Родосто, че си била още в Търново, аз полетях като светкавица при тебе.

Тамара. И късно дойде. Баща ми наистина те осъди на смърт, като научи, че си жив, но изменник на отечеството. Ти сам си подири смъртта тука. Бягай!

Борислав *(отчаяно)*. Гръмове небесни, тресnете ме! Черни аде, зини, та ме погълни! Проклети, проклети Гавраиле! Да, ти си отмъсти, ти ме погуби. О, благородний Асене!

От левия коридор се чува тропот от човешки стъпки и звънтене на оръжие.

Тамара *(уплашена)*. Идат войници за тебе, ти си умрял!

Борислав. Добре. *(Вади меча си.)*

Тропотът приближава. Чуват се викове: «Тук е Борислав!»

Тамара. Скрий се! *(Бута го в килията си и притваря вратата. Влиза Фуркас с десетина души кумани, войници с обнажени мечове и след тях Ирина.)*

ЯВЛЕНИЕ 9

Тамара, Фуркас, Ирина и войниците, после Борислав

Ирина. Тук го търсете! *(Към Тамара.)* Няма, няма да го имаш! Той ще умре!

Фуркас *(на войниците)*. Тук най-напред. Елате по мене! *(Тръгват към Славовата килия.)*

Тамара *(затича се към бухарията и вика към двора)*. Преби се! Преби се! *(Към Фуркаса.)* Борислав се хвърли оттука на двора.

Фуркас *(спира се)*. Оттам ли се хвърли?

Тамара *(плачевно)*. Ах, той се преби на плочите.

Ирина *(злорадно)*. Нека умре. Като не е мой, на никого да не бъде!

Фуркас. Гръмове и бесове! Но пребил се или не, аз искам да търкулна главата му пред Гавраила. *(На войниците.)* Вървете! *(Изскокват отдясно.)*

Ирина *(яростно на Тамара)*. Ти пак ми го отне, сега целувай кървавия му труп!

Т а м а р а. Ужасна гъркиньо! *(Ирина излиза отдясно. Тамара иде и отваря килията си. Борислав се показва.)*

ЯВЛЕНИЕ 10

Тамара и Борислав

Т а м а р а. Бягай от прозореца ми!

Б о р и с л а в. Ти ме спаси. Благодаря. Кажи на баща си, че слагам живота си и сабята си пред нозете му.

Т а м а р а. Бягай. Той ще бъде неумолим. Каквито и да са причините, ти си все изменник, ти си запетнен пред нас и пред народа. Баща ми няма да те помилва и аз няма да ти простя. Друг би могъл да бъде извинен, но един Борислав — не! Ти си чер пред мене. Върви! Няма място за такъв човек в България, както няма място и в сърцето ми.

Б о р и с л а в *(мрачно)*. Ти имаш право: за един Борислав прошка няма. Ти одеве ме спаси, сега ме осъди на смърт. Презрян от тебе, защо ми е живота? Сбогом. Искам да помисля как трябва да умра. *(Енергически)*. Да, ще ида да забия меча си в гърдите на Гавраила и после, още димящ от кръвта му, ще го забода в моите. Сбогом, ти няма да ме видиш вече. *(Излиза.)*

Т а м а р а *(гледа отчаяно подире му)*. Прощавай, любов! Прощавай, свете, всичко умря за мене. *(Плаче, после решително.)* Не, не бива да умре! Той ще направи това! *(Вика.)* Бориславе! Бориславе! *(Спуща се наляво и повръща Борислава.)* Не, стой! Не бива да умреш! Аз бях луда. . . Аз пак те обичам, аз те обичам и като те мразя. Ти си престъпник пред отечеството, но ти си мил на сърцето ми. То се къса. Бориславе, живей, аз не мога без тебе. Ела при тате. Ще паднем на колене, ще целуваме краката му. . .

Б о р и с л а в. Тамаро, ти втори път ми повърна живота, благодаря ти: сега без жал мога да се разделя от него. Смъртта от баща ти ще приема с радост.

Т а м а р а. Не говори, ти ще живееш, баща ми ще се умилостиви, защото твоята смърт ще бъде моя смърт.

Б о р и с л а в. Сладка Тамаро! *(Целува й ръцете.)*

Т а м а р а *(покъртена)*. Боже, как съм честита сега! И аз, която одеве те пъдех немилостиво! *(Нежно.)* Прости, аз бях жестока?

Б о р и с л а в. Не, ти беше велика българка!

Т а м а р а *(галено)*. Бориславе, ти си пак оня Борислав, нали, храбрият, благороднят Борислав?

Б о р и с л а в. Пак оня, пак същият, Тамаро, готов да умре за царя и отечеството. Сега искам да докажа, че заслужавам живота, който ти ми възвърна. Аз ще направя чудеса, Тамаро. Мечът ми пак ще разтрепери враговете български. Безумна омраза ме прати в лагера на Ватаци; сега велика, безпределна любов ме окрилява и прави способен да раздрусам света по волята на Асеня, да пролея последната си капка кръв за славата му, за величието му.

Т а м а р а. Ох, как ще се зарадва тате, като му повръща съдбата великия воевода. . . Бориславе, почакай ме да го предупредя. *(Влиза в Асеневата стая.)*

Б о р и с л а в *(покъртен гледа подире й)*. Благородна Асенева щерко, скъпа, мила Тамаро! Твоята любов изтръгна душата ми из мрачната адска нощ и я изпълни със сиянието на райско блаженство. О, как се чувствувам силен! На раменета си усещам херувимски крила. Българийо, която мислех, че съм изгубил безвъзвратно, сега си пак моя и аз съм пак твой. О хубави български планини, за които тъгувах в проклетата чужбина! О родни небеса, за които тъй копнеех в изгнанието, о мило отечество, чини ми се, че сега ви намирам още по-прекрасни и стократно повече ви обичам.

Т а м а р а *(излиза уплашена)*. Бориславе, ужасно нещо! Измяна има тая нощ!

Б о р и с л а в. Измяна? Де?

Т а м а р а. В манастира. Току-що заварих отца Хиацинта, че разправяше на тате. Гавраил и кир Тодор скроили заговор. Гавраил ще се провъзгласява цар тая нощ.

Б о р и с л а в. Как?!

Т а м а р а. Фуркас минал на тяхна страна. Войниците му завзели портите. Ние всички сме в плен.

Б о р и с л а в. Как? Гавраил?. . . Ужасно!

Т а м а р а. Викали са и гръцка войска на помощ. Ние сме загинали, Бориславе. *(Плаче.)* Ще убият тате. . . Боже, боже!

Б о р и с л а в. Ах, обади ли на баща си за мене? Какво каза той?

Т а м а р а. В уплашването си не му казах. . . Аз не смеех, аз се слисах. . .

Б о р и с л а в. Напротив, трябваше да му кажеш. Той нека знае, че съм тука, аз му съм потребен сега. . . Не плачи. Аз ще ви спася. . .

Т а м а р а. Ти ще ни спасиш, Бориславе? Ти ще спасиш татка?

Б о р и с л а в. Сам бог ме прати тая нощ тук, та в кръвта на непрятелите цареви да измия позора си.

Т а м а р а. Ох, мили мой Бориславе! Ох, как ще се зарадва татко!

Б о р и с л а в. Но иди му кажи по-скоро. Иди.

Запътва се бързо към десния коридор, дето се е показал един калугер и му прави знак с ръка, когато пък Тамара се затичва към Асеневата спалня. Борислав се изгубва с калугера отдясно. В същата минута Асен се показва на прага, гологлав, с Хиацинта. Тамара се спира.

ЯВЛЕНИЕ 11

А с е н, Т а м а р а, Х и а ц и н т, после т е л о х р а н и т е л

Т а м а р а. Татко!

А с е н *(строго)*. Казах ти, заключи се в килията си. *(Към Хиацинта.)* Що думаш? Измяна?

Х и а ц и н т. Чухме с деспот Слава тоя разговор. Подслушвахме по съвета на Драгота. Слав излезе веднага, а аз прибързах през тайните врата да ти обадя.

А с е н *(със съкрушен вид)*. Господи, напусна ме ти за моите тежки грехове. Издигнах с толкова труд зданието на това царство и сега виждам, че се събаря и аз загинвам заедно с него.

Т а м а р а. Татко, чуй. . .

А с е н *(маха ѝ сърдито с ръка; на Хиацинта)*. Но де са болярите? Де са франките? Викай телохранителите. *(Хиацинт тръгва наляво. Прегрзща го един телохранител, уплашен.)*

Т е л о х р а н и т е л я т *(на Асеня)*. Господарю, болярите са в плен в една килия, Фуркасови войници ги пазят. Други избиха телохранителите. Аз едвам се измъкнах.

Т а м а р а *(озърта се)*. Боже, де е? *(Избягва надясно.)*

А с е н. Как? Ужасно!

Т е л о х р а н и т е л я т. И деспот Слав е убит от княз Гавраила, като идел тук да ти обади. Но паднал с меч в ръка. *(Сочи на пода.)* Ето му меча.

А с е н. Бог да прости верният Слав, и ние ще сторим като него. *(Хваща се за главата.)* Измяна! И от кого? А аз мислех изменникът далеко, в Родосто: изменникът бил тук, топлил съм го в пазвата си, копаел ми тайно гроба — и го изкопа. Но де Контофре? Викай франките!

Т е л о х р а н и т е л я т. Трябва и те да са избити.

А с е н. Отче Хиацинте, държиш ли оръжие?

Х и а ц и н т. Царю, аз съм бил Калоянов сотник. *(Грабва Славовия меч.)*

А с е н. Трима, трима само срещу шейсет души вероломци!. . . И сега загинвам тука в безнадеждност. Никоя друга предана сабя не ще се издигне за мене. Сред царството си, сред величието си, аз, могъществений Иван Асен, гина безпомощен като един пътник, загащен в гората от разбойници. *(В отчаяние.)* Бориславе, Бориславе, дека си? Дека си ти сега? Твоето място беше тук, не там! Твоят несъкрушим дух, твоят меч може би сега. . . Кой знае дали не те махна Гавраил от мене. Ти беше един настръхнал лев пред моя трон.

Отляво влизат Гавраил и кир Тодор.

ЯВЛЕНИЕ 12

Горните, Гавраил, кир Тодор и Борислав

Гавраил. Асене, дойдох да ти обадя, че ти си свален от престола. Той принадлежи сега на оногова, който имаше право на него. Не се опитвай за съпротивление. Остави се на моята милост.

Асен. Знам, знам вече твоята пъклена подлост! Неблагодарний изверго, изменнико, приеми моята заплювка! *(Заплюва го.)*

Гавраил. Асене, за тая заплювка езика ще ти отрежа и ще го хвърля на псетата.

Асен. Презряно българско изродие! *(На кир Тодора.)* И ти, вероломнико, змийо гнусна, на която трябваше да стъпча главата още при Клокотница...

Кир Тодор *(ехидно усмихнат)*. Асене, нашата война не се свърши при Клокотница, тя траеше до тоя час и видиш, че аз съм победителят. Бъди по-смирен, ако искаш да изгубиш само очите си, а не и главата си. Аз ще моля цар Гавраила за тая милост.

Борислав се задава отдясно, последван от Тамара. Гавраил и кир Тодор уплашени отбягват до левия вход.

Борислав. Мерзавци! *(Спуща се към тях с изваден меч.)*

Асен *(смаян)*. Борислав!

Гавраил *(поразен)*. Ах! *(Той и кир Тодор изваждат мечовете си и се отдръпват още назад.)*

Борислав. Не бойте се, изверги. Аз бих ви убил като псета сега, но вие ми трябвате живи. *(На Гавраила.)* Ти трябва да дадеш сметка пред великия съд за гнусните си престъпления и да изкажеш твоите съмишленици. *(Тамара развълнувана разправя ниско на баща си нещо, като сочи сегиз-тогиз Борислава. Това трае през целия диалог на Борислава с Гавраила и кир Тодора.)* Низки кознетворецо, ти ме прати чрез коварните си интриги в лагера на Ватаци, за да можеш свободно да изпълниш адския си план; но бог ме изпречи пак пред тебе, за да те унищожа, да те

поразя. *(Към кир Тодора.)* И ти, проклети гърко, няма да тържествуваш тука, както онова отвратително изчадие Исак! Ти ще отговаряш за сатанинската си подлост!

Гавраил *(на кир Тодора)*. Този човек е луд.

Кир Тодор. Твое величество, нямаме работа повече тука. Останалото ще им кажат сабите на куманите. Да вървим.

Борислав *(маха с меча си)*. Вървете, тоя манастир е ваш гроб!

Гавраил. Ваш гроб е! *(Изгубват се отляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 13

Асен, Тамара и Борислав

Борислав *(отива към Асеня и пада на колене)*. Царю, бях изменник в Родосто, тук ида да умра за тебе.

Асен *(дига го)*. Борославе, всичко знам вече, ти си бил жертва на подла измама. През твоите уста говори сега негодуването на благороден българин. Но късно, Борославе: измяната превари. Ние сме в плен... Аз ще умра, както подобава на Ивана Асеня. Но ти помъчи се да се избавиш и бъди хранител на Тамара, поверявам ти я заедно с благословията си. Отмъсти за мене. Запази царството от гибел, ако можеш.

Борислав. Царю, утре слънцето може да огрее гроба на Борислава, но няма да огрее гроба на България.

Асен. Ох, какво можеш ти с твоята дивна храброст, какво може твоя славен меч и ние троица хора против шейсетина души въоръжени вероломници? Едно ни само остая: да умрем честно. Видиш, ние сме пленници.

Борислав. Ние не сме пленници, а изменниците са в плен. *(Отива до бухарията и изсвирва три пъти с рог.)*

Асен *(учуден)*. Какво е това?

Борислав *(иде насам)*. Аз имам в двора сто

души храбри юнаци, дошли като селяни богомолци. Дадох им уречения знак.

Асен. Как, твои войници?

Борислав. Готови по моя заповед всички да положат живота си за тебе.

Асен *(разперя покъртен ръце към Борислава)*. Славний мой воеводо! Господи, ти не си ме забравил.

Тамара. Бориславе! *(Прегръща го.)*

Хиацинт *(гледа от бухарията)*. Дворът почерня от селяни.

Борислав *(тича пак към бухарията и вика към двора)*. Юнаци, превземете портите! Под нож куманите!

Асен *(бързо)*. Да се задържат Гавраил и кир Тодор, може да избягат!

Борислав. Това им е невъзможно, птичка не може изхвръкна из манастира. *(Хиацинт излиза отляво.)*

Тамара *(плаче от радост)*. Бориславе, мили Бориславе. *(На двора се чува врява.)*

Асен. Синко, Бориславе мой!

Борислав. Царю, почакайте тука. Аз отивам да взема началството на войниците си. *(Излиза отляво.)*

Асен. Това е чудо божие. Бедна, измъчена щерко, той бил достоен за твоята любов. . . Как съм бил жесток към вас. . . Но неизповедими са пътищата на провидението. . .

Тамара *(развълнувана)*. Татко, треперя за живота му. . . *(На двора врявата се усилва.)*

Асен. Бой се почна. Влез в килията, а аз трябва да ида там. *(Тръгва наляво.)*

Тамара. Татко! Татко! *(Спуща се подире му. Отляво влизат Драгота, Моймир и Приязд запъхтени.)*

ЯВЛЕНИЕ 14

Асен, Тамара, Драгота, Моймир и Приязд

Драгота. Измяна, царю!

Асен. Слава богу, вие се отървахте?

Драгота. Куманите ни напуснаха, като чуха

врявата, и ние побързахме да те заградим с мечовете си.

Асен. Но де е Контофре?

Моймир. Франките му избиха, но той успя да си пробие път. На двора има битка.

Асен. Там е Борислав с войската си.

Драгота.
Моймир.
Приязд. } Борислав?

Асен. Той е дошъл тук със сто души войника. Бог сам ни го прати на помощ в тоя лош час. Как стана това чудо, и вие, и аз по-после ще узнаем. Но да вървим на помощ! *(Влиза Хиацинт.)*

ЯВЛЕНИЕ 15

Горните и Хиацинт

Хиацинт *(разтревожен)*. Царю, нова опасност! Един ратай сега ми обади, че отвън манастира е заграден с войска — няколкостотин души!

Асен. С войска? Каква войска?

Драгота. Това ще е Гавраилова войска! Проклетият Гавраил! *(Моймир се затича при бухарията и гледа към двора.)*

Приязд. Ще са довели от Търново цялата Фуркасова дружина.

Драгота. Ужасно!

Моймир. Главната порта се отвори. Ето войската нахълта. *(Шумът се усилва на двора.)*

Асен. При Клокотница ние пак бяхме един срещу пет. Боляри, напред! *(Излиза с гол меч, последван от боляри и Хиацинта.)*

Хиацинт *(извръща се към Тамара, която иска да излезе)*. Княгиньо, къде? Заключи се в килията!

Тамара. Отче, един меч и на мене.

Хиацинт. Какво, княгиньо? Стой вътре.

Тамара. Не. Когато там сега е в опасност всичко скъпо за сърцето ми и за България, да мисля за мене си? Отче, един меч. Един меч повече там, макар

и в ръката на мома. . . Един меч! Дай твоя! *(Граба му меча и тръгва.)*

Хиацинт. Тамаро! *(Спуска се подире ѝ.)*

Влиза телохранител.

ЯВЛЕНИЕ 16

Горните и телохранителят

Телохранителят. Княгиньо, ида да те зарадвам. Куманите — едни са избити, други се предадоха.

Хиацинт. Но войската, войската, която влезе одеве в манастира?

Телохранителят. Тя била пак Бориславова: двеста души въоръжени селяни.

Хиацинт *(възхитен)*. Великий боже!

Тамара *(възхитена)*. Ох, героят мой!

Хиацинт. Какво станаха Гавраил и гъркът?

Телохранителят. Не знам. Но Фуркас е ранен.

Хиацинт. Господи, нека бъде славно твоето име.

Телохранителят *(гледа наляво)*. Царят иде!

Влизат Асен, Борислав, Драгота, Моймир и Приязд.

ЯВЛЕНИЕ 17

Отвън се чуват гръмовни радостни викове: «Да живей царят!»

Асен. Борославе, ти ме спаси.

Борислав *(пада на колене)*. Царю, прошка сега. Изкупил ли съм греховете си?

Асен *(дига го и му разтваря обятията си)*. Тука, тука в обятията ми! *(Прегръща го нежно и го целува по челото. Покъртен.)* Синко, велики мой Борославе, ти сега светиш пред мене като никога, ти си моят спасител, моят любим син. . . Боже, ти си обичал още

България, като ѝ повърна най-благородното чадо и направи чудеса чрез неговата ръка.

Борислав *(сочи Тамара)*. Царю, ето кой е истинският спасител: твой и мой, и на царството.

Асен *(целува по челото Тамара)*.

Навън се чуват викове: «Да живей царят!»

ЯВЛЕНИЕ 18

Отляво влиза Контофре и след него въоръжени селяни вкарват вързани Гавраила и кир Тодора.

Контофре. Господарю, изменниците са в твоята власт.

Асен *(яростно)*. Роби, на колене!

Кир Тодор и Гавраил падат пред Асеня.

Завеса

ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Историята на търновското царство, тъй драматична и богата със съдбоносни събития, е ознаменувана в първото си полустолетие от прочутата победа при Клокотница в 1230 год. Тая победа, спечелена от Ивана Асеня II над епирския император кир Тодора Комнен, има за последствие разширението пределите на българската държава и засилването ѝ до една степен, до каквато вече никога не достигна по-после. Заробеният при Клокотница кир Тодор, чието царство след тоя бой почти цяло се вглоби в Асеневото, бил изпратен в Търново, да прекарва плена си. Според Акрополита дълго време Асен го държал благо, под слаб надзор. Мстителният и вероломен пленник обаче се възползувал от това великодушно отнасяне на победителя си и сковал опасни интриги против Асеня.

Това последньо събитие, което е и канва на драмата, е поразително сходно с друг един подобен епизод, случил се преди 47 години пак в Търново: държането в плен един друг висок пленник грък, севастократора Исака, заробен при Серес от Асеня I, и заговорът му против последния с Иванка — заговор, който е дал сюжета на Друмевата драма «Иванку». Съвпадението е пълно в подробностите си даже: Исак е бил един Комнен, както и кир Тодор, той е имал и дъщеря си Теодора в Търново, както и кир Тодор своята — Ирина. Разликата е само в изхода на тия заговори.

В рамката на тая драма покрай романтическата част — любовта на Бориславa с Тамара и перипетиите ѝ — тясно свързани с развитието на действието, сме се опитали да обрисуваме самата епоха, както и величавата и високоблагородна личност на Ивана Асеня II, най-великият от Асеневците, който със своята държавническа мъдрост, пълководчески дарби и душевно благородство предаде незасъмним блясък на царуването си.

За повече понятност на драмата даваме тука няколко бег-

ли исторически бележки за Ивана Асеня II, както и за другите по-важни в нея лица.

Иван Асен II (1218—1241 г.) е син на Асеня I, основателя на Търновското царство. След загиването на чича му Калояна при Солун (1207 г.), престола, който му се е падало да наследи, бил похитен от сродника му, сестриния син Калоянов, Борила. Непълнолетният още Асен забягнал в Русия с брата си Александра. Жестокото 11-годишно управление на Борила и военните му неуспехи го направили омразен на народа. Асен се възползувал от това настроение и с една дружина руси върнал се в България да си отнеме престола. Народът го посрещнал като избавител и се стичал под знамето му. В едно сражение под Търново Борил бил разбит и заробен и скоро загинал. Търново отворило вратите си с радост на победителя. И за България настанали добри дни.

При Ивана Асеня II българското царство достигнало до цветущо състояние, радвайки се на дълготраен вътрешен мир; то се разширило от Черно до Бяло и Адриатическо море, обхващало половината от днешна Сърбия с Белград и стигало на север до Карпатските планини и Трансилвания. Асен възобновил българското патриаршество и повърнал прежнята независимост на българската църква. Човек хуманен и веротърпим, той не гонел богомилите, изложени на жестоки гонения от предшественика му Борила. За своя благ характер Асен е бил «любим и скъп — казва Акрополит — не само на българите, но и на гърците и други народи». Като Крума и Симеона той мечтаел да направи Цариград столица на обширната си империя. По едно време той даже се е мислил, не без основание, господар на Цариград, както свидетелствува и надписа в църквата «Св. 40 мъченици» в Търново.

Според пресмятането ни той ще е умрял в цветуща мъжка възраст, между 45 и 50 години.

Тамара. Историята споменува само името ѝ, като Асенева дъщеря, без да се знае съдбата ѝ. Понеже е известно, че от първата си жена, унгарката Анна или Мария (женен за нея около 1220 г.), Асен II е имал само два сина и една дъщеря, Елена, несъмнено е, че Тамара е била извънбрачна дъщеря, каквито е имал още две, оженени, едната, Десислава, за сръбския крал Стефана Владислава, а другата, Мария, за севастократора Мануила, брат на кир Тодора, без друго родени по-рано в Русия.

Кир Тодор. Владетел на широката Епирска империя със столица Солун. Историята го представя като предприем-

чив, войнствен и вероломен човек. Сват и съюзник Асенев пайнапред, той напада земята му изневерешки с голяма войска, състояща от гърци и латинци наемници. Акрополит разправя, че Асен го посрещнал набързо и с малка сила при село Клокотница (днешното Семизче, при Хасково). За да въодушеви войниците си, той заповядал, да прикачат на копие съюзния договор, над който и двамата се били клели, че няма да го нарушат, и с хиляда души кумански наемници открил боя. Поражението на гърците е било пълно. Кир Тодор бил унищожен, сам хванат в плен с домочадието си и с големците си и всички доведени в Търново. А заробените му войници били пуснати на воля. След откриването заговора по византийския обичай той е бил ослепен. Това наказание се прилагало на особи от царски род, провинили се в държавно престъпление. (Такава участ бе имал и Борил, а при Първото българско царство и Борисовий син Владимир.) Кръвожадността и вероломния характер на кир Тодора са го правили омразен и на самите гърци. Акрополит даже злорадствува за сполетелите го нещастия, които намира напълно заслужени.

И р и н а. Кир Тодорова дъщеря. В разказа си за пленяването кир Тодора с велможите му при Клокотница Акрополит не споменува и за нейното пленяване. Но един наш писмен паметник твърди, че кир Тодор бил пленен в казаната битка заедно с домочадието си. Ние приемаме за вярно последното казване, като се знае, че през тогавашните войни, които са траяли дълго, владетелите често са водили и семействата си; то се потвърдява и с присъствието в Търново на Ирина, за която овдовелия по-после Асен се оженва на 1240 год. Византийските летописци славят Ирина за голямата ѝ красота.[1] След Асеневата смърт тя е била регентка на царството през малолетството на сина си Михаила. Тя е била едничката по-добра гъркиня царица в България.

Д е с п о т С л а в. Тоя хитър, безпринципен и честолюбив господар на едно княжество в Родопите, на което столицата е била Мелник, е бил братовчед Борилов, следователно роднина на Ивана Асен II, както и на кир Тодора, за сестрината дъщеря на когото бил женен. Тип на средновековен феодален владетел, каквито се завъдили на Балканския полуостров след настаняването в Цариград на кръстоносците. Деспот Слав, за да запази независимостта си, се е присъединявал ту към кръстоносците (франките), тук към гърците, ту към българите или е воювал срещу тях, ръководим само от интереса си. След Клокотнишката битка се изгубва от сцената и историята нищо не споменува за него. Иречек казва, че след тая битка, подир която княжеството му влязло в състава на Асеневата широка държава, той ще е минал в Търново и там прекарал старините си като пръв Асенев болярин. Името му се поменувало с уважение от народа и му се пяла вечна памет наред с други български владетели и техни сродници и велможи.[1]

Дотука — за историческите личности в драмата.

В главният ѝ герой Б о р и с л а в а изобразяваме тип на храбър и неустрашим български пълководец, с горещ темперамент, с безмерна страстност, честолюбие и изменчив характер, каквито често се срещат в историята на Търновското царство.[2]

Г а в р а и л. Тип на ония претенденти на престола, тъй изобилни при Второто българско царство, които за постигане целта си не са се спирали пред избора на средствата и са ставали жалки оръдия на гръцките злокобни замисли против България, като са прибягвали до военна помощ на гърците.

З о я. Представителка на честолюбива гъркиня интригантка при търновския двор, с каквито се е отбележил живота на Първото и Второто българско царство.

Б а р о н К о н т о ф р е. Един от цариградските рицари, които оставили латинските знамена и постъпили на служба у Асеня заедно с много франкски оръженосци.[3]

Ф у р к а с. Куманец, главатар на една от ония наемни кумански дружини, които са служили при царете от Второто българско царство. Куманите са били народ войнствен, полудив, от турско произхождение, дошли от Русия, и много от тях — още езичници. По после те придобили голямо значение в царството и дори основали една куманска династия.

Няколко думи още за други исторически лица и събития, споменувани в драмата

Едновременно с Ивана Асеня е царувал в Неапол, като крал на двете Сицилии, Фридрих, от дома на Хохенщауфените. Бъл-

[1] «Ирина имаше прекрасна външност и величествена осанка. Асен страстно я любеше, не по-малко, отколкото Антоний Клеопатра.»

А к р о п о л и т.

[1] «Синодик царя Борила». Р а к о в с к и.
[2] В Македония днес има село Борислав.
[3] В Софийско има село Контофрей.

гария е имала политически сношения с неаполитанските крале и е сключвала съюзи.

Иван Дука Ватаци, никейски император, съвременник на Ивана Асеня, владеел североизточната част от Мала Азия и южната част на Тракия с Родосто. Намирал се е ту в приятелски, ту във враждебни отношения с Асеня. Син му Тодор е водил Асеневата дъщеря Елена, после — никейска императрица.

Унгарския крал Бела IV, приемник на Асеневий тъст Андрея, се е намирал в обтегнати отношения с Асеня, даже по едно време, насъскван от папа Григория IX, тъкмял да дигне кръстоносен поход против Асеня, задето покровителствувал богомилите. Но походът не станал.

Войната с унгарите, за която се поменува в началото на драмата, е произхождала в Трансилвания, във Влахия, около Белград и Браничево, под началството на Асеневия брат, севастократора Александър. Той нанесъл на унгарите силно поражение и пленил воеводата на съюзниците им, трансилванските сикули, графа Богомира.

За поставянето пиесата

Тая драма бе играна пръв път, по ръкопис, на 1-й септ. 1909 г. в Народния театър[1] при откриването сезона му и е повторена от държавната трупа още 42 пъти, а след напечатването ѝ през ноември бе играна от разни други трупи из провинцията, в градове, паланки и села, повече от 150 пъти през изтеклий сезон. Но само държавната трупа дава̀ «Борислава» при надлежната сценична обстановка, отговаряща на епохата (XIII век), направена по моите лични указания; а останалите трупи в провинцията са играли пиесата произволно, при пълно отсъствие на потребните исторически декори, костюми и пр. в ущърб на историческата вярност и на илюзията.[2]

Това се дължи главно на опущението в първото издание да се означат тия работи, необходими за представяне на подобна историческа пиеса.

За избягване това при по-нататъшни представления на «Борислава» аз се възползувах в настоящето му ново издание[3] да

[1] Под режисьорството на артиста Иван Попов, 27 юний 1910.

[2] Така вестниците съобщиха, че Борислав е излизал в Хамлетовски костюм, а кир Тодор, облечен като станимашки грък, в потури и фес!

[3] Първото, появило се в 6000 екземпляра, е изчерпано вече.

запълня тая празнота и прибавих на първата страница, съдържаща действующите лица, някои указания за осанките им и репродукции на две фотографически снимки, направени на сцената на Народния театър. Ако и в твърде намален вид, те все дават понятие за историческите костюми. Допълнителни и по-нагледни образци за тях са приложени в пиесата «Към пропаст», сега под печат[1].

Приложиха се и нотите за мелодията на Бориславовата песен, мелодия, съчинена от композитора г. П. Пипков за Народния театър. (Песента за Клокотнишката битка се махва.)

Желателно е пиесата да се играе съобразно няколкото изменения, повече от сценичен характер, в това издание. Те се намират на стр. 28, 30, 31, 34, 35, 43, 45, 46, 90, 99 и 100. Понеже номерацията е същата и в първото, и в това издание, притежающите първото могат лесно да намерят измененията при простото сравнение текста на едни и същи страници в двете издания.

[1] Тия костюми, както и декорите, богати и бляскави в Народния театър, могат за бедните сцени да бъдат направени от евтини материи.

БОРИСЛАВОВАТА ПЕСЕН

Музика от П. Пипков

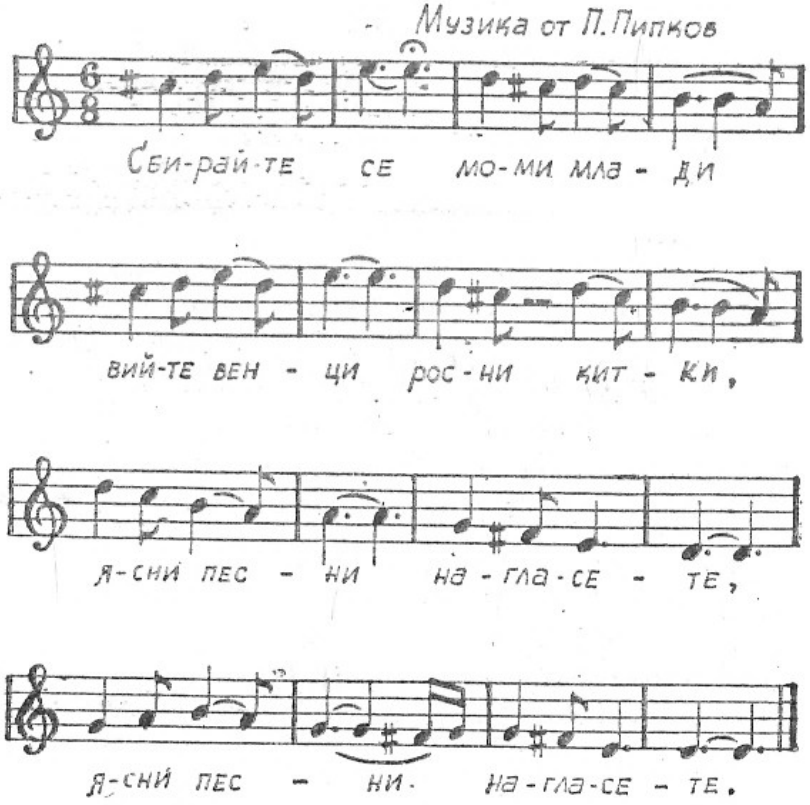

КЪМ ПРОПАСТ

ПИЕСА В 5 ДЕЙСТВИЯ И 1 КАРТИНА

ИЗВЛЕЧЕНА ИЗ ПОВЕСТТА
ИВАН АЛЕКСАНДЪР

Л И Ц А:

ИВАН АЛЕКСАНДЪР, български цар. Човек в напреднала възраст, но бодър още, със силно телосложение, с прошарена коса и брада цепната. Изражение и говор енергически и повелителен. Във II и IV действие в ежедневно царско облекло, в III — в ловчийско, в V — в парадно.

ТЕОДОРА, жена му. Петдесетгодишна, с лице измахнато и бледно. Изражение скръбно и покорно. В I действие в парадно облекло, в другите — в обикновено.

САРА, мома еврейка. Хубавица, с висок и строен стан. С характер жив, умна и тщеславна. В богата свилена еврейска носия, украсена с бисери и диаманти. В V действие излиза като царица, с корона и багреница.

КРАСИМИРА, млада, красива болярка, в скъпи болярски дрехи. Хитра, темперамент горещ, характер силен.

РАКСИН, велик болярин, логотет. Белобрад, на преклонни години старец, реч и движения енергични.

РАД ЛУПУ, млад болярин, влах, на служба в двореца. Характер решителен.

КИРИЛ БОСОТА, калугер богомил. В расо, гологлав, с рошава коса и брада. Екзалтиран фанатик.

ПАТРИАРХЪТ, беловлас старец. Облечен в черковни одежди.

ЕВСТРАТИЙ, търновски управител.

ГЕОРГИ, протоспатарий, млад болярин.

ДОРОСЛАВА, жена му. Млада болярка, обзета от мистическа екзалтация. В расо.

МАРА }
СТАНА } болярки, Теодорини придружници.

ВАСИЛИСА, Сарина придружница.

ДАРИЯ, игуменка на девически манастир.

НИМФИДОРА, калугерка.

КАЛИНА, послушница.

1-й ВЕЛИК БОЛЯРИН.

2-й ВЕЛИК БОЛЯРИН
3-й
4-й » »
5-й » »
6-й » »
7-й » »
8-й » »
СЕЛЯНИН СТАРЕЦ.
НАЧАЛНИК на стражата в горския дворец.
1-й БОЛЯРИН от царската ловчийска дружина.
2-й » » » »
3-й » » »
4-й » » » »
5-й » » » »
6-й » » » »
7-й » » » »
8-й » » » »
9-й » » » »
10-й » » » »
ЕДИН СТАР ОВЧАР.
ЕДИН АДАМИТ, облечен в расо.
ЕДНА АДАМИТКА, облечена в расо.
ЕДИН МАЛЪК БОЛЯРИН.
ЕДНА СЕЛЯНКА.
ДРУГА СЕЛЯНКА.
1-й КУМАНСКИ ВОЙНИК.
2-й КУМАНСКИ ВОЙНИК.
ЕДИН КРАГУЯР.
ЕДИН ПЕСЯК.
1-й СЕЛЯНИН БОГОМИЛ.
2-й СЕЛЯНИН БОГОМИЛ.
3-й СЕЛЯНИН БОГОМИЛ.
5 СЕЛСКИ МОМЦИ } ТАНЦУВАЧИ НА РЪЧЕНИЦА.[1]
5 СЕЛСКИ МОМИ }
5 КУМАНКИ, танцувачки на ориенталски танц.[2]

Болярки, телохранители, войници и оръженосци, царски ловци и слуги; два еврея джелати. Народ.

I действие става в един девически манастир в Търново; II — на трема на палата в Царевец; картината — в една планина; III действие в горския дворец; IV — в градината на Царевец и V — в тронната палата.

Събитието произхожда около 1345 г.

Пиесата се представи пръв път в Народния театър, по ръкопис, на 28 ноември 1908 г. под режисьорството на артиста г. Ив. Попов.

Бележка. Калояновата и Сарината песен се пеят по нотовите съчинения от композитора г. П. Пипков. Нотите на тая музика са приложени тук.

Историческите костюми са по рисунките, изработени по паметниците от епохата, от художника г. А. Митов; така и декорациите, и проспектите по рисунките на художника-декоратор г. М. Димитров.

---

[1] Селяните облечени спретнато в мъжки дрехи от Софийско, селянките — в моминска носия от Ломско или Тревненско. Ръченицте се играят по начина, нагласен от Пешо Радоев, който и дирижираше играта в Народния театър.

[2] Облечени в ясноцветни дрехи на туркини или циганки. Танцът им се изпълнява пак по начина на г. П. Радоев.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

ЛИЦА:

ТЕОДОРА	ДОРОСЛАВА
ДАРИЯ	РАД ЛУПУ
НИМФИДОРА	2 БОЛЯРКИ
КАЛИНА	4 ОРЪЖЕНОСЦИ
ПРОТОСПАТАРИЙ ГЕОРГИ	

Гостната килия в девический ман астир «Св.Богородица Темнишка» в Търново, празнично скътана. До лявата и дясната стени миндери с яркоцветни черги и възглавници. Две врати отляво и отдясно. Един прозорец. На стената в дъното куностас със запалено кандило до един голям ерусалим и окачени броеници.

Манастирските клепала бият отвън.

Нимфидора и Калина гледат из прозореца. Клепалата млъкват.

ЯВЛЕНИЕ 1

Нимфидора и Калина

Калина. Влезе в черковата. *(Идат насам.)* Аз не съм я видяла от осем години. Казват, че е поостаряла?

Нимфидора. Царицата ли? Старичка е вече, и на Царевец, сестро, се остарява. . . Но тя е много добра.

Калина. И как тъй ѝ хрумна да ни дойде на гости?

Нимфидора. Защо ни иде на гости? Разумява се, на поклонение на света Богородица, да се пре-

кръсти и помоли в черква, па ако щеш, иде на гости на госпожа Дария. Теодора много я почита, и царят също. . . Ще остави и дарове за църквата.

Калина. Истина, от няколко време царицата все по черкви и манастири. . . Кой знай, и тя си има нещо на душата. . . И под царската багреница пак човешко сърце тупа, нали?

Нимфидора *(поверително)*. Ти чула ли си?

Калина *(с любопитство)*. Какво?

Нимфидора. За нея, за царя?

Калина *(опулва очи с внимание)*.

Нимфидора. Казват, че се залибил в една друга изгора. . .

Калина. Тъй ли?

Нимфидора. Па да беше поне християнка, а то пуста еврейка, и била хубавица като щерката на сатана, боже, прости ме. *(Прекръстя се.)*

Калина. На тая възраст?

Нимфидора. Ех, драгичка, любовта старо и младо не пита. Залудува ли тучка това ѐ *(туря ръка на сърцето си)* — отиде. . . А знаеш, старо бунище кога се запали, повече пуши.

Калина. Ами коя е тая еврейка?

Нимфидора. Ти, Калино, много да не знаеш тия работи. Ти си млада. . . Еврейката ли? Викат я Сара, дъщеря на някой Арон, търговец. Но казват — хубава, хубава!

Калина. Тя ще му е направила магия?

Нимфидора. Никаква магия. Ето как е било. Най-напред в палата била Красимира. Чула ли си за Красимира? Не? По-добре, че не си чула. Ето как било. Отишла Сара в палата да моли царя за баща си, че го хвърлили в тъмницата за нещо си. Пуснал веднага баща ѝ, а ней подарил скъпоценна огърлица. После минувал всеки ден с коня си край Ароновата къща, а Сара излазяла на трема и му се покланяла. И той се усмихвал. Проклетата еврейка, и тя му се усмихвала. Минали-неминали десет дена, той я настанил в двореца, да бъде като прислужница при княгиня Милица, сестра му. Разбираш? Всеки ден да може да я вижда. . . Обсипал я със скъпоценности, сестро, като царица. И така вече отива. . . Зарязал

Красимира, не погледва жена си. Сара е всичко за него. *(Кръсти се.)* Ох, Калино, ти ме вкарà в грях с твоето пусто разпитване за тия световни работи. Ти много не трябва да знаеш. *(Гледа из прозореца.)* Ах! Царицата излезе из черкова. Иде тука. Виж Теодора, застаряла, повехнала; а думат, че била на времето хубавица.

Калина *(отива също при прозореца)*.

Нимфидора. Видиш ли оня младия, мурголик болярин? Той се вика Рад Лупу.

Калина. Е какво от това?

Нимфидора *(след колебание)*. Нищо. Хубав. . .

Избягват отляво. След малко влизат отдясно оръженосци, болярки, Дария, после Теодора, с корона и в багреница, поддържана под мишница от една млада болярка и последвана от Рад Лупу.

ЯВЛЕНИЕ 2

Теодора, Дария и свитата

Теодора *(като се освобождава от ръцете на болярката)*. Ох! *(Кръсти се многократно и с поклони пред иконостаса.)* Госпожо Дарийо, аз ще си почина при тебе. Ох, как е тихо, спокойно у вас! Как се иска човеку да се закрие тука от мълвата и скръбта на света и в тиха молитва да живее с небесния цар. Не искам да стоиш права, майко. Ела по-близичко до мене. *(Показва на Дария мястото до себе си. Прави знак на свитата, която излиза.)*

Дария *(сяда почтително)*.

Теодора. Как е добро тука. . .

Дария. Не е за завиждане тоя живот, благочестива господарко. Ние грешните сме безполезни на света и животът ни няма нищо весело. Но нека те благослови света Богородица за твоята християнска душа и благочестие.

Теодора *(с въздишка)*. Не, на такова място аз желая . . Може би скоро и да бъда на такова място.

Дария *(стресната)*. Царице, що думаш? Ти живееш в царски палат и в царски палат до гроба трябва да останеш.

Теодора *(хваща я за ръката с дълбока скръб по лицето, после си изтрива очите)*.

Дария. Господарко!

Теодора *(затуля си бчите и хълца глухо)*.

Дария. Господарко!

Теодора. Бабо Дарийо, утеши ме.

Дария. Господарко! Кажи ми, светла дъще, какво има на душата ти? Денонощни молитви ще правя пред всевишния, за да те зарадва. *(Хваща ѝ ръцете и я гледа съчувствено.)*

Теодора. И за това дойдох, бабо Дарийо, да си издумам. Аз съм нещастна.

Дария. Кажи, мила щерко.

Теодора. Аз съм чужда на Александра вече.

Дария. Как?

Теодора. Александър е омаян от една поганка. Сещам, бабо Дарийо, че тя скоро ще ме замени на трона. *(Затуля си лицето и захълцва пак.)*

Дария. За еврейката ли думаш, господарко?

Теодора. Да.

Дария. Благочестивий и христолюбивий наш цар Иван Александър никога няма да падне в това нечестие!

Теодора *(ридаейки)*. Той я обича.

Дария. Никога, никога, дъще, казвам ти. Защо се мъчиш напразно с тия черни подозрения?

Теодора. Той я обича!

Дария. Може да я обича, мъжете са слаби. Но той е християнин, а тя е проклета жидовка, от рода на ония, дето разпнаха спасителя Христа на Голгота.

Теодора. Тя го е омагьосала.

Дария. Ще развалим магията на тая бесовска дъщеря. Великий бог ще чуе нашите горещи молитви и ще го просвети със зарите на истината. Ние ще се молим денонощно. А ти, царице, продължавай милостите си към светите божи храмове, удвой щедростите си към сиромасите. Тъй ще ни помогнеш на молитвите.

Теодора *(замислена малко)*. Майко, да станеше това!

Дария. Бог ще го вразуми, вярвай ме.

Теодора. Ох, големството заслепява ума на човека. Един цар не е като другите хора.

Дария. И той е човек, Теодоро, и се бои от бога, и има срам, па и жалост усеща. Ти си дала на Александра досега щастлив живот, имате два сина като ангели, нека ви бъдат живи — не се оставя току-така жена по една мимолетна прищявка.

Теодора. А при това оставяли са, бабо Дарийо. Нали някога цар Георги дваж пъди жени? Нали цар Михаил, мъжовия ми чича, също напусна царица Анна, та взе гръцка княгиня? У царете няма жалост.

Дария. И бог ги наказва: цар Георги изгуби престола си, а Михаил изгуби главата си. Всичко се плаща на тоя свят.

Теодора *(с въздишка)*. Ох, аз не желая да стигне същата отплата Александра.

Дария. И бог ще запази добрият ни цар от такова безумно деяние. Не грижи се. Ти коя си? Дъщеря на светлия влашки воевода Иванка Басараба. Не можеш да се боиш от съперници като тая безродна еврейка. Александър не е изгубил ума си. Успокой се, Теодоро.

Теодора *(става)*. Ох, искам, майко, да бъда спокойна. *(Тръгва полека към дясната врата.)*

Влиза отдясно свитата.

Дария *(хваща я под лявата ръка)*. Уповай се на бога и на пречистата му майка дева Мария, и на свети четирийсет великомъченици.

Теодора. Благодаря ти, света майко, ти не първи път укрепяваш духа ми с мъдрите си думи. *(Целува ѝ десницата.)* Прощавай, моите хора ви донесоха за църквата някои дарове. *(Отива към вратата.)*

Дария. Света Богородица триж да ти заплати за доброто дело.

Теодора. Прощавай, бабо Дарийо. *(Излиза, последвана от Дария и от свитата.)*

Отвън на пътя някой хлапак минува и пее:

Де се е, мале, чуло, видяло
цар да залюби пуста еврейка!
Саро ле, Саро, жидовско чедо,
Саро ле, Саро, дяволска дъщи.

Песента отслабва и се губи. Клепалата пак забиват, както в началото на действието. Влиза Георги отляво.

ЯВЛЕНИЕ 3

Георги, после Дария

Георги *(сяда на левия миндер, облакътя главата си и стои няколко време дълбоко замислен, с мрачен и скръбен вид. Клепалата млъкват. Той става и се разхожда тревожно. Влиза отдясно Дария)*.

Дария. Казах ти да почакаш малко, доде изпратим царицата. Сега какво искаш ти?

Георги *(печално)*. Бабо Дарийо, какво става с нея?

Дария. Света Богородица да ти дава сила да потърпиш още. Дорослава е все тъй. . . Днес е петия ден, откак се намира на покаяние и под моя грижа.

Георги. И все не иска да се вразуми?

Дария. Демонът е още силен в нея, Георге. Но нашите молитви ще го победят.

Георги. Мога ли да я видя?

Дария. Не бива, не бива още.

Георги. Аз те моля, бабо госпожо: ти знаеш как я обичам.

Дария. Ти ще я развълнуваш изново. . . Тя има нужда от тишина душевна. Иди си, болярино, тук мъже не обичам да се мяркат често. *(Гледа го състрадателно.)* Жално ми е за тебе, синко. Но такива са времената. Толкова други души станаха плячка на лъжепророците и на дявола. Но най ми е жално за твоята невеста. Толкова млада, толкова хубава. Иди запали свещ в черква, па си иди.

Георги *(целува ѝ ръката и тръгва надясно. От прага)*. Бабо госпожо, поздрави я от мене. *(Излиза.)*

Дария. Анатема на тия мръсни бесове, дето погубват невинните души!

Отляво влизат Нимфидора и Дорослава. Дорослава е облечена в дълга черна дреха.

ЯВЛЕНИЕ 4

Дария, Нимфидора и Дорослава

Дария *(гледа строго Дорослава)*. Дорославо, викам те да те питам: размисли ли? Успокои ли молитвата смутения ти ум?

Дорослава *(троснато)*. Моята молитва не е вашата молитва и моят бог не е вашият.

Дария *(сърдито)*. Окаянице, вразуми се!

Дорослава. Пуснете ме! Пуснете ме да ида там, дето бог ме вика.

Дария. Твоят бог? Твоят бог е демонът, въплотен в образа на тоя проклет калугер Теодосия, съблазнителят на младите, осквернителят на целомъдрените души, пратеникът на ада!

Дорослава. Вие ми давате вериги, а той обещава свобода. Той е по-добър от вас. Пуснете ме.

Дария. Дай обещание, че ще се върнеш при честития болярин Георги, с когото сте съединени чрез светото тайнство на брака.

Дорослава. Вие измислихте това свето тайнство, а бог е казал: «Любете се, веселете се, бракът е демонско нещо. Който е чист, да тръгне подир мене!». . . Оставете ме да бъда ангел и вие си останете дяволи.

Дария *(гневно)*. Злочеста окаянице, безумно чедо на безсрамието.

Дорослава. Безсрамни сте вие, които имате срамове да криете под тия черни дрехи, с които облякохте и моята бяла снага. *(Дръпва и разкъсва дрехата си отпред. Гърдите ѝ се показват.)*

Дария. Закрий се, безсрамнице!

Нимфидора. Дорославо! *(Спуща се и ѝ закрива гърдите с дрехата ѝ.)*

Дорослава. Пуснете ме!

Д а р и я. Ти ще стоиш в затвора още седем дена само на вода и хляб. *(Климва на Нимфидора, която я извежда отляво.)*

От улицата пак се чува песента от някой хлапак:

Саро ле, Саро, жидовско чедо,
Саро ле, Саро, бесовска дъщи!

Д а р и я *(ослушва се гневно в песента, додето тя замира нататък)*. Песента на Сара и Александра! И по улиците в песни се гаврят с името му! Бивал ли е такъв срам с български цар?. . . Клетата Теодора! Клетото наше царство! Потопът на нечестието е залял и колибата, и болярския дом, и палата! *(Обръща се към иконата и се кръсти.)* Света Богородице! Бъди ни закрилница! Исусе Христе, сине божий, осени с благодатта си царя, отклони го от пътя на безумието! Господи, имай милост за царството, запази винограда свой от посрамление и от погибел. . . И ти, свети Димитре чудотворче, и ти, свети Иване Рилски, защитници на православний български народ. . . *(Коленичи и продължава молитвата си с тих глас.)*

З а в е с а

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

ЛИЦА:

АЛЕКСАНДЪР
ТЕОДОРА
САРА
КРАСИМИРА
РАКСИН
ПРОТОСПАТАРИЙ ГЕОРГИ
СТАНА
МАРА
РАД ЛУПУ
ДРАГАН
ВАСИЛИСА

Трем на търновския палат с изящно издялани колони отляво и отдясно. В дъното, през бухарията, се види на първи план Трапезица със стените си, кулите си и храмовете си. Зад нея гористи бърда и клисурата на Янтра.

Един широк стол на предния план. На една маса цветарник с цветя. Отдясно влизат Александър и Сара и приказвайки, идат насам.

ЯВЛЕНИЕ I

А л е к с а н д ъ р и С а р а

А л е к с а н д ъ р *(пламенно)*. Повтарям ти: ти царица ще бъдеш в тоя палат.

С а р а *(гледа го умилно)*. Царица или робиня, аз съм твоя.

А л е к с а н д ъ р. На тая хубава глава аз ще турна короната. Моята дума е дума, Саро, и по-силна от тия планини.

С а р а *(прегръща го нежно)*. Ах, царю, колко си благороден!

Александър *(гледа я възхитено)*. Ако има под това небо още нещо, което да желаеш, кажи.

Сара *(умилно)*. Има, царю. Царицата не може да желае нищо повече, но майката желае още нещо.

Александър. Кажи.

Сара *(свенливо усмихната, показва знакове на нерешителност)*.

Александър. Заклевам сё в любовта си и в твоите черни очи: майката ще бъде чута.

Сара *(гледа го нежно и любовно)*. Вълшебници ми предсказаха, че аз ще ти родя син.

Александър. И аз ще му дам името Иван Шишман. А после?

Сара. Майка му копнее той да бъде наследник на престола.

Александър. Сладка душо! Заклевам се в Асеновската си корона, че тя ще мине от моята глава на неговата.

Сара *(възхитена)*. Ох, царю! *(Целува го.)*

Александър *(целува я)*. Драго дете, излез. Раксин иде. *(Сара излиза отляво. Отдясно влиза Раксин.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Александър и Раксин

Раксин *(покланя се)*. Ти си ме викал, господарю?

Александър. Раксине, ти ще ме придружиш на ловът?

Раксин. Не мога, господарю, днес отивам за кулата си по бърза работа и довечера се връщам пак.

Александър. Тогава отбий се в горския дворец, той е край пътя ти. . . *(Ходи няколко време замислен. Внезапно се спира и с решителен вид.)* Раксине, желая да те натоваря с едно важно послание.

Раксин. Слушам, царю.

Александър. Или по-добре — с една дом шна работа. *(Ходи пак с вълнение, като си търка челото. Внезапно се изправя пред Раксина, като го гледа вторачено.)* Раксине, аз реших да се разведа с Теодора.

Раксин *(в изумление)*. Господарю!

Александър. Реших да се разведа с Теодора. Теодора не може да остане вече в палата, както не може да остане моя съпруга. Иди ѝ обади това от мое име. Постарай се да я успокоиш с твоите мъдри увещания. Твоята дълбока опитност в живота и голямо име ще им предадат нужната тежест. Увери Теодора в моето благоразположение и занапред. Знам, че тя не желае да се връща във Влашко при баща си, тя може да остане пак в царството ми, като се радва на почет и доволство. Тя може да избере който девически манастир обича, за да прекара в тишина дните си до гроба.

Раксин. Господарю, това е страшно!

Александър Това е моята воля.

Раксин *(няколко време мълчи поразен, със сгърнати ръце)*. И коя ще бъде новата царица?

Александър *(натъртено)*. Сара.

Раксин. Сара?

Александър. Да. Но по-напред ще бъде покръстена.

Раксин. Царю, позволи ми, като твой стар приятел и съветник. . .

Александър *(пресича го)*. В това нещо мой съветник е само един: сърцето ми.

Раксин. Попитай и другият — разумът.

Александър *(строго)*. Раксине, аз не съм навикнал да виждам в тебе упорит прекословец!

Раксин. Царю, аз поздравих с радост твоето възкачване на престола, смея да кажа — аз даже помогнах за това; аз се гордеех, че избрахме за владетел мъж зрял, мъдър, опитен, силен, и не се излъгах: ти тласна границите на държавата ни дори в недрата на Родопите, ти ѝ даде дълъг и траен вътрешен мир; аз подкрепях със съвет всяко твое начинание и гледах с радост как расте славата ти в народа заедно с любовта му към тебе. И за тебе, Иван Александре, бях готов и бялата си глава да сложа. Но сега пръв път ти се противя и те укорявам, защото съм верен служител тво . И няма аз да стана оръдие на едно лошо и непра-

ведно дело, от което ще възнегодуват болярите и народа, а вишният няма да ти го прости. Найди друг, по-храбър, който да нанесе жестокия удар на добрата Теодора, и не аз ще ти помогна да осрамиш трона си с еврейка.

Александър *(навъсва се)*. Ти говориш излишни работи!

Раксин. Александре, ти одеве каза, че имаш сърце? *(Енергически.)* Един цар няма право да има сърце; той е слуга на царството и трябва да жертвува прищевките си на дългът си.

Александър *(маха му сърдито)*. Стига! Ще пратя протокелиота Драгана. *(Раксин излиза отдясно. Александър ходи няколко време намръщен.)* Цар! Царят няма право на щастие! *(Влиза отдясно Георги.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Александър и Георги

Александър. Протоспатарие, виках те да ти кажа, че веднага трябва да тръгнеш за Одрин при Кантакузена с важно послание от мене. Ти винаги ми си бил полезен със своята сръчност, а сега тя още пò ми е нужна. *(Гледа го зачудено.)* Що има? Ти побледня?

Георги *(пада на колене)*. Царю, да пътувам веднага за Одрин? Освободи ме, не мога. Велико нещастие ми се случи.

Александър. Какво нещастие? Стани!

Георги *(става)*. Жена ми Дорослава. . . *(Прекъсва се и плаче.)*

Александър. Жена ти е под грижите на игуменката. Дорославиното заблуждение е нещастие за тебе наистина, но то не ти бърка ти да изпълниш длъжността, която ти поверявам. Бъди храбър.

Георги. Не, господарю, тя побягнала с една калугерица тая нощ из манастира. Едвам сега ми обадиха тука.

Александър. Къде е бегàла?

Георги. Не знам къде, но предполагам — при проклетите адамити. Позволи ми да я диря, доде е време.

Александър. Щом е тъй работата, ти не си нужен. Един смутен мъж не е годен за никакво важно послание. Ще пратя Тихомира. Върви, търси я, тя и трети път ще избяга. Вземи със себе си и три кумански конника.

Георги. Благодаря, милостиви царю! *(Покланя се и излиза.)*

Александър *(ходи малко намръщен)*. Еретици, богомили, адамити! От тях гъмжи царството. Що да сторя? С меч се изтребва една войска, въоръжена със саби, лъкове и копия. Но душите как ще убиеш? С чума как се бориш? Аз не мога да мисля сега за това. . . аз не мога да мисля за нищо друго. *(Излиза отляво. Отдясно влизат Сара и Красимира.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Сара и Красимира, после Василиса

Красимира *(като идат насам със Сара, обгърнала я дружески с дясната ръка)*. И ти го обичаше?

Сара. Обичах го. Той често минуваше край нашата къща, Красимиро, и аз чаках да го видя. Когато ми предложи да се покръстя и да се вземем, аз се съгласих с радост. Искаха ме прости евреи, по-добре болярин. Ако татко се възпротивеше, щяхме да бягаме във Влашко. . . Но после. . .

Красимира. После. . . видя те и хареса те Александър, мярна ти се короната на царица пред очите, и ти забрави обичания. . .

Сара. Драга Красимиро, коя девойка би постъпилà другояче? Да бъдеш царица, да ти се покланя цял народ!

Красимира. И така короната изтика из сърцето ти любовта?. . . И ти съвсем изстина към Рад Лупу?

Сара *(начумерено)*. Аз не искам да го срещам,

аз се боя вече от него. . . *(Влиза отляво Василиса и се спира на известно разстояние от тях.)*

К р а с и м и р а. Но той все страда за тебе.

С а р а. Нека ме забрави. Аз сега принадлежа на Александра. И Александър ме люби..

К р а с и м и р а *(гледа я малко)*. Захвърли младият и прегърна стария. . . Презря оногова, с когото можеше да блаженствуваш, и взе оногова. . .

С а р а. . . . с когото можа да царувам. . .

К р а с и м и р а. Та ти по сметка любиш?

С а р а *(усмихната)*. Аз съм еврейка. От баща си съм научила по сметка да живея и по сметка всичко да върша. Мен ми беше противен живота у бащини ми и аз исках да найда по-добро при Рад Лупу; но видях още по-добро при Александра. . . *(Разпалено.)* Да, искам да бъда царица, искам да блестя в палата, Красимиро; да видя, че ми се покланят до земята тия горди боляри, които сега ме гледат със зле прикрито под външното почитание презрение. . . И еврейките, които ми завиждат и ме мразят; искам да се пукат. Когато стана царица, ще си завират главите в калта да целуват полата на багреницата ми. . . Царица, знаеш ли какво е това нещо?. . . Слава, диаманти, власт и завистта на всичките жени.

К р а с и м и р а. Но ти не можеш да обичаш един беловлас човек. . . У тебе има сърце.

С а р а *(отдръпва се и я пронизва с поглед)*. Красимиро, и у тебе го има,но ти беше любовница Александру цели две години! Ти тогава се не сети да се питаш дали има у тебе сърце. . . когато те обсипваха с милост и скъпи дарове.

К р а с и м и р а. Разлика голяма, Саро, аз не менявах вярата си, а ти ще промениш своята.

С а р а *(живо)*. Моята вяра? Що ми дава моята, еврейската вяра? Робство в бащината къща, бедност, унижение, тъмен живот. . . Моята хубост щеше да повехне при груб мъж търговец, непогалена, неоценена. . . Аз ще прегърна вярата, която ми отваря вратата на светлив живот, на палатите!

К р а с и м и р а. Но ти не ми казваш обичаш ли Александра?

С а р а *(гледа я няколко време, па живо)*. Като питаш, да ти кажа: обичам го, както гълъбицата би обичала гордият орел, под чиито силни криле е намерила защита от ястребите, както майското прясно цвете обича старото слънце, което го топли и прогонва от него студовете и сланата. . . Да, обичам го. От калта, дето бях червей, той ме дига до звездите. И моят син ще стане цар.

К р а с и м и р а. Как?

С а р а. Аз ще му родя син, предсказаха ми вълшебници, и той ми се закле тържествено нему да остави престола.

К р а с и м и р а. Мила Саро, честито ти!

С а р а. Драга Красимиро, аз те моля да не говориш никому това, което ти поверих.

К р а с и м и р а. Бъди спокойна, драга Саро. *(Излиза отдясно.)*

В а с и л и с а. Вие много се сближихте с нея. Не й се доверявай, Саро, Красимира е лукава.

С а р а. Ох, Василисо! Ти все с твоите подозрения! Красимира ми е искрена приятелка и по моя молба царят я остави в палата да ми бъде другарка. Тя е тъй мила, тъй умна. . . *(Тръгват наляво.)*

В а с и л и с а *(внушително, като протака думата)*. Лисица! Питай мене, старата. . . Как беше оплела Александра! Ти знаеш? Тя магия му правеше. Вареше бурен от либиче и му даваше водата да пие, за да я залюби още повече. Хитра е, магьосница е. . .

С а р а *(гледа надясно)*. Раксин иде. Мразя тоя старец. . . Гледа ме тъй лошо. . . Да идем в градината. *(Излизат отляво, отдясно влиза Раксин.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Р а к с и н и после Р а д Л у п у

Р а к с и н. Това е ужасно! Да качи тая еврейка на трона? И да й обещае, както ми обади сега Красимира, да направи сина й наследник — ако има син! Или той се е полишил?. . . Или годините вече са ослабили ума му, та на тая възраст, при възмъжели синове и при жива съпруга, да взима за жена момиче, еврей-

ка, три пъти по-младо от себе си? Не мисли ли той какъв срам готви за трона и каква опасност за царството след себе си? *(Влиза Рад Лупу.)* Раде, истина ли, че ще ни напуснеш?

Рад Лупу. Да, болярино, аз си отивам за отечеството.

Раксин. Някаква нужда ли те вика там? Или нещо те обидиха тук?

Рад Лупу. О не, славний болярино: царят и царицата бяха добри към мене. Но аз в палата не мога да остана вече.

Раксин *(поучуден)*. Тия думи ми са загадъчни. Ти от три месеци насам си тъжен.

Рад Лупу. Мене ме прогонва оттука оная причина, която и царицата прави да страда.

Раксин *(замислява се)*. Сара?

Рад Лупу. Да. Аз бягам от нея.

Раксин. Как смее! Тя още не е господарка тука, да пъди най-верния и предан служител царски.

Рад Лупу. Ти не ме разбра добре, славний болярино. Сара не е помислила подобно нещо. Тя даже ме не забелязва. . . Но аз бягам от нея.

Раксин. Защо? Ах, разбирам: ти може би я любиш?

Рад Лупу *(мълчи с наведени очи)*.

Раксин. Тя е любовница на Александър и ти пак я любиш?

Рад Лупу. Безумно. . . *(След малко мълчание с решителен тон.)* Великий логотете, обичах я, обичахме се, преди Александър да я види. . . Аз мрях от любов за Сара, но той ми я отне! Той я доведе в двореца, дето съм и аз. Близо сме, но ледна стена ме дели от нея. Тя се преструва, че ме не познава вече, тщеславието задуши у нея първите чувства, а аз страдам, страдам, пъклено се мъча! Душата ми гори от пламъците на ревността и любовта. . . Иванко Басараб ме изпрати тука да служа на царицата, да бдя над нея. Но аз съм принуден да бягам, далеч оттука, далеч от Сара, далеч от Александра. Боя се, славний болярино, от мене си. . . Боя се кръв да не пролея, разбираш? И бягам оттука. . . Защото омразата ми

против Александра е ужасна и чини ми се, че. . . *(Дига левия си юмрук и избягва отляво.)*

Раксин *(стои малко замислен, на внезапно лицето му светва от вдъхновена мисъл)*. Да, да, това трябва да стане! Само това може да стане. . . Нека бог ме прости, но Александър и царството да бъдат спасени! Да намеря веднага Красимира. *(Излиза бързо отляво.)*

Влизат отдясно Теодора, Стана и Мара.

ЯВЛЕНИЕ 6

Теодора, Стана и Мара

Теодора *(развълнувана)*. Видях я пак, видях я пак оная и цяла се затресох. Не смея да се разхождам тук от нея. . . И тя смее да ме гледа надменно! Кукувица влязла в чуждо гнездо.

Мара. Ти напразно думаш това, господарко. Тя те погледна учтиво.

Теодора. Да, и в тоя поглед имаше подигравка, сякаш плесница ми даваше. Не, това мъчение не се търпи. Къде се готви да върви Александър?

Стана. Тръгва на лов, за три дена. . . И Сара три дена ще седи у баща си. . .

Теодора. По-добре, по-добре. . . Три дена няма да я виждам в палата. . . Тя ми трови въздуха тука.

Мара. Светла госпожо, защо да се мъчиш тъй? Тая дръзка еврейка заслужва от твоя страна само една чест: презрение. Презри я, както презря по-рано Красимира.

Теодора. Красимира! Красимира ме измести само из сърцето на Александра, а Сара ще ме изместя и от трона. Та вие не подушвате ли това в самия въздух на Царевец, по почестите, които ѝ се правят, по ниските поклони на болярите, че тази слугиня утре ще бъде царица? Красимира нанесе рана само на сърцето ми, по-нататък беше безопасна; а тая, като строши сърцето ми, убива бъдещето ми, бъдещето на си-

новете ми. Тая тщеславна кознодейка ще използува до последните й предели Александровската полуда за нея. Той нищо няма да й откаже — тя всичко ще му иска.

Влизат отдясно Сара и Василиса и завиват да идат към бухарията.

ЯВЛЕНИЕ 7

Горните, Сара и Василиса, после Красимира

Сара *(без да види Теодора)*. Ох, тука е повече хладец, нежели в градината. Ветрец иде от планината. *(Прави си хлад с кърпа и отива към дъното.)*

Теодора *(отива към Сара)*. Саро, чакай!

Стана. Господарко, не се тревожи с нея.

Сара *(учудена гледа към Теодора)*.

Теодора. Саро, ела към мене!

Сара *(приближава)*. Какво заповядаш, твое величество?

Теодора. Искам да те видя. . . *(Отива до нея.)* Искам да видя тия очи, тия устни, това лице. . . Истина, ти си прекрасна, ти си дивна. . . На тая хубава глава тъй добре би стояла короната, и тая напета снага тъй гордо би носила багреницата. . .

Мара *(приближава до Теодора)*. Господарко!

Теодора. Българска царица! *(Смее се страдалчески.)*

Сара. Твое величество, ти ми направи пръв път чест да ми говориш, и то да ме оскърбиш. . .

Теодора. Сега си обяснявам най-добре как тия черни и страстни очи можаха да заслепят Александровите, как целувките на тия розови уста можаха да му вземат умът, как това гъвко тяло в прегръдките му можа да го направи да забрави и жена, и синове, и честта на трона, и доброто на царството, да стане за смях и на простите колибари. . .

Сара *(обидено и троснато)*. Госпожо, ти се забравяш. Ако си груба с мене, не оскърбявай поне мъжа си.

Теодора *(гневно)*. Кой мъж? Чий мъж? Твоя мъж!

Сара. Ти оскърбяваш царя! Аз ще се оплача. Или ти мислиш по тоя начин да му спечелиш съчувствието? *(Влиза Красимира отдясно.)*

Теодора. Не се бой, Саро, няма да ти го отнема. Ти така изкусно го държиш в примките си. . .

Сара. Съжалявам много, твое величество, че без причина ме оскърбяваш. Аз съм невинна във всичко това. Ако царят ме почита с вниманието си, то това прави, защото той иска; ако съм хубава, бог ме е направил такава. Била съм еврейка? Евреите не са ли човеци? И кой е крив, че се е родил християнин или евреин? Аз не се натрапих тука, ти знаеш. А ако царевото сърце стои далеко от тебе, не аз съм виновна.

Теодора. Ти ме хапеш, змийо!

Сара. Не, браня се.

Красимира *(иде и хваща Сара за ръка)*. Саро, да си идем. Ти видиш, че царицата е развълнувана.

Теодора. Вървете, оставете ме!

Сара *(отива с Красимира, като гледа със злобна усмивка Теодора)*.

Теодора. Усмихвай се, ехидна еврейко, радвай се, нищожна гадино, пропълзяла в тоя палат да го оскверняваш.

Сара *(отдръпва се от Красимира и иде гневно насам)*. Слушай, Теодоро, ти забравяш, че в тоя палат те държат още по милост.

Теодора. Еврейко, в тоя палат стоя по право на рождение и на венчило, но ти си тук чужденка, купила входа в него с цената на развратните си прегръдки и на моминската си чест.

Красимира. Твое величество, не обиждай Сара.

Сара *(на Теодора)*. Ти си безстидна, госпожо! Аз ще се оплача на царя и, чини ми се, в тоя палат няма вече да имам щастието да слушам твоите ругателства.

Теодора. Върви, върви, лукава дъще на разврата! Продажна еврейко, слугиньо!

Красимира *(на Теодора)*. Госпожо, какви са тия думи? *(На Сара.)* Любезна Саро, бъди велико-

душна. Царицата е много раздразнена. Гневът прави човека несправедлив и жесток.

Сара и Красимира излизат бързо, сподирени от Василиса.

Стана. Госпожо, не трябваше да говориш с нея.

Теодора *(сяда тежко на стола)*. Не трябваше... Сякаш че ми олекна сега... *(Мисли.)* Тя е прекрасна, млада... Бях и аз някога... но... Болярки, никога недейте остарява! *(Хваща се за челото.)* Бедни мой Раде! В очите на тая тщеславна еврейка видях всичката дълбочина на нещастието ти!

Влиза Драган.

ЯВЛЕНИЕ 8

Горните и Драган

Драган *(кланя се.)* Здраве и дълъг живот пожелавам на светлата царица.

Теодора. Благодаря, протокелиоте.

Драган. Ида от страна на негово величество, за да поговоря по един въпрос. *(Гледа присъствующите.)*

Теодора *(дава им знак и те излизат)*. Слушам, протокелиоте.

Драган *(с колебание)*. По едно много важно дело, по едно домашно дело... *(Запъва се.)* Извини, светла господарко, но посланието, с което ме натовари негово величество Иван Александър и което аз с голяма скръб приех... *(Запъва се.)*

Теодора. Не се вълнувай, Драгане, аз знам що е: Александър ми обажда, че ме напуща?

Драган *(с въздишка)*. Ох, светла госпожо, ти видиш какво мъчно дело ми е възложено.

Теодора *(с резигнация.)* Добре, съгласна съм.

Драган. Милостива господарко, световните работи така са непостоянни. Славата и величието не са трайни, те сега светят, а след малко увяхват като тия

цветя. Лъжовен свят. Това е в колибата, това е и в палата. И други царици преди тебе са дочакали същата съдба! И те са я посрещнали безропотно, с християнско смирение, защото волята на вишняго е била такваз, без неговите веления нищо не става. Кой знае дали това не е велика милост.

Теодора. И къде ми заповядва да ида Александър?

Драган. Оставя на твоята височайша воля това.

Теодора. В някой манастир?

Драган. Да, де по-добре би намерила отдих и успокоение от житейските тревълнения, ако не в една тиха света обител, дето ще бъдеш окръжавана с всичкото внимание и почест, дължими на твоето високо положение. *(Теодора си кърши ръцете с вид на дълбока скръб.)* Давай си сърце, бъди бодра, царице. Царят сам ще дойде подир малко лично да говори с тебе. Стягай се.

Теодора *(няколко време стои вкаменена и мълчи. Внезапно троснато)*. Коя ще вземе Александър?

Драган. Не знам, господарко.

Теодора. Аз знам: еврейката! *(Отпуща се на стола примряла.)*

Драган *(отива към нея уплашено)*. Царице! *(Отива надясно и вика.)* Елате!

Влизат бързешката Стана и Мара.

ЯВЛЕНИЕ 9

Горните, Стана и Мара

Стана *(като вижда Теодора)*. Господарката ще умре! Повикайте царя!

Стана и Мара разкопчават Теодора и ѝ разтриват слепите очи. Тя погледва.

Драган. Царицата се свестява. Не трябва да

се безпокои царя. Това беше минутно прилошаване. *(Излиза.)*

Теодора *(опира се на стола изнемощяла)*. Моля ви, оставете ме. . . Добре съм вече. . . Благодаря ви

Стана. Не желаеш ли нищо?

Теодора. Нищо. Оставете ме. *(Стана и Мара се отдалечават. Теодора няколко време със затворени очи хълца.)*

ЯВЛЕНИЕ 10

Александър и Евстратий

Александър *(влиза отдясно с Евстратия)*. Кастрофилаке, всичко готово ли е?

Евстратий. Готово, господарю. Ловчийската челяд е на двора. Също и болярите чакат.

Александър. През моето отсъствие ще пазиш хубаво града от безредници..

Евстратий *(кланя се)*. Слушам.

Александър. Оставям Сара у баща ѝ. Нека четири войника да бдят пред Ароновата вратня деня и нощя.

Евстратий. Твоята заповед ще се изпълни.

Александър. Нямам нищо повече. *(Дава му знак с глава, че го отпуща. Евстратий излиза, а той приближава към Теодора.)* Теодоро, Драган ти предаде моето решение?

Теодора *(глухо)*. Да.

Александър. И ти си съгласна?

Теодора. Да.

Александър. Добре. Имаш ли да ми изкажеш някое желание?

Теодора. Нищо.

Александър. Помисли си; аз съм готов да направя всичко, което е в силите ми, за да ти угодя.

Теодора. Излишно. Усеща ли един покойник, че го погребват тържествено?

Александър *(гледа я ледено)*. Желая ти добро здраве, по-малко сълзи и повече храброст. *(Излиза отляво.)*

Теодора *(затуля си няколко време очите в нямa скръб)*. Свършено, свършено всичко вече! *(Излива отдясно, придружавана от Стана и Мара. Отляво влизат Красимира и Рад Лупу.)*

ЯВЛЕНИЕ 11

Красимира и Рад Лупу

Красимира. Раде, ти утре тръгваш?

Рад Лупу. Да, Красимиро.

Красимира *(въздиша)*. Ако да знаеше каква жестокост правиш, ти нямаше тъй да бързаш.

Рад Лупу *(учуден)*. Жестокост?

Красимира. Ти оставяш тука в мъки едно сърце.

Рад Лупу. Знам, Красимиро, но какво мога аз да помогна на царицата? Та и тя не иска да ме вижда, че се мъча. . .

Красимира. Аз говоря не за царицата, а за Сара.

Рад Лупу *(стреснато)*. Сара?

Красимира. Тя още те обича.

Рад Лупу *(поразен)*. Но тя ме не поглежда даже!

Красимира. Как искаш, шпиони отвсякъде. *(Озърта се предпазливо.)* Слушай, Сара те обича. Този палат ѝ е черен. Тя е жертва на баща си, който я продаде. Спаси я.

Рад Лупу *(прехласнат)*. Сара?

Красимира *(поверително)*. Тя чезне тайно за тебе. Спаси я, грабни я, заведи я със себе си във Влашко.

Рад Лупу. Сара?

Красимира *(тайнствено)*. От нейна страна ида. Днес царят отива на лов и тая нощ отсъствува от Търново. Сара ще нощува у дома си, както винаги през Александровото отсъствие. Грабни я. Тя ще те чака. Тя ще вика там, но тъй трябва. . .

Рад Лупу *(възхитен)*. Боже, истина ли е това?

Красимира *(поглежда надясно)*. Но царицата иде. Млъкни! *(Отиват към дъното и се спират, приказвайки ниско. Влизат отдясно Теодора, последвана от Стана и Мара.)*

ЯВЛЕНИЕ 12

Теодора, Стана и Мара

Стана *(като идат насам с Теодора)*. Тука пак се разходи, светла царице. Тук е повече въздух, ще ти олекне. И оная я няма. . .

Теодора *(печално)*. Ох, тежко, тежко.

Стана. Истина, ударът е тежък за тебе, светла господарко, мене ме боли сърцето за тебе. Оставя те сега и Рад Лупу, най-преданият ти служител.

Теодора. Ох, нека върви, нека върви. . . Не искам да го задържам тука и да го турям на ужасни изпитания. При моите мъки аз ще нося и мъките на неговото сърце.

Мара. И ти едната остаяш да се бориш със скръбта си. . . Царице, защо не поприказваш с Красимира?

Теодора. Не ща, не ща да я видя!

Мара. Виж я, господарко, чуй я. Тя се моли. . . И тя мрази Сара, както и тя я мразиш, и тя страда също. . . Може да се разтушите. Споделената горест намалява.

Теодора. Красимира? *(Мисли няколко време развълнувана. На Мара.)* Повикай Красимира. *(Мара отива към Красимира.)* Искам да я видя, искам поне да се порадвам на унижението ѝ. *(Сяда.)* Сега имам храброст да говоря с нея, защото и тя е нещастна. *(Приближават Красимира и Мара. Рад Лупу излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 13

Горните и Красимира

Теодора. Красимиро, ела до мене.

Стана и Мара се отдалечават.

Красимира *(приближава я и пада на колене)*.

Светла господарко, прощавай ме. Аз бях много виновна пред тебе, аз съм недостойна да се явя пред очите ти. *(Целува края на роклята ѝ.)*

Теодора *(дига я)*. Красимиро, въз миналото турям було. Да не поменуваме за него. Ти си хубава и бе обична. Ти ми отнемаше сърцето на мъжът, но аз запазвах мястото си на трона и даже ти бях благодарна, като те мразех.

Красимира. Прости, царице.

Теодора *(скръбно)*. И ти любеше Александра?

Красимира. Грешна бях, госпожо. Слабо бе сърцето ми. Огорчих те. Прости ме великодушно. *(Бърше си сълзите.)*

Теодора *(гледа я няколко време внимателно)*. Ти страдаш?

Красимира. Не бих тъй страдала, ако да беше всяка друга. Но тая. . .

Теодора. Мразиш ли я?

Красимира. Като смъртта си.

Теодора. Колко те съжалявам, бедна Красимиро.

Красимира. Бог ме справедливо наказа за престъплението ми към тебе. *(След кратко мълчание, внушително.)* Тя му направи магия!

Теодора *(горчиво)*. И нейната магия развали магията на твоите очи.

Красимира. Госпожо, ти право каза: без тая Сара не би било това, което става. . . което ще стане. . . *(Няколко време мълчание.)* Какво мислиш да правиш, госпожо?

Теодора. Нищо. Александър ме напуща. Аз ставам монахиня.

Красимира. За да тържествува Сара тука? Как, ти няма да се противиш? Ти се покори, за да победи тъй лесно тая лукава жидовка?

Теодора *(печално)*. Бедна Красимиро, тя ще бъде господарката тука, щом аз изгубих Александровото сърце, а ти не можа да го удържиш.

Красимира. Госпожо, да се борим! *(На двора изсвирва ловчийски рог.)* Царят тръгва с дружината на лов. А Сара отиде у бащини си още одеве с Василиса.

Теодора. Слава богу, три дена няма да бъде тука.

Красимира *(ниско)*. Тя няма да бъде никога вече!

Теодора *(смаяна)*. Що?

Красимира *(поверително)*. Тая нощ тя ще бъде грабната и отвлечена далеко. . . И никога вече няма да бъде опасна.

Теодора. Как?

Красимира. Да.

Теодора. И кой ще я грабне? *(Става.)*

Красимира. Рад Лупу.

Теодора. Рад Лупу? Как?

Красимира. С помощта на десет смели нехранимайковци кумани, които ще наеме.

Теодора. Ах! Ти говори с него?

Красимира. Говорих и му дадох тая мисъл. Ти знаеш как е влюбен в Сара, и той се реши. Той ще я отведе във Влашко и там ще я покръсти и се ожени за нея.

Теодора *(стои смаяна)*. Не правим ли безумно нещо?

Красимира *(внушително)*. Раксин безумен ли е?

Теодора. Той е най-умният болярин.

Красимира *(поверително)*. Знай тогава, че тоя план не е мой, а Раксинов.

Теодора. Ах!

Красимира. Той е луд от гняв, когато одеве му казах какво ми се похвали Сара: че Александър и обещал, ако му роди син, него да направи наследник на трона.

Теодора. Господи, да грабне короната на сина ми Асеня! Ох, викай по-скоро Рад Лупу.

Красимира. Той е тука. *(Отива надясно и маха някому. Влиза Рад Лупу.)*

ЯВЛЕНИЕ 14

Горнитеи Рад Лупу

Рад Лупу. Твое величество, ти можеш вече да бъдеш спокойна.

Теодора. Преданий мой Раде, как да ти изкажа признателността си. Но ти уверен ли си в успеха?

Рад Лупу. Да.

Теодора. Ах, Раде, но моля, гледайте без кръв.

Рад Лупу. Ще се трудя да избягна тая необходимост.

Теодора. Отнеси се добре със Сара. Тя и така ще бъде страшно сътресена.

Рад Лупу. Господарко, аз ще я пазя като очите си: тя ще бъде моя жена.

Теодора *(на Красимира)*. Дай да те целуна от благодарност! *(Целува я.)*

Красимира. Ние ставаме съюзници вече. *(Озърта се.)* Царице, нека остане тайно нашето сближение. Добре е Александър да продължава да мисли, че ме мразиш смъртно. Ние така ще приспим подозренията му.

Теодора. Тая нощ се решава съдбата на няколко души. . . може би и на царството. *(Замисля се.)* Боже, тая нощ не ща да затворя очите си.

Красимира. Нито аз. До съмване ще бъдем в тежка неизвестност.

Теодора. Раде, потеря ще тръгне подиря ви. Аз ще треперя пак.

Рад Лупу. Не се безпокой, госпожо. Ще взема мерки да тикнем потерята по лъжливи следи. И когато тя ще ни гони към Стара планина, ний ще отиваме към Дунава.

Красимира. Умно.

Рад Лупу. Но аз трябва да ида да намеря хората си. Какво ще ми заповядаш още, госпожо?

Теодора. Поздрави баща ми и благодаря ти пак. Бъди честит със Сара.

Рад Лупу. Прощавай, светла и добра госпожо. *(Коленичи и ѝ целува полата.)*

Теодора *(сваля от врата си скъпоценна огърлица и му я дава)*. Вземи тоя дар от мене, за спомен и благодарност.

Рад Лупу. Не трябва, господарко.

Теодора. Вземи, подари я на Сара.

Рад Лупу *(взима огърлицата)*. За Сара. . . Благодаря.

Красимира *(на Теодора)*. Може още отсега да ти честитя. Ти запазваш короната и трона.

Теодора. Може би не ги запазвам, но се отървавам от Сара.

Красимира. А аз си отмъстявам на нея.

Теодора *(става)*. Мила Красимиро, нашата радост е грешна радост. Ние се радваме на чуждо зло. Помисли си, аз сякаш вече не мразя Сара.

Красимира. Не е вярно, нашата радост е радост на цял народ.

Рад Лупу. И най-много моя. *(Покланя се ниско на Теодора и на Красимира и тръгва да излезе.)*

Красимира. Раде, чакай. *(Затичва се към него.)* Аз нямам на тая минута на себе си драгоценно нещо. Вземи в знак на благодарност това. . .

Целува го звънливо по устата. Рад Лупу бързо излиза отдясно.

Завеса

КАРТИНА

ДОРОСЛАВА
ЕДИН АДАМИТ
ЕДНА АДАМИТКА
ПРОТОСПАТАРИЙ ГЕОРГИ
ЕДИН МАЛЪК БОЛЯРИН
ЕДИН КРАГУЯР
ЕДИН ПЕСЯК
КАСТРОФИЛАКТ ЕВСТРАТИЙ
КИРИЛ БОСОТА
ЕДНА СЕЛЯНКА
ДРУГА СЕЛЯНКА
ЛОВЧИЙСКАТА ЦАРСКА ПРИСЛУГА, СЕЛЯНИ И ВОЙНИЦИ

1-й КУМАНЕЦ ВОЙНИК
2-й КУМАНЕЦ ВОЙНИК
3-й КУМАНЕЦ ВОЙНИК
ЕДИН СТАР ОВЧАР
1-й СЕЛЯНИН БОГОМИЛ
2-й СЕЛЯНИН БОГОМИЛ
3-й СЕЛЯНИН БОГОМИЛ
ЕДИН СТАРЕЦ
1-й СЕЛЯНИН
2-й СЕЛЯНИН
3-й СЕЛЯНИН

Зелена поляна в планина. Един балван там. Наоколо високи букове. Отляво се вижда врата на селска кръчма. В кръгозора планински върхове, увенчани със снегове.

Влизат отдясно, из буковата гора, Дорослава в черно расо, една млада адамитка, пак в такова облекло, и един млад адамит, също в расо и със скуфа на глава. Заник слънце.

ЯВЛЕНИЕ 1

Дорослава, адамитът и адамитката

Адамитът. Стигнахме. *(Сочи към дъното.)* Зад тая гора е Добрев дол и там е Дълбоката дупка. Там ще намерим нашите.

Дорослава *(гледа наоколо)*. Как е тука ху-

баво. . . Планини, гори. . . Ох, тука си отдъхнах свободно.

Адамитът. Тука вече няма мъж, Дорославо, няма тъмен манастирски затвор, няма вериги, няма закон, няма цар. Наш цар е бог и ние сме негови деца, за да живеем в любов и радост, както ангелите му.

Дорослава. Ще хвърлим и тия черни дрехи?. . .

Адамитът. Бог, като създаде Адама и Ева, не им даде дрехи, за да покрият телата си. Праведните на оня свят нямат дрехи, божиите избраници на тоя свят също трябва да хвърлят покривката на лицемерието и лъжата. Жената бог създаде красна, за да се гордее с творението си, като го гледа от небесата.

Адамитката *(сочи наляво)*. Това село какво е?

Адамитът. Наше, сиреч божие. . . Но да слезем в долът. *(Чува се далеко пеене на духовна песен.)* Чувате ли песните на божиите избраници?

Дорослава. Ох, тука няма мъж, няма килия, няма робство. Да бъде благославен господ бог наш!

Тръгват към дъното наляво и изчезват в гората. Пауза. Отляво се подава Кирил Босота, последван от тълпа селяни и селянки. Тълпата постепенно расте и изпълня полянката.

ЯВЛЕНИЕ 2

Кирил Босота и народът

Една жена *(приближава Кирила)*. Отче свети, имам остри болки в корема. Дай ми лек.

Кирил. Жено, изпий това и вярвай в бога. *(Дава ѝ стъкленце с някаква водност. Жената му целува ръка и го взима.)*

Една стара жена *(държи дете на ръце)*. Отче, все плаче. . . виж го, болно е.

Кирил. Това дете не е накърмено.

Старата жена. Кой да го накърми?

Кирил. Майка му умря ли?

Старата жена. Не умря, а отиде вчера с адамовците в планината.

Кирил. Спасена е. . . Тя върши волята божия. Донес детето в къщи. . . *(Гледа тълпата.)* Братя, събрахте ли се?

Единселянин. Отче свети, качи се на камъка. *(Посочва му балвана. Кирил се покачва на него.)*

Един глас. Той виждал бога!

Други гласове. Слушайте! Слушайте!

Тълпата с благоговение се натрупва пред Кирила, мъжете свалят шапки.

Кирил Босота *(гледа с вдъхновен поглед небето, после с висок и провлечен глас, който става все по-енергически)*. И речено е, братя, че грехът ще залее като море земята и царството на Сатанаила ще се простре от единия край на света до другият. Но ще останат чистите и светите, за да молят праведнаго бога, и само те ще получат живот вечен. Истина ви казвам: ние сме праведните овце, а другите са вълците и чада на сатаната. И всеки, който отива из пътищата на заблуждението, в погибел отива. Не слушайте нечестивите учители: няма ни цар, ни власт, ни отрок. Бог ни е създал равни. Не се повинувайте на царските закони, защото те са измислени от дявола; не работете на болярите — чрез вашия труд те могат да се излягат в леност и да носят свилени дрехи и бисери.

Гласове. Право! Право!

Кирил. И грях велик прави оня, който отива войник на царя, и убийство прави оня, който убива други по заповед на царя. Децата на истината нямат неприятели и всички люде са братя: и грък, и евреин, и турчин, и татарин, и куманец. Не отивайте против тях, защото ние сме братя и бог от небето гледа. Вашите врагове са болярите, мали и велики, защото живеят от кървавия пот на господните синове.

Гласове. Во истина!

Други гласове. Тъй е! Тъй е!

Кирил. И когато лъжеучителите дойдат и ви кажат: «Иконите са честни, кланяйте им се!» — през-

рете ги: иконите са идолопоклонски творения; и когато ви кажат: «Кръстът е свят! Кланяйте му се!» — отвърнете очите си, защото кръстът е нечестив, и прокълнете го като живо свидетелство на безумието. Гнусете се, братя, от брака. Бог е против това гнусно нещо. Жената е пратена от бог не да бъде робиня на един мъж, а да прославя небесната мъдрост с душата си и тялото си, което е красно, и да живее във всеобща любов. Всеки мъж може да бъде неин съпруг, както всеки човек е неин брат, и който рече: «Тая жена е на мене само», богохулствува, и която рече: «Този мъж е мой мъж!» — загинала е навеки в ада. Но вие. . .

Един глас. Царската челяд! *(Кирил избягва отляво. Селяните са безпокойни.)*

Отдясно се чува смесен шум от човешки гласове; коне туптят или цвилят, ловчийски псета лаят, оръжия дрънчат. После на поляната нахълтва една шумна тълпа — ловчийската прислуга на царя: крагуяри със соколи на рамена, песяци, водещи хрътки, отроци, слуги, войници. Те шумят весело, едни навлизат в кръчмата, други застигат и закачат булките, които бягат с викове. Влиза местният болярин с бич в ръката си. Селяните се трупат смутени настрана.

ЯВЛЕНИЕ 3

Горните и боляринът

Боляринът *(сърдит)*. Псета! Вий пак сте се събрали да слушате дяволско учение! Скоро донасяйте тука всичко, каквото трябва за царските хора! *(Селяните се изгубват. Боляринът влиза в кръчмата.)*

Отляво влиза Георги и двама кумани.

ЯВЛЕНИЕ 4

Георги, куманите, после кръчмарят, после селяните

Георги *(като се извръща назад и вика някому)*. Разведи конете, вържи ги, па ела тука. *(Отива пред вратата на кръчмата.)* Кръчмарю! Ей, кръчмарю!

(Гледа вътре.) Тука много хора. . . *(Удря със сабята по вратата.)* Ей, кръчмарю!

Кръчмарят *(отвътре)*. Какво заповядаш, болярино?

Георги. Минуваха ли днес две жени и един мъж в калугерски раса?

Кръчмарят. Аз бях в двора и не видях. Видях само, че мина колесница с две болярки забулени. Пазеха ги четири конни войници.

Георги *(навъсен)*. Като не си видял, повече не ми дрънкай. *(Ходи замислен.)* Изпуснахме им пак дирята. . . Планина голяма. . . Искам да я намеря с онез, и страх ме е да я намеря. . . Пред очите ми червени облаци. . . *(Сяда на зида. Селяни идат отляво, носейки кокошки, вързани за краката, кошници с яйца, делви с масло, пити хляб, менци с вино, и влизат в кръчмата; други селяни влизат отдясно с торби ечемик, с вързопи сено, и излизат отляво.)*

Един селянин *(на друг селянин, ниско)*. Ох, ограбиха ни. . . Кучета им яли главите и тям, и на господаря им. *(Отминуват. Малкият болярин излиза из кръчмата.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Георги, боляринът и куманите

Боляринът *(към Георги)*. За царския лов ли, болярино?

Георги *(неохотно)*. Не.

Боляринът. На поклонение в някой манастир тогава?

Минуват наляво пак селяни с провизии.

Георги. Не *(Става.)*

Боляринът. Виж ги тия селяци. Слушаха одеве еретическия проповедник Босота. Всичките са прихванати от богомилство. Вярвай, че тая заран никой не дойде в черква при гласа на клепалото. . . Очакваха Босота. Не знам защо царят не ги изтреби тия

еретици-учители. Един хубав ден хората му, като дойдат тука, ще останат ненахранени, конете им неназобени. По-рано минала оттука колесница с две болярки. Помисли си: отказали да дадат зоб на конете даже с пари!

Влизат пак селяни с провизия и я внасят в кръчмата.

Виж ги: имали да нахранят цяла войска, а вчера ми викаха: «Господарю, голи сме!» Защо не влезете в кръчмата да пием по едно вино?

Г е о р г и. Благодаря, болярино. Аз ще си тръгна.

Б о л я р и н ъ т. Както обичаш. *(На селяните.)* По-скоро, и всичко носете! *(Спуща се към един селянин, който носи пита хляб.)* Антихристо, тоя чер, корав хляб и псета го не ядат! *(Заплашва го с бича си.)*

2-й с е л я н и н. Ние го ядем, болярино.

3-й с е л я н и н *(плачевно.)* Болярино, запази ни. Един соколник улови жена ми и я закачà.

Б о л я р и н ъ т *(ухилен.)* Види се, защото е хубавка. . . Няма нищо. . . Какво има, че един юнак погалил булката? *(Излиза.)*

Пада вечерен здрач. От дъното, между буковете, се подава един старец овчарин и иде насам.

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните и овчарят

Г е о р г и *(на куманите)*. Стегнете конете! *(Куманите се изгубват надясно. Съглежда овчаря. На себе си.)* Да попитам и тогова. *(Отива към овчаря.)*

О в ч а р я т. Добра ти среща. . . На лов ли? На лов ли, болярино?

Г е о р г и. Дядо, не срещна ли някъде две жени в раса и един мъж в раса?

О в ч а р я т. Не срещнах такива, синко, днес. Но вчера видях много такива мъже и жени, в раса. Сбираха се на Добрев дол, убил ги господ. *(Прекръстя се.)* Закони не знаят, вярата им друга. . . дяволска вяра, поганци.

Г е о р г и. Де е този Добрев дол?

О в ч а р я т *(сочи към дъното)*. Ей тука е, като се смъкнеш долу. . . Има там река, а до реката пещера, дето я казват Дълбоката дупка.

Г е о р г и. Дядо, покажи ми пътеката.

О в ч а р я т. Че защо ти е да гледаш срамотиите им, да се огрешаваш? *(Плюе. Куманите влизат.)*

Е д и н к у м а н е ц. Конете са готови.

Г е о р г и *(на стареца)*. Една жълтица, дядо. *(Подава му монета.)*

О в ч а р я т. Остави се, защо ти трябва? Вие не сте от тях. *(Тръгва да си отива.)*

Г е о р г и. Заведи ме, дядо! Аз съм царски човек и жена ми е избягала. Отивам да си я прибера.

О в ч а р я т. Ух! Ух! Хайде тогава. Нали е да спасим една християнска душа. Който вълк ми грабне овцата, аз тичам да я отърва. *(Тръгват и двамата към дъното, сподирени от куманите.)*

О в ч а р я т *(спира се до буковете и сочи нататък)*. Ето там пътечката се спуща из гората. Нея дръжте. Там долу на полянката поразниците играят самодивското си хоро и бесуват. . . А там оная пещера е Дълбоката дупка. Там се прибират нощя, защото тая планина е пълна с гад.

Г е о р г и *(взира се)*. А де ги онез?

О в ч а р я т. Някъде се молят — защото тия антихристи, и те се молят на някакъв господ. . . Ако дебнеш тука, ще ги видиш. Ех, прощавай. *(Тръгва, па се извръща.)* Ах, ето ги, излязоха из гората и се хванаха на хоро. . . *(Чува се далечна хорова песен.)* Голи! *(Кръсти се, тръгва, па се извръща пак.)* Ха, опитвайте се, че тия врагове имат и оръжие у тях. Сбогом. *(Излиза отдясно. Георги и куманите потъват в гората, в дъното. Хоровата песен продължава. Влизат отдясно един старец селянин с трима още селяни богомили и идат насам, приказвйки.)*

ЯВЛЕНИЕ 7

Старецът и тримата богомили

1-й богомил *(към стареца)*. Хей, дядо Бранко, ти ще идеш ли да се биеш с турците, като викаш да идем на война?

2-й богомил. Какви са тия турци?

Старецът Агарянци, синко, врагове божии.

3-й богомил. Че защо ще се бием с тях?

Старецът. Казах: врагове божи, безверници. Всичко плячкосват, християнския свят не жалеят. Ако дойдат при нас, на огън ще станат и църкви, и къщи, и палати.

3-й богомил. И къщи, и църкви, и палати са на болярите, нека те идат да ги прогонят.

2-й богомил. Тъй, нека болярите се разправят с тях. Ние какво губим?

Старецът *(сърдит)*. Ти от Кирила ли идеш? Тоя проклет еретик не ви учи на добро. Той ви дава лекове за тялото, а отрова за душите.

2-й богомил. Не се сърди, старче, той има право.

Старецът. И ти си богомил?

2-й богомил *(напрано)*. Че какво?

Старецът. Вие нямате отечество, както нямате и вяра. От вас българското царство ще пропадне.

2-й богомил. Като пропадне — друго царство ще бъде.

Старецът *(гневно)*. Агарянско?

2-й богомил. Макар.

3-й богомил. Че какво ни е нам за царството? Ние сме сиромаси хора. Царят сам не го е еня. Виж, той се люби с еврейката и пирува, тук народа тегли, а в Долня земя гори огън.

1-й богомил. Който и да стане господар, ще му се кланяме и работим, както се кланяме и работим на сегашните си господари. Нима тегло от свой е полеко тегло?

Старецът *(гневно)*. Вие сте богомили, еретици! *(Излиза бързо отляво. Тримата богомили му се смеят и влизат в кръчмата.)*

Георги и куманите се показват пак из гората и гледат към дола.

ЯВЛЕНИЕ 8

Георги и куманите

Георги *(гледа към дола внимателно. Извръща се)*. Играят на месечина голи! *(В ужас.)* Ах, и Доброслава играе!

1-й куманец. Тъй, и жена ти е там, болярино!

Георги *(изважда меча си и иска да се втурне в гората. Куманите го задържат)*.

1-й куманец. Опасно е, болярино, там има въоръжени хора!

2-й куманец. Чувате ли? Пеят, като играят. Въртят се като самодиви. *(Небето притъмнява. Чува се глуха гръмотевица.)*

1-й куманец. Гърми, ще има дъжд.

2-й куманец. Ей ги бягат към пещерата. Ще нощуват в пещерата.

Георги *(в безумна ярост)*. Ах, тия бесове проклети, погубиха я! Да бягаме, да бягам оттук! Ще умра. . . На конете! *(Бързо иде насам.)*

2-й куманец. Невъзможно да пътуваме в тоя мрак, болярино. И дъжд ще вали. Да преспим в селото. *(Отдясно изтопуркват коне.)* Кастрофилак Евстратий иде! *(Влиза Евстратий заморен, последван от двама войника. Пак гръмотевица.)*

ЯВЛЕНИЕ 9

Горните, Евстратий и войниците

Георги *(приказва нещо с куманците. И тримата кумани бързо влизат в гората)*.

Евстратий. Да дадем малко почивка на конете. *(Отива към кръчмата. Съглежда Георгия.)* Протоспатарие, чуваш ли гръмотевицата? Бих желал да ме тресне.

Георги *(гледа го ням и прехласнат)*.

Евстратий. Сара я грабнаха тая вечер!

Георги *(гледа го втренчено, но безучастно)*.

Евстратий. Грабнаха я разбойници, протоспатарие! Главата ми ще хвръкне от раменáта. Искам зверове да ме срещнат и да ме разкъсат. Как ще изляза пред очите на царя? Отивам да му обадя!

Георги *(сочи назад)*. Тя е в пещерата,

Евстратий *(стреснато)*. Коя?

Георги. Дорóслава.

Евстратий. Повráга Дорóслава. . . Аз ти говоря за Сара!

Георги *(плах)*. Тя ще нощува там. . . *(Сочи към дъното.)*

Евстратий *(на войниците)*. Да се качваме! *(Излиза отдясно с войниците.)*

ЯВЛЕНИЕ 10

Георги, по-после 2-й куманец

Георги *(гледа назад)*. Свети! *(В дъното небето се осветлява от невидим пожар. Георги се затичва към дъното и гледа.)*

Влиза из гората 2-й куманец запъхтян.

2-й куманец. Болярино, изпълнихме заповедта ти. Натрупахме сухи върхари и дървета пред входа на пещерата и ги запалихме. Ето огъня. Всичките ще изгорят вътре. Другарите ми с голи мечове пазят пред пещерата, за да не избяга никой.

Небето още повече светва от пожара.

Георги. А Дорóслава?

2-й куманец. И тя. . Болярино, що тъй страшно гледаш?

Георги *(гледа уплашен към гората в дъното)*. Дорóслава! *(Сочи натам.)*

Куманецът *(учуден се озърта)*. Няма я, болярино. Тя е сега в пещерата. . . И гората пламна.

Георги *(гледа с безумен поглед към гората в дъното)*. Дорóслава иде! Да бягаме!

2-й куманец. Болярино, тя изгоря. . Няма тука никой.

Георги *(сочи към дъното)*. Ето Дорóслава!

2-й куманец. Болярино, ти полудя?

Георги. Ето, гони ме! *(В ужас бяга надясно.)*

2-й куманец *(гони го да го хване)*. Болярино! *(Изчезва подир него.)*

Пожарната светлина се усилва. Гръмотевица трещи по небето.

ЯВЛЕНИЕ 11

Ловчийската прислуга излиза пак из кръчмата шумно.

Един крагуяр. Хайде, момчета, на път, че царят ще ни е преварил. Още малко, горският дворец е наблизо.

Един песяк. Хайде.

Друг песяк. Ядохме и пихме като владици на царско здраве.

Друг крагуяр. И си откраднахме по една целувка. *(Всички тръгват надясно и запяват.)*

Излез, моме, малка моме,
гости идат крагуяри,
крагуяри, господари.
Поклони се, посрещни ги.
На рамо им сокол стои.
Сокол дума и говори. . .

Песента постепенно отслабва и се изгубва в гората отдясно.

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

АЛЕКСАНДЪР
САРА
ВАСИЛИСА
РАКСИН
ЕВСТРАТИЙ
10 БОЛЯРИ ЛОВЦИ
НАЧАЛНИКЪТ НА СТРАЖАТА
ПРИСЛУЖНИЦИ
5 КУМАНКИ
5 МОМИ СЕЛЯНКИ
5 СЕЛСКИ МОМЦИ

Нощ. Трем в горския дворец. Запалени светилници по стените, които са окичени с ловчийски оръжия и рогове, еленови рога, мечешки и други зверски кожи. Врати отляво и дясно. Над последнята един прозорец с решетка, затворен. Сегиз-тогиз трещи гръмотевица и светкавици озаряват кръгозора в дъното. Сред трема длъгнеста трапеза, претрупана с горски цветя по нея. Около нея, на столове насядали, пируват десет души боляри в ловчийски дрехи. Слуги шътат наоколо. На трапезата е шумно. Отвън се чува свирня от кавал и дайрета. След малко млъкват.

ЯВЛЕНИЕ 1

Боляри те

1-й боляр ин *(става и взима чашата)*. Другари, пихме за царя; няма ли да пием за царицата?

4-й боляр ин. За коя царица? За днешната или за утрешната?

6-й боляр ин. За оная, дето е хубава като ясното слънце. *(Дига чашата.)* Да живей Сара!

Всички *(дигат чашите)*. Да живей! *(Пият.)*

7-й боляр ин. Красна е, красна е. . . Само една грозота има.

8-й боляр ин. Каква?

7-й боляр ин. Дето е от еврейски род.

5-й боляр ин. Ей, примикюре, не знаеш ли какво казва песента? — «Дълбока вода брод няма, хубава мома род няма.»

4-й боляр ин. Право, право!

7-й боляр ин. Жално е едно: Александър е стар за една такава млада мома. . .

5-й боляр ин. Стар? — На петдесет и осем години? Сръбский крал Милутин се ожени четвърти път на седемдесет и пет години за една десетгодишна гръцка княгиня. Цар няма възраст!

1-й боляр ин. Царят тая вечер не ни придружи: вечеря у себе си.

2-й боляр ин. Бил малко уморен; но след вечеря ще дойде за игрите. *(Навън блясва светкавица, па загърмява.)*

9-й боляр ин. Дружина, хапнахме и пинахме хубаво. Няма ли да попеем?

6-й боляр ин. Да пеем, да пеем!

Няколко гласа. Коя?

1-й боляр ин. Цар Калояновата.

6-й боляр ин. Хайде! *(Запяват всички.)*

Орел ли, мамо, над гори фърка,
облак ли черен гърми в небето?
Не орел, синко, нито е облак:
цар Калоян е, на бой отива.

4-й боляр ин. Да живей царят! *(Пие.)*

Всички. Да живей! *(Пият и пак запяват.)*

Звезди брой нямат, войски чет нямат,
конете цвилят, сабите лъскат.
Олеле, мале, бой се зафана,
премрежило се ясното слънце,
затресла се е земя и небо. . .

Изгърмява пак навън и блясва светкавица.

10-й боляр ин. По-весела, по-весела някоя. . . Тая мирише на кръв.

2-й боляр ин. Навън ще вали. *(Влиза началникът на стражата.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните и началникът на стражата, после Раксин

Началникът на стражата. Навън тропаха бежанци от Долня земя. Искат да ги пуснем.

1-й болярин. Какви са тия бежанци?

Началникът на стражата. Избягали от турците през Стара планина. Гладни и голи сиромаси, мъже, жени. Искат подслон от дъжда и да ги нахраним.

9-й болярин. По дяволите да вървят! *(На слугите.)* Донесете вино.

2-й болярин. Не бива, не бива, нощно време се не отваря никому.

4-й болярин. Ще се разплачат тука, ще се разкиснат. . . А ние сме дошли да се веселим. У нас няма турци.

1-й болярин. Голият народ е навикнал да се оплаква и да има, и да няма защо.

4-й болярин. Там против турци, тука против боляри. Какво да му чиним? Затова е народ — да търпи. Не могат всички боляри да се раждат.

В дъното свети от пожар.

6-й болярин. Александър думаше по едно време да иде на война против тия разбойници. . . Но заряза. . . И защо? Нашата черга е далеч от огъня.

2-й болярин *(вдига чашата)*. Наздраве, другари, все така да бъдем весели. Да живей Александър!

Всички. Да живее! *(Пият.)*

1-й болярин *(на началника на стражата)*. Какъв е тоя пожар?

Началникът на стражата. Един кумански конник току сега дойде и ми обади, че пожара запалил протоспатарий Георги.

1-й болярин. Как?

Началникът на стражата. Протоспатарият изгорил в пещерата живи адамитите, дето била и жена му. Жена му изгоряла и той полудял. Запалила се и гората. *(Излиза.)*

2-й болярин. Нека горят! Пòврага! Пък аз горя от нова жажда. Наздраве! *(Пие.)*

Всички. Наздраве! *(Пият.)*

1-й болярин *(към 3-й болярин)*. Епикерние, дивний песнопоецо, изпей ни Саринатa песен.

Няколко боляри. Слушайте, слушайте!

3-й болярин *(запява)*.

Де се е чуло, мале, видяло,
цар да залиби мома еврейка?
Саро ле, Саро, божур в градина,
Саро ле, Саро, ясна зорнице!

4-й болярин. Да живей Сара!

Всички. Да живей!

3-й болярин *(пее)*.

Седнала Сара на трем високи,
тихом си ниже ситни бисери,
песен си пее и си говори:
— Цар ме залибил, цар ме милува,
бяла царица аз ще да стана,
бяла царица, светла кралица.
Саро ле, Саро, божур в градина,
Саро ле, Саро, ясна зорнице.

Всички. Наздраве! *(Пият. Кръгозора свети повече.)*

6-й болярин. Там свети.

10-й болярин *(гледа)*. Пожар. Запалила се е гората, но това е далеко.

6-й болярин *(весело)*. По-далеко, по-далеко от нашата черга.

Влиза Раксин отляво. Всичките му се покланят.

ЯВЛЕНИЕ 3

Горните и Раксин

Раксин. Добра ви веселба, боляри. Навън има бежанци. Не сте ги пуснали?

6-й болярин. Тия хора са навикнали, великий ло готете.

Р а к с и н *(сочи в дъното)*. Там има някакъв пожар?

1-й б о л я р и н. Да, пожар, но той е далеко.

Р а к с и н *(мрачно)*. Аз мисля, че тоя пожар е много по-близо, отколкото вие мислите. *(Влиза Александър отдясно. Раксин и останалите боляри му се покланят.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните и Александър

А л е к с а н д ъ р *(към Раксина)*. Добре дошъл, Раксине. Драго ми е, че те виждам тука.

Р а к с и н *(покланя се)*. Твоето желание за мен е заповед, господарю.

А л е к с а н д ъ р. И аз съм уверен, че няма да се отегчиш в нашата дружина. Защото ние, старите, и под снега на годините пак усещаме, че тече в жилите ни младежка кръв. . . *(Виночерпците разнасят вино. Александър взима чашата.)* Наздраве, другари.

В с и ч к и. Да живей царят! *(Пият.)*

А л е к с а н д ъ р *(като гледа недопитата си чаша с благоразположен вид)*. Това преславско винце е чудесно, то влива в душата веселие и песни. Няма никога да простя на цар Крума, дето бе заповядал да изкоренят лозята. Тогава царството трябва да е било много тъжно и хората зли.

6-й б о л я р и н *(усмихнат)*. Царю, но той после призна грешката си: той пиеше вино с болярите си из Никифоровия череп.

А л е к с а н д ъ р *(усмихнат)*. Добре се сети, Панчо. Това показва, че Крум е бил умен господар, щом е знаел да поправя грешките си. Да последваме хубавия му пример. . . *(Пие.)*

Р а к с и н. Добре е да го последваме и в другото, господарю. Той разтрепера цариградските стени.

А л е к с а н д ъ р. Раксине, не искам вече бръчки по челото ти. Пий и весели се. Чашата ти е пълна.

Р а к с и н. Аз не пия, господарю.

А л е к с а н д ъ р. Който не обича добрите вина и хубавите жени, хули бога.

Р а к с и н. Пия за здравето на Иван Александра. *(Изпива си чашата.)*

А л е к с а н д ъ р. Тъй, тъй те обичам. Който е при вълците, трябва да вие като тях.

Р а к с и н. Царю, заповядай да пуснат бежанците и да ги нахранят.

А л е к с а н д ъ р *(на слугите)*. Изпълнете желанието на моя драг приятел.

Р а к с и н. Царю, народът желае война с турците.

А л е к с а н д ъ р. Далеко са от нас тия разбойници, Раксине, и не ми е до война сега. . . При това тия агарянци повече са опасни за Кантакузена, неговите земи най-много страдат. Нека той си троши главата с тях. Няма аз да вадя за него кестените из жаравата. . . Но сега ние се веселим. . .

Р а к с и н. Но богомилите са близко. Казвам ти, господарю: очисти от плевели господния виноград. Нека е тежка десницата ти въз тях. Тия черви подриват вярата, прояждат царството.

А л е к с а н д ъ р *(мисли малко намръщен)*. Моите славни предшественици оставиха злото да порасне, да заглъхне нивата от бурени. Сега аз трябва да ги чистя! Да подигам гонения, да въоръжавам омразите против мене! Това не искам. Но тия грижи настрана. Викайте играчите. *(Сяда. По знака му и болярите сядат. Раксин сяда до него. Влизат отляво пет пременени селски момци и пет напети селянки, навтъкани с цветя, и се покланят до земя Александру.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните и играчите, после телохранител

А л е к с а н д ъ р *(на селянките)*. Да живейте, хубавици мои! Какви красни моми ражда нашата хубава земя, както ражда и дивни юнаци.

Музиката отдясно невидима засвирва скоклива ръченица. Селяните и селянките заиграват леко и кръшно, развявайки кърпи.

Прозорецът отдясно се отваря тихо и там се показва Василиса и една забулена млада жена и гледат играта. Александър кли-ма весело на забулената жена. Няколко време играющите се въртят вихрено и играта им става по-разпалена. Двама боляри стават и взимат участие в ръченицата. Останалите пляскат с ръце в такт на музиката. Александър гледа засмяно играющите, па най-после им махва. Те спират, също и музиката.

Александър. Да сте живи. *(Селяните и селянките му се покланят и се нареждат отдясно и ляво. Виночерпците поднасят вино Александру в златна чаша и на болярите — в сребърни.)*

Болярите. Да живей царят.

Александър. Здравейте и вие, другари. *(Пият.)*

През всичкото това време Раксин стои строг и мълчалив. Отдясно влиза един телохранител.

Телохранителят *(покланя се)*. Великий господарю, кастрофилак Евстратий е дошъл от Търново.

Раксин *(трепва безпокойно)*. Свършено е!. . .

Александър *(учуден)*. По това време? Да влезе. *(Телохранителят излиза. Александър към Раксина.)* Какво ще се е случило в Търново?

Раксин. Вероятно пожарът го наближава.

Влиза Евстратий запъхтян.

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните и Евстратий

Александър. Какво има, кастрофилаке?

Евстратий. Голямо нещастие, господарю: госпожа Сара я грабнаха тая нощ.

Общо смущение. Раксиновото лице светва.

Александър *(смаян)*. Сара?

Евстратий. Да, разбойници нападнаха Ароновата къща, убиха двамата войника на портата, разтършуваха къщата и отвлякоха Сара в планината.

Александър. Ти сънуваш ли?

Евстратий. Великий господарю, за жалост, това е самата истина. Аз изпратих силна конна потеря по разбойниците, за да отнемат госпожа Сара от ръцете им, а сам побързах да ти обадя за нещастието. Прощавай, господарю, никой не се надяваше за подобна смелост. Убили и един евреин.

Александър *(сепнато)*. Кой?

Евстратий. Някой съсед, който проникнал в двора.

Александър *(безпокоен)*. А Арон и жена му?

Евстратий. Намерихме ги с вързани уста и полумъртви от страх. Ни една дума не можаха да кажат. Оставих ги тъй. Сара отвлекли в планината.

Александър *(гледа го вторачено и спокоен)*. Кастрофилаке, вечеря ли добре?

Евстратий *(смаян)*. Царю, аз не пия.

Александър. Вечеря ли?

Евстратий. Не съм. При такава случка как можех. . .

Александър. Иди долу да се нахраниш, па си почини добре, а утре ще ни придружиш на ловът.

Евстратий *(коленичи)*. Ако разбирам добре, под твоите шеговити думи се крие ужасен царски гняв. Прости, господарю, че не можах да предвидя, да запазя госпожа Сара.

Александър *(дига го и го тупа по рамото усмихнат благодушно)*. Не се плаши, любезни кастрофилаке. Ти си верен служител и аз ти благодаря. *(На слугите.)* Вино!

Раксин *(на себе си)*. Александър показва невероятно самообладание.

Евстратий. Царю, ти ми даваш пример на велика душевна твърдост. Аз не знам. . . Аз не мога да повярвам. Ти ме питаше дали сънувам? — Да, чини ми се, че сънувам. *(Слугите донасят вино и поднасят всякому.)*

Александър *(дига чашата си)*. Да пием за драгоценното здраве на Сара! *(Пие.)*

Р а к с и н *(дига чашата си)*. Аз дигам радостна здравица за царят и за царството. *(Пие.)*

Другите боляри държат чашите втрещени. На Евстратия се разтреперва ръката и чашата му се изсипва.

А л е к с а н д ъ р. Защо не пиете? Успокойте се: бог закрили Сара. *(Вика към прозореца отдясно.)* Драга моя гълъбице, отбули се!

Всички учудени устремяват очи към прозореца. Там сега Сара, сияюща от красота, гледа усмихнато.

А л е к с а н д ъ р. Бог закрили Сара, боляри!

Раздават се ликуващи викове: «Да живее Сара!» «Да живей царят!» «Бог е велик!» «Да е честито!»

А л е к с а н д ъ р. Благодаря ви, боляри, за радостта! *(Болярите пият. Раксин остава вкаменен.)*

А л е к с а н д ъ р. Нека влязат куманките!

Влизат пет млади и хубави куманки в яркоцветни шалвари, в сърмени зелени елеци и с широко пуснати отзад коси. Музиката засвирва куманска игра. Куманките се завъртяват вихрено, тресат си снагите в сладострастни положения. Играта трае няколко време при общо мълчаливо възхищение. Само Раксин стои вкаменен, вперил очи в Сара. Слугите пак поднасят вино. Всички взимат чаши освен Раксин.

А л е к с а н д ъ р. Раксине, пий! *(Взема и сам му подава чаша.)*

Р а к с и н *(взима чашата и я хвърля на земята)*. Аз не ща да пия!. . .

Музиката и играта престават.

А л е к с а н д ъ р *(учуден)*. Какво значи това?

Р а к с и н *(гледа захласнат към Сара)*.

А л е к с а н д ъ р *(гневно)*. Ти полудя, защото виждаш Сара спасена?

Р а к с и н. Не виждам Сара, Александре, а виждам нещастието на царството! Виждам, че бог в гнева си ни оставя.

Гръмотевица.

А л е к с а н д ъ р. Раксине, запретявам ти!

Р а к с и н. Не, ще говоря! Тежко е на моята стара душа. Черен гледам утрешния ден. . . Чуваш ли бурята, дето гърми навън?. . . Иде друга буря, която свирните и шумний пир тоя дворец не оставят да се чуе. . . Там има пожар — по-страшни пожари стават в Долня земя. Тук куманки се кълчат, там нашите жени, сестри и дъщери се безчестят и робят, тука смехове, там плачове, тука миризми от цветя и от вино, там задушливия дим от пожарите, вони от труповете. Трябва да ратуваме — ний пируваме.

А л е к с а н д ъ р. Раксине!

Р а к с и н. Отслабна твоята ръка, царю, изнеженост и безгрижие измекошавиха твоето мъжко тяло, забрави ти народа си, който те повика да го браниш. Не старост, а виното и жените убиха силите на някогашния Александър. Не се въси и слушай, Александре, откровеното слово на един стар твой служител. Аз не бих заслужавал уважението ти, ако ласкаех твоите слабости, делейки с тебе чашите и безумствата на веселото пиршество. Разгони тия разпуснати хора и поведи юнаците, които с меч и копие искат да вървят срещу неверниците. Отърси от себе си сластолюбивите слабости, пропъди тая еврейка и мисли за България.

А л е к с а н д ъ р *(гневно)*. Раксине, излез! *(Раксин излиза бързо.)*

5-й б о л я р и н. Той е луд!

А л е к с а н д ъ р *(усмихва се)*. Той вижда бури и ужаси, аз виждам слънце. *(Погледва Сара, па дава знак надясно. Музиката гръмва и куманките пак заиграват вихрено. Кръгозора цял свети от пожар.)*

З а в е с а

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

АЛЕКСАНДЪР	ВАСИЛИСА
РАКСИН	СТАНА
ТЕОДОРА	МАРА
САРА	ДРАГАН
КРАСИМИРА	РАД ЛУПУ
ДВАМА ЕВРЕИ-ДЖЕЛАТИ	

Част от градината на Царевец. Моравка. Явори и брястове засенят я отляво. Шубраки отдясно. Едно мраморно кладенче шурти. Две градински пейки отсам до шубраките. В дъното, между тях и дървесата, се вижда част от стената на Царевец, до която се долепя моравката. На стената, която от тая страна е висока около половин метър, се виждат няколко от зъбците ѝ и издълбани стъпала между тях за бранителите. Една кула с машикули се полузатулва зад дърветата отляво. Зад стената се види както и във 2-то действие Трапезица.

Отдясно влизат Теодора и Красимира и идат бавно насам.

ЯВЛЕНИЕ 1

Теодора и Красимира

Красимира *(като се озърта)*. По-полека, царице, не трябва никой да ни чуе, нито да ни види, че приказваме заедно.

Теодора *(тъжно)*. Ох, виждам, че бог ме е напуснал. Хубавият ни план, така чудесно скроен от тебе, не сполучи. *(Сяда на пейката.)*

Василиса си подава главата зад шубраките и слуша.

Красимира. Не бог, а проклетата случайност, царице. Мислехме ли ние, че тая нощ Сара ще отсъствува от бащината си къща, когато винаги нощуваше там при Александровото излазяне из Търново? Можеше ли да се съмнява и Рад Лупу, че Сара не е там, когато пазеха на вратнята войници, и че изважда из тъмнината вместо Сара женената ѝ сестра Ревека, дошла случайно или нарочно да спи там, и която тъй много прилича на сестра си, и по снага, и по глас?

Теодора. Да, само по съмване клетият момък видял заблуждението си и пуснал назад пленницата. Напразно само отидоха жертва бедните двама войници и евреинът. Боже, и аз съм виновна в това!

Красимира. Хитрият Александър е предчувствувал тоя път опасността за еврейката си и наредил в закрита колесница, заедно с Василиса, да я откарат тайно в горския дворец. *(Сърдито.)* Да, той ни изигра, но ние не сме победени, царице. Поне аз не се считам победена.

Теодора. Няма ли да паднат подозренията му върху нас.

Красимира. Ние сме потулени от тях. Той сега знае от Ревека, че Рад Лупу е грабителят. А Рад Лупу сега е далеко. Шест дена оттогава.

Теодора. Слава богу, че той поне е спасен.

Красимира *(живо)*. Ще се борим пак, царице, ако не за друго, то поне да си отмъстим.

Теодора. Ах, недей вече!... При това, Сара сега още по-добре я пазят.

Красимира. Не, с Александра ще се борим. *(Озърта се предпазливо.)* Слушай: Александровото решение да се ожени за Сара е възбудило негодувание между болярите. Те са възмутени много от новината, че Сариния син ще бъде престолонаследник. Царят не може да влезе в брак с тая еврейка, докато не се съгласи великият болярски съвет. А Раксин е надумал великите боляри да не отстъпват. Александър полесно ще падне, отколкото да съкруши волята на великите боляри. И аз работя тайно между тях. Само няколко от тях се колебаят още. Но и тях ще привлечем. Александър ще падне... Искам да отмъстя! Искам да отмъстя на Александра, чуваш ли, Теодоро? Аз изпих

чашата на огорченията до дъното и сега жадувам да вкуся от сладкия нектар на отмъщението, да видя Александра унизен, прогонен, нещастен скитник, или пък да видя главата му, че пада под меча на убиеца! . . .

Теодора *(простира ръката си към лицето ѝ уплашено)*. Мълчи!

Красимира. Ти трябва да слушаш, царице, ти си свързана с мене чрез омразата и затова и ти си в заговора, без да щеш. Той те не жали, не го жали! Ти сто пъти повече си оскърбена от мене. Той ти уби сърцето и гордостта, той ще ти наложи вместо тая златна корона черната монахинска забрадка и от тоя светлив палат ще те прати в една тъмна килия. Твоите синове той ги прогони във Видин по искането на Сара. Не твоят Иван Асен, а синът на еврейката престола ще наследи. . . Мрази го, той е твой пъклен враг: бъди мъжествена. Под краката Александрови гроб се копае. И ние ще възтържествуваме, Теодоро! И като бъде смазан Александър, ще бъде смазана и еврейката. О, каква сладост за мене.

Теодора *(гледа я поразена)*. Ти си страшна!

Красимира. Да, аз съм зла, зла, зла! Бъди и ти зла към злият. Аз лицемерех и се показвах доволна от съдбата си. Подир като ме заряза, аз лицемерно приятелствувах със Сара и ѝ се усмихвах; усмихвам се и на Александра — чуеш ли? — когато в душата ми клокочи пъкълът, само за да бъда в палата, за да ги приспивам. Да си отмъстим! За тая цел аз няма да пожаля нищо, аз ще презра всички премеждия. За да спечеля другите силни боляри, аз ще ги омагьосвам с усмивките си, ако е нужно, ще ги купя с целувките си, ще им дам тялото си!

Теодора *(смаяна)*. Красимиро!

Красимира. Но помогни ми и ти, царице. Не се покорявай, не отстъпвай малодушно, не отивай доброволно в манастира. Нека Александър направи грубо насилие над тебе и със стражари да те изпъди, като една слугиня, оттука. Народът те обича, болярите те почитат, нека твоите страдания уголемят негодуването им. Не е доста да бъдеш жертва, стани мъче-

ница за българския престол, който Александър заплашва да опозори с тая нищожна еврейка.

Теодора. Ох, вече правя това, аз те послушах. . . Аз днес обявих Александру, че само във вериги може да ме изкара оттука. Нека види народът как правят с царицата му, с щерката на Иванка Басараба.

Красимира. Благодаря ти, но постоянствувай.

Влиза отдясно Мара.

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните и Мара, после Стана

Мара. Господарке, грозно нещо се е случило.

Теодора *(стреснато)*. Що има?

Мара. Рад Лупу го хванала потерята и го довела в двореца тая нощ.

Теодора и Красимира *(уплашени)*. Ах!

Мара. Предал го някой от другарите му кумани. Царят го изпитал тая заран в кулата.

Теодора *(ниско на Красимира)*. Красимиро, загинали сме!

Красимира *(ниско на Теодора)*. Рад Лупу няма да изкаже.

Теодора *(плачевно)*. Загинал, загинал! И по моя вина!

Влиза Стана.

ЯВЛЕНИЕ 3

Горните и Стана

Стана. Царице, Рад Лупу бил осъден на смърт!

Теодора. Велики боже! Какво да сторя!

Красимира. Изказал ли е нещо?

Стана. Протокелиот Драган бил на разпита му. Рад признал пред царя и съдиите вината си. Всякак

го силили да обади други някого, но той не обадил никого.

Теодора *(в ужас)*. Ще умре, ще умре!

Стана. Царят обещал, че ще му подари живота и свободата, само ако изповяда, че царицата го е пратила да грабне Сара — царят подозирал царицата! Но той казал, че царицата е невинна, че тя нищо не знае.

Красимира. О, благородно сърце!

Теодора. И осъден вече!

Стана. И помисли си, на най-страшната смърт: да бъде хвърлен от двама евреи-джелати от тая стена в пропастта на Янтра, както наказват големите държавни престъпници.

Красимира. Ужасно.

Теодора. Не, не бива да умре! Аз сама ще призная. Той е невинен! *(Тръгва.)*

Красимира *(задържа я)*. Господарко, ти се погубваш! *(На себе си.)* Трябва по-скоро да видя Сара. *(Излиза отляво.)*

Влиза Драган отдясно.

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните без Красимира и Драган

Теодора. Протокелиоте, кажи на царя, че моля да ме приеме веднага.

Драган. Слушам, господарко, но ако е да молиш за Рад Лупу — безполезно е. Той е осъден безвъзвратно. Царят се не връща от думата си. Бедният момък, колко ми е жал за младостта му! При всичките увещания, заплашвания Рад Лупу упорствува. «Аз, каже, съм виновен, никой друг не знаеше. Готов съм да умра.» Но най-лошото е, че той говореше опасни думи, за да намали греха си: той твърди, че е искал да се ожени за Сара! Да се ожени за годеницата на Александра! Нещастникът, да беше казал, че искал да я убие, нямаше така да разсърди царя! Вие знаете как Александър люби Сара, как страшно я ревнува! Но

той му не повярва, той не повярва на такава дързост. . . Тъй или инак — Рад Лупу е загинал. Колко свят се трупа вече по стените и по кулите на Трапезица, за да гледа страшното зрелище.

Теодора. Виж по-скоро Александра. Измоли да ме приеме.

Драган. Царят е тука в градината. Почакай, господарко. *(Излиза отдясно.)*

Теодора. Да го спася, да го спася! А аз нека пропадна. *(Сяда пак и си затуля лицето с ръце.)*

Влизат отляво, в дъното, Сара и Красимира.

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните, без Драгана, Сара и Красимира

Сара *(наднича над стената, па се извръща)*. Как е дълбоко тука. Каква пропаст. Янтра шуми долу. И по стените на Трапезица колко свят.

Красимира. Оттука ще хвърлят Рад Лупу. *(Подава ѝ едно цвете.)*

Сара *(взима цветето)*. Какво хубаво цвете! *(Мирише го.)*

Красимира. Моята царица е по-хубава от най-красните цветя.

Сара *(гледа към запад)*. Гледай, Красимиро, как чудесно захожда слънцето сред пурпурносветли облаци.

Красимира *(гледа Сара)*. Аз се покланям само на възходящето слънце.

Стана *(ниско на Теодора)*. Царице, ето Сара. Не бива ли да я помолим да се застъпи пред царя за бедният Рад Лупу.

Теодора. Не ща, не искам да я видя. Аз ще моля Александра.

Стана. Позволи на мен. . . Да опитаме . . . бедният момък. *(Отива към Сара и я хваща за ръцете умолително.)* Саро, ще те моля. . . моли царя да подари живота на Рад Лупу. Моли го, Саро! Той не е виновният. . . Заклевам те в мъките, които си причинила на царицата, в сълзите, които си я накарвала да пролива,

и в короната, която ще мине на твоята хубава глава, смили се за нещастния момък и моли царя за него. Ти си сега най-силна и една можеш да говориш на Александровото сърце, ти можеш да го запалиш и омекчиш, той може на цял свят да откаже, тебе ще послуша. Защото те люби! Една думица, Саро, и ти си спасила Рад Лупу.

Сара *(студено)*. Стано, аз нямам обичай да се бъркам в работите на царя. *(Като гледа Теодора.)* Това и не прилича на «слугиня». *(Отдалечава се.)*

Теодора. Жестока еврейко!

Влизат Александър и Драган.

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните, Александър и Драган

Александър *(към Теодора сухо)*. Аз ти дойдох на крака. Какво имаш да ми кажеш?

Теодора *(пада на колене пред него)*. Помилвай го, помилвай го, Александре! *(Плаче.)*

Александър. Аз мислех, че ще ми говориш за себе си.

Теодора *(става и скопчва ръцете умолително)*. Подари живота на бедния момък. Аз съм готова сега да изпълня волята ти, аз отивам с радост в манастирската килия и те освобождавам от мене си. Но Рад Лупу нека остане жив.

Александър *(сурово)*. Ти ще идеш в манастира, защото аз искам това, а Рад Лупу ще иде на смърт, защото законът иска това.

Теодора. Но той не е виновният, аз съм виновната.

Александър. Ти?

Теодора. Всичко той направи по моя заповед, по моя молба. Аз му дадох и парите, за да наеме хората. Погуби мене, но прости него; видиш, той е само покорен изпълнител на моята воля. Той е почти невинен. Обещай ми, обещай ми, Александре!

Александър *(навъсен)*. Ти лъжеш! Ти наговаряш себе си, за да го спасиш от заслуженото наказание.

Теодора. Не, аз го накарах, аз му подарих за награда моята огърлица. Виж, аз я нямам на врата си от шест дена насам.

Александър *(учуден)*. А, вярно? *(Гледа я няколко време.)* Подир това, ти нито една минута не можеш да останеш в палата ми. *(Към Драгана.)* Протокелиоте, разпореди да се отведе веднага с колесница нейно величество в манастира «Света Богородица». Колесницата да бъде закрита.

Теодора. Отивам, отивам. Но обещай ми помилването на Рад Лупу.

Александър *(мисли малко)*. Добре, когато ми обадят, че си в манастира, Рад Лупу ще бъде помилван.

Теодора. Дай ми твоята царска дума.

Александър. Давам ти я.

Теодора. Благодаря, великодушни Александре. Прощавай навеки.

Излиза отляво, поддържана от Драгана. Мара и Стана я последват плачешком. Александър ходи замислен. Влиза Раксин.

ЯВЛЕНИЕ 7

Александър и Раксин

Раксин *(развълнуван)*. Царю, ти изпъди Теодора?

Александър *(натъртено)*. Да.

Раксин. И ти ще погубиш Рад Лупу?

Александър *(навъсено)*. Раксине, от три месеца насам ти си непоносим. Твоето прямодушие отива до дързост и твоята твърдоглавост ми става нетърпима.

Раксин. Александре, аз виждам бъдещето. Страстта към Сара е замъглила разсъдъка ти. Лоши дни готвиш за царството, грозни примери на съблазън даваш на забъркания народ. Когато вярата е разклатена от еретици, ти издигаш една еретичка на трона. Когато турците в Долня земя горят и пленят нашите села, ти

сватбуваш. И когато държавата има нужда да бъде силна и съединена, за да посрещне опасностите, ти хвърляш в нея семе за раздори и слабост. Пази се: ветрове сееш, бури ще жънеш.

Александър. Престани да грачиш, зловеща врано!

Раксин. Не грача, а рева, да ме чуеш. . . Александре, истина ли ти си дал тържествена клетва на Сара, че ако ти роди син, той ще наследи престола?

Александър. Да. И това ще стане.

Раксин. Александре, какво правиш? Ти готвиш за царството крамоли и гибел подир смъртта си. Помисли за проклятията на цял народ във вековете.

Александър. Раксине, не желая да те слушам. Сара ще бъде царица и синът ѝ мой наследник. Това е моята воля. *(Излиза сърдит отляво.)*

Раксин. Не, аз няма да допусна това безумие. Последният ми опит да го вразумя с блага реч излезе ялов. Едничка надежда ми остая волята на великия съвет. Аз ще изпреча тая воля като една скала пред него. Нека разбие в нея челото си. *(Излиза отляво.)*

Влизат Сара и Василиса отдясно.

ЯВЛЕНИЕ 8

Сара и Василиса

Сара *(като идат насам с Василиса)*. Тук няма никой, казвай. . . *(Ниско.)* Та ти я видя, че приказва тайно с Теодора днес?

Василиса. Видях ги с очите си. Шушукаха се, шушукаха се. . . и на Красимира тъй ѝ играеха очите. . . Озърташе се да я не види някой, че приказва с царицата.

Сара *(гневно)*. Та тя ме лъгала? Вероломната! И какво ще са приказвали?

Василиса. Навярно зло за тебе. Някоя клопка пак ти правят. . . Казвам ти: Красимира е имала пръст в Рад Лупувата работа,

Сара. И какво ще се ползува Красимира, ако аз липсам?

Василиса. Ако ти липсаш? Тя остая! Тя ще ти вземе мястото. Тя ще омае пак царя със своите дяволски бурени и дяволски очи. . . Саро, Александър е непостоянен. . . И Красимира е лукава, колчем види царя, тя му се усмихва предателски и се черви, и се хили.

Сара *(безпокойно)*. Тя му се усмихва?

Василиса. Тъй се хили сладко, и го гледа с черните си очи. Бой се от тая изгора!

Сара *(навъсено)*. Василисо, ти ме тровиш!

Василиса. За да ти отворя очите! Тая магьосница ще те подхлъзне под динява кора. . . Пази се, Саро!

Сара *(решително)*. Добре! Аз още сега ще видя Александра. Да се махне, да се махне!

Влиза отляво Драган

ЯВЛЕНИЕ 9

Горните и Драган

Драган. Чухте ли новината?

Сара. Какво?

Драган. Ухото на един царски човек подслушвало разговора на Красимира с един болярин. И от този разговор излязло, че и Красимира имала пръст в Рад Лупувата работа. . . Даже повече: тя нагласила тая работа.

Сара. Ах!

Василиса *(на Сара с тържествующ вид)*. Какво ти казваше Василиса?

Драган. Но човекът чул още по-грозно нещо: Красимира ходела между болярите и ги насъсквала против царя. . . Сега я търсят под лист. Щом я хванат, ще бъде веднага подстригана, за да бъде Теодорина другарка в манастира.

Сара *(безпокойно)*. В «Света Богородица Темнишка»?

Драган. Да, де другаде?. . . Да беше мъж, би изгубил главата си или би вземал пътя, който по-

дир малко ще вземе Рад Лупу към Янтра. . . Но за жена това е наказанието. А като за Красимира млада, хубавица и световна жена то е най-страшно наказание. . . *(Излиза отляво. Влиза Красимира отдясно.)*

ЯВЛЕНИЕ 10

Горните, без Драгана, и Красимира

Красимира *(уплашена, спуща се към Сара)*. Саро, спаси ме! *(Хваща я за ръцете умолително.)* Царят ме дири. . . Аз съм в опасност. . . Аз постъпих коварно, Саро, аз съм престъпница и пред тебе. Но ти си жена и ще разбереш сърцето ми. . . и кое ме тикна към тия работи.

Сара *(престорено)*. Знам всичко, драга Красимиро, и те прощавам, за мене си. Но Александър няма да те прости.

Красимира *(разплакана)*. Той ще ме покалугери, Саро, ще почерни моята хубост и младост за цял живот. Ох, не ща калугерица! Спаси ме, измоли прошка. *(Пада пред краката ѝ.)*

Василиса. Клета Красимиро! Да беше само покалугеренето! Не, царевият гняв е страшен. . . Той решил да заповяда да те жигосат с нажежено желязо по двете бузи, да ти острижат косата и да те затворят във Видинската крепост до живот. Ох, той никого не жали.

Красимира. Не ща, не ща! Ужасно. . . Да ме жигосат? И крепост до гроб! Милост! *(Прегръща Сара.)*

Сара. Само едно спасение има: бягство.

Красимира. Ще бягам!

Сара. Бягай от Търново, бягай от царството, далеко, дето Александровата ярост да не може да те стигне.

Красимира. Ще бягам, ще ида в гръцката земя. Там имам роднини. . . Но ти помогни ми. Спаси ме.

Сара. Идат някои. Влез пак в шубраките и се скрий. Скоро ще мръкне. Аз ще те изпратя предрешена и с верни хора до границата.

Красимира. Спасителко, благодаря ти! *(Бързо излиза.)*

Василиса *(гледа в нямо възхищение Сара)*.

Сара. Нека бъде по-далеко. «Света Богородица Темнишка» е много близо до Царевец; тая лукава жена пак би била опасна за мене. Сега остая Раксин, когото не мога да търпя. *(Отдалечават се.)*

Отдясно влизат Александър и Евстратий.

ЯВЛЕНИЕ 11

Александър, Евстратий, Сара и Василиса

Александър *(на Евстратия)*. Нареди да се пръсне известие из града за Теодориното грозно престъпление. Нека видят каква светица е тя.

Евстратий. Слушам. Това е много добро, защото всичкият народ я жали като невинна жертва на твоята жестокост.

Александър. Нека сега види какво чудовище съм търпял под покрива си.

Евстратий. И Рад Лупу?

Александър. Аз ще го простя.

Евстратий. Ти ще простиш Рад Лупу?

Александър. Обещах това на Теодора тържествено, като цена на самопризнанието ѝ.

Евстратий. Царю, това е неблагоразумно. Тоя смел и вероломен човек е опасен на свобода. Който веднаж е изневерил царя си, ще изневери и втори път.

Александър *(мисли)*. Ти ще го отпратиш във Влашко. Красимира в манастир. В петък ще се покръсти Сара. В събота ще свикам великия болярски съвет, а в неделя ще бъде сватбата ми.

Евстратий. Великите боляри са против.

Александър. Аз ще ги сломя. Потоп да стане — Сара трябва да бъде царица. А патриархът?

Евстратий. И той бил против. Заплашвал, че ще те отлъчи от църквата, както някога патриарх Иоаким стори с цар Георгя Тертера.

Александър *(гневно)*. Нека се опита. Скалата,

от която Иоаким полетя към Янтра, още стои на мястото си. . . А народът?

Евстратий. Все роптае.

Александър. И защо роптае тая глупава сган?

Евстратий. Главно по причина на еврейския род на Сара.

Александър. Не е тяхна работа. Аз правя тъй, както мен е угодно. Аз презирам мнението на тая тълпа. Ней трябва вино или бич. . .

Евстратий. Имаш право, великий господарю. Твоята царска воля стои над всичко.

Александър. Да, моята воля! Извън моята воля нищо не съществува. Само един бог стои над нея.

Евстратий *(след известна нерешителност)*. Боят се още от крамоли в царството подир твоята смърт.

Александър. Нека се не грижат. Аз нямам намерение да умирам скоро. . . При това сина си Асеня приживе ще задоволя. И той ще царува. Ще му дам Видинското царство. Видинското царство е моя бащиния: аз го слях с България, аз мога да го откъсна. Това обадих и на болярите.

ЯВЛЕНИЕ 12

Александър и Сара

Александър *(съглежда Сара и отива към нея)*. Драга Саро, ти си вече избавена от Теодора, ще се избавиш от Красимира, тая сплетница. А Рад Лупу изгонвам за Влашко.

Сара. Ти си много милостив.

Александър. Утре ще приемеш светото кръщение.

Сара. Аз ти казах, че съм готова.

Александър *(гледа я изпитателно)*. Готова и със сърцето?

Сара. И със сърцето, и с душата. Аз обичам вашия Христос.

Александър. Защо?

Сара. Защото тебе обичам. Обичам и църквите ви.

Александър. Искрено?

Сара. Да, защото в тях се моли моя цар. *(Галено.)* Ние ще посещаваме манастирите, нали? Аз ще им раздавам дарове.

Александър. Това е добро. Евреите те мразят, направи българите да те обикнат. Да обикнат и да почитат новата царица, която ще им даде наследника на престола. . .

Сара *(прегръща го)*. Великий царю!

Александър. Ще бъдеш преименувана Теодора — «Дар от бога» — това име много ми се ревне. И в палата царицата е пак Теодора. Заменява се само кокошката с гълъбица. . . *(Гледа я втренчено.)* Но ти си тъжна пак?

Сара *(печално)*. В тоя светъл палат има един облак още.

Александър *(живо)*. Кажи: лучите на моята любов ще го разсеят. Кажи!

Сара. Господарю: Раксин!

Александър *(стреснато)*. Раксин? *(Гладя я по главата.)* Успокой се, драго дете, Раксин е суров и сприхав старец, но той ми е предан. Нека си гърми, нека се въси, остави го.

Сара. Аз го не ща тука. *(Бърше си очите.)* Ти помниш в горския дворец как ме поруга. *(Бърше си пак очите.)* Тоя човек ме плаши с гневните си погледи. . . Само той един в тоя палат се осмелява явно да ме презира.

Александър. Но разбери, драго дете: великият логотет и към мене е груб, но той ми е ценен и умен съветник. Заслужил ми е. . . Аз го почитам.

Сара. Той ми е по-страшен от всичките. . . Аз те обичам, Александре, ако и ти ме обичаш, махни го. *(Бърше си сълзите.)*

Александър *(гледа я сериозно)*. Не плачи, и тая жертва ще направя за тебе. . . Раксин ще отстраня от палата. Отстранявам го дотогава, докогато ти желаеш.

Сара *(хвърля се на врата му)*. Великий господарю! *(Гледа го умилно в очите.)*

Александър. Искам в тия чудни очи занапред да блестят не сълзи, а само зарите на радостта. . . Виждиш ли колко е силна моята любов към тебе? Аз въоръжих против себе си духовенство, боляри, народ и всичко ще сломя, само тебе да възкача на престола. Ти си сега за мене и славата, и царството. Развълнувано море от омрази ме заобикаля, само твоята любов ме крепи и носи над вълните му. Ти си моето щастие, моето слънце.

Сара. Аз съм вечно твоя робиня, царю.

Александър. Ти си моят кумир и моята царица. Ти ще осветляваш палата ми, ти ще осветляваш душата ми. Никога девойка като тебе не е отивала толкова високо. Иди си сега, царице моя, защото ще изпитвам пак разбойникът. Иди си, моя царице. *(Целува я по челото. Иде насам. Сара излиза с Василиса отляво. Отдясно войници въвеждат Рад Лупу вързан, а след тях двама джелати евреи. Те го качват на едно стъпало между зъбците на стената.)*

ЯВЛЕНИЕ 13

Александър, Евстратий, Рад Лупу, войниците и джелатите, после Драган

Александър. Рад Лупу, твоята безумна упоритост те докара до тая стена. Но жалостта на царицата те спасява. Теодора изповяда онова, което криеше, за да измоли живота ти.

Рад Лупу. Не, царю, тя е невинна! *(Влиза Драган.)*

Александър *(сърдито)*. Мълчи. Аз не те питам за нея. Кажи истината: къде искаше да денеш Сара? Да я удавиш в Дунава? Да я продадеш във Влашко на татарите?

Рад Лупу. Не. Аз щях да се оженя за нея там.

Драган *(ниско)*. Безумни момко, ти се погубваш.

Александър. Ти? Да се ожениш за моята годеница? Как? Ти не искаше просто да я премахнеш — а да я вземеш за жена?

Рад Лупу. Заклевам се в честния кръст господен, царю, аз имах честно намерение: да я направя християнка и да се венчая за нея.

Александър. Защо?

Рад Лупу *(след колебание)*. Защото я обичах. . .

Александър *(няколко време мълчаливо го стреля със запалени погледи)*. Как, ти я обичаше?

Рад Лупу. Да.

Александър. А тя обичаше ли те?

Рад Лупу *(мълчи)*.

Александър. Кажи, обичаше ли те?

Рад Лупу *(мълчи)*.

Александър. Кажи!

Рад Лупу. Да.

Александър *(на джелатите)*. Хвърлете го! *(Джелатите бутат Рад Лупу от стената.)*

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ПЕТО

ЛИЦА

АЛЕКСАНДЪР — САРА
РАКСИН — ПАТРИАРХЪТ
8 ВЕЛИКИ БОЛЯРИ — ЕВСТРАТИЙ
ВОЙНИЦИ

Тронната зала в палата. Наляво и дясно врати с червени кадифени завеси. В дъното царския престол в позлата, засенян от червен, със златни везби балдахин. От двете страни на престола девет широки от червено дърво столове.

На престола седи Александър с багреница и с корона, обут с червени чизми; отдясно му седи патриархът в одежди и трима още велики боляри. Отляво пет други велики боляри в богати разноцветни мантии, препасани с мечове.

ЯВЛЕНИЕ 1

Александър, патриархът и великите боляри

Александър. Светейши владико! Високородни боляри! Свиках ви днес по един много важен въпрос, за да чуете моето желание, и аз да чуя вашето мнение. *(Спира малко.)* Известно ви е моето горещо желание да вляза в брак с госпожа Сара, кротката и добрата девойка, която ми е тъй близо до сърцето, вчера влязла в лоното на нашата света православна църква и наречена Теодора. Строг блюстител на старите обичаи на тоя дворец и на законите на царството, аз поисках да взема и вашето одобрение и да чуя чрез вашите уста

гласа на мъдростта. Каквото и да бъде вашето мнение, моля да го кажете искрено. Когато чуя на всички ви думата, аз ще имам последнята дума. *(Няколко време царува мълчание.)*

Патриархът. Високославний и благочестивий царю Иван Александре! Свидетел си на злините, които сега връхлетяха нашата света църква. Духът на лъжата и заблуждението завладяха душите на православния български народ, демонът на нечестието и на низките човешки похоти е проникнал и в най-простата колиба. Благочестивий царю, дай пример на християнска чистота. Нека тоя палат сияе не само с блясъка на златото си и на драгоценните си камъни, а и с добродетелите си. Въздръж се от изкушението на дявола; не осрамотявай трона си, като качваш на него нечестива еврейка, дъщеря на оня проклет от бога народ, който някога разпна спасителя нашего на кръста. Запази твоята достойна и благородна съпруга Теодора и не потапяй душата ѝ в бездната на горестите и сълзите. Не одобрявам тоя брак.

1-й велик боляр и н *(става)*. Преизящний, пресветлий царю Иван Александре. Понеже твоята висока мъдрост е жедна да чуе нашите мисли и ни дава воля да ги изкажем открито и право, аз, стар служител твой и на царството, ще кажа онова, що бог ми е турил в сърцето. Царю, аз не одобрявам! Не е хубаво да отпъдиш царица Теодора, светлата щерка на Иванка Басараба; не е умно, ни прилично да ти бъде съпруга еврейката госпожа Сара. Тя не е от благородно коляно, нито е от български род, нито от нашата православна вяра. Тя ще донесе не слава на твоята корона, а посрамление. Не одобрявам. *(Сяда.)*

Александър *(строго)*. Не забравяй, че тя е вече християнка и се зове не Сара, а Теодора.

2-й велик боляр и н. Великий господарю, и аз потвърдявам тия високомъдри словеса. Бракът е тайнство голямо и никой не може да го разтръгне, ако няма законни причини. Но ти даваш причина само обичта ти към новопросвещената Теодора, без да има царицата някой грях пред тебе. Не е добро по едно любострастно желание да меняваш съпруги. Царят е огледало и пример за народа. И добро няма от това

да излезе. Помисли си, че преди тебе цар Георги Тертер и цар Михаил също сториха, каквото ти искаш сега да сториш, и бог ги наказа зле: Георги се скитà немил-недраг по чужбина, а Михаил изгуби войската и главата си при Велбужд. Бой се от божия гняв и не прави съблазън пред народа. Това е моето душевно слово.

3-й велик боляр ин. Господарю, светлият влашки войвода Иванко Басараба е твой сродник и приятел сега. Не го превръщай на опасен враг на царството ни, не възбуждай гнева му, като напъждаш неправедно дъщеря му. Припомням ти и аз, че такава случка преди седемнайсет години увлече във война чича ти Михаила с крал Стефана Сръбски, в която Михаил намери гибелта си. Когато ни заплашва война с турците от юг, не е умно да я извикваме и от север. Първата Теодора ти донесе в зестра приятелството и силата на един християнски господар, а втората — какво ти носи? Само хубостта си и нищожеството на рода си.

4-й велик боляр ин. Има нещо още по-опасно по сетнините си в решението на негово величество. Днес нашият любим господар има два сина от царица Теодора и старият от тях, Иван Асен, е наследник на престола по право на първородство. Ако честитият наш цар вземе за съпруга новопросвещената Теодора и господ му даде син от нея, царството се заплашва от раздори и междуособици подир царевата смърт, защото и Иван Асен, и първият син на новата съпруга, всякой ще мисли, че има право на престола, и ще въстанат един върху друг. Народът ще се поцепи и царството ще отслабне от тия вътрешни раздори. Виждате още отсега каква омраза разяжда сърцата на царевите синове против новата съпруга. Вижте какво става в гръцката държава, която от петдесет години се раздира от семейни борби за цариградския трон. *(Обръща се към Александра.)* Бог запази царството ни до днес от такава напаст. Самодържавний царю, пощади го и не хвърляй семе за бъдещи раздори.

5-й велик боляр ин. Когато разсъждаваме за тия неща, праведно е да се турим на мястото на царя, защото и той е човек: обича и мрази. Понеже той не

желае вече за съпруга Теодора, от която му е изстинало сърцето, жестоко е да искаме от него да я държи под покрива си и като я мрази. . . а най-паче сега, когато Теодора тикна на безумното деяние Рад Лупу и стана причина да се пролее невинна кръв на двама български войници. Много царе, наши и чужди, са се развождали по такива причини, с пълно право може и Иван Александър.

Александър *(клима с доволен вид)*. Умно!

5-й велик боляр ин. Но всички са вземали за втора съпруга мома от царски род, защото цар само за такава може да се ожени. Доколкото знам, от нашите съседи само у гърците в Цариград има прекрасни и благородни княгини за задомяване.

Александър *(намръщен)*. Гъркиня не ща в Търново.

6-й велик боляр ин. Има един среден път, чрез който може според мене да се изглади мъчнотията. Царица Теодора може да си остане в палата като законна съпруга на нашия велик господар. А той, понеже не може да се раздели от любимата девойка, да живее с нея като с мила другарка, на която да се отдават княжески почести. Някои от нашите славни царе ни са дали пример за това.

Александър *(троснато)*. Аз не искам бъдещото ми чадо да бъде извънбрачно.

7-й велик боляр ин. В тая работа. . . *(мълчи)* според моето разсъждение. . . *(спира се пак)* царят има право. . . но имате право и вие, боляри. . . *(Мълчи.)* В главата ми е тъмно. . . Затова позволете ми да кажа: всевишния бог да даде тъй, както е добро. . .

8-й велик боляр ин. Високославни боляри, искате да чуете и моето мнение? Моето мнение. . . Аз нямам мнение. . . *(Прекръстя се.)*

Александър *(стои няколко време с наведена глава, после тържествено)*. Виждам, свети патриархо, и вие, високородни боляри, че всички почти едногласно ме осъждате. Аз ще донеса опасности, крамоли, гибел за царството. Чуйте сега и моята откровена дума: аз от обичната ми девойка се не отказвам. Но

се отказвам от престола и от царската власт. *(Слиза от трона, сваля короната си и я слага на стола.)*

Общо изумление.

Патриархът. Царю! *(Голяма тревога между болярите.)*

Александър. Изберете си друг цар. Аз ще ида във Видин, в бащиния си. Отстранете се, размислете и бързо решавайте. Аз чакам отговора ви.

Патриархът. Боляри, елате! *(Той и великите боляри излизат отдясно, Александър отива при прозореца наляво, стои прав, неподвижен и намръщен.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните и Евстратий

Евстратий *(влиза)*. Господарю, какво заповядаш?

Александър *(намръщен, ниско)*. Събра ли се народа?

Евстратий. Да! *(Викове от двора.)*

Александър. Кажи да му изнесат бъчви с вино на двора. И нека протогерите разгласят из целия град, че опростих даждието на комина.

Евстратий. Наредих и едното, и другото.

Нови викове от двора. Да живей царят!

Евстратий. Добре стана, че отстранихме Раксина в кулата му.

Александър *(мрачно)*. Той е там, но духът му беше тука. *(Поглежда към стаята, дето великите боляри се съвещават.)* За тайните им козни против мене какво?. . .

Евстратий. Потвърдяват се.

Александър. Добро. *(Гледа няколко време из прозореца. Чуват се нови приветствени викове от двора. На Евстратия.)* Ела! *(Излиза отляво, Евстратий го последва. Вратата отдясно се отваря и влизат патриархът и великите боляри, продължавайки да гълчат твърде възбудено.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Патриархът и великите боляри

5-й велик болярин. Казвам ви пак, че това ни остава да сторим, нищо друго. . . Ела зло, че без тебе по-зло.

3-й велик болярин *(сърдито)*. Богомире, това е низко!

2-й велик болярин *(сърдито)*. Богомире, какво беше нашето съгласие? Каква клетва дадохме на Раксина?

1-й велик болярин *(дига застрашително ръка)*. Ти си изменник!

5-й велик болярин *(разпалено)*. Вий безумствувате! Кой мислеше, че Александър ще се откаже от престола? Искахме да го притиснем до стената, той нас притиска сега! Предлагате да изберем неопитния и слабодушния Иван Асеня за цар? Помислете си: от юг турци заплашват да нахълтат през Стара планина, и хищният и лукав Кантакузен издебва минутата да ни нападне; от запад силният сръбски крал Душан хвърля гладни ястребови погледи насам. Сега е зет и приятел Александров и не ни закача. Но изчезне ли Александър, той ще се спусне въз нашата земя, а от юг гърци и турци. Ще ли Иван Асен да ни отбрани, да вдъхне доверие във войската и народа? Има ли той ума, опитността, мъжеството, пълководческите дарби на баща си? Няма ги. А слаб цар — слабо царство. Еврейка или влахиня била на трона — все едно за държавата; но един слаб повелител вместо един силен, то е истинското нещастие.

6-й, 7-й, 8-й и 9-й велики боляри. Това е право!

4-й велик болярин. Но Александър с тая женитба готви бъдещи бури за царството, разцеплението му, междуособия опасни!

7-й велик болярин. Господи, научи ни какво да правим.

Патриархът. Доброславе, господ си яви волята още когато спаси Сара. Да се преклоним пред волята на всевишното провидение и нека молим съз-

дателя да се смили над царството. Кой знай дали в своята велика милост сам няма да попречи на Александра да извърши направеното в безумието на страста обещание, като му прати женски рожби.

1-й велик болярин *(навъсен)*. Владико свети, и ти?

Патриархът. Ти кажи по-умно!

2-й велик болярин. Нас народа ни прати тука не да лъжемъдърствуваме, а да сторим правото и смелото.

Чуват се приветствени викове на народа.

5-й велик болярин. Чуйте народа. Той вика: «Да живей цар Иван Александър!»

4-й велик болярин. Народът е глупав! Ние да слушаме умовете си.

3-й велик болярин. Да изпълним дълга си, да останем верни на думата си, що дадохме на Раксина, па макар че и главите ни да паднат. . .

5-й велик болярин. Протосеваste, ти може би казваш истината, без да подозираш. *(Тайнствено.)* Де е Раксин? В кулата си заточен, стола му е празен, а утре ще го чуем изгонен. Де е царица Теодора? В манастира. Де е Красимира? В бягство. Де е Рад Лупу? В пропастта! Александър не глуми, знаете го-Той е решил да тури Сара на трона и ще я тури въпреки всичко, като постели пътя й дотам с жертви. *(Внушително.)* Аз ви отворих другото листо сега

8-й велик болярин *(кръсти се)*. Господи боже, помилуй нас.

1-й велик болярин *(стреснато)*. Как? Ти не вярваш, че той искрено дава оставката си?

5-й велик болярин. Не. Кой е докарал тоя пиян народ да вика на двора? Защо?

Чуват се нови викове от двора.

6-й велик болярин *(ниско)*. Боляри, стори ми се одеве, че видях да влазят въоръжени войници в палата. Водеше ги Евстратий.

7-й велик болярин *(уплашен)*. Създателю Христе, ако сме подушени?

3-й велик болярин. Чини ми се, че тоя хрът Евстратий е подушил нещо.

9-й велик болярин. Добри хора, ний имаме жени и деца. Помислете за тях. Аз викам: «Да живей Иван Александър!»

6-й велик болярин. Аз предлагам да приемем, да се съгласим на всичко.

Патриархът. Божията воля е такваз. *(Към другите боляри.)* Казвайте и вие. Светий дух да ви осени.

2-й велик болярин *(търка си челото в силна душевна борба)*. С глава зид се не пробива. Приемам.

3-й велик болярин. В писанието е казано: «Не ритай с гол крак ръжена.»

Патриархът *(на първия велик болярин)*. Тома! Говори и не упорствувай, време не остая.

1-й велик болярин *(стиска си наведена главата няколко време)*. Нека бъде! О, Раксине, ти да беше между нас, може би нямаше тая подлост да стане!

Патриархът *(на 8-й велик болярин)*. Станимире, кажи и ти мнението си?

8-й велик болярин. Сега съвсем го нямам.

Останалите боляри. Приемаме!

Патриархът. Съгласни сме. Бог да ни е на помощ. Нека пази България. *(Отляво вратата се отваря полека, влиза Александър намръщен, крачи бавно насам и стреля със сърдити погледи болярите.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните и Александър

Патриархът *(изправя се пред Александър)*. Великий царю Иван Александре! Ние размислихме по съвест и душа и ето какво казваме: за греха ти към царица Теодора не пред нас, а пред бога ще отговаряш. Нека закрили той царството. Да живей Иван Александър!

Всички. Да живей!

Александър. Светейши владико, славни боляри, благодаря ви. И радвам се за вас, че взехте то-

ва решение, и добре ви просвети господ. Защото сам бог ми е дал власт над тая държава! И тя има нужда от моята десница. Горко на мене, ако не изпълня заповедите божии и забравех, че аз съм цар на България. Горко и ней, ако тя беше останала без вожда си, когото провидението й прати! Защото, чувате ли? — Само аз мога да водя съдбите на тая държава, която усилих и уголемих. И ако й е рѣчено да загине, нека загине под Ивана Александра!

Патриархът. Да живей царят!

Всички. Да живей!

Александър прави знак наляво. Влиза Сара с корона и в багреница, сияюща от красота, и леко се покланя.

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните и Сара, после Евстратий

Александър *(сочи Сара на болярите)*. Поздравете годеницата ми и моята бъдеща съпруга.

Всички. Да живей новата царица!

Сара *(приближава патриарха)*. Светейший архипастирю, благослови ме. *(Покланя се и му целува десницата.)*

Патриархът *(благославя я)*. Благословение господне над тебе, новопросвещена Теодоро!

Александър. Боляри, поканвам ви утре на бракосъчетанието си и на сватбата.

От двора се чуват приветствените викове на народа. Болярите се покланят и излизат. Влиза Евстратий.

Евстратий *(иде при Александра, ниско)*. Какво ще заповяда твое величество?

Александър. Отправи двайсетте и пет войника назад, няма нужда от тях.

Евстратий *(радостно)*. Великият съвет склони ли?

Александър. Бог просвети ума на моите боляри; инак щях да се видя принуден да им докажа, че

Иван Александър не е клисар, а български цар. Но слава богу, че се свърши благополучно и моите първи велможи тая нощ ще спят при жените си, а не в кулите на Царевец.

Нови викове на двора: «Да живей новата царица!»

Сара *(умихнато се кланя леко на народа)*. Господарю, колко е радостен народа!

Александър. И трябва! Той никога не е поздравлявал по-хубава царица.

Сара *(гали се до него)*. И по-велик цар. . .

Александър *(сочи към Търново)*. Виж тоя престолен град, виж Царевец с палатите му, виж Трапезица с храмовете й, виж тия крепости, тоя народ, това царство — всичко турих под нозете ти. Моята воля те дигна до престола, моята любов те издигна до звездите. Аз постигнах всичко, каквото мечтаех, и ти ще постигнеш всичко още, каквото мечтаеш. . .

Сара. Великий господарю! *(Целува му ръката.)*

Влиза Раксин запъхтян, последван от болярите.

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните, Раксин и болярите

Александър *(смаяно)*. Що значи това? Как ти смея да напуснеш кулата си?

Раксин. Горях от желание да ти честитя годеница. *(Към великите боляри.)* Малодушни! Вие се уплашихте? Вие се съгласихте на тоя проклет брак?

5-й велик болярин. Тия са безумни слова, Раксине!

Александър гледа втренчен Раксина.

Раксин. Защото аз не бях тук, вие отстъпихте? Не! Аз съм против тоя брак!

6-й велик болярин. Ти си един.

Раксин. Не един: през моите уста целия народ говори.

В и к о в е о т в ъ н. Да живей царят! Да живей новата царица!

А л е к с а н д ъ р. Чуй какво казва народът!

Р а к с и н. Там вика не народа, а твоите бъчви! *(В изстъпление.)* Да бъде проклет денят, когато моите уста извикаха: «Да изберем за цар Ивана Александра!»

2-й в е л и к б о л я р и н. Това е явно бунтовничество, великий логотете!

А л е к с а н д ъ р *(гневно)*. От тая минута Раксин престая да бъде такъв. Аз му отнемам доверието си.

Р а к с и н. Ти можеш да ми отнемеш и главата, но и главата ми, като се търкаля по земята, ще вика: Александре, ти си безумен!

А л е к с а н д ъ р *(отива към него, страшно)*. Ти не познаваш силата на моят гняв?

Р а к с и н. Не се боя от гнева ти. . . Няма какво да жаля на тоя свят! О, как скърбя, че Рад Лупу не сполучи!

А л е к с а н д ъ р *(възмутен)*. Как, ти одобряваш престъплението му?

Р а к с и н. Повече — аз го накарах да се опита да махне Сара. Не Теодора, не Красимира, а аз!

А л е к с а н д ъ р. Ти?

Р а к с и н. Да, аз — за да избавя тебе от позор и България от нещастие. Ето живота ми.

А л е к с а н д ъ р *(страшно)*. Знаеш ли оная пропаст под скалата? Там ще те прати съдът. *(На Евстратия.)* Водете го в тъмницата.

Евстратий дава знак наляво, влизат пет души войници и хващат Раксина.

Р а к с и н. Безумни! Знаете ли кого теглите? Вие посягате на човека, който петдесет години е служил вярно на България! Аз съм Раксин! Махнете се.

А л е к с а н д ъ р *(на войниците)*. Изведете го! Днес го очаква съд и пропаст.

Р а к с и н *(преди да се изгуби отдясно с войниците)*. Александре, аз отивам. Но знай, че пропастта, в която ще ида аз, не е тъй дълбока, както пропастта, в която тласкаш България!

Отвън се чуват викове: «Да живее царицата!» Сара се покланя засмяна на народа.

З а в е с а

ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Иван Александър (1333—1365). Той е бил внук на цар Михаила Шишмана, паднал в битката при Велбъжд на 1330 г. Историята ни го посочва като способен, с гъвкав ум и нелишен от пълководчески дарби владетел, при това и ученолюбив мъж, който е насърчавал ревностно българската писменост. По негова заповед е била преведена и знаменитата Манасиева летопис. През първата половина от царуването си той е успял да разпространи границите на държавата си далеко на юг в Родопите и да ѝ даде сила и значение между държавите на Балканския полуостров. Шурей на сръбския крал Душана, който водел сестра му Елена, той се е намирал с него в дружески отношения.

Но втората половина от царуването му е била замрачена от лоши събития. В България се усилила деятелността на разните ереси: богомилска, исихастка, адамитска и други; те подкопавали основите на обществото и държавата чрез своите отрицателни учения. Явили се и първите турски нашествия във Византия и в южните предели на държавата му, опустошавани и завоевавани от турците, без да срещнат някакъв отпор.[1]

При тия тежки за царството обстоятелства Александър, вече в напреднала възраст, напуща жена си Теодора, майка вече

[1] Гръцките летописци го обвиняват, че се е отказал да действува заедно с гърците против турците. Така Кантакузен се оплаква в записките си от Душана и Александра, че на молбата му за помощ против турците уж отговорили: «Брани се, както можеш», а при повторната му молба, в която им забелязвал, че ако не сторят това, ще се разкайват по-после, те рекли: «Когато турците дойдат при нас, ние ще можем да ги отблъснем.» Тъй или инак, изглежда, че Александър и Душан далеко не подозирали опасността от турците и не сторили почти нищо, за да я предотвратят с време.

на два порасли сина — Иван Асеня и Иван Срацимира, за да се ожени за една мома еврейка, извънредно хубава, в която се страстно влюбил, и за да ѝ угоди, обявява нейния син Иван Шишман за престолонаследник, като лишава най-стария си син Иван Асеня от това законно право. Този несправедлив и неполитичен акт се последва от друг, още по-опасен: Александър още приживе разделя на две царството си, като дава на Иван Срацимира (Иван Асен умрял още през живота му)[1] да властвува над Западна България (Видинското царство), а на Ивана Шишмана оставя Търновското. Така щото, след Александровата смърт (1365 г.) Иван Шишман зацарува над една отслабнала България, намалена още с източната ѝ част, дето управлявал почти независим куманский воевода Добротич. Вражда и съперничество разделяли Шишмана и Срацимира. За довършване на злото Шишман е лишен от държавнически ум и пълководчески дарби и е неспособен да отбрани от турците държавата си, на която той видя гибелта.

Теодора. Тя е била влахкиня, дъщеря на влашки господар Иванко Басараба, прославил се чрез една голяма победа над унгарите в 1333 г. Тя е била оженена за Александра още преди възцаряването му. Освен Иван Асеня и Срацимира тя имала от Александра и син Михаил, умрял твърде рано, и дъщеря Мария, оженена за Андроника Палеолога. След напущането ѝ от Александра Теодора е живяла и свършила скрбните си години в девическия манастир «Св. Богородица Темнишка»[2] като монахиня под името Теофана.

Сара. Тъй се е наричала според Сирку красивата еврейка мома в Търново, която е била предпоследната българска царица. Според същия славист Александър останал очарован от хубостта ѝ, когато един ден тя се представила пред него с някаква молба. Въпреки всякакви приличия и традиции, Александър се венчава с нея, след като я покръства с преименование Теодора, и я направя българска царица вместо напуснатата си жена — първата Теодора. Хитра и честолюбива, Сара, като царица вече, използува Александровата силна любов към нея, за да обезпечи за сина си Шишмана правото за наследване престола. В Синодика на цар Бориса нейното име се споменува с

[1] Той е бил вече женен тогава.

[2] Тоя манастир се е намирал в днешната Асеневска махала, дето е черквата «Успение пресветия Богородици», вероятно възобновление на старата.

почит при имената на другите български царици; в други паметници я хвалят за благочестието ѝ и щедростта ѝ към божиите храмове.[1] Но един новооткрит наш писмен паметник говори за нея враждебно и я обвинява в отравяне на преждевременно починалий Иван Асеня, за да премахне в него един опасен претендент на престола[2].

Р а к с и н. В историята се нарича Р а к с и н а, силен и влиятелен търновски болярин, с чин протовестиарий при цар Михаила. Той е познат в историята чрез бунта, който дигна заедно с друг болярин, логотета Филипа, против натрапената от сръбски крал в Търново царица Анна, Душанова сестра, като опекунка на малолетния си син Шишмана III, бунт, насочен против утвърждението на сръбското влияние в България. След изгонването на майката и сина един народен събор в Търново провъзгласил за цар Иван Александра.

К и р и л Б о с о т а. Калугер богомил, изпъден от Света гора (Атонската) за еретичеството си и дошъл в България да проповядва богомилство. Пред народните тълпи той разказвал, че виждал в съня си бога, ругаел света Богородица, разпятието и иконите, укорявал труда и брака.

Друг калугер, Теодосий, за когото се говори в драмата, разпространявал адамитството. Той държал още по-ревностни проповеди против брака и набрал много привърженици, мъже и жени, стари и млади. Облечени в калугерски раса, те отивали подире му в планински усои и пещери, за да изпълняват там полуголи своите диви оргии.

Против тия ереси, особено против богомилската, най-разпространената, на 1350 г. е бил свикан от патриарха Теодосия II събор в Търново, председателствуван от самия Иван Александра. Между другите еретици там бил доведен и Кирил Босота, с когото патриархът водил препирня. Понеже Босота не искал да се откаже от ереста, Александър заповядал да го жигосат, съгласно църковните закони, по челото и го изпъдил из страната.

На втори един събор, свикан на 1355 г., богомилите и исихастите били прокълнени и стареите и свещениците им заточени.

В е л и к и т е б о л я р и (V действие). Боляpите се делили на два класа: на велики и малки боляри. Великите боляри били най-влиятелни велможи в царството, заемали високите държавни длъжности, владали обширни имения и крепости и образували болярския съвет при царя, в който се разглеждали и решавали важни държавни въпроси, а също придружавали царя на война.[1] Измежду тях са излазяли даровити и честолюбиви мъже, които са играли важна роля в съдбата на държавата, а някои са достигали до престола.

М а л к и т е б о л я р и са имали по-малка сила и са живели повече в провинцията, дето са били землевладелци. Населението особено е страдало от произволите и угнетенията на малките боляри (Картината).

Ц а р с к а т а ч е л я д (Картината). Така се е наричала ловчийската прислуга на царя. Тя е била многочислена и се състояла от «песяци» (водачи на хрътките), от «крагуяри» (носители на соколите), от оръженосци, носачи на провизия и пр. Главното развлечение на царете било ловът. Отиването на царя по лов с това множество е било много отегчително за населението: то е било длъжно да дава даром хляб, кокошки, вино, месо, зоб за конете и пр. Планинските жилища, дето царете са почивали от лова и са пирували, са се наричали «горски дворове».

Е в р е и т е. В Търново е съществувала еврейска колония. Там намираме евреи още по времето на Светослава Тертера (1294—1322). Джелатите, които са удушили татарина Чоки в затвора, са били двама евреи — види се, измежду евреите са се вземали изпълнителите на смъртните наказания. Във времето

[1] В един старобългарски ръкопис, намиращ се в библиотеката на лорд Зауч в Лондон, при изображенията на Александра и на синовете му Асен и Шишман има и образа на тая царица, облечена в златопурпурна багреница и с корона на глава. Над нея има надпис: «Теодора в Христа Бога верная и новопросвещенная царица и самодръжица въсем българом и гръком». В тая картина обръща вниманието и подобострастието на живописеца, монах вероятно. Той е изобразил най-малкия царев син Иван Шишман по-голям от възрастния и женен вече, Иван Асеня,в богато пурпурно облекло и с корона, когато намаления Иван Асен е в по-скромна дреха с тъмен цвят и само с диадема на глава. Тоя крайно интересен исторически паметник е преваден от д-р П. Гудева и напечатан във V II книга на Министерски сборник.

[2] Тоя важен исторически документ бе се появил по-миналата година в едно от нашите списания, но не помня кое.

[1] Сръбският летописец Даниил в разказа си за Велбъждската битка говори за пленените български боляри следното: «Те бяха почетени от българския цар с големи и славни титли и обладаваха пълна власт над земите и крепостите в царството наместо царя, на когото бяха като братя.»

на Александра те възбуждали негодувание у народа, защото се присмивали на християните и се старали да се носят пищно като боляpите. Това възголемяване трябва да е станало, откак съотечественицата им стана царица. За да успокои народа, Александър на втория събор против богомилите (1355 г.) ограничил гражданските права на евреите с грамота. Днес в Търново в западните поли на Трапезица има място, което се нарича «Еврейски гробища», а на върха на Картал баир друго място, наэиваемо «Жидов гроб» — според преданието, гробът на евренна, който издайнически отворил за турците една врата на крепостта.

К у м а н и т е. По Иречека, куманите са били племе, сродно с турското. Той твърди, че днешните гагаузи във Варненско са техни потомци. Гагаузките и днес носят турско рухо: елек, шалвари от ярки цветове, само ходят с открити лица.

Ц а р е в е ц. И днес стоят останките от стените, които са го заграждали и са имали пет порти с големи кули отгоре. Днешните търновци обикновено наричат върха Хисар. Но Иречек, като посетил Търново на 1877 г., чул от стари търновци да го казват «Царювец». Той и там туря жилището на българските царе. Днес няма никакви останки от палати там; но те са съществували. Следи от тях са се забелязвали още в XVII век, според свидетелството на францисканския калугер Петър Богдан Бакшич от Чипровци. Той минал през Търново в 1640 г. и дава твърде интересно описание на старото Търново и на чудното му местоположение «нещо, казва, което не може да се опише» (cósa impossibile di naггare).[1]

Бакшич видял, че над Кая баши (тясната скала, по която

[1] И Иречек пише с удивление за същото: «Търново в Европа е истински unicum по своето положение. Всички пътешественици са били изненадвани не само от живописността, но и от оригиналността на цялата покрайнина: трапецоподобни скалисти тераси, отделени, като острови, една от друга, сиви отвесни спускове без живот и растителност, и между този лабиринт природни акрополи чудно се извива сребърният пояс на Янтра. В цяла Европа няма нищо подобно. Според мнението на моя много пропътувал приятел E.Queille, само един африкански град много приличал на Търново: Константина (римската Cirta) в Алжирия, която лежи върху мощна скала със стръмни склонове, заобиколени от реката Румел, що тече в дълбок дол. Но това сравнение е в сила само при пръв поглед отдалеч, тъй като Търново не лежи на една скала, ами на цял ред трапецовидни скали, проплетени от Янтра» («Пътувания из България» — К. Иречек).

се отива за Царевец) стоели три врати, първата с голяма кула, а двете останали с по-малки кули, но всички съборени вече. Вътре (в оградата на Царевец) стояли още стените на царския палат (le muraglie del palazzo reales) и крепост (la rocha), която била много здрава, но наполовина съборена. А на чуката (Чам тепе), дето е бил главният храм (la chiesa del duomo), стояла половината от много висока камбанария. Той намерил там останки от живопис, мрамори и големи дялани камъни, на които били издълбани римски императори и латински букви. Царевец бил обитаван само от турци.

Сега всички стари сгради и кули негови са изчезнали. Преди Освобождението, на западния му склон са се лепили около 150 турски къщици, с криви и стръмни улички. Иречек видял в запустелите дворове овошки и бари от чешмите. Днес Царевец е съвсем пуст. Едничките сгради там са Хисар джамия, превърната на военен склад, и паметникът на връх Чам тепе, издигнат в памет на първото дохождане на цар Фердинанда в старата Асеневска столица. За да направи леснодостъпно посещението с кола на тоя исторически връх, търновското кметство е прокарало шосе, което извива по южния му и източен хълбок и се изкачва до темето на върха.

САРИНАТА ПЕСЕН

Solo — Музика от П.Пипков

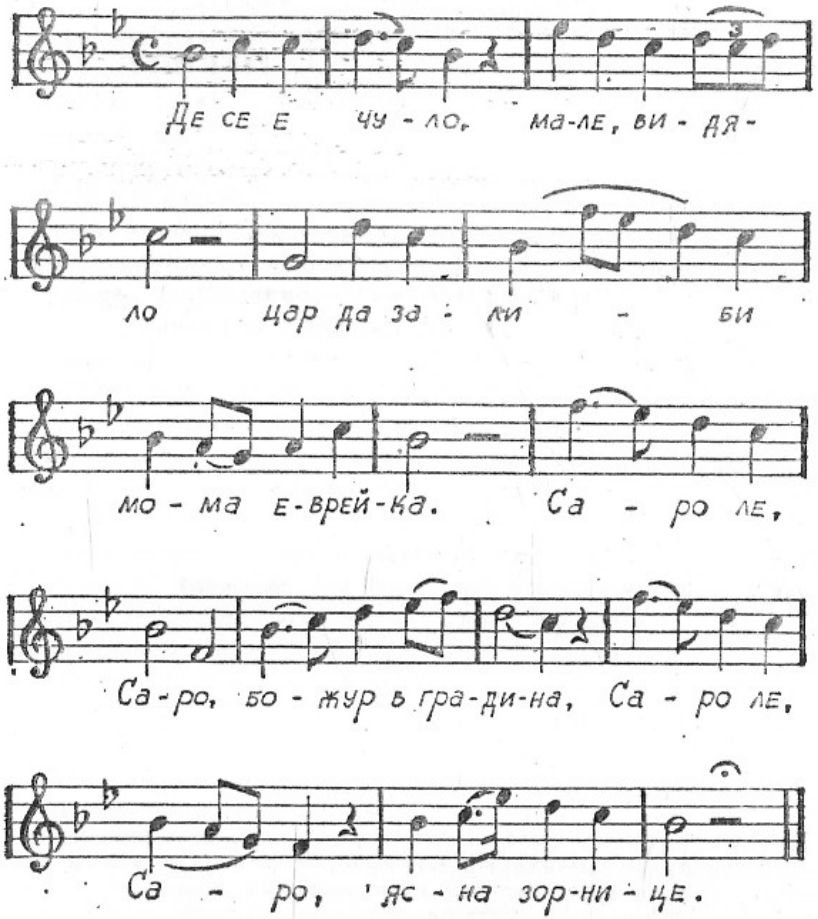

ЦАР КАЛОЯНОВАТА ПЕСЕН

Хор — Музика от П.Пипков

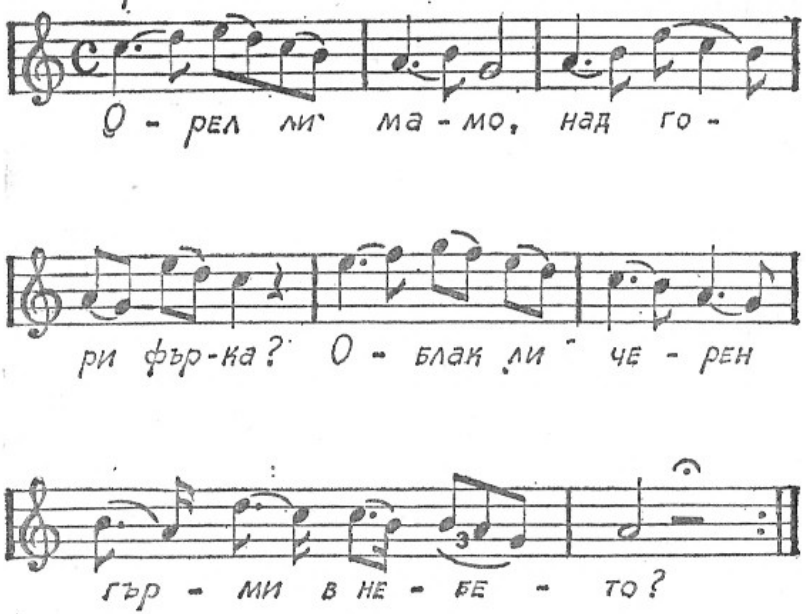

II

НЕИЗДАВАНИ ПРИЖИВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

[БЕЛОДУШКОВ]

ДРАМА В ЧЕТИРИ ДЕЙСТВИЯ

ДЕЙСТВУЮЩИ ЛИЦА В ДРАМАТА

САВА ШЕЙНОВСКИ, адвокат. Млад, просветен и буен момък, русокос.

СВЕТОСЛАВ ГАРИБОВ, студент. Твърде разпален. Облекло небрежно.

ДЯДО ДРАГАН, добродушен, белобрад старец. Облечен простичко.

МИТЪР СТАМОВ, млад 30-годишен човек. Характер безцветен, затворен.

БЕНЮ БЕЛОДУШКОВ, богат и всемогущ по влияние депутат, средня възраст, пълноснажен. Характер решителен и жесток. Облечен с вкус. Председател на мест. полит. бюро.

ДОКТОР ПАНДОВИЧ, трийсетгодишен човек, черти лукави и неблагородни, червендалест. Модно облекло. С очила.

САКОВ, учител-вестникар. Дребен. Душевно низък.

ХАРИТОНОВ, полицейски началник. Маниери раболепни. В полицейска униформа.

ПАНАЙОТ ЮРГАНДЖИЕВ, председател на окръжен съд.

ЛЮБА ГАРИБОВА, девойка интелигентна.

ХРИСТИНА ЮРГАНДЖИЕВА, хубавелка и лекомислена, богато облечена.

КУНА, Стамова жена. Приятно лице, добро, умна; облечена просто, но чистичко.

ДЯДО ПОНЮ, груб селянин.
БАБА МАРИЯ, бабичка, дрипава.
1-й СЕЛЯНИН
2-й СЕЛЯНИН
СТАРШИ ПРИСТАВ
ЕДИН ШПИОНИН
Други стражари. Народ.

Действията стават в един град на Южна България.

ДЕЙСТВУЮЩИ ЛИЦА В I ДЕЙСТВИЕ

САВА ШЕЙНОВСКИ
СВЕТОСЛАВ ГАРИБОВ
СТАМОВ
ЛЮБА ГАРИБОВА
ДЯДО ПОНЮ
1-й СЕЛЯНИН
2-й СЕЛЯНИН
ЕДНА БАБИЧКА

В адвокатското писалище на Шейновски.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

Адвокатско писалище на Шейновски. Обстановка крайно бедна.

ЯВЛЕНИЕ 1

Шейновски *(влазя с книжа под мишница)*. Писалището пак празно и пусто. Моето ново поприще се захваща много зле. Началото съвсем не е насърчително. По цели дни чакам и никой се не отбива при мене. И право: всеки знае отнапред, че ще бъде изгубено делото му. Най-правата тъжба пропада в моите ръце, щом е против мене Белодушков. Моето име само̀ стига, съдникът да забрави своето човешко достойнство и съвестта му да изгуби пусулата си. Глупаво, наистина. Борба с Белодушкова и напредък в адвокатство! Две неща несъвместими в този град, дето закон, съд, власт, сила — всичко е сляпо оръдие в ръцете на Белодушкова, всичко служи покорно на неговите интереси и изпълнява неговите заповеди и прищевки. *(Разхожда се замислено.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Шейновски и Люба

Люба *(влазя заморена)*. Добър ден, Сава! Извини, че ти попречих на занятията. *(Ръкуват се.)*

Шейновски. Здравствувай, Любичке! Какви занятия? Зяпам и скучая. . . Няма даже кой да ме напсува!. . . Къде тъй? Как е майка ти?

Л ю б а. По-добре е днес. Спи сега. Отивам на аптеката за лекове, преди да ида на училище. Па пътьом се отбих.

Ш е й н о в с к и. Благодаря ти за честта, която правиш на моето нещастно писалище. Ти си първия гост, който стъпя днес у мене.

Л ю б а. И безплоден. Ами ти, как? Все се оплакваш от бездействие?

Ш е й н о в с к и. Избягва ме всеки от страх, че ще изгуби съдбата си. Аз съм опасна личност. *(Усмихнато.)* Аз те съветвам даже и ти да правиш като тях, ако желаеш да нямаш неприятности.

Л ю б а. Аз? Не безпокой се. . . Какво пишеш там? *(Показва на писмений стол.)* Прошение?

Ш е й н о в с к и. Не, една дълга, предълга дописка. Видиш, че не стоя съвсем в бездействие!

Л ю б а *(смее се)*. Да, виждам, че ще забогатееш скоро от такава деятелност. А за какво?

Ш е й н о в с к и. Не угаждаш ли? Против Белодушкова.

Л ю б а. Пак? Ти оттука, а брат ми от София сте се заели да го бомбардирате из вестниците. Брат ми прави едно безразсъдство; ако Белодушков подуши, ще поиска да си отмъсти и най-малкото, което ще направи, е да ме изпъди из училището. С това и Светослав ще остане без поддръжка.

Ш е й н о в с к и. Ще му пиша днес да се предпазва. Той не трябва да се бърка. Той тази година свърша и всичкото му внимание трябва да бъде посветено за екзамена.

Л ю б а. Непременно трябва да го отвърнем. Па и ти, Сава, какво ще направиш на Белодушкова? Той е всемогущ.Слушай, не се закачай с този лош човек.

Ш е й н о в с к и. Аз се не боя от него — и не съм се боял. Аз не мога като другите да мълча благоразумно, когато той прави подли работи.

Л ю б а. Но ти си един. Ти нямаш поддръжка!

Ш е й н о в с к и. Имам една всемогуща, чародейна поддръжка: твоята любов.

Л ю б а *(хваща го за ръката)*. Сава, моята любов. . . и моето уважение.

Ш е й н о в с к и. Любо, ти си благородна душа.

Л ю б а. Да, и аз се възмущавам от злото, като всеки честен човек. Но се безпокоя за тебе. Сава, опитвай се, ще имаш неприятности от Белодушкова.

Ш е й н о в с к и. Аз имам вече една неприятност и тя е най-малката от ония, които очаквам от него — гладът! Ти видиш, той ме мори систематически от глад! Но аз няма да напусна града и да диря другаде прехрана. Не, няма да му дам това удоволствие.

Л ю б а *(усмихната)*. Ти и завчера се оплакваше, че си останал съвсем сиромах!

Ш е й н о в с к и. По сиромах от Йова. Живея с дългове. Но аз се не срамя от тая сиромашия. . . Тя. . .

Л ю б а *(свенливо)*. Сава, ще ми позволиш ли едно нещо?

Ш е й н о в с к и. Заповядай ми.

Л ю б а *(със стеснение)*. Позволи ми да ти предложа. . . един нищожен заем.

Ш е й н о в с к и *(смее се)*. Ах, богаташката! Със сто лева месечна плата, и то нередовно изплащани, поддържа семейство с болна майка, себе си, брат на училище в София, и още има мегдан да дава в заем. И ти мислиш, че аз ще имам безочливостта да се възползувам?. . . Но, не! Дай ми, дай ми, аз сега имам неотложна нужда. . .

Л ю б а. Колко?

Ш е й н о в с к и. Трийсет стотинки — да купя тимбри за дописката.

Л ю б а *(шеговито)*. Нямам толкова; на ти един лев, па когато станеш министър, върни ми го с лихвата, ако щеш.

Ш е й н о в с к и. Благодаря, великодушнейша госпожице Ротчилд. Позволи ми само лихвата сега да ти заплатя десетократно. *(Хваща я за главата и я целува много пъти при напразните ѝ усилия да се отърве от милувките му.)*

Л ю б а. Сава, луд ли си? Моля те. . . Срамота!

Ш е й н о в с к и. Любо! Обожавам те! Ти си ангел неоценим, съкровище от красоти душевни и лични.

Л ю б а *(отстъпя)*. Как си позволяваш тука? На улицата свят минува. Каква лудост?

Шейновски. Имаш право, че съм луд — от любов. Но грешка имаш за светът, улицата ми е безлюдна като африканска пустиня.

Люба *(поправя си капелата)*. И слава богу, инак щях да стана гаврило на цял град. Това ми е урок друг път да не стъпам там, гдето ми не е мястото. . . Прощавай.

Шейновски. Любо!

Люба *(извръща се)*. Що?

Шейновски. Любо, Любо, когато изкараш годината си — и аз дотогава ще имам сигурно парите, които очаквам. Тогава знаеш ли какво събитие знаменито има да се случи в България? Отгадай.

Люба. Нямам тая способност.

Шейновски. Тогава на челото на един вестник ще лъсне, в четвероъглена заградка, това късичко и сладко известие: «Люба Гарибова и Сава Шейновски венчани».

Люба *(смутено)*. Сбогом!

Шейновски. Любо, слушай!

Люба *(засмяно на вратата)*. Виж в улицата — твоята африканска пустиня — се показват хора. Да бягам.

Шейновски *(хваща я за ръка)*. Африканска пустиня — улицата. А моето писалище ти го преобрази на един райски засмян оазис с бистрошумящи ручейки и прохладни сенки, под сладкото шептене на които любовта пее своята божествена песен. . .

Люба *(тръгва да излезе, но вижда нещо из вратата и се сепва смутена)*. Ах!

Шейновски. Кого видя? *(Гледа на улицата.)* Саков!

Люба *(стиска си ръцете скръбно)*. Ах! Колко скъпо ми костува това учителствуване!

Шейновски *(гледа я учуден)*. Любо, какво искаш да кажеш?

Люба *(скръбна)*. Нищо.

Шейновски. Не, обясни се, Любо: как е твоят живот в училището?

Люба. Разумява се, немного завиден.

Шейновски. Ти не беше ми казала това!

Люба. Безполезно беше да те огорчавам.

Шейновски. Какво? Някакви интриги?

Люба. По-добре не питай. *(С негодувание.)* Аз не зная по-низък човек от този Саков! Никой не ми е вдъхвал толкова презрение към себе си.

Шейновски. Саков учителят? Знам го аз това сляпо оръдие и креатура на Белодушкова. Безнравствена личност, тикната в училищната ограда, за да внесе и там разврат и смраден въздух, който вън пръска чрез вестника си. Навярно някакво безобразие си е позволил? Кажи ми, аз ще му счупя челюстта с юмрука си.

Люба. Ако ме уважаваш най-малко, моля те, Сава, не ме заставяй вече да говоря за тая личност. *(Брише си очите.)*

Шейновски *(със сериозен вид)*. Любо, слушай! Ти не можеш повече да останеш в тая атмосфера на интриги и подлости. . . Твоето положение там е нетърпимо. . . Нашето щастие се заплашва, ти не можеш повече да останеш в училището. . .

Люба. Аз съм готова да си дам оставката още тоз час, аз се задушвам! Но. . .

Шейновски. Ах, какъв съм безумен! Забравям колко души очакват поддръжката си от твоя труд. . . Аз чак сега се срамувам от сиромашията си. О, колко е подло нещо да бъдеш сиромах, когато си млад и здрав!

Люба. Аз ще напиша още таз вечер оставката си.

Шейновски *(скръбно)*. Не, аз нямам право да ти налагам такава жертва, нито ти да я правиш. Любо, помниш ли нашите първи срещи и разговори, когато се запознахме и сближихме? Нашите планове и надежди? Тогава бъдещето ми се усмихваше. Радостен и охолен живот ти обещавах. Съдбата реши другояче и аз на тоя час съм безполезен и краен бедняк. Аз съм безполезен човек.

Люба. Ти ми спомняш това. . . Да ти наумя и аз какво ти казвах в ония щастливи уединени разходки, в тъмна вечер край реката. Аз ти казвах, че те обикнах не за твоята служба и заплата, а за твоя честен, твърд характер и благородно сърце. . . Аз ти казвах, че съм готова да съединя живота си с твоя за-

винаги, че ще деля с тебе радости и тегла. Аз и сега това ти повтарям.

Шейновски. Любо, сега куражът ми е голям и доверието ми безгранично. Дай ръката! В беди и неволи — все наедно. *(Хващат си покъртени ръцете.)*

Люба. Аз да вървя за аптеката. Мама остана дълго време сама. Сбогом. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Шейновски, 1-й селянин и 2-й селянин, бабичката

Шейновски *(гледа из вратата)*. А, каквото се види, работа ми се носи. Един селянин ми иде, още един след него и една бабичка гражданка се задава оттатък. Любиния крак бе честит. Такова неожидано щастие! Чудна работа!

1-й селянин *(влиза и почуква вратата)*. Добър ти ден, господине!

2-й селянин *(влиза)*. Добър ти ден!

Бабичката *(влиза)*. Помози ти бог, господине!

Шейновски. Дал бог добро, седнете! *(Сядат на пейето.)*

1-й селянин. Господин Шейновски, ваша милост да прощаваш, и одеве доходихме, ама те нема!... На, и тие християни те чакаха. *(Посочва втория селянин и бабичката.)*

Шейновски. Ти, чичо, отдека си? Какво те гони насам?

1-й селянин. А че, господине, ти знайш, при доктор и при авокат от слободия се не дохожда... Ние сме, господине, от село Слатинци.

2-й селянин. А ние сме от Стайковчане, ако питаш.

Бабичката. Аз съм, господине, от Буюндруково, баба ти Мария, чул ли си? Дошла съм да ти разправя, че каквото сториха с момчето ми...

Шейновски. Бабо, молим, чакайте: наред да ви разпитам.

1-й селянин *(към бабата)*. Ти, дърто, не варкай толкова с твоето момче: то няма да бяга! *(Към Шейновски.)* Господине, нашата работа не е за маене: отиде ни гората! Аз от страна на село ида: как-как, трябва да спрем сеченето най-напред... Като гледах как се сечеше оная гора, завардена и забранена от стотина години... падат и се струпалят ония страшни дъбове като живи хора, плачеше ми се, сякаш че децата ми сечаха... Сега слушай да ти разправя...

Шейновски. Чакай, чичо, ти от Слатинци ли беше?

1-й селянин. От Слатинци, кметът.

Шейновски. Ах, знам. Нали Белодушков?

1-й селянин. Белодушков.

Шейновски. Аз знам тази работа. Той е усвоил слатинската гора с фалшива тапия.

1-й селянин. Той, той! Виж, господине, ти знаеш веке тая работа, преди да ти я разкажа потънко. Право ми казаха, че си бил изкусен.

Шейновски. Ти сега какво желаеш?

1-й селянин. Да го тъжим, господине.

Шейновски. Чичо, от мене един съвет: нито прави тъжба да вкарваш селото в разноски нахалост.

1-й селянин. Защо?

Шейновски. Защото оня, при когото отиваш да се тъжиш против грабежа на Белодушкова, е съдружник негов в тая работа, гората ви я сечат Белодушкови хора, но парите ще се делят между Белодушкова и Юрганджиева.

1-й селянин. Че с кое право? Кой е този Юрганджия?

Шейновски. Председателя на окръжния съд, който ще гледа съдбата ви. А ти си чул думата, че когато кадията е против тебе, и господ не може да ти помогне. Жално ми е за вашия хубав селски имот, че го опустошават; но ти кажи на слатинчани да благодарят, че не им заграбва и селото.

2-й селянин. Ех, то и мойта работа пропадна. Останахме си на улицата!

Шейновски *(към 2-й селянин)*. Ти, чичо, разкажи ми твоята болка!

2-й селянин. Моята болка? Моята болка е

голяма! На старо време остаям насред пътя с жена и с шест дечица. . . Сега една смърт да ми дойде, друго не ми трябва. Дохажда оня ден старший стражар и взима да ми продава мойте единайсет уврата ниви, единия ми чифт волове и съдовете ми, и домът ми, всичката ми мъка! Аман бре, каква е тая работа? Бе що? — питам. . . Показва ми някаква книга от съдът! С тая книга имал право да ме изхвърли гол на улицата. . . Скоква наш Продан, големия ми син, и дохажда в града право при него да се разправя. . . Какво му рекъл, нещо го докачил ли — хайде в участъка, па го смажат с бой. Счупили му кокалите. . . Сега лежи, не мърда. . . Разсипа ме, господине.

Шейновски. Ти не ми каза кой беше този.

2-й селянин. Белодушков, господине!

Шейновски. Как, Белодушков? Пак той?

2-й селянин. Сега да ми напишеш тъжба. . . Ти баща, ти майка. . .

Шейновски. За твоя син, дето го били?

2-й селянин. Казвам ти, биха го, та го премазаха, господине. Заръчал Белодушков. Защо? Бунтовник бил. . . не знам какво си. . . Но бития — бит. Аз сега за Продана не ида, а искам имотеца и стоката да ми отбраниш. Инак съм умрял човек.

Шейновски. Ти на Белодушкова дължиш ли? Призовка не си ли приимал?

2-й селянин. Никой не ме е викал на съд, нето дължа.

Шейновски. Възможно ли?

2-й селянин. Целувам хляб, господине. Само едно зная, че Белодушков имаше око на моите ниви — едни хубави ниви, дават червена загария като злато, — имаше око на тях, че близо там му е чифлика. Сега ми граба и всичко друго. . . Една душа ми остая, да дойде и нея да вземе.

Шейновски. Имаш право, само един Белодушков е способен на такова пладнешко разбойничество.

Бабичката. Господине, жив да ми си, чуй да ти разкажа за моята тъжба. . .

Шейновски. Ти на кого се тъжиш, бабо?

Бабичката. На него, на Белодушкова. . .

Шейновски. Как? И ти от Белодушкова се плачеш?

Бабичката. Изгори ми душицата. . . Прокуди сина ми от толкова години!

Шейновски *(става в негодувание)*. Все този Белодушков. . . Ах, твоя син, дето направи да го екстернират Белодушков? Знам! Молим ви, приятели, как тъй идете при мене? Кой ви прати?

1-й селянин. Пратиха ме други адвокати.

2-й селянин. И мене така.

Шейновски. Защо?

1-й селянин. Като им казах, че срещу Белодушкова имам да се тъжа, те не рачиха. Па ме пратиха при ваша милост. «Иди, казаха, при господин Шейновски,той такива съдби взима.»

Бабата. И мене тъй пратиха хората. Синко, помогни!

Шейновски. Ах, адвокати, бранители на правдата, егоисти, страхопъзлювци. Не приимате да браните едно право и честно дело, защото това дело е против всемогущий Белодушков и е опасно да го въоръжавате против себе си. И пращате ми тия нещастни клиенти не от съчувствие, а за ехидна подигравка. . . Е, добре, аз няма да сторя като вас и ще се опитам да защитя потъпканата правда. Па щели да бъдат ялови усилията ми — нищо! *(Към просителите.)* Приятели, аз приимам на себе си да браня вашите интереси! Мъчна е работата, защото Белодушков е силен, но ще се поборим.

2-й селянин. Бог да те поживи, господине, че не ни отпрати с празни ръце.

Шейновски. Елате и тройца утре заранта да направим пълномощните. Сбогом засега.

Излизат троицата тъжители.

ЯВЛЕНИЕ 4

Шейновски и Стамов

Стамов *(влиза)*. Добър ден, Сава, да ти не са уроки, но твойта адвокатска слава расте!

Шейновски. Ти се смейш, Стамов? Защо е порасла?

Стамов. Защото, докат беше пусто твоето писалище, сега от клиенти не можеш да се разминеш. Сега се сблъскàх с трима души, преди видях други няколко души те чакаха. . . Не, поздравлявам те.

Шейновски. Тия трима души са същите, които си видял по-рано, и те са всичките. Па знайш ли защо са дошли при мене? Защото искат да подават тъжба против Белодушкова.

Стамов. То се вика: пустали крави. Само напразно си имал главоболие.

Шейновски. Напротив, аз им поех делата.

Стамов. Сериозно?

Шейновски. Да. Ще се помъча да ги забраня. Аз не можех да ги отпъдя, както правят другите. . .

Стамов. Да, всеки се предпазва.

Шейновски. Този подъл страх пред гнева на силните е разплодил в България легион белодушковци, по-големи или по-малки. Във всяко място — захвани от столицата до последнето селце — сега е оплел мрежата си един подобен паяк. Той лови жертвите си и се гои от тяхната кръв, подпомаган в подвига си от цял рояк по-малки паяци. . . Не е ли така?

Стамов. Да.

Шейновски. Толкова години и ти гладуваш, защото искà да останеш честен човек, а не да склониш врат и протегнеш ръка. *(Изглежда го.)* Ах, чакай, какво си се тъй подновил, попременил си се от няколко време насам. От какво прогледна?

Стамов *(след малко колебание)*. Спечелих от книги. Но на жена ми не казвай.

Шейновски. Как, ти не играйше?

Стамов. Приучих се от немай-къде и провървя ми.

Шейновски. Не те сърадвам. Картофорството е една краста и един грабеж. И аз нарочно ще обадя на жена ти, за да ти опне ухото.

Стамов *(шеговито)*. Предател? Шпионин? Хубава работа!

Шейновски. Че какво? Шпионството сега е на почет.

Стамов. Не можа да си представя как може един човек да дойде до такова унижение!

Шейновски. Защото твоята душа е честна. Но има други човеци, или слаби, или развалени, които лакомството за пари прави да изгубят и последната капка човешко достойнство.

Стамов. Па и гладът е причина.

Шейновски. Гладът? Мизерията? Колко съвести и те погубват и окалват! Казват, че бедността не е порок; вярно, но тя го прави най-възможен.

Стамов. Съвсем право. *(Става внезапно.)*

Шейновски. Кому ставаш? На Белодушкова ставаш на крака? Ти полудя ли? *(Гледа към улицата.)*

Стамов *(смутен)*. Не, ами си отивам. Сбогом. *(Излиза.)*

Шейновски *(сам)*. Искрен приятел този Стамов. Обичам го. Чини ми се, че на Белодушкова стана. И той е наплашен. Па от няколко време ми се види като смутен, малко приказва, държи се принудено. . . не го свърта при мене. От какво е тая промяна у него? Нещо го гложди. . . па се е ударил и на книги — то е лошо. Ах, ето баща му.

ЯВЛЕНИЕ 5

Шейновски и дядо Драган

Дядо Драган *(влиза)*. Добър ден. Пак се отбивам, господин Шейновски.

Шейновски. Пак добре дошъл. Аз търся другар. *(Ръкуват се.)*

Дядо Драган *(гледа към улицата)*. Този ли е там Белодушков? Ниския, със синето палто?

Шейновски. Той същия, за когото ви разправих отзаран. Одеве пък други за разбойничество додоха да ми се плачат. За да усвои хубавата слатинска гора, изважда си лъжлива тапия на свое име и изсича гората; на един селянин продава всичките имоти и стока, без да имал съдба с клетникът. Пак някаква фалшификация. Забележи, че заповяда да пребият сина му като бунтовник, наклеветява телеграфически в

София синът на една бедна вдовица в заговор против държавата и телеграфически нещастният момък бе изгонен из България. А вината на момъкът беше само тая, че агитирал в изборите за в полза на Джандров. Все спасители! И в тая роля трупат грамади богатства и кули от престъпления!

Дядо Драган. Кои са оние, дето вървят с него?

Шейновски. Другарите му. Единът, отляво дето е, с голямата брада, е градския доктор Пандович. Преди пет години дойде в града гол. Сега първи богаташ е. Как стана? Продаде душата си на Белодушкова, вортачи се във всичките му кражби и злоупотребления, преобърна се в сляпо оръдие на народния натисник. Другият до него е учителят Саков, низък интригантин, Белодушков го е настанил на служба — та чрез един мръсен вестник да сипе хули и ругателства, каквито му Белодушков поръча. Третият, дългият оня, е Невров — предприемач, съдружник и шпионин на Белодушкова. Тука не е цялата тайфа. . . Да, ето и градоначалника, старши стражар беше преди пет години! Награди го Белодушков за неговите услуги. . . И други още има така повишени: едни са продали съвестта си, а други честта си. . . Тоя Белодушков развърти светът. Ако постоим тука, ще научиш още много работи. . . По-добре да ги не знайш. . .

Дядо Драган. И по-добре да ги не зная. . . Чудно нещо бе! И все млади хора, все учени хора. . . от новото време. Едно време викаха против чорбаджиите, от тях се плачеха. . . Хай да кажем, и чорбаджиите, защото бяха прости и необразовани. А сегашните потисници — голобради момчета, свършили науки — и света кански пищи от тях. . . Според мене нявгашните чорбаджии падат ангели при тие. Хай прощавай. *(Става, гледа към улицата.)* Какво правят там?

Шейновски. Ах! Белодушков и Джандров се карат. Гледай как се озвери оня! И Джандров е сприхав и горещ. Сега той трябва да очаква и да зафучи някоя телеграма за София, да го обвини, че продава България. Сигурно!

Дядо Драган. Джандров е горещ, ама и ти

много не ги разправяй, прави се, че не знаеш нищо. От мене тоя съвет. . . *(Излиза.)*

От улицата идат сърдити викове и се чуе гласът на Белодушкова: «Предатели! Скоро ще се търколят на улицата труповете ви!»

ЯВЛЕНИЕ 6

Шейновски и Люба

Люба *(влиза)*. Сава, Светослав си иде!

Шейновски. Как? Отде знайш?

Люба. Сега на пътя приех от него телеграма от Радлевската станция. Той подир малко ще пристигне.

Шейновски. Как тъй безвременно?

Люба. Да се е обезпокоил за здравето на мама— не е: аз не съм му писвала за нея.

Шейновски. Сега, преди екзамена, необяснимо. Коя може да бъде причината?

Люба. Която и да бъде, тя е глупава — ох, да вървя у дома.

Шейновски. Сбогом, Любо, и аз сега ида.

Люба излиза.

ЯВЛЕНИЕ 7

Шейновски и дядо Поню

Дядо Поню *(влиза с една торбичка)*. Помози бог. Какво правите?

Шейновски. Дал бог добро. Какво има, чичо?

Дядо Поню. Дека ви е господаря бе, момче?

Шейновски. Кой господар дириш?

Дядо Поню. Авокатина Шейновски!

Шейновски *(на себе си)*. Хващам се на бас, че и този честен старец има тъжба против Белодушкова! *(Високо.)* Дядо, аз съм Шейновски.

Дядо Поню. А, ваша милост ли сте?

Шейновски. Какво желаеш?

Дядо Поню. Да ми напишеш едно прошение.

Шейновски *(ухилено)*. Против Белодушкова, нали?

Дядо Поню. Не, господине, с един нашенец имам разправия.

Шейновски. Слава богу...

Дядо Поню. Какво кажеш?

Шейновски. Слава богу... Кажи как е работата.

Дядо Поню. Ненко Донев от наше село Марашът има да ми дава със запис четирисет и осем лева и половина — от седем години. А досега ни бодка не е дал.

Шейновски *(усмихнато на себе си)*. Ето едно дело, което ще ме обогати. Нали ще се прави сватба? *(Високо.)* Добре. Покажи записа.

Дядо Поню *(слага една торба)*. Записа е тука, подписан и от свидетели. Търсих го, но не знам кое е. Цяла торба, нали виждш? Всичките тия книжа са останали от наш Грунча, покойния, дето се помина преди седем години. Издъхна си тъй, братко, изведнъж, както пишеше на масата... Искаше да праща по мен писмо в града, не рачеше да го прати по другиго. Каже: «Тате, ти сам го занеси и да го дадеш в ръцете на господаря. Ама нему в ръцете!» Па тамам го затваряше, изохка, изпусна го, па замижа. Бог да го прости... Да кажеш, че беше зле болен, не беше. От два дена, откак се бе завърнал от града, гледах го, че изгубил лицето си, омърлушил се, ходи заласнат и не спеше... Умря Грунчо наш. Аз тогава в залисията награбих всичките книжа и работи от масата и ги хвърлих тука, дето стоеше и записа на Ненка Дунюв... Сега иди го дири в толкова бъркотия. Очите ми недовиждат. Търси, господине, синкаво книжле, сдиплено на четири... Па и да ти кажа право — сърцето ми не дава да похвана тая торба. За Грунча си смислям, тъга голяма ми става. Защото това момче, дето се беше умислило тия два дена, преди да умре, някакъв грях беше сторило, и как го не хвана сън вече! *(Ниско.)* Прости ме, боже, когато го съблякох, на ръкава му имаше кръв... *(Високо.)* Три пъти плащах за парастас, да му четат за душата. Стигна го него нещо, от господа беше това... Не е тая книга, господине, Дунювия запис, нали ти казах, на четири беше прегънат, синкава хартия. Нà, тука и ключа остана — и него щях да нося, па тъй си остана...

ЯВЛЕНИЕ 8

Горните, Гарибов

Гарибов *(влиза)*. Добър вечер!

Шейновски *(скоква)*. Светославе! Добре дошел! *(Целуват се.)*

Гарибов *(сяда)*. Поздравлявам те с новата кариера, как напредваш?

Шейновски *(усмихнато)*. Да... към гладна смърт. Какво е това пътешествие нанадейно?

Гарибов. Аз дойдох, защото нямаше какво да правя в столицата.

Шейновски. Не разбирам!

Гарибов. Мене ме изключиха.

Шейновски. Как! Защо? Невъзможно.

Гарибов. Изключиха ме под предлог, че съм бунтувал учениците, а всъщност — за дописките.

Шейновски. Против Белодушкова?

Гарибов. Да, Белодушков си отмъсти.

Шейновски. Луда глава си. Аз се готвех да те съветвам да стоиш мирен.

Гарибов. Ти щеше да ме съветваш онова, от което сам нямаш сила да се удържиш.

Шейновски. Възмущавай се, а бе, братко, но що се излагаш? Ето сега, сбъркана ти е работата... Немà търпение.

Гарибов. Недей обаждà на мама това произшествие, не трябва да се огорчава.

Шейновски. С какво намерение си сега?

Гарибов. Ще остана тука.

Шейновски. Какво ще правиш?

Гарибов. Ще основа вестник Зов — господин Джандров ще помогне.

Шейновски. Какво ще прокарваш? Социализъм?

Гарибов. Не, какъв социализъм, моля те, когато политическа свобода няма? Тирания страшна души целия народ. Да проповядваш социални реформи сега, значи да поднасяш вода на гладния за хляб. Моята цел ще бъде просто да поведа борба против Белодушкова, по-добре: белодушковците, що позорят днес България. Ще се опълча против насилието, грабежите, деспотизмът и шарлатанството. На тая почва всеки ще ме разбере и ще ми подаде братска ръка. Белодушков скоро ще се убеди, че е сбъркал, дето ме докара по-близо до себе си.

Шейновски *(замислено)*. Идеята не е лоша. Но ти разбиваш кариерата си. Жалко.

Гарибов. Напротив, аз не знам дали може човек да прегърне по-добро поприще, отколкото да се посвети на борба против злото и подлостта човешка.

Шейновски. Идеалист! Искаш да изпиташ сладостта на гладния живот! В тоя град стига един Дон Кихот — той е пред тебе.

Гарибов. Съветваш ли ме да ида да целуна ръката на Белодушкова и да му предложа услугите си, например да му шпионствувам? Уверявам те, че моето положение ще стане изведнаж бляскаво.

Шейновски. Дон Кихоте! Дон Кихоте!

Гарибов. Нека бъда. Дон Кихот е симпатичен и велик и ако е смешен, то е само защото погрешно се е спущал връз ветрените мелници. . . Пък аз се опълчавам против действително зло, против един обществен разбойник с маската на патриот и на почтен човек. . .

Шейновски. Да, и който е много по-опасен от крилата на ветрените мелници и в когото ще се разбиеш като чаша чукната о стъкло.

Гарибов. Ако аз падна, други гарибовци ще дойдат. И вярвай, наший глас не ще мине «тихо като през пустиня». Хиляди будни сърца чакат и слушат в тая черна нощ да чуят спасителний Зов, който ще им вдъхне смелост и вяра в себе си, отвсякъде ще се простират братски ръце за помощ в борбата. . . Нека оставим уморените от живота, разочарованите и убитите духом да унират в безнадеждно безсилие. . . Нека спокойствуват щастливите, за които всяка една промяна е едно заплашване на благополучието им; нека мъдрите и разсъдителните да благоразумствуват, страхливите да треперят, подлите да малодушествуват. Ний сме силни, защото влазяме в живота неосакатени, с пресни сили и буйна енергия; ние се хвърляме в борбата с неначета вяра в идеалите си, с пълно упование в победата и носим в душата си сюблимната готовност да се жертвуваме за доброто на слабите и потиснатите. . . Млади сме, значи — герои сме. Казал е Мицкевич: «О, младост! Ти полетяваш в небето да грабнеш лавърът, ти се спущаш в дъното на ада, за да изтръгнеш из обятията му жертвата!. . .»

Шейновски *(покъртен)*. Дай, братко, ръката! Аз нямам право да те раздумвам от едно великодушно решение. Вече пакостта стана. Слушай само сърцето си. Право, ние можем да разчитваме на една армия — по-силна от всички армии — съчувствието и поддръжката на общественото мнение. Ето този аслан трябва да разбудим. Да работим!

Дядо Поню *(ниско)*. Страшни, майко, тия момчета! *(Високо.)* Господине, имате ли още много? Замаяхте се.

Шейновски. Ах, пардон, Светославе: почакай ме. *(Сяда на масата и продължава да преглежда книжата.)*

На улицата се вика: «Вестник Народен спасител».

Гарибов *(към улицата)*. Момче бре, новият вестник ли е? Дай сам! *(Поима вестника и подава пари.)* Ето органа на Белодушкова «Народен спасител». Каква подигравка с тая дума. *(Разгръща вестника и го разглежда.)*

Дядо Поню *(на Шейновски)*. Тие книжа недей чѐ, господине; те са на Грунча. . . Онова, записчето, е синкава хартия.

Шейновски. Дядо, твоят Грунчо да не е оня: Грунчо «Чомагаша»? Ти да не си му баща?

Дядо Поню *(смутен)*. Баща му съм. . . Не съм му баща. . . не знам, господине, за кого питаш. . .

Гарибов *(прави отчаяни движения)*. Ужасно!

Ужасно! Разбойници! Човекоубийци! Майчице!. . . Страх ме е да вярвам, че това стои на хартия! *(Крачи бързо насам-нататък.)*

Шейновски *(скокнал)*. Какво е, Светославе?

Гарибов. Виж, брате, какво е писано! Виж какви лъжи и мръсотии са напечатани по повод на моето изключване! *(Чете с разтреперан глас.)* «Известният развратник и прохвост Светослав Гарибов завчера бил изключен от Висшето училище. Както се научаваме положително, изгонването на този безнравствен до мозъка на костите мерзавец било предизвикано от позорния му навик да увира ръчицата си в джобовете на другарите си. . .» *(Вика.)* Клеветници! Убийци! *(Продължава.)* «Друга причина за изключването на тоя изрод и безобразник. . .» *(Вика.)* Боже! Боже! *(Продължава.)* «. . . били неговите скотски похоти, чрез които е превърнал светата училищна ограда на мръсно капище на блудството!» *(Хвърля вестника и се тръшка на стола.)*

Шейновски. Подлеци!

Гарибов *(с плачущ глас)*. Убиха ме! Виж с какво оръжие си служат! Как се безчести печатното слово и проституира свобода на печата! Аз пристигам днес в родния си град, предшествуван от тия гнусни клевети! Моята чест, моята човешка гордост, моята младост, всичко това се зацапа от калта им. Как да ги опровергая? Хората може би да се срамуват сега да ми подадат ръката си. Тоя порнографически парцал сега е във всички ръце, сега се чете от неприятели и приятели, от другари и връстници и разнося моя позор; може би се чете и от самата ми сестра! Убийци! Ще полудея! Искам да убия някого. . . Брате мой! Аз приех с твърдост изключването си, аз очаквах най-злобни гонения от този Белодушков — и тъмница, и съд, и изтезания, и глад, и заточение, и смърт под ударите на пясъчните торби, — но това отмъщение не предвиждах, аз не можех да помисля, че омразата в човешката душа била способна на такава адска низост!. . . Бедната Люба! Клетата ми майка! Не, това не мога да оставя така, аз трябва веднага да опровергая тия мерзости, да ги отблъсна, да ги измия — но не с мастило. . .

Шейновски. Светославе! Иди ме чакай у вас: там ще дойда да обмислим заедно какво трябва да сторим. . . Обидата е жестока, но е поправима. . . Защо да безумствуваш? Ние имаме безброй средства да я изличим. Иди ме чакай!

Гарибов. Не, не, нищо друго освен едно. . Ах! *(Излиза.)*

Шейновски *(вика му)*. Чуйш ли? Тозчас ида у вас!

Гарибов *(обажда се отвън)*. Бързай.

Шейновски *(пак чете с голямо внимание, става в необикновено вълнение)*. Какво неочаквано нещо! Дядо, записа ще потърся тая вечер. Остави ми торбата. Утре рано ела тука да направим прошението.

Дядо Поню. Бива. Прощавай. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 9

Шейновски, после Стамов

Шейновски *(скоква развълнуван)*. Де го Светослава? Аз държа сега в ръцете си отмъщението му против Белодушкова. Аз мога да го пратя да лежи в каторга двайсет години като убиец на Георгя Гарибов! Случаят, слепият случай ми дава възможност да смачкам като червей с крак Белодушкова и да отърва света от него. О! Имало праведна, отмъстителна съдба!

Стамов *(влиза)*. Дошъл си е Гарибов?

Шейновски. Да. Добре, че дойде, да споделя с тебе ужасът си и тържеството си! *(Назърта от вратата.)* Няма никой. Стамов, въобразяваш ли си от какво е умрял Георги Гарибов?

Стамов. Той се удави в реката, когато я минуваше.

Шейновски. Това е басня, приятелю, лъжа, измислена от Белодушкова и потвърдена от доктор Пандович, сляпото му оръдие, за да заблудят обществото и скрият следите на престъплението. . .

Стамов. Какво думаш?

Шейновски. Помниш ли Грунча Чомагаша?

Помниш. Той е умрял. Баща му одеве ми донесе тая торба, за да намеря в нея един запис. Като го търсех, аз случайно найдох едно Грунчово писмо до Белодушкова. Ето го:

«Господин Белодушков, откак се върнах от града, поболих се малко и лежа, та поради тази причина не можах да дойда самичък да ти разправя как се свърши докрай работата. . . Но за да не бъдеш на грижа, аз ти написувам днес това писмо за как, че Гариба се тури, както вие бяхте поръчали, във вашата вънкашна градина, но на друго място там: до *(смънкува нещо)*. . . Заради това бъдете рахат от всяка една стърна. . . Аз пращам тата да ви донесе на ваши ръце това писмо и ключа. И на същия мола ви придайте 15 наполиона. Ваш покорен Грунчо Пронюв.» Грунчо умрял от скоропостижна смърт, щом свършил това писмо, и баща му нахвърлял в торбата с други книжа и него, и ключа от Белодушковата градина, и си остали и досега тука. Това писмо насмалко щях да оставя без внимание като без важност, ако да не бях съгледал датата му: 1887, май 12. Ти помниш, че нея година изборите за народни представители станаха на 11 май, навръх Св. Кирила и Методия, а Георги Гарибов изчезна вечерта на 10 май, като се връщаше от избирателната си обиколка, и вече не се чу, ни видя, потъна като в земята!

С т а м о в. Пардон, но след петнайсет дена му найдоха изгнилия труп изхвърлен от реката под града.

Ш е й н о в с к и. Казах ти, че това беше комедия, която вкара в заблуждение всички ни. Някой друг труп е било то, но Пандович даде медицинско свидетелство, че казаний труп принадлежи на Георгия Гарибов. Тогава още мнозина се усъмниха, между тях бях и аз. Работата се закопа така. Но сега ето това писмо ще оправдае напълно подозренията ми. Аз ти давам клетва, че костите на Георги Гарибов лежат сега във вънкашната градина на Белодушкова. Белодушков е пратил чрез подкуп този нещастник Грунча, може би и другар да му е дал, да го изварди накрай града в тъмнината в една дъждовна нощ и да го претупа, а после зарови в градината. Помниш, че Грунчо имаше исполинска сила.

С т а м о в. Грозно.

Ш е й н о в с к и. Аз ти казах това, моля ти се, пази каквото знайш. Една думица ако се изпусне за това откритие, Белодушков ще вземе всякакви мерки, за да го направи безвредно за себе си и избегне вярната погибел. Освен писмото един куп поразителни улики съществуват още и доказват, че само той е правият, истинският убийца на нещастния Гарибов: и факта, че Грунчо му беше предан человек, и ключа на градината му, остал в Грунчови ръце, и свидетелството на дядо Поню, и омразата му против Гарибова, и върховния интерес, който е имал да се отърве от един опасен съперник, чиято смърт само направи сполуката му възможна; накрай и едно повторно преглеждание трупа на удавения. . . Но над всичките тях най-ужасни са двете: това писмо и присъствието на трупа в градината му! Видиш сега, Стамов: аз обладавам оръжието, което ще свали завсегда в позора и окаянството Белодушкова!. . . Само, моля, пази тайната. Като на най-верен приятел аз ти излях вълнуването си, инак то би ме удушило.

С т а м о в. Бъди съвършено спокоен.

Ш е й н о в с к и. Аз няма да обадя по никой начин на брата му Светослава: той сега е тъй обезумял от клеветите на Н а р о д е н с п а с и т е л, щото дявол знае що би сторил!

С т а м о в. Писмото да не би да оставиш в писалището. Дръж го със себе си.

Ш е й н о в с к и *(увира го в един конверт, който залепя и го туря във вътрешната пазва на сетрето си)*. Ще го пазя като един брилянт, който струва милион, бъди спокоен. Сега да ида при Светослава, да го ободря и да му кажа със забикалки, че часът на страшното отмъщение е настанал. Но бедната, бедната Люба! Добрата им майка! Какъв нов удар за тях, когато узнаят по-после за мъченическата смърт на Георгя и де лежат костите му, без опело и без гроб! О! Днешния ден! Аз съм просто съсипан от потръсающи вълнения! *(Тръгват към вратата.)*

Чуват се на улицата смесени викове.

Каква е тази тълпа пред Джандров? Хвърлят камъни връз прозорците и викат: «Долу предателя!» Ха, позна ли пожарникарите и предрешени стражари. Виж, разбиха всичките прозорци! Защо беснеят? Белодушков ги е насъскал, няма съмнение. Защо ли?

Стамов. Разбрах. Шпионите са обадили за жалбата.

Шейновски. Да, да! И Белодушков вече отмъщава... Утре Народен спасител ще пише, че хилядна тълпа от негодующи граждани поискали да разкъсат предателя; че ако да не била се намесила полицията, народът щял и прочее, и прочее... Ах! Ето сега запътват се към Белодушковий дом, овация ще му правят. Все тая вечна комедия!

Чуват се оглушителни викове отвън.

Шейновски. Белодушков, ще чуеш ти един ден гласа на истинския народ и тогава ще потрепереш! *(Излизат.)*

Завеса.

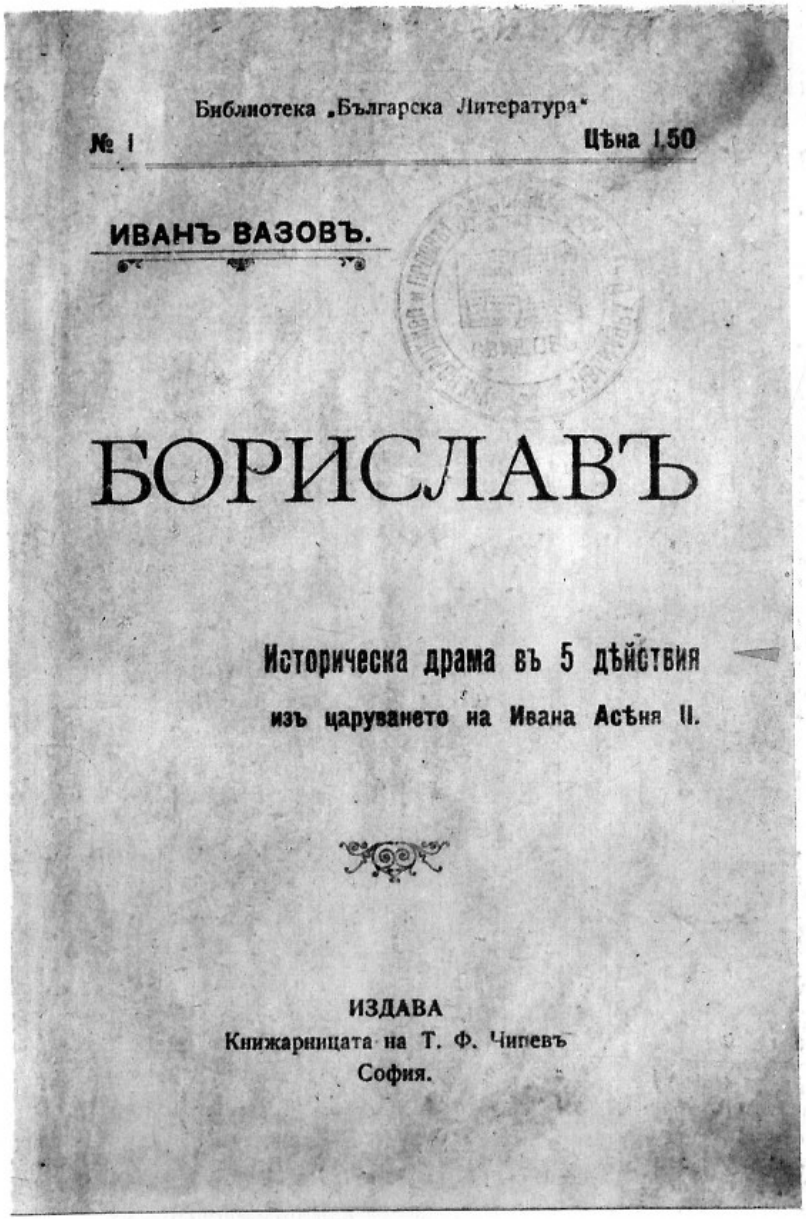

Корица на първото издание на „Борислав".

Коста Стоянов в ролята на кир Тодор от пиесата „Борислав“
Народен театър — София, 1909 г.

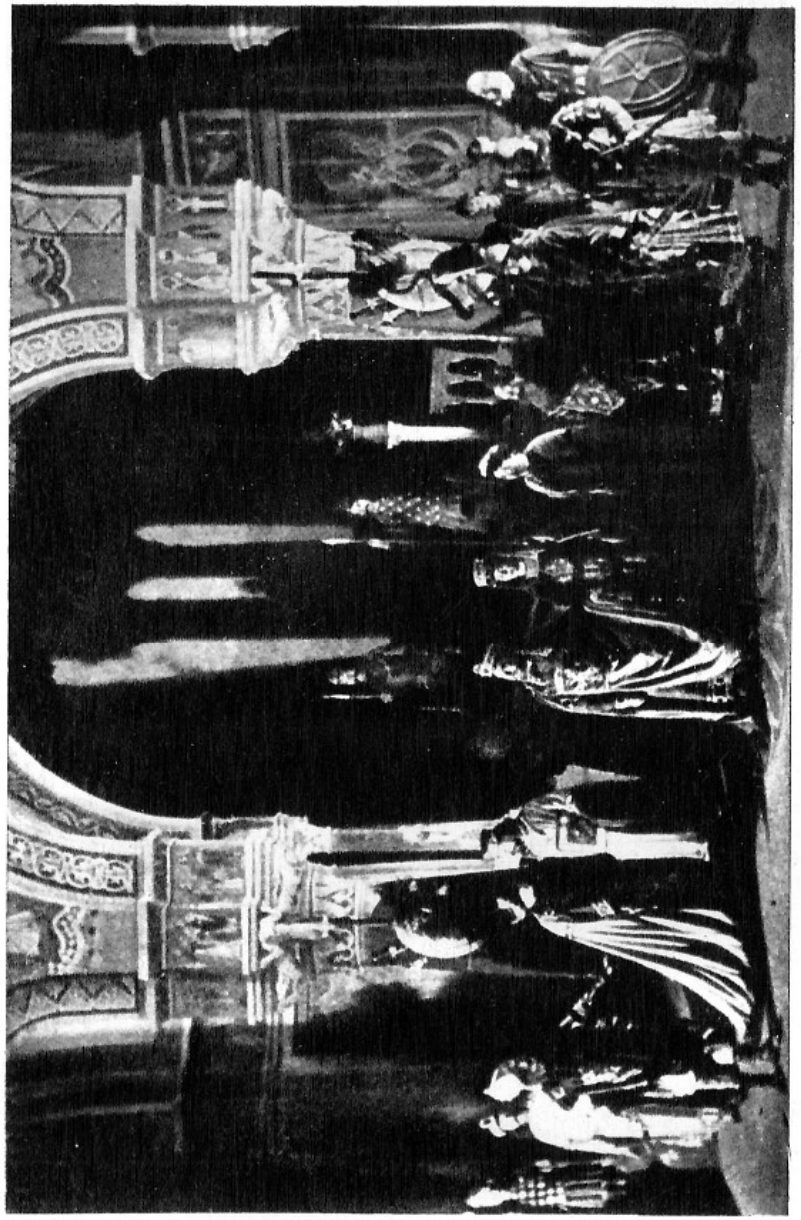

Сцена от драмата „Борислав“, действие I, явление 10. Народен театър — София

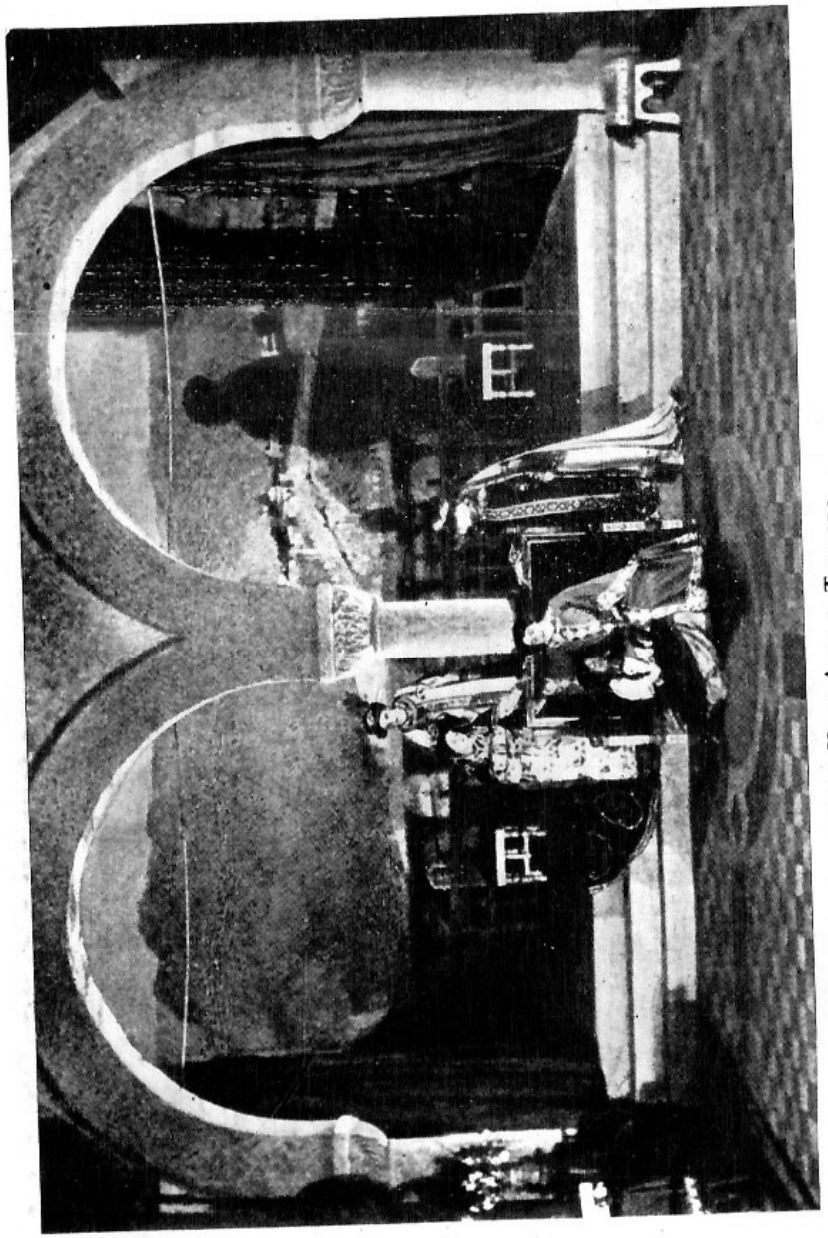

Сцена от „Борислав“. Дворецът на цар Иван Асен в Търново.
Народен театър — София, 1909 г. Сценография Александър Миленков.

ИВАНЪ ВАЗОВЪ.

Къмъ Пропасть

ПИЕСА ВЪ 5 ДѢЙСТВИЯ И 1 КАРТИНА.

Извлѣчена изъ повѣстьта «Иванъ Александръ».

СЪ 8 ИЛЮСТРАЦИИ

и съ исторически бѣлѣжки.

Централна университетска книжарница
„Денкоглу“
София
Ив. Петровъ

СОФИЯ
Издава книжарницата на Ив. Г. Игнатовъ
1910.

Титулна страница от първото издание на „Към пропаст“, 1910 г.

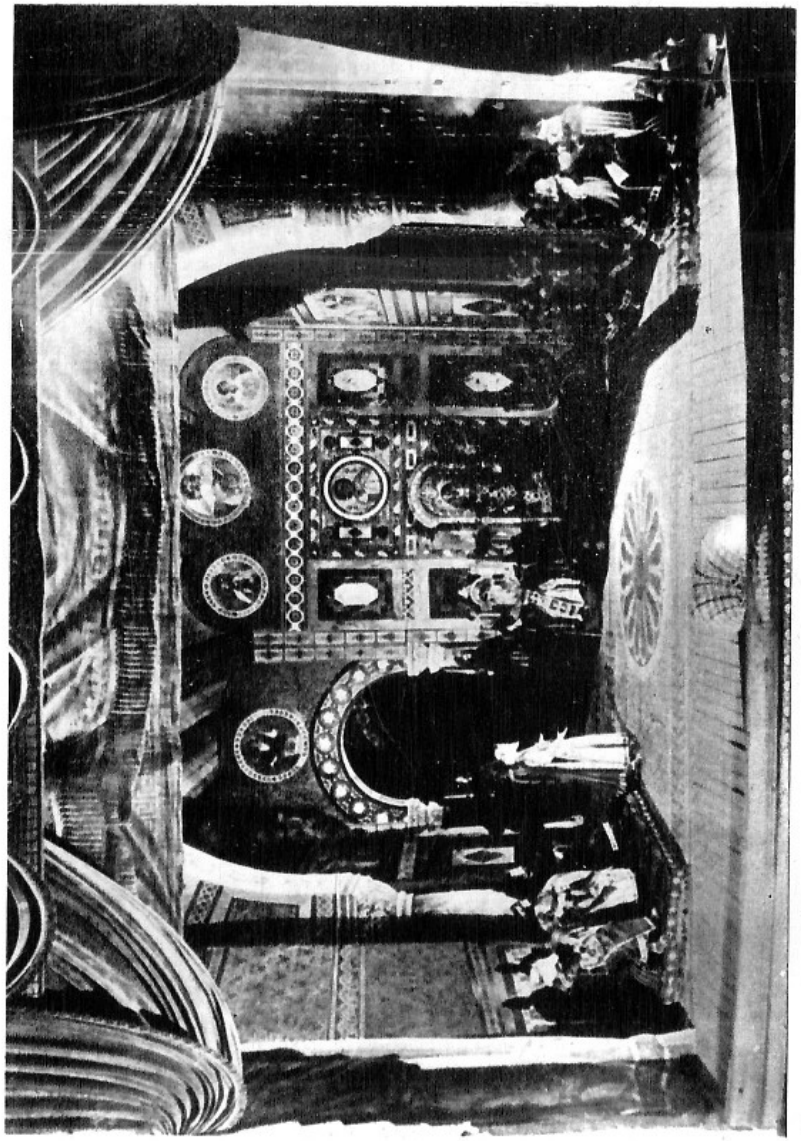

„Към пропаст“ на сцената на Народния театър — София. 1907. Декори — Александър Миленков, костюми — Антон Митов.

НАРОДЕНЪ ТЕАТЪРЪ

ЧЕТВЪРТЪКЪ 22 ДЕКЕМВРИ

78-о ПРѢДСТАВЛЕНИЕ

Начало 8 ч. Край около 11½ ч.

Пръвъ пать прѣзъ този сезонъ

КЪМЪ ПРОПАСТЪ

Историческа драма въ 5 дѣйствия и 1 сценична картина (между II и III дѣйствие) отъ Иванъ Вазовъ

ЛИЦА:

Афиш за представлението „Към пропаст“ в Народен театър — София, от 22.XII.1911 г.

Атанас Кирчев (цар Иван Александър) и Теодорина Стойчева (Сара) в пиесата „Към пропаст“.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

ДЕЙСТВУЮЩИ ЛИЦА

ШЕЙНОВСКИ
СТАМОВ
ГАРИБОВ
ДЯДО ДРАГАН
БЕЛОДУШКОВ
ХАРИТОНОВ
САКОВ
ПАНДОВИЧ
ЛЮБА
ХРИСТИНА
КУНА
СТАРШИ СТРАЖАР
ЕДИН СТРАЖАР
ШПИОНИН

Стая в Стамовата къща

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

Стая в къщата на Стамова. Скромна обстановка. Възглавници, килим, желязно легло, покрито с чаршаф, три стола. Две врати.

ЯВЛЕНИЕ 1

Дядо Драган и Куна

Дядо Драган. Не, не, харесва ми се сега. Сега, се вика, човешки живейте, както прилича. И къщата ви по-променена, и децата ви по-чистичко облечени, а Митър спретнат. Когато преди една година ви дохождах на гости, хич ви не биваше: видях голотия и немотия до бога. Сега — само здраве.

Куна *(шие нещо)*. Пуста голотия. . . тя, вика се, до завчера е била!

Дядо Драган. Каквото било — било: то се забрави. Ами аз все забравям да питам Митра, от коя работа спечели той парици?

Куна. Предприятие беше взел.

Дядо Драган. Как е зълва ти Христина?

Куна. Добре е, здрава е.

Дядо Драган. Така, добре била, много добре. Хвалят я, излезе честита, сполучи тя с Юрганджиева. Не можах днес — утре ще им ида на гости.

Куна. Да, те са богати.

Дядо Драган. Радвам се, радвам се. Юрганджиев, помня го, преди четири години беше нищо и никакво чиновниче, секретар при мировия, па в късо време отхвръкна до председател на окръжний съд.

Помогна му щастието, откак се ожени. Имала късмет наша Христина.

Куна. Много честита.

Дядо Драган. Аз желая и Митър да излезе достоен като Юрганджиева, да станеше висок чиновник, та и ти да добруваш като господарка.

Куна. Благодаря за доброжеланието ти, тате; но аз не искам нито Митър да прилича на Юрганджиева, нито аз да стигна Христина и да ѝ приличам.

Дядо Драган. Тия са прости думи. . . Я ми кажи защо?

Куна. Така, аз съм си благодарна с по-просто и с по-скромно. Не съм привикнала на богаташки живот. Па и Митър не умее да се кланя на големци и да се подлизва, та никога няма да напреднем.

Дядо Драган. Ти ме учудваш, Куне, с такива едни разсъждаванета. Според твоите думи излазя, че зет ми Юрганджиев е стигнал до тоя висок чин не заради достойнството си, ами че се е подлизвал. Кому аджеба? Тия не са умни хорати.

Куна. Не знам, тато, но съм чула неприятни слухове за Юрганджиева, и аз ги не вярвам.

Дядо Драган. Не вярвай, снахо: светът завижда. Пò обича да окайва някого, че е пропаднал, отколкото да му се радва, че отива напред. . . Ето и вие, да кажем, сега сте по-добре. Кой знай какво могат да казват завистливи човеци отде и как Митър има пари, може да кажат, че ги е откраднал. Тогава бива ли да вярвам?

Куна. Няма да кажат такова нещо, защото наш Митър е честен човек.

Дядо Драган. Дядо ти Драган, снахо, не може да роди безчестен син. Митър е честен, от тази страна е богат. Но не е отворен, няма разигран ум, та да се ползува от времето. . . Ето Юрганджиева. . . от нищо човек. . .

Куна. Тато, не давай ни пример Юрганджиева. Юрганджиев е Юрганджиев, а Митър е Митър.

Дядо Драган. Ние с тебе, дядовото, няма да се разберем. Аз — стригана, ти — косено. А дека е Митър от обяд насам?

Куна. Отиде към Шейновски.

Дядо Драган. Хъ. . . Той много да няма работа с този Шейновски.

Куна. Защо? Те са приятели.

Дядо Драган. Приятели, но одеве го чух, такива уста беше отворил против Белодушкова.

Куна. И такъв си е.

Дядо Драган. А Белодушков е силен и има голяма власт. Иде ли мишка с аслан да се бори — ще я стъпчи с един крак.

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните, Стамов

Стамов *(влиза)*. Добър ви вечер, тате!

Дядо Драган. Дал бог добро, синко. Седим, та се препираме с Куна от един час, па в нищо не можем да останем съгласни. . . Тя млада и аз стар: не можем еднакво да виждаме и да мислим. Само в едно се съглашаваме с нея — да ти се радваме, че си добре сега.

Стамов. Ах, големи работи!

Дядо Драган. Как големи работи? Лошо ли е да си види човек къщата и децата, да заживей като господ дал? Сега ми е и мене драго, като ви гледам. . . А когато по-напред дохождах — пази те, боже, да ви оплаче човек! А бе ти коя друга работа си имал? От казармата ми пишеше, че вятър. . .

Стамов. Знайте ли новото?

Дядо Драган. Какво?

Стамов. Преди малко една тълпа граждани нападна къщата на Джандрова и му разби с камъни прозорците.

Дядо Драган. Кепазелик. Причината?

Стамов. Не знам добре, ще е политическа работа.

Дядо Драган. Той преди малко видях, че се караше с Белодушкова. Ето какво изпати сега. *(Към Митра.)* Ти много другаруваш с господин Шейновски. А той е луда глава и много дрънка за Белодушкова. Варди се, стой настрана, край него и теб да не сполети нещо. И него советувах.

Стамов. Не се безпокой, аз се не бъркам, аз съм търговец.

Дядо Драган. А бе, Митре, ти не ми отговори право на питането?

Стамов. Какво, тате?

Дядо Драган. От коя търговщина тебе ти помогна? Не крий де, няма да ти подлея вода.

Стамов *(в смущение)*. Една дребна спекула. . . с място. Един турчин хаджи Ахмед. . . си продаваше нивите. . . не, къщата, той се изселяше. . . имаше голяма нужда за пари. . . Аз ги купих и преди да му броя парите, препродадох ги и оттам сдобих шестстотин лева. . . Това е всичката тайна. *(На себе си.)* Тия питанета страшно ми досаждат.

Дядо Драган. Хъ, тъй ми кажи, бъди вреден човек.

Стамов *(ниско)*. Гаче нарочно ме изпитват, чуди се човек как да отговори. Как ги спечели тия пари? Спечелих ги, както можах. Трябва да се яде! *(Високо.)* Имам си малко работа. Сбогом. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Дядо Драган, Куна и Христина

Христина *(богато и модно пременена, влиза живо и засмяно)*. Тате! Добре дошли! Добре дошли!

Дядо Драган. Добре нашла, Христино! *(Подава ѝ ръка, тя я целува.)*

Христина. Как, аз съм ти сърдита, тате: да дойдеш още вчера и да не наминеш къде нас? Аз и Панайот до тая минута те чакаме. Каква е тази гордост? Митър ли само е твое дете? Не, аз ти съм сърдита! *(Въси се усмихната.)*

Дядо Драган. Слушай, джанъм, не дойдох, че бях уморен, а се канех утре рано да ви подойда, да ви видя, да ви се порадвам на успеха. . . Как е Панайот, здрав ли е?

Христина. И той, и аз — от всяка страна сме

добре, тате. . . Не, аз ти се сърдя тебе пак: имаме нова къща, широка, хубава — тамам гости да приимаме, като тебе, да ни се радват, а ти — право у Митра! Макар че тука е тесничко и несгодно. Такова предпочтение към Митра оскърби ни, и мене, и Панайота. . .

Дядо Драган. Свенявах се бе да дойда у вас. У вас голяма работа, тука съм си по-слободен. Там с големи хора срещай се, здрависвай се, а ти знаеш, ние сме малко дивички. . .

Христина. Не, не! Аз още отсега ще туря едно условие, за да се помирим. Тука стой една неделя, па мини у нас да погостуваш, додето си в града. . .

Дядо Драган. Добре, джанъм, ще видим. Бива. Ще дойда. Деца сте ми и двама, всички сте ми еднакво мили.

Куна *(гледа из прозореца)*. Дядо Станчо иде.

Дядо Драган. За мене иде моят стар приятел, побелял и той като мене.

Куна. Да го приемем в другата стая? Тука е още неразтребено.

Дядо Драган. Там, там, да си побъбрим ние с дяда Станча по старешки. *(Дядо Драган и Куна излизат.)*

Христина *(сама)*. Не съм доходила тука от година насам. *(Изглежда стаята.)* Голичко и бедничко. Не бих могла веки един час да бъда сиромахкиня. Умирвам, и свършено. Научих се на рахат и на угоден живот. Та само и той се вика живот: да си охолен, да живейш богато, да носиш скъпи и красни дрехи, да бъдеш на чест и всеки да ти се кланя, щом те види отдалеч.

Куна *(влиза)*. Оставих старците да си побъбрят. Е, ти как си, Христино? Отколе не сме се видели? Добре си.

Христина. Добре и предобре, Куне. Панайот наш ми казва, че от това по-добро не ще. Работата му цъфти от всяка страна. И ази няма какво повече да желая. Плувам в благодат. В неделя ще облека новата копринена рокля сивоморав цвят. То чудо, сестро, а вие как сте, добре ли сте?

Куна. Твърде добре сме, благодаря.

Христина. «Твърде добре» се дума от прили-

чие. Май твърде добре не е да се живей оскудничък живот като вашият.

Куна. Уверявам те, ние сме благодарни и спокойни така — отзаран Люба Гарибова беше при мене, та имахме приказки по това нещо и се съгласихме. Като е челяк доволен от състоянието си, като му е спокойна душата и като е честен.

Христина *(ехидно)*. Люба Гарибова и тя ли философствува за честност?

Куна. Защо? Люба е честна девойка. Аз не знам в какво можеш да я укориш.

Христина. Хитричка присторница е Люба и виждам, че те е замаяла, та я мислиш за светица.

Куна. Христино! Какво имаш против нея?

Христина. Нямам нищо. Но понеже ти спомена за нейната честност и добродетелност, докара ми на ума какви истории разправят за нея, съвсем. . . недобродетелни. Саков ми разказа чудеса. . . А клетия Шейновски ѝ бил годеник!

Куна. Саков я клевети безсрамно. Люба ми се оплака: защото отхвърлила с презрение неговите подмилквания, той я гони сега и каля. И ти хазър готова: вярваш тия лъжи!

Христина. Аз чух и отдругаде. А дето се пуши, трябва да има и огън.

Куна. Тъй ли? Тогава ти ме съветваш да вярвам, че имат основание ония мълви, които обикалят из града?

Христина. За кого?

Куна. За тебе, за мъжа ти. . .

Христина. За мене?. . .

Куна. Христино, позволи ми да не говоря. Аз не вярвам, не искам да вярвам такива измислици.

Христина. Не, моля те, кажи ми откровено.

Куна. За тебе. . . за тебе се разправя, че си била в много тесни, приятелски сношения с Белодушкова. . .

Христина. Та какво от това?

Куна. Че благодарение на тия сношения Панайот е спечелил покровителството на Белодушкова и на тях главно дължи напредъка си.

Христина *(кикоти се)*. Кажи просто: била съм любовница на Белодушкова!

Куна. Да, да вярвам ли това?

Христина *(смее се с глас)*. Това ли е всичкото? Ти ми не казваш нищо ново, съм го чула аз. Кои приказват това? Завистниците, които се пукат от завист и яд. Да дрънкат, колкото им душа сака. Нито ме е еня. *(Смее се.)*

Куна. Но съгласи се, сестро: тия слухове са неприятни и се чудя как можеш да останеш равнодушна пред тях, когато аз сама се ядосвам и червя като сродница!

Христина *(смее се)*. Кой ти е крив, като се червиш? Черви се, колкото щещ. Ха, ха, ха! А аз се не червя — ни от срам, ни от червило. . . Хорските уста не са таквоз. . . да ги завържеш. *(Ниско.)* Ами да й кажех какво се говори из градът за мъжа й. Не е чудно и да е истина; аз ще науча това от Беня.

Куна. Една молба, Христино: бъди предпазлива, прекрати тия посещения в къщата на Белодушкова.

Христина. Аз съм приятелка с Фанчето.

Куна. Не ме взимай за дете, сестро, слушай, прекъсни това. . .

Христина *(става на крака)*. Ха! Там ли отива думата? Благодаря ти за съвета!. . .

Куна. Но аз не вярвам в нищо лошо. . .

Христина *(усилва тона си)*. Вярвай, вярвай! Аз те моля да вярваш, Куно. Така, аз съм любовница на Белодушкова, това е истина. . . Ония, дето дрънкат, и знаят, и не знаят това — но то е истина! Малко ме е еня. . . Нека сявга тъй да ми завиждат, та аз сявга да си бъда тъй добре. Вреди ли ми нещо, че едикой си ме корил или хвалил? Нищо. Когато ме забравят, тогава ще ми бъде криво. Честна ли? Днес, който е богат, той е честен, който има власт, нему се кланят, той се слави. . . С Белодушкова била съм близка? Не се срамя, още за почет го считам. Кой е Белодушков? Нека се пукат! Хубава съм — завиждат ми, богата съм — яд ги е, честита съм — мъчат се. И да не беше това — пак щяха лошо име да ми извадят и пак да ми се кланят. . . Пък аз презирам, стига нам да ни е

добре. И на Панайота до ухото са стигали приказки. Какво прави? Презира ги. Умен е! Нали всичкото е да поживее човек добре на тоя свят? Да поноси, да се порадва, да се весели! Аз съм благополучна от всяка една страна, и без уважението на глупците мога да мина. . . Честност е нужна на сиромасите, за да се утешават с нея.

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните, дядо Драган

Дядо Драган *(влиза)*. Изпратих госта. Какво си се изчервила тъй, Христино? Хубавелка си станала ти. Аз ще питам Панайота пак ли лудуваш, както когато беше у дома, или си по-мъдра?

Христина *(галено с вдетинен глас)*. Пак съм си лудичка, тате!

Дядо Драган *(усмихнато)*. Аферим. И вятърничавичка?

Христина. И вятърничавичка. . . тате. И обичам да живея угодничко, да се разхождам свободничко, да се обличам хубавичко — та да се изпукат всичките глупци от яд.

Дядо Драган *(шеговито)*. Обичате ли се с Панайота?

Христина *(все със същия тон)*. Обичаме се и се сговаряме като гълъбчета.

Дядо Драган *(шеговито)*. Ти да му кажеш и да те потупва понякога:

Христина *(със същия тон)*. Бива, бива, да пораста по-голяма. *(Сериозно.)* Е, тате, аз отивам, че късно стана. Обещай ми, че утре рано-рано ще ми дойдеш на гости.

Дядо Драган. Вричам се. Много здраве на Панайота.

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните и Стамов

Стамов *(влиза)*. Добър ви вечер. *(Към Христина.)* Добре дошла, како! *(Ръкуват се.)*

Дядо Драган. Дошла е Христина да ме подмамва да бягам от вас. Какво ново?

Стамов *(към Куна)*. Люба Гарибова я уволнили.

Куна *(сепнато)*. Защо? Как?

Стамов. Неизвестна причината.

Куна. Клетата. Тя поддържаше цяла фамилия, и брат в София. Каква скръб за нея! Тая строгост ще повреди и на честта ѝ. Защо са я извадили без време?

Стамов. Дума се, че заради поведението ѝ. . .

Христина *(към Куна)*. Какво ти казвах аз! Жално много. *(Става.)*

Куна. Как? Кой смей да казва? Това са мръсни клевети, Митре, Любиното поведение няма петно.

Дядо Драган. Коя е тази Люба?

Куна. Люба Гарибова, тате, една благородна девойка, учителка в града, моя приятелка; годеница на Шейновски.

Дядо Драган. Гарибова? Да не е сестра на оня Гарибов, дето се удави преди години?

Куна. Тя е. Тя е една бедна и нещастна девойка, но до висока степен добра. Обичам я като сестра. Откак изгуби брата си, тя сама се нагърби с поддръжката на цялото семейство. Страшен удар за нея.

Стамов. Забравих да ти кажа и друго неприятно: брат ѝ Светослав бил изпъден от Висшето училище, той си дошел.

Куна. Как, и той? Боже! Това момиче ще полудее от толкова скърби! *(Става и си облича връхната дреха.)*

Стамов *(запаля лампата)*. Къде, Куно?

Куна. Отивам у Любини.

Дядо Драган. Иди, Куно, иди да я раздумаш. . . Горкото момиче.

Христина. Жално, жално. Сбогом. *(Ръкува се.)*

Стамов. Како, тъмно е съвсем, да те придружа. *(Христина и Стамов излизат.)*

Куна. Бедната Люба. Сърцето ми се скубе. Тя изпъдена, брат изпъден, па и майка ѝ болна зле. Струва ми се, че такова зло да стори из един път способен е само Белодушков! Но защо и как? Митър ще узнае. *(Тръгва.)*

Дядо Драган. Къде самичка по тоя мрак? Хай да те придружа. Тъмно е. Домиля ми за девойката. *(Тръгват към вратата.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните и Стамов

Стамов *(връща се)*. Още едно ново, но много по-сериозно.

Дядо Драган. Какво, Митре? Ти се обърна на зловеща врана.

Стамов. Като отвождах кака у дома ѝ, видях няколко стражари, че караха Шейновски на участъка.

Куна. На участъка?

Стамов. Караха го гологлав, раздърпан, наранен по главата. Викаше, та носеше светът.

Куна. Боже! Ето още едно ужасно нещастие за Люба!

Дядо Драган *(разгръща ръце)*. Аз се слисах тая вечер!

Куна. Ами Люба! Люба, тате. Да вървим!

ЯВЛЕНИЕ 7

Дядо Драган, Куна, Шейновски

Шейновски влиза тиришком.

Куна. Сава!

Шейновски *(запъхтян)*. Де е Стамов?

Куна. Излезе. Какво? Вий?. . .

Шейновски. Скрийте ме! Гонят ме стража ри

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните и Стамов

Стамов *(влиза)*. Добър ви вечер. *(Към Христина.)* Добре дошла, како! *(Ръкуват се.)*

Дядо Драган. Дошла е Христина да ме подмамва да бягам от вас. Какво ново?

Стамов *(към Куна)*. Люба Гарибова я уволнили.

Куна *(сепнато)*. Защо? Как?

Стамов. Неизвестна причината.

Куна. Клетата. Тя поддържаше цяла фамилия, и брат в София. Каква скръб за нея! Тая строгост ще повреди и на честта ѝ. Защо са я извадили без време?

Стамов. Дума се, че заради поведението ѝ. . .

Христина *(към Куна)*. Какво ти казвах аз! Жално много. *(Става.)*

Куна. Как? Кой смей да казва? Това са мръсни клевети, Митре, Любиното поведение няма петно.

Дядо Драган. Коя е тази Люба?

Куна. Люба Гарибова, тате, една благородна девойка, учителка в града, моя приятелка; годеница на Шейновски.

Дядо Драган. Гарибова? Да не е сестра на оня Гарибов, дето се удави преди години?

Куна. Тя е. Тя е една бедна и нещастна девойка, но до висока степен добра. Обичам я като сестра. Откак изгуби брата си, тя сама се нагърби с поддръжката на цялото семейство. Страшен удар за нея.

Стамов. Забравих да ти кажа и друго неприятно: брат ѝ Светослав бил изпъден от Висшето училище, той си дошел.

Куна. Как, и той? Боже! Това момиче ще полудее от толкова скърби! *(Става и си облича връхната дреха.)*

Стамов *(запаля лампата)*. Къде, Куно?

Куна. Отивам у Любини.

Дядо Драган. Иди, Куно, иди да я раздумаш. . . Горкото момиче.

Христина. Жално, жално. Сбогом. *(Ръкува се.)*

Стамов. Како, тъмно е съвсем, да те придружа. *(Христина и Стамов излизат.)*

Куна. Бедната Люба. Сърцето ми се скубе. Тя изпъдена, брат изпъден, па и майка ѝ болна зле. Струва ми се, че такова зло да стори из един път способен е само Белодушков! Но защо и как? Митър ще узнае. *(Тръгва.)*

Дядо Драган. Къде самичка по тоя мрак? Хай да те придружа. Тъмно е. Домиля ми за девойката. *(Тръгват към вратата.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните и Стамов

Стамов *(връща се)*. Още едно ново, но много посериозно.

Дядо Драган. Какво, Митре? Ти се обърна на зловеща врана.

Стамов. Като отвождах кака у дома ѝ, видях няколко стражари, че караха Шейновски на участъка.

Куна. На участъка?

Стамов. Караха го гологлав, раздърпан, наранен по главата. Викаше, та носеше светът.

Куна. Боже! Ето още едно ужасно нещастие за Люба!

Дядо Драган *(разгръща ръце)*. Аз се слисах тая вечер!

Куна. Ами Люба! Люба, тате. Да вървим!

ЯВЛЕНИЕ 7

Дядо Драган, Куна, Шейновски

Шейновски влиза тиришком.

Куна. Сава!

Шейновски *(запъхтян)*. Де е Стамов?

Куна. Излезе. Какво? Вий?. . .

Шейновски. Скрийте ме! Гонят ме стража ри

Куна и дядо Драган смаяни гледат.

Шейновски. Не ме видяха, че влазям тука! Аз само тука съм сигурен! Скрийте ме!

Дядо Драган. Ти си в християнска къща, господине — ще те запазим.

Шейновски *(безпокоен)*. Де е Митър? Аз се надявам на него най-много.

Дядо Драган. Той преди малко беше тука и ни обади за вашата случка, видял, като те карали. Защо, джанъм?

Шейновски. Не знам, брате мой: одеве, щом влазях у Светославови, нападнаха ме, тършуваха ме и ме подкараха за участъка с бой, без да ми обадят защо. . . Разбрах само това, че Белодушков е заповядал и ще ме изтезават през нощта. . .

Дядо Драган. Но как тъй, хич не помниш ли да си дал причина?

Шейновски. Причини да иска да ме няма на света Белодушков има безчет. . . А днес особено важна имаше, но той я не знай, аз направих едно страшно откритие, което ще го прати на въжето.

Дядо Драган. Що думаш? И той не знай?

Шейновски. Нито подозира: аз поверих отчасти тайната само на ваш Митра.

Дядо Драган. Щом е Митър, бъди рахат.

Чуват се стъпки.

Шейновски. Моля, турете ме на по-скришно място.

Куна. Елате.

Шейновски *(последва я)*. Щом дойде Митър, пратете го при мене. Ще се разговорим дека да се притуля другаде: аз не желая да го излагам. *(Изчезва с Куна във вратата.)*

ЯВЛЕНИЕ 8

Дядо Драган, Куна, Стамов

Стамов *(влиза)*. Шейновски се изтървал из ръцете на стражарите и се дянал някъде. Търсят го по всичките къщи, дето се сумняват, че може да се е скрил.

Дядо Драган *(туря си пръста на устата)*. Тсс!

Стамов. Що има?

Дядо Драган. Той е тука.

Стамов. Шейновски?

Дядо Драган. Той.

Стамов. Защо е дошел?

Дядо Драган. Да моли да го скрием. . . Куна го отведе.

Стамов *(твърде смутено)*. Ах!

Дядо Драган. Не се бой: момчето ми разказа, нищо опасно нямал, но се боял, че може да го бият тази нощ. Иди при него по-скоро, вика те.

Стамов. Защо ме вика?

Куна *(влиза)*. Митре, Шейновски скрихме на потона.

Стамов. Скрихте? Ами ако са подушили и го намерят тука?

Куна. Не са го видели. Каза да идеш при него.

Стамов. Аз? Не, не мога да ида!. . . Ама как тъй да се сети у мене да дойде да търси прибежище? И защо тука? Него сам дяволът му е пошъпнал, довел го е тука.

Дядо Драган. Свести се, какво приказваш, Митре? Не дявол, а ангелът му го доведе тука в своя, приятелска къща.

Стамов *(кълчи си ръцете с отчаян вид)*. Сега какво да правя? *(Чуват се стъпки. Стамов изчезва.)*

ЯВЛЕНИЕ 9

Горните и Люба

Куна. Кой тропа на вратата? *(Отива да отвори.)*

Люба *(влиза запъхтяно)*. Сестро Куно, нещастна ази! Отведоха стражари Сава!... Ще го пребият тая нощ. *(Плаче.)*

Куна. Любо, по това време къде си ходила? *(Хваща я за ръцете и я туря да седне.)* Успокой се.

Дядо Драган *(тихо)*. Имаш грешка, девойко: не се страхувай толкоз. Той не е в затвора.

Люба *(плаче)*. Зная добре, видях, като го влачеха стражари в затвора и го биеха в главата! Боже! Какво ще стане тая нощ? Помогнете! Научете ме какво да правя! Аз не знам къде да се дяна. Тичала съм като луда из улиците.

Дядо Драган *(поглежда из вратата предпазливо)*. Мирувай, мирувай!

Куна *(ниско)*. Сава е у нас.

Люба. У вас?

Куна. Тука. Скрихме го. Той избягнал!

Люба. Сестричко, истина ли?

Дядо Драган. Истина, девойко... Само по-полека... Твоят годеник сега е на затул в сигурна къща.

Люба *(на Куна)*. Моля, заведи ме при него, Куно! Аз искам с очите си да го видя, тогаз само ще повярвам и ще се успокоя. Заведи ме.

Куна. Да ида да му кажа по-напред. *(Изчезва във вратата.)*

Дядо Драган *(замята входната врата)*. Чакай мирно. Много си се уплашила, учителко!

Люба. Никой не е ли го видял?

Дядо Драган. Никой. Само син ми знай.

Люба. Сам господ му е вдъхнал да дойде тука. Ах, да не би да го усетят! *(Чуват се стъпки. Люба сключва уплашено ръцете си.)*

Дядо Драган. Стъпките са от тая страна. *(Сочи към вътрешната врата.)*

ЯВЛЕНИЕ 10

Горните, Шейновски

Куна *(влиза, обръща се назад и прави знак някому да приближи)*. Той иска тук да дойде.

Шейновски *(влиза)*. Любо! *(Спуща се и я прегръща.)*

Люба *(стене от радост)*. Сава, Сава, спасен си бил.

Шейновски. Бъди спокойна, Любо: опасност няма.

Люба. Сава! Да знайш какъв час прекарах. Провидението имало милост за мене. *(Бърше очите си.)*

Шейновски *(изглежда облеклото ѝ)*. Но какво се е случило с тебе? Каква си окъсана, раздърпана? Очите ти са почервенели! Роклята ти е опръскана с кал, ръкава скъсан. Какво значи туй? Да не са и тебе, Любо, влачили грубите стражари?

Люба. Какъв беше моят ужас, то не може се описа, когато те хванаха. Полудях! Възчудих се и се защурах из улиците в тъмнината, за да диря помощ.

Шейновски. Благодаря ти.

Люба. Аз не знаех, че си успял да побегнеш от душманите, ами те мислех в участъка. Какво да правя? Помислих си: тая нощ ще те пребият, па и чух някакви крясъци и плачове като че идеха от участъка... Полудях, Сава! Фукнах към домът на госпожа Юрганджиева да намеря нея или мъжа ѝ и да моля да иде някой от тях при Белодушкова — да го моли да те пощади... Аз бях уверена, че те затварят по заповед негова.

Шейновски. И не си се излъгала. После?

Люба. За нещастие не заварих там никого.

Дядо Драган. Христина беше у мене на гости. Кой знаел.

Люба. Слугинята ми каза, че може да е отишла у Белодушкова...

Дядо Драган. Тя е гламава, слугинята. Как може Христина да ходи у Белодушкова без мъжа си вечер?

Л ю б а. Тя е приятелка със сестра му. . . При нея ходи често. . . Затекох се да я подиря там.

Ш е й н о в с к и. Любо, как се реши на такава постъпка?

Л ю б а. Сега виждам. . . Извини ме, Сава, в ония минути аз не бях в себе си и всичко исках да изпитам, даже и най-невъзможното, за да ти намеря помощ.

Ш е й н о в с к и. И нахалост всичките ти унижения.

Л ю б а. У Белодушкова питам слугата там ли е госпожа Христина и да я помоли да слезе на двора, че искам да я видя. Слугата отиде да види, слезна и ми каза, че Христина ме чака горе с Маргиола в стаята ѝ. Аз се качих по стълбите. . .

Ш е й н о в с к и *(в силно негодувание.)* Нещастнице! Ти си решила да влезеш в самата къща на Белодушкова пръв път и нощно време. В тоя вертеп на развратни оргии и злодейски съвещания! У тебе не е имало ни капка гордост!

Д я д о Д р а г а н. Шейновски, нямаш право. Девойката е искала да ти помогне, за тебе е направила всичко това. . . от любов и милост.

Ш е й н о в с к и. Защо плачеш, Любо? Извини за моята рязкост. Ти си направила най-великата жертва за мене. Но когато дойде дума за тоя изверг, губя всяко самообладание. И срещна ли там Христина?

Л ю б а. Не. Вместо Христина изпречи ми се Белодушков. *(Спира се и хълца.)*

Ш е й н о в с к и. Значи, капан! О, проклет! *(Пляска си отчаяно ръцете.)* Защо млъкна? Бързай, кажи всичко, искам да изпия до дъно чашата с отровата. О, и аз съм пряката причина на това!

Л ю б а *(плачуща)*. Като видях Белодушкова, повърнах се назад, за да бягам! Той се спусна и ме хвана за ръкава, като ми правеше безсрамни предложения и туряше безчестни условия за освобождението ти. Аз се отскубнах от ръката му и не помня как съм дошла дотука из мрачината. *(Затуля си лицето с ръце.)*

Ш е й н о в с к и. Ах, развратен сатир, ах, гнусно похотливо животно! В момента, когато убива цяло семейство — да туря примка на слабата си жертва, която дошла да проси милост! Да прави най-отвратително насилие в къщата си над сестрата на оногова, с чиято кръв обагри ръцете си! *(Спуща се и откача револвера от стената.)* Мерзавец! Тази нощ си умрял или аз ще бъда труп! *(Потегля да излезе.)*

Д я д о Д р а г а н *(задържа го)*. Не ставай безумен! Какво правиш?

Л ю б а *(спуща се)*. Сава, ти мойта смърт искаш! Къде? *(Задържа го.)*

Ш е й н о в с к и Само кръв може да измие унижението ми. *(Иска да се изтръгне.)*

Чува се шум навън.

Д я д о Д р а г а н. Влез! Ти ще погубиш и нас! *(Тихо го бута във врачката и я затваря.)*

Л ю б а. Ах! *(Поваля се.)*

К у н а. Припадна на Люба! Умориха я тия огорчения! Помогни, тате, да я внесем оттатък. *(Дядо Драган и Куна отнасят Люба в другата стая.)*

ЯВЛЕНИЕ 11

С т а м о в и с т р а ж а р и н ъ т

С т а м о в. Какво дирите тука?

С т р а ж а р я т. Господин Белодушков и градоначалникът минуват и питат, тука ли си?

С т а м о в. Защо ме дирят?

Отваря се пак вратата.

ЯВЛЕНИЕ 12

С т а м о в, Б е л о д у ш к о в, Г р а д о н а ч а л н и к ъ т, С а к о в. Стражарят излиза.

Б е л о д у ш к о в *(към Стамова)*. Шейновски се измъкнал из ръцете на полицията и избягнал. Стамов, ти не угаждаш ли де може да се крие? Ти по̀ знайш де биха го прибрали.

Стамов. Аз? Сега не мога да се сетя.

Белодушков. Той ще бъде без друго в къщата на приятел.

Стамов. Да, без друго в къщата на приятел.

Белодушков *(взима го настрана)*. Стамов, ти извърши не само на мене услуга, но и на държавата, като съдействува да турим край на интригите на този опасен подстрекател на народа. По вината на тия кьопави стражари той избяга. Намери ми Шейновски! Подуши скривалището му, ти знаеш кои му са верните. Искам от тебе тая услуга и — утре си околийски началник. Знайш, че аз държа думата си. Не мисли! Ти вече си мой човек завинаги, и телом, и духом: ти трябва да ме слушаш. Аз държа в ръцете си твоето бъдеще и кариера, които ще бъдат достойни за завиждане, ако си предан, както държа и разписките ти на полицията. Разбираш ме, които може да публикувам, щом се усъмня в твоята вярност.

Стамов *(отпаднал)*. Господин Белодушков, аз приемам заплата, за да шпионувам. И ще ви шпионувам. . .

Белодушков. Защо произнасяш с такъв отчаян вид тая дума: шпионувам? Шпионството днес е честно занятие, един истински патриот трябва да шпионува и да посочва на властта всичките ония лица, които усети, че крият опасни планове за отечеството. В това отношение шпионин съм и аз, и градоначалника, и учителя, дето са тука, и всеки благороден и родолюбив българин. . .

Стамов. Но Шейновската работа не е никак предателство към отечеството.

Белодушков *(строго)*. Отде знайш ти истинското значение на неговите дела?. . . Ти много не разсъждавай. *(По-меко.)* Е, искам от тебе, Стамов, Шейновски! А ти от мене искай еполетите на околийски началник! Върви и действувай! И ние, от друга страна, правим нужното. *(Белодушков и другарите му излизат.)*

Стамов *(сам)*. Сега да реша, да вървя ли понататък? Една думица само — и утре съм околийски началник. Моята душа тъй и тъй пропадна: барем да спася жена си и децата си от нови теглила и сиромашия. Аз честен оставах четири години и другари ми бяха сиромашия и гладуване, безчестен станах — и видях бял ден! Не съм крив аз, да не е наредил бог така света! Няма за мен друг път. Да стигна Белодушкова. *(Спуща се към вратата, спира се и мисли.)* Не, в една вечер две издайства са много. Като планина да бъда силен, ще ме смаже тежестта им. . . *(Мисли няколко време.)* Нека дирят другаде! Шейновски да стои тая нощ у мене. Стамов няма да стане околийски началник, но и в света ще има една мръсна и ужасна подлост по-малко. Да ида при Сава! *(Влиза във вътрешната врата.)*

ЯВЛЕНИЕ 13

Белодушков, Харитонов, Пандович, Саков влизат.

Белодушков. Навън силен дъжд удари. Елате да се подслоним тука, докат превали. Де е Стамов? Излязъл е вече по мисията си. Този копой от най-напред не даваше голяма надежда, но сега се опече на лов. Парата и моята ръка го дресираха хубаво. Домашните му трябва да са легнали. По-добре, можем да си похоротуваме по въпроса.

Харитонов *(замята вратата)*. Можем да бъдем спокойни.

Белодушков. Вярваш ли, Харитонов, да се хване Шейновски?

Харитонов. Всички мерки сме взели, трийсетина души жандари снават навсякъде. По краищата други пазят. От своя страна — Стамов. Шейновски няма да ни избегне.

Белодушков. Ненадписания плик, в който било запечатано Грунчовото писмо, не се намери в хванатите у Шейновски книжа; нема го и в ония, които взеха от къщата му и от писалището му. Обискът излезе ялов и всичката дандания. . . Доде се не намери тоя плик, аз ще съм като на разпален въглен. . . А за да се намери плика, трябва да се намери Шейновски. . . Ще му изкарам кътниците, ще му забода игли

под ноктите, за да получа важното това писмо. Гарибовия труп дор е в градината ми, е едно плашило за всинца ни — трябва да го няма там.

Харитонов. Да, незабавно в реката...

Белодушков. Един път това извършено, аз ще си навиря калпака и ще запея Зелен листец.

Доктор Пандович. Само аз няма да бъда напълно мирен. Това пусто свидетелство, което дадох подир огледа на удавения старец селянин... Едно повторно преглеждане би изкарало наяве лъжата... Глупост направих.

Белодушков. Беше нужно такова медицинско свидетелство, Пандович, по тоя начин се закопа въпроса. А инак — и досега щеше да тежи върху мене подозрението, хиляди неприятни мълви... Понеже Гарибовата смърт беше на мене най-полезна и тя направи сигурна победата ми; по-добре — победата ни. И наистина, от този щастлив ден, в който се избрах депутат, и вашите златни години се наченаха. Вие не можете да се оплачете, че Белодушков е бил неблагодарен. Заедно с неговото обогатяване, сила и влияние растат и вашите доходи и служби...

Доктор Пандович. Благодарим. Сега Грънчовото писмо само...

Белодушков. То е една закана против всички ни... Харитонов, нали? И ти можеш да си припомниш нещо: оня същи куршум, който направи г-н Белодушков да излезне из избирателната кутия... и тебе издигна от старши на градоначалник.

Харитонов *(туря си пръста на устата)*. Късо. Да спи куче под камъче...

Белодушков. Саков, и ти помниш? Ти писвà в Народен спасител дълги подробности за Гарибовото удавяне от пиянство.

Саков. Надувахме тогава гайдата добре. Четохте ли и днешния брой: за Светослав Гарибов?

Белодушков. Да. Браво. А със сестра му какво направихте?

Саков. Изпъди се.

Белодушков. Така. Оня ми копае гроб, а ние да хрантутиме годеницата му. И брата й изпъдиха

позорно. Удряй! Което куче е залайвало Белодушкова, все е побеснявало.

Тропа се.

ЯВЛЕНИЕ 14

Горните, старши пристав, стражар влизат.

Старши пристав. Господин градоначалник! Хванахме дирята на Шейновски!

Белодушков. Думай — по-бързо!

Старши пристав. Видели го, че в тая улица тичал и в нея се изгубил.

Белодушков. Узнахте ли в коя къща?

Старши пристав. Не!

Харитонов. Ще турим квартала в обсада.

ЯВЛЕНИЕ 15

Горните; шпионин влиза.

Шпионинът *(радостен)*. Господин Белодушков, мюждето!

Белодушков. Казвай! Узна ли?

Шпионинът. Шейновски е в тая къща.

Всичките *(в един глас)*. Тук?

Шпионинът. Да. У Стамови влязъл!

Белодушков. Победа! Моята звезда и сега ме не излъга!

Харитонов. Стамов нищо не е знаел. Жена му е скрила Шейновски и е утаила от мъжа си...

Белодушков *(ниско)*. Стамов има да чака още еполетите на околийски началник. Преварен. Кой му е крив...

Шпионинът. Аз да си ида?

Белодушков. Да, махни се...

Шпионинът излиза.

Харитонов *(към старшия пристав)*. Прати троица стражари да пазят къщата отвън, а другите да дойдат с мене. Извадете всички револверите си. *(Тръгва към вътрешната врата, последван от стражарите.)*

Белодушков *(на Харитонова)*. Имай пред вид, че мене ми трябва жив.

Харитонов *(блъска вратата)*. Заключено. Отворете. *(Блъска пак, вратата се отваря, показват се дядо Драган, Люба и Куна.)*

ЯВЛЕНИЕ 16

Горните, дядо Драган, Куна, Люба

Харитонов. Освен вас кой има в къщата?

Дядо Драган. Никой.

Белодушков. Ти ще отговаряш за укривателство на разбойници!

Люба *(отчаяно)*. Ах! *(Люба и Куна скриват се в другата стая.)*

Харитонов *(към стражарите)*. Последвайте ме! *(Влизат във вратата.)*

ЯВЛЕНИЕ 17

Белодушков, Пандович, Саков, дядо Драган

Белодушков. Това «ах!» разбирате ли що ще каже? То ще каже: тука е Шейновски и много има да ахка. . .

Дядо Драган *(приближава Белодушкова със смирен вид)*. Господине, аз ставам поръчител за Шейновски, до утре. Не плашете децата тука.

Белодушков. Значи, тука е? Няма съмнение вече. *(Грубо.)* Ти кой си?

Дядо Драган. Стамов баща. Дошле сме му на гости.

Белодушков. Син ти знай ли?

Дядо Драган *(в колебание)*. Нищо не знай. . . Смилете се, господин Белодушков, не правете зян момчето! *(Чува се тропот.)*

ЯВЛЕНИЕ 18

Горните, Шейновски, Харитонов, стар. пристав, трима стражари, Люба, Куна. Влиза Градоначалникът, сподирен от полицаите, а между тях Шейновски вързан, той е гологлав и раздърпан; след них Куна и Люба разплакана.

Белодушков *(към Шейновски иронически)*. Пардон! Развалих ви любовната среща!

Шейновски. Белодушков, за тия насилия и безчеловечия скъпо има да заплатиш!

Дърпат го стражарите.

Белодушков. С тебе ще си похортуваме подир малко в участъка!

Харитонов *(към стражарите)*. Отведете го!

Шейновски *(опира се)*. Какво ми е престъплението? Кажете ми? Това е злодейство!

Стражарите го дърпат.

Люба. Къде го отвождате? Да го пребиете ли? Помощ! *(Спуща се и хваща Шейновски за ръката.)* Не го пущам!

Куна. Какво е сторил? Човек ли е убил? Как влазяте хайдушки в къщата ми нощя? Няма мъжа ми тука, той ще ви изпушка.

Стражарите отстраняват Люба насила.

Шейновски *(когато тикат към вратата)*. Протестирам, варвари! С какво право ме арестувате? Кръволоци и убийци! Оставете ме. . . Махнете се. . . Нощем нямам работа в затвора. . . Утре се предавам. . . Ще отговаряте с главите си. . . Зверове проклети! Помощ!

Стражарите го извеждат навън, чуват се неговите викове: «Разбойници! Страшно отмъщение!» Люба изскоква след него с вопли.

Дядо Драган *(вика)*. Да бъде проклет оня, дето предаде днес на полицията невинното момче!

Белодушков *(с презрение)*. Син ти го предаде, дивако!

Дядо Драган. Ти името на син ми не мешай в такива безчестни работи, господине! *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 19

Белодушков, Пандович, Харитонов и Саков

Белодушков. Нашите усилия се увенчаха с успех. Но сега остая главното.

Харитонов. Утре града ще гръмне с това арестуване. Какви причини да пуснем?

Белодушков *(тържествено и с разделяне една дума от друга)*. У Шейновски е уловен един ковчег с динамит, уловен в минутата, когато го препращал тайно в София с адски цели против короната; второ: у Шейновски са намерени писма, от които се вижда, че е подкупен от външните врагове на отечеството и устроявал бунт.

Саков *(пляска с възторг ръце)*. Прекрасно! Величествено!

Белодушков. Ти, Саков, това ще разгласиш утре във вестника с много шум и патриотическо негодувание.

Саков. Члена е готов цял в главата ми. Ще му туря заглавие: Бог пази България.

Белодушков. Да, бий все въз тази тема: спасението на отечеството от предателите. Не забравяй и за Джандрова, как народът в негодуването си щял да го разкъса и прочее. . .

Саков. Знам. Както се следва.

Белодушков. Ти, Харитонов, вземи грижа за свидетели.

Харитонов. Имам ги в кърпа вързани. Само това искай.

Белодушков. Сега в участъка! *(Тръгват.)*

ЯВЛЕНИЕ 20

Горните, Светослав Гарибов. Гарибов влиза запъхтян.

Гарибов *(озърта се)*. Де е Люба? Мама зле, умира! *(Съглежда Пандовича.)* Ах, докторе, елате скоро при мама! Помогнете! Оставих я в безнадеждно състояние от потресенията тая вечер! По-скоричко да вървим, минута да не губим. *(Хваща го за ръка и тегли към вратата.)*

Пандович. Не ме дърпайте така!

Гарибов. На колене ви моля, по-скоро!

Пандович поглежда въпросително към Белодушкова. Белодушков прави се, че не чува, и преобръща разсеяно листата на една книга на масата.

Пандович *(към Гарибов)*. Имате ли да ми заплатите?

Гарибов. Сега нямам, но утре непременно ще ви платя. Да идем.

Пандович. Съжалявам, че не мога да ви услужа. Нощя не ходя при болни. . . Па и на кредит не лекувам. Това ми е правило.

Гарибов. Ах, не щете ли да помогнете на бедната ми майка? Това е срам и безчеловечно, докторе!. . . За вас живота на една майка не струва нищо и равнодушно я оставяте да умира безпомощно! Вий не сте доктор, вий позорите науката.

Пандович. Не викайте! Идете си!

Гарибов. Помнете, Пандович, че ако тая нощ умре нещастната ми майка, при другите ѝ убийци и тебе ще считам отговорен и ще се разправя като с убиец! *(Тръгва да излезе, сѣзира Сакова, който също иска да излезе. Няколко мигновения те се гледат мълчишката.)*

Гарибов. Господине, вий ли сте редактор на Народен спасител?

Саков. Че що се обръщате към мене?

Гарибов. Отговори защо писа мръсните клевети против мене!

Саков. Ти си побъркал адреса: аз не пиша в Народен спасител.

Гарибов. Мерзавски клеветнико! Ти си толкова гнусен, колкото и страшлив. *(Спуща се да го удари с бастуна си.)*

Саков *(отбягва)*. Полиция! Помощ!

Пандович и Белодушков разтърват Сакова.

Белодушков. Побеснял ли си? Ще спиш и ти в участъка тая нощ! *(Тръгва, за да излезе.)*

Гарибов. А, и Белодушков! Чудно! Какво дирите всички вие в тая честна къща?

Белодушков му се заканя с гневен поглед и с юмрук и излиза заедно с Пандовича и Сакова.

ЯВЛЕНИЕ 21

Гарибов *(сам, гледа към вратата)*. Заканвай се, аз се не боя от твоята сила и от твоето отмъщение. Народни потисници! Вий можахте с грубата сила толкова години да сковете в рабски вериги волята на народа, да задушите гласа му, да унизите България до степента на един безответен труп. Нравствени инквизитори, които оподлихте душата на нашия хубав народ! Но вашето тържество няма да трае за дълго още. Едно ново поколение нарасна мълчешком под шума на оргиите ваши и то ви обявява война ужасна. Бийте ни, хвърляйте ни в затвор, мъчете ни — но ний се не свършаме, защото сме бъдещето. Вий можете да ни прекъснете вратовете в клупа на бесилното въже, но няма да ги видите оврени във вашия опозорителен ярем!

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

ДЕЙСТВУЮЩИ ЛИЦА:

БЕЛОДУШКОВ
ПАНДОВИЧ
САКОВ
ХАРИТОНОВ
ЮРГАНДЖИЕВ
СТАМОВ
ШЕЙНОВСКИ
ГАРИБОВ
ДЯДО ДРАГАН
КУНА
ХРИСТИНА
ЛЮБА
1-Й СТРАЖАР
2-Й СТРАЖАР
ТЪЛПА, СТРАЖАРИ, НАРОД.

В гостната стая на Юрганджиевата къща

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

Гостна стая в къщата на Юрганджиева. Богато и модно накичена. Две врати. Чува се из съседната лява стая музика и глух шум на хора, които се веселят.

ЯВЛЕНИЕ 1

Дядо Драган *(влиза)*. Няма какво да се каже: сполучи наша Христина. Не ми се оставя къщата им — така ми е добре тука. Ама да го не прекалявам — па и работата ме вика в Провадия. Да се видя днес с децата, па сбогом, остани със здраве. . . *(Ослушва се в шума.)* Веселят се нашите пак — другаде пък плачат. . . Така е тоя свят.

Отваря се лявата врата, глъчът, смеховете и музиката се чуват по-ясно. Дядо Драган и Христина (влиза).

Дядо Драган. Какво имате, щерко?

Христина *(разчервеняла)*. Добър ден, тате. Ние имаме пак гости.

Дядо Драган. Кои са там?

Христина. Панайотови приятели.

Дядо Драган. Все на веселба сте го ударили... И ти също. Как премина у госпожа Миндова?

Христина. Много приятно. Госпожа Миндова често ни вика на чай с Панайот. Панайот снощи имаше много залиси с решения, та не щя да ме придружи. Пихме руски чай, пяхме. Госпожа Миндова игра на пиано, веселихме се добре. Аз така се увлякох от приятната вечеринка, щото се завърнах в къщи по един часа — едвам се откъснах. Какво, трябва да се наслаждаваме от живота. Госпожа Миндова те поздравлява.

Дядо Драган. Да е жива и здрава. Е, и вие ако се не наслаждавате, не знам кой ще се наслаждава. У вас хубаво, богато, като живей човек у вас, обиколен от такива угоди и земни добрини, няма никога да повярва, че отвън е такава сиромашия. . . И аз се така изгалих, щото мойта Провадия ще ми се види още по-дива, бедна и грозна. . . Не, късметлия ти излезе с Панайота, достоен човек. . .

Христина. Аз късметлия с него, тате, и той с мен късметлия. . . да се не хваля. *(Вади из джоба си жълтици и ги дрънка в ръцете си глезено.)*

Дядо Драган. Какви са тие жълтици?

Христина *(разглезено)*. Наполеончета златни, тате. Сто златни наполеончета от слатинската гора. Светят, светят, светят, като слънце. Обичаш ли ги и ти, тате?

Дядо Драган *(усмихва се)*. Кой ги не обича тие пущини!

Христина. Сега ще кажа на Панайота да ми купи. . . Знайш ли какво? Един брилянтен пръстен с два сапфира, какъвто има полковница Маргова, да блещи като слънце. Още — обеци от диамант — има у Пантелеева магазин — прелест. Остали ми са очите на тях. Те струват четирийсет наполеона. . .

Дядо Драган. Още каква глупост?

Христина. Още един кабриолет ще купя от Пеща. . . Душата ми е изкупняла да се поразходя в кабриолет до баните и аз сама да го управлявам. Ффф! — да фучи и оня ти кон да премята гордо глава. А как шикозна ще бъда! Тука ли си. *(Слага златото на една орехова масичка.)*

Дядо Драган. Все тая вятърничава глава си, Христино, за слободии да прахосаш толкова пари. Май тие разкошничества хич не мязат у нас, дето е голотия вред. . . Е, какво още ще правиш?

Христина *(глезено)*. Не ща да ти кажа.

Дядо Драган. Кажи де!

Христина. Вречи ми се, че ще одобриш каквото направя.

Дядо Драган. Че как да одобря? Може да ти хрумне да хвърляш наполеони сега из прозореца!

Христина *(хваща баща си за ръцете галено)*. Обещай, обещай!

Дядо Драган. Чини каквото щеш. Де сега да видим.

Христина *(увира в джоба на сетрето му наполеони)*. Петнайсет наполеона артисват. Нека стоят тука на топло.

Дядо Драган *(прави усилия, за да извади парите, тя му притиска ръката)*. Ти полудя ли? От де до де? *(Мъчи се да ги извади.)*

Христина *(препятствува)*. В заем, в заем! Ти не си сега богат.

Дядо Драган. Аз не ти искам пари, вие тук ме хрантутите толкова време. *(Успява да извади наполеоните, които се разсипват.)*

Христина *(живо)*. Как, не щеш от дъщеря си? Ти ме мразиш, ти ме не обичаш! Аз ще заплача. . . Нека чуят хората и да видят как баща ми ме презира. *(Трие си очите.)* Да, ще заплача! Срамувай се, тате. . . И защо не приймаш? Не си ли ми баща? Ти не си ли ме родил? Да не беше ме родил, какво щях да стана аз и къде щях да бъда сега? Нямаше да се обличам красно, нито ти да ми се радваш. От благодарност приймі! Порадвай ми се. За спомен вземи. . . Не се смиляваш? *(Плаче с глас.)* Хора! Елате погледнете баща ми как ме презира. *(Маха на прозореца.)*

Дядо Драган. Стига, стига. Приимам. Да си жива и здрава. Ама си навейничава.

Христина *(прегръща баща си)*. Какъв си хубав, тате!

Дядо Драган. Луда си, луда. *(Отдръпва се усмихнато.)*

Показва се на вратата една бабичка.

Христина *(въси се)*. Ух, пак иде таз. Защо иде? Омръзват такива сиромаси и дрипави хора.

Дядо Драган. Защо ги мразиш? Не са ли и те човеци? Ти, Христино, по-добре на такива злочестни сиромаси дай пари, а не ги пръскай за лъжовни работи.

Христина. На сиромах колкото и давай, все си е сиромах. Па аз не съм слънце да огрея всичките.

Дядо Драган. Не е то така. *(Към вратата.)* Бабичко, какво искаш? Няма я веки, ти я засрами. . . Можеше нещо да се моли, сиротицата, на Панайота. . .

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните и Юрганджиев

Юрганджиев *(влиза. Чува се при отварянието вратата отново весел шум)*. Добре дошъл, дядо!

Дядо Драган. Вие, Панайоте, пак гуляй. За лудите всеки ден Великден.

Юрганджиев *(смее се)*. Царство ни е, дядо. *(Към Христина.)* Христино, въобрази си: тая вечер сме пригласени пак на чай у Миндови. Те са послободнели. *(Подава ѝ писмената покана.)*

Дядо Драган. Прекаляват го. . . Христина е била досред нощ там.

Христина *(изкикотва се весело)*. Ха, ха, ха! Ти не си разбрал, Панайоте: поканата е за снощната вечеринка. Те ме поканиха устно, па рекли и с писмо да я направят, ама е закъсняла и чак днес ни я носят, ха, ха, ха!

Юрганджиев. Ами датата е днешна!

Христина. По погрешка е турена! Ха, ха, ха! Този твой господин Миндов се е прехласнал от нещо. Трябва да се е влюбил в някоя. Тая разсеяност го издава. . . Чакай аз да явя на госпожата му, да изнамерим тайната. . . Ха, ха, ха! *(Ниско.)* Гледай неприятна случка!

Юрганджиев. И аз съмо тъй си обяснявам тая работа. Поканата се отнася за снощи, а датата е побъркана. Такива сбъркванія се случват.

Дядо Драган. Право, случва се. Аз пък бъркам не с ден, а с цяла година. Доскоро в писмата си вместо тая година все се мамех и турях ланската година.

Христина. И ти, тате, трябва да си влюбен. . . Ха, ха ха! Помисли си, Панайоте: тате влибен? Какъв ли ще бъде да е влибен? Ай да ги влибим тука за някоя

прекрасна госпожа — тогава и да го пъдим оттука, няма да си иде. . . Ха, ха, ха! *(Превива се от смях.)*

Дядо Драган *(смее се)*. Да те пали палата. . . Гледай я, от нищо нещо прави си смях. . . Ти, Панайоте, не можеш ли да я потупваш? Аз ще ида малко до Люба, да ѝ обадя, че брат ѝ се пуща, и да ѝ кажа сбогом. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Юрганджиев и Христина

Христина. Панайоте, аз дадох на тати петнайсет наполеона, насила му ги наврях.

Юрганджиев. Хубаво си сторила. Но защо си извадила на тая маса жълтиците?

Христина. Исках да се похваля, че ги спечелихме днес.

Юрганджиев. Гламава бъбрица! За да хванат да се сумняват хората. . .

Христина *(смее се и шъпне на ухото му)*. Панайотчо! Ти си разбойник.

Юрганджиев. Какво пак дрънкаш? *(Затуля ѝ устата, па я целува веднаж по бузата. Усмихнато.)* Всеки е разбойник.

Христина *(смее се)*. Аз казах снощи и на Белодушкова, че е разбойник — и той се съгласи.

Юрганджиев *(учудено)*. Къде? Де го видя снощи?

Христина *(смутено)*. Снощи. . . не снощи. . . Не! Аз те лъжа. *(Милува го.)*

Юрганджиев *(строго)*. Ти, Христино?. . . Ах, ти излъга, че си била у Миндови! Кажи правото!

Христина. Правото? Аз не бях на гости у Миндови. Аз излъгах пред тати. . .

Юрганджиев. А беше?

Христина. Аз бях отишла при Фанчето.

Юрганджиев. У Белодушковата сестра пак? Значи, у Белодушкова си била?

Христина *(галено, шеговито, като го милва)*. У Белодушкова, пиленце. . . У Фанчето, у Белодушкова, ти си умен, ти се досети, там, пиленце. *(Кичи се пред огледалото.)*

Юрганджиев с мрачен вид разхожда се назад-напред из стаята.

Христина *(извръща се към него, живо)*. Защо се намуси? Ти на мене се намуси? Ти мислиш нещо лошо за мене! Кажи, не ме ли вярваш? Развратна ли ме мислиш? Или си нещастен с мене? Кажи ми, защо се въсиш?. . . Не щеш да отговориш? *(Плаче.)* Аз съм нещастна жена. . . Веке да бъде проклет, който тури крак у Фанчето. . . Аз ще се затворя и няма да изляза на светът! Нека умра тука. . . Ти тогава ще бъдеш благодарен. . . Аз ще бягам в Провадия с тати, щом ме не щеш. . . *(Плаче.)* Аз ще стана калугерка.

Юрганджиев. Защо плачеш мари? Какво ти казах?... Ходи, кой те не пуща при Фанчето. Ти знаеш, че аз те обичам. . . Приготви се тая вечер да идем у Миндови.

Христина *(усмихнато)*. С коя рокля да ида, Панайоте?

ЯВЛЕНИЕ 4

Стамов *(в униформата на околийски началник, влиза)*. Слава богу, пръв път днес ми олекна. Шейновски ще бъде освободен тая вечер. От бога ми дойде тая мисъл да вкарам Люба вчера при Шейновски, за да го придумва да си откупи свободата, като отдаде Грунчовото писмо. Аз ги подслушвах. Люба сполучи да го смекчи, но брат ѝ развали работата после. Аз подслушах и тях и чух де е скрито писмото у Любини. Това проклето писмо е причина на всичките злини. То ме вкара в изкушение, та станах предател на приятеля си и опропастих Светослава. Мислех ли, че до такава степен ще напакостя? Четири месеца гний той в участъка, изтезават го, мъчат го всякак, за да го принудят да отдаде писмото. Той упорствува. Защо го не даваше? Защото само за това беше всичката врява — другото: динамит, заговор и прочее, са празни работи, причина само да го имат подръка, да не вреди с писмото. Сега го имат.

Белодушков ме направи веднага околийски началник: той мисли, че нему служих, като му донесох огледалото, та ме награждава, а аз спасявах приятеля си. Даде ми честно слово, че днес го пуща. Ох! Аз пък преставам да бъда шпионин. Кой казваше, че шпионина нямал съвест?

ЯВЛЕНИЕ 5

Стамови дядо Драган

Дядо Драган *(влиза и разгръща ръце от удивление)*. Какви са тие чудеса, Митре? Какъв е тоя каяфет?

Стамов. Поздрави ме, тате. Назначен съм околийски началник!

Дядо Драган. Така ли? Да ти е честито. *(Любува му се няколко време.)* Ами как тъй ненадейно?

Стамов. Един мой силен покровител в София изработил ми тая служба.

Дядо Драган. Хубаво, радвам се. Сега и Христина, и тебе знам, че сте много добре. Накъде си началник?

Стамов. В Трън.

Дядо Драган. Ух! Далеко, на оня край на света!

Стамов. Аз там исках — омръзна ми наший град.

Дядо Драган. Ако питаш, и мене омръзна. Грозни работи стават тука.

Стамов. Аз мога да те зарадвам с известието, че Шейновски днес ще бъде освободен.

Дядо Драган. Истина ли?

Стамов. Уверявам те. И аз помогнах донейде си за това.

Дядо Драган. Ако приятели се не застъпят, кой други? Каза ли на Люба, да се зарадва? Горката. . .

Стамов. Не съм я видял още, много съм занят.

Дядо Драган. Е, аз ще пътувам много весел. . .

Стамов. Аз пак ще дойда, да те изпратим.

Дядо Драган. Сега да не хуля бога: деца имам достойни и честити. Да са живи. *(Излизат.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Белодушков, Пандович, Саков, Харитонов и Юрганджиев (влизат.)

Белодушков. Ти все намираш от нещо да се тревожиш, докторе. Стряска те езика на печата. Та какво ще сторят всичките тия развратни вагабонти? Нека хабят, колкото щат, мастило и да трошат перата си в една канара. Нашата сила е непоколебима, а нашите средства за борба с тия полудели вагабонти са ужасни. . . Помисли само кои са техните оръжия и кои са нашите. Всичките им оръжия са празните думи; нашите оръжия са грубата сила, железния юмрук, гръмотевицата на нашето всемогущество. Тази тяхна борба е борба на иглицата с кралимарковския боздуган. . . Крещели, писвали, драскали, критикували! Нека! На тяхна словесна врява ние отговаряме с участъците, на критиките им — със съдебни преследвания и тъмници, на псувните им — с бесилници, на бодежа на перата им — с костоломието на сопата! Това са нашите аргументи, ние нямаме други аргументи. . . Силата е в наши ръце и лигавите фрази остаят тям.

Саков. Вий забравяте, че и ние разполагаме със силата на печата. И ние умеем с това оръжие да нанасяме смъртоносни удари. Помните ли антрефилето ми за Светослав Гарибов? А после за сестра му?

Юрганджиев. Ах! Ний ги всички четохме в съдилището с възхищение. Гениално беше. Но имаше ли поне грам доза истина? От крилце — перце?

Саков *(смее се)*. Ха, ха, ха! Истина! Ти истина, питаш, имало ли е? Правиш се наивен, Юрганджиев! И още съдник! Ако чакахме да се борим с помощта на истината, това всесилно оръжие — печата — ще остане в ръцете ни невинно фъркалце, детинска играличица. Такъв печален съюзник, какъвто е истината, ще ни вкара в дъното на ямата. Не истината, а лъжата, кле-

ветата, опозоряването семейната чест, зачерняването частния живот, шпионуването под леглата, деформацията — ето отровните стрели, които ние пущаме против враговете си из нашия лък-вестник и ги тероризираме. Преврати ще стават, години ще минуват, но моралните удари, които сме дали, ще продължават да болят, болните от тях не умират. Ако на лъжата краката са къси, клеветата е безсмъртна.

П а н д о в и ч. Какво ще има в днешния Н а р о д е н с п а с и т е л?

С а к о в. Да, четете днешния брой! Знайте ли какво съм писал против тоя шантав Гарибов?

П а н д о в и ч. Повторил ли си за кражбите?

С а к о в. То овехтя. Ново.

Ю р г а н д ж и е в. За содомски разврат?

С а к о в. Далек си.

П а н д о в и ч. Мигар си турил пък, че убил майка си?

С а к о в. Аз мислех това, но го оставих. Неправдоподобно е. Па то може да повреди само на Гарибова. А сегашното подмятание ще бъде една бомба, която ще убие не само него, но уломките ѝ ще устрелят до смърт още двама негови ближни, омразни нам.

Б е л о д у ш к о в *(лукаво)*. Аз усетих.

С а к о в *(ехидно се усмихва)*. Да, ти усети. . . По този начин Гарибов е навеки опозорен и гнусен, също и сестра му, която никога не ще може да се ожени; а Шейновски, който е влюбен в Люба, ще полудее от отчаяние и срам.

Б е л о д у ш к о в. Аз само тъй разбирам оръжието на печата.

С а к о в. Да ида до печатницата. *(Излиза.)*

Ю р г а н д ж и е в *(влиза, към Белодушкова)*. Четохте ли З о в? Ужасни неща.

Б е л о д у ш к о в. Какво? *(Граба вестника и го преглежда.)* Пишат за Гарибовото убийство! Заканят се! . . . Кой е открил тайната?

Д о к т о р П а н д о в и ч *(чете вестника)*. Господа, това е скверно. Вестникът не назовава убийците, но заплашва. Отде ще са подушили? Стамов да не би изказал нещо?

Х а р и т о н о в. Не вярвам. Той знай, че при

първото изневеряване ще публикувам разписките му и ще го опозорим.

Б е л о д у ш к о в. А той от това се страшно бои. С тия разписки сме му турили най-здравия ключ на устата.

Х а р и т о н о в. Тия бележки са писани от Гарибова. Но и той не знаеше.

Б е л о д у ш к о в *(към Харитонов)*. Как? Ти освободи ли го?

Х а р и т о н о в. Изтичаше снощи срока му.

Б е л о д у ш к о в. Но аз бях ти казал да го изгониш из града.

Х а р и т о н о в. Без причини? Не смеех. Вълнението е голямо!

Б е л о д у ш к о в *(гневно)*. Причина, причина! Ти търсиш причина! Досега все с причини и с основания действувахме! Каква по-голяма причина от тая, че той ни вреди, че той ни пречи, че той ни заплашва? Всеки, който е против нас, е извън закона и трябва да се унищожи! *(Към Сакова.)* Саков, седни да напишеш телеграма до министъра в София! Пиши: «Безделникът Светослав Гарибов опасен за държавата, бунтува народа. Необходимо немедленото му изгонване из България. Дайте разпореждане телеграфически!» *(Подписва се.)* Харитонов, предай депешата веднага.

Харитонов излиза.

Б е л о д у ш к о в *(на Пандовича предпазливо)*. Е, ти уверяваш, докторе?

П а н д о в и ч. Да. Той не е осъмнал жив. Нощес, като го прегледах, остаяше едно последне, неуловимо биене на пулса. Той е свършил вече.

Б е л о д у ш к о в. Уверен ли си напълно в това?

П а н д о в и ч. Кълна ти се в науката.

Б е л о д у ш к о в. Чудно защо ст. пристав не иде още да доложи. Ето го.

Старшият пристав влиза.

ЯВЛЕНИЕ 7

Горните, Старшият пристав

Белодушков. Какво?

Ст. пристав. Един час и половина подир излазянието на доктора той остаяше все умрял. Според вашата заповед, аз разпоредих, та докараха една кола. Колата стояха впрегнати на двора. Слязох пак в зимника. Гледам — не умрял още, пъшка. Жив! Види се, нощния студ го е свестил. Но нито гледа, нито мърда. Като видях това, реших да се почака. . . . Не можех, разбира се, да го закарам на гробищата с душа, неизлязла още.

Белодушков *(в негодувание)*. Нещастнико, тя щеше да излезе из пътя, ти си губил време само.

Ст. пристав *(смутен)*. Извинете, господин Белодушков!

Белодушков *(нетърпеливо)*. Казвай, после?

Ст. пристав. После — пак слязох: той още повече се окопитил, отворил очи, дъха. . . Не! Чаках до зори да свърши. Оживя. Жилав човек бил.

Белодушков *(кърши си ръцете в отчаяние)*. Добре. Иди си. Има още да чакаш повишението. Никого не пущайте при него; никому нито дума, чуйш ли?

Ст. пристав. Ние си познаваме длъжността, господин Белодушков.

Белодушков. Тая нощ не си я добре разбрал.

Ст. пристав излиза.

ЯВЛЕНИЕ 8

Белодушков и Пандович

Белодушков. Докторе, друг път не се кълни в науката.

Пандович. Да не умре досега, то е просто чудо. Но ти го считай мъртвец.

Белодушков. Аз и нощес ти казах, че това е необходимо за нашето спасение. Още когато узнах, че

той е господар на тайната, аз подписах в душата си смъртната му присъда. Вярваше ли ти — че писмото унищожено и трупа хвърлен в реката, този сатана ще ни остави на мира, дор е жив? Той щеше да затръби на четири страни и дигне врява до небесата, щеше ме опозори и погуби, а ти нямаше да се избавиш от морфина! Досега той не е имал никаква възможност на никой мой враг да повери тайната — все мои, предани хора са го доближавали; освободен, и глухите ще чуят! Иди и живей тогава! . . . Той искаше да ме убие — аз го убих или ще го доубия тая нощ!. . . Белодушков обича да туря точка над йотата. Приготви ли другото?

Пандович. Готово е. *(Гледа из прозореца.)* Идат някои вънкашни лица.

Белодушков. Те са роднини Юрганджиеви. Да минем в другата стая. *(Влизат в друга стая.)*

[Тук свършва преписът. Текстът продължава по авторския ръкопис.]

ЯВЛЕНИЕ 9

Стамови и Куна (влизат)

Куна. Тати го няма. Ще почакаме да му кажем добър час. *(Сяда.)* Гледай какъв блясък у Христинини, Митре: а аз да ти кажа ли? За нищо в света не бих разменила нашето скромно положение с тяхното. Ти разбираш?

Стамов. Аз ще изляза и ще дойда веднага. *(Излиза.)*

Куна *(сама)*. А Митър тръгва още сега. Колко е слисан, та нито се сеща да бъде радостен за назначението си околийски началник! Какъв е хубавец в униформата си! Но Люба не дойде никак днес при мене. Тя не знае да се радва, че Савата го пущат. Тя на Митра да благодари най-много. Но защо толкоз бърза? Той нито със Савата ще успее да се види, нито с Люба. Ето Христина.

Христина влазя.

ЯВЛЕНИЕ 10

Куна и Христина

Христина. Добре дошла, снахо! *(Ръкува се живо.)*

Куна. Добре нашла, Христино! Здрава ли си? Господин Панайот как е?

Христина. Благодаря. Спрепна се и ти веднаж в годината да ми дойдеш на гости, и то по причина на тати. Гордейш се.

Куна. Не, сестро ....Ами съм слисана: деца, къща, грижи.

Христина. И сега недей се оплаква де! Митър е околийски началник. . . Да ти честитя.

Куна. Благодаря. От тая страна, се радвам, но, от друга — помисли де ще се пренасяме? В Трън.

Христина. Истина, съжалявам те в това отношение: диво място, общество никакво.

Куна. Общество? Та и тук мойто общество кое беше? Все къщата и децата.

Христина. Ти тука странеше, Куно; но сега твоето положение се изменява и ти трябва да се откажеш от много свои саможивни привички. Та в Трън ще си една от първите, по мъжовото си звание, а във всичко остало трябва да бъдеш първа. Погледни мене: мога ли аз да се свия и опростя тука при високото положение на Панайота? Неговата чест, той сам не би дозволил да му нанасям унижение. . .

Куна. Ох, ох, Христино. . .

Христина. Защо охкаш? Не си съгласна?

Куна. Не, ти знайш, че по въпросите на чест и на унижение ние гледаме различно. . .

Христина *(смее се гръмогласно)*. Ах, аз забравих, че моята мила снаха, светица Куна, е пред мене... Ха, ха, ха! Ти няма да се отървеш никога от своите плесенясали суеверия за честно и за почтено. . . Ти ставаш смешна, Куно, и като те гледам, правиш ме да умирам от смях, аз, грешница!. . . Ха, ха, ха. Ти си остала от шестнайсетий век. . .

Куна. В шестнайсетий и в двайсет и шести, и в шейсетий век честното ще бъде честно и грозното грозно.

Христина. Да, и простите ще бъдат прости, и слепите слепи... Ама ние пак се впуснахме с тебе в тия трънливи разговори. . . Кажи нещо весело да се смейм. Когато сме с Гьолчето, все се смеем. . . Аз обичам, сестро, смеха. . . Каква полза да се мъчим и огорчаваме? Само по-рано бръчки се появяват на лицето и хубостта увяхва.

Куна. Който може да се смее днес, блазе му.

Христина, Ха, ха, ха! Като те гледа човек такава сериозна, би рекъл, че мъжът ти не носи днес лъскавата форма на околийски началник, ами лежи в тъмния затвор на някой участък. Не, има човеци, неродени да бъдат щастливи. Ти си от тях, Куно.

Куна. Ако Митър не лежи, лежи приятелят му, най-добрият му приятел.

Христина *(смее се)*. Приятел, приятел! Хубавото — хубаво, грозното — грозно. *(Кикоти се.)* И Митър се кахъри за Шейновски, нали? *(Смее се.)*

Куна *(нервно)*. Христино, стига смях. Всичките хора нямат изкуството да бъдат каменосърдечни към нещастията на другите.

Христина. Аз каменосърдечна?

Куна. Да, позволи ми, каменосърдечна: когато светът е пропищял от Белодушкова, само ти, Христино, намираш възможност да. . . си радостна и да уважаваш тоя звяр.

Христина *(разсърдена)*. Куно! Ти си в моята къща: не позволявам да оскърбяваш един приятел на мъжа ми! Белодушков за тебе и за другите може да е всякакъв, за нас е добър; зло не сме видели. . . Аз не мога да хвърля камък на Белодушков и ако хвърля — ще ми изсъхне ръката — или той ще я строши, както строши главите на всичките твои шейновсковски.

Куна. Ти си имаш причината да го осветяваш.

Христина. Причината? Тъй, имам причината, защото е силен, влиятелен, кавалер, любезен и много любезен към нас. Нему дължим много.

Куна. Имаш право: нà, и вчера мъжът ти е делил с него по осемдесет наполеона от слатинската гора, която грабнали неправедно с лъжлива тапия. Мислиш, че не знам?

Христина. Куно, с тая глава ще патиш ти. По-

жалей поне мъжа си. Поне за мъжа си трябва да му бъдеш признателна.

К у н а. Защо?

Х р и с т и н а. Виждам, че Митър е забравил да ти обади кой му наложи началническите еполети и му окачи сребърните екселбанти. . .

К у н а. Белодушков ли? Злобна си, Христино.

Х р и с т и н а *(смее се)*. Ха, ха, ха! Хай да не говорим истината. *(Изправя се пред огледалото.)*

Показва се на вратата д я д о Д р а г а н и Б а б и ч к а т а.

К у н а *(отива при нея)*. Христино, сега недей се кичи.

Х р и с т и н а. Че какво да правя?

К у н а. Не, извърни се, ти сега ми каза една голяма обида. . . Кажи ми, че се шегуваш.

Х р и с т и н а. Не се шегувам.

К у н а. Тогава клеветиш Митра, един честен човек? Срамота.

Х р и с т и н а. Куно, свести се! Ти си смешна!

К у н а. Но не съм клеветница. Белодушковите благодеяния валят съвсем въз други хора, които са ги заслужили!. . . Които са ги платили с честта си. . . *(Туря си капелата, за да излезе.)*

Х р и с т и н а *(разярена)*. Къде? Чакай да ти се отплатя! Аз съм Белодушкова любовница — не крия го, и тая нощ бях при него, а ти си жена на шпионин! Чакай, още има. . . Къде бягаш? *(Следва я.)*

К у н а. Нямам какво да говоря с блудница! Аз я мислех само безнравствена жена, сега я намирам още интригантка.

Х р и с т и н а *(в ярост)*. Интриганти? Мъжът ти от шест месеца приима тайно заплата от полицията. Аз видях разписките му.

К у н а *(спира се втрещена)*. Лъжеш безсрамно!

Х р и с т и н а. Ти знайш ли кой изказа тогава Шейновски, та го запряха? Стамов!

К у н а. Лъжеш, лъжеш, лъжеш, блуднице!

Х р и с т и н а. Блудница съм, но съм госпожа Юрганджиева, а ти си жена на шпионин и ядеш предателски хляб. Кажи, кое е по-мръсно?

К у н а *(обляга се безсилна до стената)*. Шпионин? Мъжът ми шпионин?

Х р и с т и н а. Ти сама ме насили да ти отворя очите, да прогледаш. Чуй всичко: началническата форма знайш ли с какво я купи снощи мъжът ти? С ново шпионство и предателство — пак против Шейновски. . .

К у н а *(убита от отчаяние)*. Мълчи!

Х р и с т и н а. Не, ще говоря, за да не казваш, че съм интригантка; той е подслушвал разговора на Шейновски с Гарибов в участъка; той е откраднал тая нощ от Гарибов едно огледало, в което била скрита една много важна тайна за Белодушкова, и му го донел. За възнаграждение на ревността му Белодушков телеграфически му изпросил от София службата околийски началник, която отдавна му била обещана. Аз взех от Белодушков отговора от министъра, за да ти затикна устата, когато ми завадиш очите с твоята честност. На, чети. *(Приближава я и ѝ увира в ръцете депешата.)* Не съм само аз чула за мъжовото ти шпионство: половината град знае. И ти делиш безчестието, защото всеки мисли, че ти си съгласна с мъжа си. . . И кой знай, може и да е вярно. Черви се сега, пъшкай, проклинай ме. . . Само едно нямаш право: да ме презираш. Аз съм любовница, ти си шпионка. И двама ни надарява Белодушков. Мойто лице е намацано със сажди, а твоето с катран!

Я В Л Е Н И Е 11

Г о р н и т е и д я д о Д р а г а н, после С т а м о в

Д я д о Д р а г а н *(влиза в стаята пребледнял и в ярост)*. А моето, а моето лице? А моето честно име? А старите ми години? Посипахте главата ми с пепел, покрихте белите ми коси със срам!. . . Затова ли живях, да дочакам да ви видя такива? Тая блудница, оня шпионин!. . . Драгановата щерка и Драгановия син!. . . *(Влиза Стамов.)* Ах, ето го! *(Към Стамов.)* Добре, че идеш: предай и мене на Белодушков; като предаде най-добрия си приятел, сега за баща ти е ред!. . . Аз ли ви учих на безчестие? От мене ли видяхте пример лош, та сега ми отплащате с тие срамове? На кого се метнахте? В моя род имало ли е шпионин, имало ли е

безчестник, дето приятел, братя да продаде за пари? Блудници ли е имало в моя род, дето всичките хора са го почитали?. . . Какво дочаках?. . . Да не бях чул от техните уста, нямаше да повярвам хората. За вярване ли е? Боже! Дигнал съм се отдалеч да им дойда на гости, да им се радвам, да се погордея с децата си!. . . На една трапеза ядох с тях, под един покрив спах с тях: поисках им гостолюбие!. . . когато трябвало накрай света да бягам, да не ставам на старини гаврило на хората. . . Нахраниха ме с шпионски хляб, облян със сиромашки сълзи. . . И злато още взех от тях, злато, ограбено от сиромашкия народ! Нà, поразенице! *(Хвърля наполеоните пред Христина.)* Събери ги и ги яж с мъжа си и с Белодушкова! Защо омърси бащините си ръце с крадени пари? *(Към Стамова.)* И ти, предателю! Проклети сине, затова ли те родих аз?

Стамов *(простира умолително ръце)*. Тате, моля те!

Дядо Драган. Кажи: как спечели тоя чин? С какво купи тие сърмени еполети? *(Скъсва му един еполет.)*

Стамов. Тате, чуй, истината да ти кажа. . .

Дядо Драган. Махни се! Не ти давам право баща да ми викаш! Не си ми син. Проклинам те! *(Към Христина.)* И тебе проклинам, дъще, зъмя да е родила майка ти — не тебе!. . . Боже, какво е това време, дето е настало, млади, възпитани, умни хора — да улавят такива мръсни пътища, за да напреднат! Отде се взе това развращение? Отде се взеха и белодушковци?. . . Зарад туй ли дойдоха руси, та ни освободиха, за да ни потиснат българи, но сто пъти по-душмани от душманите? Де умееха турци само в една фамилия да направят толкова жертви? Братът убит хайдушки и заровен без опело; сестрата почернена и опозорена без милост; живият й брат гонен като звяр, годеника й пребит със сопи в затвора; приятелят му шпионин — предава го, сестрата на приятеля му безсрамна блудница и любовница на общият им мъчител! А пък мъжът й негов другар и съдружник на грабежи и подлости. . . Едно море от кал!. . . Не, турците бесеха, колеха, но честта не можеха да вземат. . . В мое време прости бяха хората: явната блудница с пръсти я сочеха, гнусяха се, с камъни я пребиваха, изпъждаха я! Шпионин да станеше някой — то беше рядко чудо, — и то най-долния човек. Той пропадаше, презрян от човеците, проклет от бога! Сега — друго: наша Христина печели на мъжа си чинове, къща и слава; безчестието е на почет; а шпионството е нещо лесно и обикновено, като да изпушиш една цигара. Синове на честни бащи — шпиони стават. И тъй навред, живеница яде България. Гнусота и смрад! Какво е това време? Какво е това време? Какво време дочаках? Ох, ще умра. *(Полита и пада на канапето. Стамов и един слуга го закарват полека в друга стая.)*

ЯВЛЕНИЕ 12

Куна, Христина, Стамов, Органджиев

Юрганджиев *(влиза сърдито)*. Кой викаше? Кой дигаше шум в домът ми? Кой правеше скандал? Христино, пиян ли е баща ти?

Христина. Прилоша му, та го внесоха там.

Юрганджиев. Ти му кажи в Провадия да вика. На чужди гроб да не плаче тука. . . *(Бъбре тихо с жена си.)*

Стамов *(подава се из стаята, към жена си)*. Куне, тати днес няма да тръгне; ще остане на хотела. . . Да идем у дома да ти разправя. . .

Куна *(гордо)*. Аз те не познавам и нищо общо с тебе нямам. *(Тръгва да си излезе.)*

Стамов *(умолително)*. Куно, слушай, чуй ме; заедно ще си идем. *(Тръгва с нея.)*

Куна. В твоята къща няма да стъпя. Остави ме.

Стамов *(следва я)*. Не съм толкова подъл, както ме мислиш.

Куна. Гнус ме е от тебе. *(Тръгва бързо, но спира на прага на вратата. Чуват се смесени викове.)*

ЯВЛЕНИЕ 13

Горните, Белодушков, доктор Пандович, Саков (влизат)

Белодушков *(спуща се към прозорците)*. Викове! Ето митинга!

Спущат се и другите на прозорците.

Доктор Пандович. Много народ.

Саков. Полицията е действувала мъжки. Как викат!

Белодушков. Не, тук няма да стане митинга, потеглят някъде другаде.

Саков. Викат. Чувате ли какво се вика?

Белодушков. Това не е наш митинг. Народ много, иде насам — къде ще се спре?

Юрганджиев. Аз познах много лица. Чудно: те не са от нашите?

Доктор Пандович. Чакай, че и аз не различавам ни един пожарникар, нито метач. *(Брише си очилата.)*

Белодушков. Тълпата сякаш към нас иде!...

Доктор Пандович. Ето: Горе! Долу!... Адска врява. Що е това?

Саков. Ах, познах. Видите ли кой я води? Светослав Гарибов!

ЯВЛЕНИЕ 14

Горните, Харитонов

Харитонов *(влиза запъхтян)*. Всичко е изгубено! Целия град се е развълнувал... Хиляди души идат.... Едвам избягнах... полицията се пръсна, хората ни се изпокриха. *(Брише си потта.)*

Белодушков. Къде е потеглил тоя народ?

Харитонов. Иде от митинга! За тука. За вас иде.

Доктор Пандович. Натрупаха се отдолу.

Почернял е мегданя от свят... Да се бяга... *(Щура се уплашен.)*

Саков. Чува се шум в двора!...

Юрганджиев *(задава се от вратата бледен)*. Тълпата се качува по стълбите. *(Глъчка, викове, тропот.)*

Белодушков *(Харитонову)*. Харитонов, имаш полицията! Искам защита!

Харитонов. Късно е; две ръце само имам...

Шум.

ЯВЛЕНИЕ 15

Горните, Светослав Гарибов влиза и част от тълпата прониква в стаята. Отвън гръмотевични викове, в които се разпознава: «Долу!»

Гарибов *(развълнуван спира се насред стаята, с огнен поглед към Белодушков)*. Трепериш, Белодушков? Ето народа! Ето истинския народ! Не вашият народ: пожарникари, метачи, шпиони, предрешени стражари... сбирщина закупена, която ви правеше заръчани овации, изявяваше платено доверие, славеше ви, безчестеше името на народа... Изчезна, изпари се народа ви!... Де е сега да ви помогне? Сега е пред тебе истинския народ: всичко честно, младо, интелигентно, потъпкано... Чувате ли гръмотевичния му глас, който шуми навън като бурни вълни на стихийно море и тържествува падането на тираните си? Чувате ли тоя шум? Туй е проявление на народната воля, дълги години тъпкана и задушавана. Туй е негодующия вик на народното съзнание; туй е народния гняв, който вашите неправди и злодеяния сториха да кипне до такава степен!

Белодушков *(към Харитонов)*. Прося защитата на полицията.

Гарибов. Не трепери! Не сме дошли тука за насилия. Днешния ден положи край на насилията и на безчестието на България. Не сме дошли да отмъщаваме, ни да наказваме — ние оставяме тая свещена задача на

закона. . . Но преди закона на вашите чела е ударило белегът си народното презрение, жигосало ви е с вечното клеймо на позора и омерзението. . .

Чува се нов шум по стълбите.

Един глас. Кой иде? Какво има там?

Извръщат се всичките назад.

Един друг глас. Шейновски!

Гарибов. Шейновски?

Белодушков и д-р Пандович. Шейновски?

Трети глас. Шейновски. Народа го освободи от затвора и го носи тука на ръце.

Други гласове. Сторете път!

Отместят се и отварят проход. Шейновски се подава крепен под мишници от двама души и от Люба. Турят го на стол.

ЯВЛЕНИЕ 16

Горните; Шейновски, Люба

Шейновски *(със слаб глас)*. Благодаря ви, приятели.

Всички окръжающи го изглеждат състрадателно.

Гарибов *(приближава го и му стиска ръката)*. Брате! Поздравлявам те с двойна радост: с освобождение и с падение на тираните. . .

Шейновски. Благодаря, Светославе. Истина, голяма радост, която бог ми праща при прага на гроба ми. . . Поисках, преди да умра, да изпълня заветното си желание: да видя в праха паднал Белодушкова и да го съкруша с позора на престъплението му, за да не се дигне навеки. Затова се помолих да ме донесат тука, едно последне желание на умиращ человек. . . *(Към Белодушкова.)* Белодушков! Виж ме, виж жертвата

си, която ти сполучи да убиеш зверски, с най-безчеловечни изтезания. . . Но тя възкръсна, за да може една минута да дели тържеството на народа и да те предаде на неговий съд. *(Към тълпата.)* Братя! Този човек е убийцата на Георгя Гарибова! Костите на мъченика почиват заровени без опело във външната градина на убиеца Белодушков.

Люба. Бачо мой, бачо мой нещастни!

Шейновски. Идете и разкопайте до корена на голямата черница до зида в оная градина и ще найдете праха на жертвата, доказателството на престъплението. Предайте злодееца на гнева на закона. Бог не пожела по-дълго време да останат в тъмнина и безнаказаност такива гнусни злодеяния. . . Той ми подари няколко минути още живот за тая цел. . .

Люба. Не говори тъй! Ти ще оздравееш!

Шейновски. Мила Любо, благодаря ти за всичко. Ти беше винаги благородна душа, страдалница твърда. . . Стягай се!. . . *(Люба плачешком коленичи до него и му стиска ръцете, наклонена над него.)*

ЯВЛЕНИЕ 17

Горните и Стамов (влиза)

Стамов *(коленичи до Шейновски)*. Сава, прости ми, заблудих се, погубих те, аз съм изверг, от който земята се гнуси. Убий ме като куче! *(Подава му револвер.)*

Гласове. Какво дума Стамов?

Един глас. Не знайте ли? Той бил шпионин на Белодушкова!

Куна *(удря се в главата)*. Шпионин! Шпионин!

Шейновски. Стамов, ти си също жертва на злодееца, както и аз; той от мен отне живота, а от тебе — човешкото лице. Не те мразя. Презирам те и съжалявам те.

Люба. Господине, иди далеко!

Стамов отстъпва.

Стамов *(приближава Белодушков с револвера и го гледа с огнен поглед)*. Ти ме излъга! Сега ще ти изкарам душата! *(Замеря го с револвера си.)*

Белодушков *(брани се с ръка)*. Полиция!

Неколцина изтласкват Стамова вън.

Гарибов *(към доктор Пандович)*. Докторе, приготви ли медицинско свидетелство. . . Какво падна там от тебе? *(Навежда се и взима една хартия, която докторът се сили да отнеме, разтваря я.)* Ха! Готово било вече свидетелството! Чуйте! *(Чете.)* «Медицинско свидетелство. Днес на 18 май 1894 година в присъствие на надлежните власти, долуподписаний градски лекар, доктор по медицината и хирургията, като направих обстоятелен оглед на починалий в затвора Сава Шейновски, констатирах естествена смърт, причинена от остър перитонит в червата, усложнен с разрив на сърцето вследствие на стар аневризъм, от който е страдал отдавна поменатий Шейновски. По снагата на покойния не съществуват никакви белези или знакове от болеж или какво да е повреждание, за което удостоверявам с подписа си: Доктор Пандович.»

Всичките прехласнати впиват очи в доктора.

Доктор Пандович *(с пресипнал глас)*. Шегувах се.

Гарибов *(към доктора и Белодушков)*. Мръсни съюзници в убийства! Гробокопатели на живи хора! Чудовища. . .

Шейновски. Това свидетелство е направено, преди да умра. Пак благодаря бога, че жив не са ме заровили.

Гарибов. Тоя документ ще прибавим при другия за брата ми Георгия. *(Плюе въз доктора.)*

ЯВЛЕНИЕ 18

Горните и двама стражари

1-й стражар *(отива с другаря си при Белодушков)*. По заповед на господин прокурора арестуваме те. *(Хващат го под мишците.)*

Белодушков. Защо? Протестирам!. . .

2-й стражар. Вървете с нас в участъка. *(Тегли го.)*

Белодушков. Да се махне по-напред тоя народ. . . Животът ми е в опасност. . .

1-й стражар. Мърдайте! *(Повличат го двамата стражари.)*

Белодушков *(тегли се, опира се уплашен)*. Как смейте? *(Вика.)* Анархия! Анархия!

Гарибов. Мерзавецо! Тебе ти бе нужна тишината на гроба, каквато досега владееше.

Стражарите и неколцина граждани повличат Белодушкова и Пандовича, но се спират при вратата поради навалицата там. Чуват се по-силни викове.

Гарибов *(поглежда из прозореца)*.

Нови потресающи викове.

Един от присъствующите. Чувате ли? Викат Шейновски да се покаже на прозореца! Народът иска да го види.

Гарибов *(към Шейновски)*. Народът настоява. Помъчи се да станеш, брате! *(Повдигат го и го завеждат до прозореца. До него Люба, Куна и Гарибов. Възторжени викове. Гарибов на Шейновски.)* Народът ни поздравлява. Виж, брате, какво възхищение за победата. Ах, в живота си няма да имам втора такава минута.

Шейновски *(прави знак с ръка, че желае да се въдвори мълчание. Тълпата млъква. Шейновски, като си избрисва очите, със слаб глас)*. Братя мили, благодаря ви за участието. Забравих в тая минута всичките изтърпени мъки от тиранията, която загина в позора си. Доживях този велик час на народното тържество, в което тъй горещо вярвах, и сега мога да умра тихо.

Аз съм млад още, но трябва да умра. С последните сили, които ми остаят, с последното дихание на живота си казвам ви тия думи, и те са моето завещание: Пазете като зеницата на окото си възкръсналата свобода на България! Пазете това велико благо, с толкова страдания и жертви извоювано от народа. Доблест, мъдрост, характер! — за да не изпада никога вече България в ноктите на «спасители» белодушковци!

Г а р и б о в *(маха шапка)*. Да живей България, втори път избавена от египетско робство!

Гръмогласни викове отвън.
Стражарите се промъкват с Белодушкова през тълпата и излизат.

Е д и н г л а с. Къде го водят? Тук трябва да го разкъсаме!

Чува се гърмеж от револвер.

Г л а с о в е. Кой изгърмя?

Всички се обръщат към вратата.

Е д и н д р у г г л а с. Стамов уби Белодушкова.

Чува се втори гърмеж.

Е д и н д р у г г л а с. Стамов се самоуби!

Д я д о Д р а г а н *(с отчаян вид)*. Уби ли се? *(Към тълпата.)* Християни, искам ви прошка. Искам ви прошка, че съм родил такъв син. Господ искал да ме накаже, дето ми продължил дните до тоя ден. Ний бяхме честни хора, имахме страх от бога, но синът ми издайник излезе. *(Бърше си очите и плаче.)*

Ш е й н о в с к и *(полита)*. Дръжте ме, умирам.

Л ю б а. Ах! *(Спуща се към падналия Шейновски.)*

З а в е с а

27 септември 1894
София

С ЧУЖДИ ДРАГ, В КЪЩИ ВРАГ

К О М Е Д И Я В Е Д Н О Д Е Й С Т В И Е

Л И Ц А:

КОЙЧО КОЕВ, човек четирийсетгодишен.
КАТЕРИНА, жена му, телесно пълна.
ШЕНКА, дъщеря им.
ТОНЧО, по-малък брат на Коева.
МАРИЯ [ТАСКА] БОТУШАНОВА, висока и суха.
АНДОН, неин син.
ЛАМБРИ ЦВЕТАНОВ, млад, добре облечен мъж.
РОЗА, жена му.
КАТА, слугиня.

Действието става в Коевата къща в София.
Кабинетът на Койча Коев.

ЯВЛЕНИЕ 1

Койчо и Катерина

Койчо *(на масата пише, небрежно облечен, по жилет, без вратник, без вратовезка)*. Няма да успея да свърша за утрешния доклад на министъра; домашните залиси ми отнеха всичкото време. До шия съм потънал в служебна работа, аз просто не живея за себе си; за кого другиго? И аз не знам. За тия канцелярски книжа и преписки. Чернилна душа!

Катерина *(влиза; към мъжа си)*. Койчо!

Койчо навъсва се и следва да пише, без да отговори.

Катерина. Койчо!

Койчо погледва малко настрана, въси се и пак пише.

Катерина *(по-силно)*. Койчо! Обади се. Слушай. . .

Койчо *(с недоволен вид)*. Катерино, пак? Ти имаш обичай вечно да ме безпокоиш.

Катерина. Облечи се, че сватовете ще дойдат.

Койчо *(сърдито)*. Пак?

Катерина. Как — пак? Сватба имаме в неделя и трябва да наредим едно-друго. Няма чуждите хора да се грижат за нас.

Койчо. Тончо къде е? Какво прави? Няма хабер.

Катерина. У Тончо душа не е остала да тича по тия работи, а ти пак говориш?

Койчо *(подпира си малко главата с ръце)*. Та ще дойдат, а? Пак тая сваха, като ще ми задрънка, забръщолеви. От какво ѝ са устата? Език има един ар-

шин. Когато я изпратя от дома, лежа по половин час да си почина, тъй се уморявам, сякаш че съм имал двайсет доклада! Па защо ѝ не кажеш да се не белисва? На нейните години. . .

Катерина. Тя се само пудросва.

Койчо. Да, да, пудросвайте се вие, но с такава хитра пудра, която заличава числото на годините по лицето или мисли, че заличава. . .

Катерина. От тебе никога човек не може да чуе приятна дума.

Койчо. А ти си много приятна личност. И какви са тия разходки от вас? Извиняваше се с Шенка, докат не беше година, а сега?

Катерина. А сега ще я поводим като годеница.

Койчо. После ще я водите като булка, та и вие да се поводите. . . И все разходки, все заран-вечер по цариградския булевар, като Цветанова и жена му. Де ги тях — по цариградския булевар! Има хубава жена, трябва да я развожда да ѝ видят талията.

Катерина *(натъртено)*. Мъж ѝ е, длъжен е да я води. . .

Койчо. Или, по-добре, тя го води. Хай марш сега! *(Вижда, че влиза кучето му)*. Ах, гълъбът мой! *(Отива и гали кучето.)* Ох, мойто невинно, хубаво гълъбче. . . . Ох, тия очички! Как ме гледа простодушно и ми се усмихва! Чакай, пиленце, ще изпратим гостите, па ще излезем на разход, нали? Трябва и гълъбчето да ходи бе, да се поразходи с миличките си муцунка и опашчица като бяло кравайче, че това е полезно за здравето, нали, гълъбче?

Катерина. Виж каква кучешка любов!

Койчо *(милува кучето)*. А герданчето с медалиона още няма! Тато не му е купил още, мулето. . . Аз го не давам на кучкарите, гълъбът, нали? Ох, как ме гледа. . . да го целуне човек по мократа, влажната розова муцунка!

Катерина. Ти към нас нямаш и половината обич. . .

Койчо. Към вас ли?

Катерина. Да, все сприхав и мълчалив.

Койчо. Защо говориш нелепости, Катерино? Ти знаеш, че аз от природа съм малко суровичък. . .

Катерина. Към нас, а към чуждите приятен и учтив.

Койчо. Вие чужди ли сте? *(Зачита се в книжата.)*

Катерина излиза.

ЯВЛЕНИЕ 2

Койчо и после Тончо

Койчо *(чете книжата и си говори)*. Босилеков. . . трябва приказ да се напише за уволнението му. . . Защо ще дойде свахата?. . . А други приказ за назначението на Бояджиева. Той няма ценза. . . петстотин и петдесет избиратели довел при урната, каза ми министъра. Добре, да вземе бележка. . . Да се напише и до Байновската община, че гората ѝ се дава ней. . . Новоселци кой им е крив, пращат опозиционен депутат и свахата ще дойде. . . хъ, ъ. . . пудросвала се била! А каква е суха! Със скакалци се храни, на гълъба медал. Катерина пък взима лекове да изпусталее. . . да изпусталее, хъ, ъ, ъ. . . Това е делото за даване под съд Проданова за злоупотребление. . . и пудросване. Много заплетена работа. *(Бърше си потта.)*

Тончо *(влиза)*. Търсил ме си, бачо.

Койчо. Де се бавиш?

Тончо. Ида си от министерството.

Койчо. Толкова късно? Играл си билярдо.

Тончо. Сега, като обядвам, ще ида на митрополията.

Койчо *(чете)*.

Тончо. После ще ида да видя дали са готови факлите и да говоря с Пашека за ландото на кума.

Койчо *(като чете пак)*. Чувай, остави ме. *(Тончо тръгва да излезе.)* Чакай, а медала за гълъба? *(Тончо излиза)*. *(Чете.)* Хъъ! Тука пък делото на Давидовата скандална история. . . а тя ще дойде, трябва да се облека. *(Става и влиза в другата стая.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Тончо, Катерина и Шенка

Катерина *(влиза с Шенка из другата врата; към Тончо)*. Тончо, взе ли пари от бача си да платим?

Тончо. Че той беше пак наежен и ме смути, забравих. . .

Катерина. Сявга наежен. *(Към Шенка.)* Циклева обеща ли?

Шенка. Обеща и госпожица Груйчева, и госпожица Иванова обещава с удоволствие.

Катерина. Ще имаме пет шаферки тогава?

Шенка. Не, шест, мамо. Така каза госпожа Петра, че е прилично, по-аристократско. Ще поканя и госпожица Рачева, шестата.

Катерина. Учителката? Тя е хубава.

Шенка. И добре се облича.

Катерина *(към Тонча)*. Тогава, Тончо, повикай пайтон за Шенка да иде за шаферките и купи медал за кучето!

Шенка. Андон е намерил шаферите, все елегантни.

Тончо. Голяма врява, да настръхне човек. Не стига ли вместо всичко това един поп да каже: «Венчает се раб божи Антоний и раба божия Шенка», да ви благослови и да ви прати да живейте щастливо и да плодите ново човечество?

Катерина. Не говори глупости, ами иди!

Тончо. Имам сега: ландò, вула, владика, пасти, за кумът музика, пригласителни билети; фракът на бача, букети от градината за шаферките, факли с кордели. . . какви още важни непотребности има?

Шенка *(весело го тласка)*. Върви, не философствувай.

Тончо. Да, и медал за кучето: то е по-нужно. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Катерина, Шенка и Роза Цветанова

Катерина *(към Шенка)*. Ти върви за шаферките, а аз да обиколя долу. Добре, че госпожа Шулева имà добрината да пусне Ката да ни поглади: слугинята ни накрай време взема, та се разболя.

Шенка. Мамо, да я вземем, госпожа Шулева я не ще.

Катерина. Че защо? Тя служи добре.

Шенка. Не знам.

Катерина. От завист: Шулевица е като маймунка.

Чува се гласа на Койча из стаята: «Шенке! Шенке!»

Върви, баща ти вика!

Шенка тръгва към стаята.

Гласът се пак чува по-сърдито: «Шено! Шено! Другата ми вратовезка! Шено, глуха ли си? Ах, намерих я!» Шенка се повръща.

Сега е такъв и да видим на какъв ангел ще се преобърне пред гостите. . . оная усмивка като се залепи на лицето му. . . Някой иде. Свободно!

Г-жа Цветанова *(влиза бързо, модно и богато облечена)*. Добър ви ден! *(Целува се с Катерина и с Шенка в устата.)*

Катерина. Добре, че дойдохте да ни кажете мнението си за Шенкината визитна рокля. Искаме вашия авторитетен вкус да чуем.

Роза. Ида за минутка, Ламбре ме чака да идем на разходка. . . Роклята ли? Прекрасна, днес бях при шивачката ви.

Шенка. Одобрявате я?

Роза. С една дума ще ви отговоря: идеална.

Шенка. Благодаря. А твоята визитна рокля уши ли се?

Роза. Във възторг съм. Фуста с малък трет; отзади на гънки; отдолу окръглена и представлява тюник; краят е украсен с апликация желта дантела във

вид на цветя. . . То прелест, сестро. Подплатите с тифон и три воланчета, зашити на външната страна, знайш, щото, като се подигне горнята фуста, да се виждат воланчетата. Прекрасно, нали? Корзажа отпред с копринен бял накъдрен муселин; в талията пояс от пепеляво кадифе. На моята чудесно идё; болерото с дантелена апликация, на края с банд. Тука ли си. Формите на бедрата ясно очертани, елегантно и с вкус.

Шенка. Ах, вие ще бъдете прелестна!

Роза. И Ламбри е във възторг, като му казах. Но аз за какво дойдох? Изщукна ми из ума. . . Но да си бягам, вие сте сватбари сега и си имате залиси. *(Става.)*

Катерина и Шенка. Че постой!

Роза. Вие сте много любезни, не! *(Целува се с тях и излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Катерина и Шенка

Катерина. А мойта рокля за сватбата дадох я да се преправи: широка ми е в талията.

Шенка. Тя широка, а корсажа тесен. Ще те стиска, мамо.

Катерина. Съвсем не стиска, но роклята е широка, тя е за друг кръст.

Шенка. Да, за по-дебел.

Катерина. Изглежда, като че и ти ме намираш дебела! И баща ти завчера ми каза, че съм била като боабаб. Какво е това животно?

Шенка *(усмихнато)*. То е тропическо дърво.

Катерина. От баща ти любезна дума не се чува. А да видиш как ще хлъцне пред свахата. . .

Шенка. Добре, че си не показва нърава пред тях.

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните и Койчо

Койчо *(влиза облечен, като говори още от вратата весело)*. Е, свахо, благодаря, благодаря, сторихте ни пак чест! *(Озърта се.)* Де свахата?

Катерина. Няма я още. *(Ниско)*. Боже, как се измени?

Койчо *(веднага става сериозен)*. Бяхте забръмчели нещо, та рекох, че е тя. *(Отдъхва си.)*

Шенка. Госпожа Цветанова беше тука за малко.

Койчо. Тя ли беше? От разходка ли беше дошла, или на разходка щеше да иде с мъжа си? Хубава кукла.

Катерина. Не вярвам да смейш да ѝ кажеш това в очите.

Койчо. Аз ли? Повлякла мъжа си — вечно на улицата, за да ѝ показва премените и красотата. Цветанов е вятърничава глава и да не е комарът, няма да му стигне платката само за капели на жена му. Едно време се водехме; сега го отбягвам. . . противен ми е; ти защо връзваш такова тясно приятелство с Цветановица? А сега ще дойде пък Ботушановица! *(Към Шенка.)* Ти нито чувствуваш какви окови налагаш на баща си и в какво египетско робство ме хвърляш! Не ми стига мъката, че те родих и отгледах.

Катерина. Ти си я родил! Знайш мъчно ли е, или лесно.

Койчо. Ти се улавяш пък за думата! Винаги готова да ми противоречи. Във вашите натруфени тикви има само две неща: противоречия и моди.

Катерина *(на себе си)*. Ето го пак става нервозен. По-добре да го оставя, че това ще ми повлияе и сватовете ще забележат, че съм разстроена, и ще го претълкуват. *(Към дъщеря си високо.)* Хайде, Шенке, да си гледаме работата! *(Тръгват да излязат.)*

ЯВЛЕНИЕ 7

Горните и Ката

Катерина. Що дириш, Като?

Койчо *(гледа внимателно и с удоволствие Ката. Ниско)*. И тая от дебелата партия, като жена ми, само че младичък боабаб. Но апетитна.

Ката. Дойде човек от госпожа Ботушанова.

Катерина. За какво?

Ката. Да ви каже да се стегнете, че ще дойдат да ви вземат, и госпожицата, да излезете.

Койчо *(към Ката)*. Няма да се бавят, момиче? *(Издъхва с облекчение.)*

Катерина. Кажи му, Катинке, че сме готови, да заповядат.

Койчо *(изглежда втренчено Ката, като излиза)*. Отде е тая девойка?

Катерина. Шулевата слугиня, викахме я да помогне.

Койчо. Тогава идете вие със свахата и с годеникът, а аз ще ида другаде.

Катерина. Как, да не дочакаш? Какво ще кажат? Два пъти правиш тъй. Ще помислят, че това не е случайно.

Шенка. Тате, стойте. Андон ми завчера казваше: «Баща ти е невидим и непристъпен като китайски император.»

Койчо *(понамусен)*. Той е казал това, но ти можеше да ми го не кажеш.

Катерина *(към Шенка)*. Ти иди, Шенке, та се поскътай, а пък аз да разпоредя нещо долу. *(Излиза с Шенка.)*

Койчо *(сам)*. Слава богу... на разходка ще идат... А каква беше така някак си загладена тая Ката. Аз все си имам моята слабост към форми. В живота съм поклонник на фламандската школа. Такава беше и Катерина преди петнайсет години... Сега, като ходи, пухти като локомотив. *(Разхожда се малко.)* Забравих да пратя депеша за Пловдив, че днес тръгва за там министъра.

ЯВЛЕНИЕ 8

Койчо и Тончо

Тончо *(влиза, като хлопва силно вратата)*. Бачо!

Койчо *(сърдито)*. Какво хлопаш бе?

Тончо. Бачо!...

Койчо *(все сърдито)*. Дявол ти взел бача ти! Учи се по-напред, като влазяш, да не стряскаш хората с будалашко хлопане. Какво има?

Тончо. Господин Цветанов желае да го приемете.

Койчо *(мръщи се)*. Цветанов? И ти му обади, че съм тука? Идиот! Що иде? Кажи му да почака тука.

Тончо. Добре. *(Тръгва да излезе.)*

Койчо. Чакай! Имаш ли важна работа още?

Тончо. Само една остая.

Койчо. Какво?

Тончо. Медалът за гълъба да взема.

Койчо. Почакай още. Влез след пет минути и ми кажи тия думи: «Бачо, господин министърът ви вика веднага да идете у тях!» Тоя Цветанов стои по цели часове.

Тончо. Добре.

Койчо. Чакай, или по-добре иди за медала. А това кажи на слугата.

Тончо. Добре.

ЯВЛЕНИЕ 9

Тончо и Цветанов

Тончо *(към Цветанов, който влиза)*. Господин Цветанов, бачо помоли да почакате. Заповядайте! *(Посочва му кресло.)* Извинете. *(Излиза.)*

Цветанов *(сам)*. Откъснах се от Роза под предлог, че важна работа имам... А тя наистина е важна: сто лева ми трябват и ги нямам. На митницата от неделя стоят заръчаните в Париж дрехи на Роза, а тя не знае и аз не мога за намеря трийсет и осем ле-

ва за митото. Щастието от няколко дни ми се е навъсило: снощи проиграх последния лев. Запори девет лежат на заплатата ми; сега ще турят запор на Розината визитна рокля, която още не съм приел, нито платил. Отде подушиха? С една реч, положение хуже губернаторското. От Коева ми е съвестно да искам: и тъй му дължа. ... ще го помоля само да ми стане поръчител на една поличка за сто и петдесет лева. Защо не ми се усмихне съдбата и ми прати било чрез наследство, било чрез лотерия сто хиляди лева или поне милион! Може да бъде уверена, че няма да му стана денонощен пазач и ще го разсипя великодушно като златен дъжд въз човечеството. Защото моята Розка е хубава и заслужва да живее като принцеса. За тая минута обаче ми трябват само сто и петдесет лева, една мизерия. . . Последните три лева снощи отидоха за тая дрънкулка. *(Смее се и вади една брошка.)* Как светят фалшивите брилянти! Прелестната моя дулцинея ще бъде във възторг. Дебеличка малко, но лакомо парче. Оригинална. Вкус такъв. Еднообразието омръзва. *(Оставя брошката на масата до стената.)* Запознахме се снощи при градината в една минута и във втората бяхме приятели. Ергенинът е умрял, дон Жуан живее. Като я водех у дома ѝ, и тя се чуди и казва: «Господин Цветанов, ако ви види, какво ще каже госпожата? Тя е тъй хубава.» «Пиленце, казвам ѝ, тя е хубава, но ти си величествена и валчеста като средното кубе на «Св. Крал.» Това я полъсти. При портата им казва ми: «Господин Цветанов, сбогом!» «Не сбогом, величествено пиле, а добро видение, аз те обожавам. . . Утре вечер намери време и ела на градината да погукаме: златната месечина ще направи да свети на шията ти брошката.» «С какви камъни ще бъде?» «Чисти елмази. . .»

ЯВЛЕНИЕ 10

Цветанов и Койчо

К о й ч о *(влиза със сияюще лице и се спуща към Цветанов)*. Ах, драги бай Цветанов! Хиляди извинения, че ви заставих да почакате. Каква чест, какво

удоволствие ми правите. Аз не очаквах такова щастие, истинско щастие. . . Моля ви, седнете!

Ц в е т а н о в. Прося извинение за безпокойството. Аз само за една минутка. . .

К о й ч о *(радостно)*. Как смеете? Цели векове не сме се видели. Какво прави госпожата?

Ц в е т а н о в. Благодаря, добре е. Чака ме да идем на разходка, но се откъснах за една минутка да дойда да ви видя. *(На себе си)*. Как да захвана?

К о й ч о. Голямо щастие. Моите врата и моето сърце винаги са открити. . .

Ц в е т а н о в. Вашата позната любезност ме и одързости да се обърна към вас за едно малко улеснение. . . Знайте, ние, чиновниците, очакваме с нетърпение, като Великден, свършека на всеки месец. . . За жалост, той остая още далеко.

К о й ч о. Ах, как не знам, нали тая болест е и до нашата глава? Хубаво времето. . . А вие обичате разходките с госпожата?

Ц в е т а н о в. Страстно.

К о й ч о. По кой час отивате на разходка? *(Ниско.)* Ще ми иска пари. . . Защо се бави оня?

Ц в е т а н о в. Винаги по единайсет часът заран и по пет часът вечер. . . Знайте, Роза обича чистия въздух. . .

К о й ч о. По цариградския булевард? Запалете цигара. *(Подава му цигара и му я запаля.)* Значи, госпожата обича.[1]

К о й ч о. Да, да, да! *(Готви се да си тури шапката.)*

Ц в е т а н о в. Но той не е можал да пристигне ни снощи, ни днес.

К о й ч о. Защо?

Ц в е т а н о в. Съобщението е прекъснато по линията от три дена по причина на едно порутване. И днес нема влак.

К о й ч о. Да, да, вий съвършено право казвате. Той е дошъл по Искъра.

Ц в е т а н о в *(смее се)*. Какво говорите? Възможно ли е?

---

[1] Пропуск в текста, вж. бележките.

Койчо. Тогава през планината е дошъл. Трябва да е дошъл отнейде, щом е пристигнал. *(Подава му пардесюто да се облече.)* Извинете.

Цветанов. А, молим! Не приемам!

Койчо *(държи му пардесюто)*. Не, молим, облечете се!

Цветанов. По никой начин.

Койчо. По никой начин!

Цветанов *(иска да си вземе пардесюто)*. Недейте, конфузите ме!

Койчо. Не, такъв гост. *(Насила го накарва да се облече.)*

Цветанов. Благодаря. *(Намъква сетрето.)* Тогава, господин Коев, аз ще дойда надвечер, за да. . .

Койчо. Молим, не се безпокойте. . . *(Отваря му вратата.)*

Цветанов. Съвсем не ми е безпокойствие това. . . Една малка поличка да ми поръчителствувате. . . .

Койчо. Как, заповядайте.

Цветанов. Ще ме задължите.

Койчо *(готви се да си тури шапката)*. Крайно ви съм признателен! Заповядайте.

Цветанов. Тогава добро видение. *(Ръкува се и кланя се учтиво и излиза.)*

Койчо *(отдъхва си, към невидимия слуга, който стои отвън вратата)*. Иване, видя ли хубаво тоя човек, дето му давах да се облече? Да го не пущаш веке тука! Казвай, че ме няма, додето си жив, казвай, че ме няма! *(Брише си потта по челото, като си оставя шапката на масата.)*

ЯВЛЕНИЕ 11

Койчо, после Ката

Койчо *(сам)*. Сега пък свахата ще дойде, нова радост. . . Иде ми да се очистя. *(Мисли.)* Не, не е добре. Кураж, кир Койчо. . . Каква е тая брошка тука? Шенкина ли е? *(Взема от масата брошката, забравена от Цветанова, и я гледа.)* Не е Шенкина. Тя е от

изкуствени елмази, прости стъкла. Трябва да е на някой от слугите. Шенка трябва да се е върнала, шатри се в другата стая.

Ката влиза, носейки в панер припир за гладене.

Койчо *(гледа я усмихнато.)* Ти ли си, Като? Ако ти е тежко, да ти помогна.

Ката *(усмихната)*. Не ми е тежко, господин Коев.

Койчо. Ти с какво се храниш? Само с мляко и с вино — та си такава?

Ката *(усмихнато)*. Ние сме си тъй, от бога.

Койчо. Напета, напета си ти! *(Пипа я по брадичката.)* Остави коша да поприказваме, почини си.

Ката *(оставя коша на масата)*. Госпожата, като излезе, ми рече да пригладя и тия бели дрехи.

Койчо. Ами ти, като си такава хубавичка, защо си не харесаш ерген?

Ката *(срамежливо)*. Кой взима слугиня?

Койчо. Обичаш ли да се гиздиш?

Ката *(насмихната)*. Не обичам.

Койчо. Та и хубостта няма нужда от гиздила. Харесваш ли тая брошка? *(Взима брошката от масата и ѝ я показва.)*

Ката *(гледа го жадно)*. Много хубава. Свети! *(Ниско.)* Дали е такъва и на господин Цветанов?

Койчо. Хай забоди си я, да видим дали ще ти мяза?

Ката. Не е за нази, не е за нази. . .

Койчо. Вземи я. Подарявам ти я. Кажи, че ти я дал някой млад.

Ката. Благодаря. *(Взима я и целува ръка на Койча.)*

Койчо. Тури си я!

Ката *(след малко колебание)*. Благодаря, господин Коев. *(Забожда си я.)*

Койчо *(гали я по бузата)*. Хубава девойчица.

Ката. Ах, не съм хубава. *(Бара си брошката, па хваща панера.)*

Койчо. Стой, къде?

К а т а. Друг път, господин Коев. . . Госпожата може да дойде. . . чувам пайтон. *(Излиза.)*

К о й ч о *(като я следи с поглед из вратата)*. Такава беше и Катерина някога. . . Пусто сърце все младо. . . *(Смее се.)* Чия ли беше брошката? Ще купя нова на когото е. А за бонбоните госпожа Роза ще ме извини, ще. . . Ама и аз се вдетених. Гостите не идат. Чакай барем да почета новите вестници оттатък. *(Влиза в другата стая.)*

ЯВЛЕНИЕ 12

Р о з а *(влиза)*. Аз съм нещастна! *(Тръшка се на креслото.)* Аз съм нещастна! *(Брише си очите.)* Аз не съм вярвала никога, че Ламбри ще ме лъже. Толкова да го любя, да треперя над него, да се обличам за него в най-хубави и скъпи дрехи и да ми изневерява! Не! У мъжете няма сърце! У мъжете няма съвест. Ох, колко съм нещастна! И на разходка не ща да ида днеска, нищо не ща! Искам да умра. . . Ще се отровя! *(Мисли малко.)* Па като се отровя? Тия егоисти нямат сърце! Ще вземат друга. За тях какво е жената и любовта ѝ? Една цигара, изпушена до половина и хвърлена. Неверник! Разбойник! Не, не ща да умирам, за да се радва. Няма да му дам да тържествува, а ще си отмъстя. И страшно! Ох, как ми е зле! Буца имам на гърдите. Искам още на тозчас да изпитам сладостта на отмъщението, чини ми се, че ще ми олекне. Той люби друга, и аз ще залюбя друг, ще залюбя всичките мъже! Ох, първия, който срещна, ще го накарам да ме целуне или ако не ще, аз ще го целуна! Иде някой. . . Дали ще е млад?

ЯВЛЕНИЕ 13

Р о з а и К а т е р и н а

К а т е р и н а *(влиза)*. Ах, ти ли си? Твой ли е пайтона долу? Какво си така убита?

Р о з а *(прегръща я, плачешком)*. Сестро! Изневерява ме!

К а т е р и н а. Кой?

Р о з а. Ламбри.

К а т е р и н а. Невъзможно!

Р о з а. Аз съм нещастна жена! *(Избрисва си сълзите.)*

К а т е р и н а. Не вярвам, Розо, не вярвай и ти!

Р о з а. Изневерява ме, положително зная сега. Злощастна случайност ми отвори очите, та прогледнах и видях колко е бил низък. Слушай! Днес вярна приятелка ми каза, че снощи видяла Ламбри заедно с една жена с шал на главата; тя ги подирила и видяла, че се изгубили до къщата на някой си Шулеков или влезли вътре.

К а т е р и н а. Шулековица? Чудно! Каква е била жената?

Р о з а. Буре, пълна, но в лицето я не видяла.

К а т е р и н а *(смее се)*. Шулековица е дребна и грозна, с пречупен таз като на мопс. Друга ще е била. . . Но може на приятелката ти да се е припознал Ламбри?

Р о з а. Аз бих лесно допуснала това, но ето друг случай за мое нещастие. Като се върнах оттука, Ламбри почиваше. Аз ми трябваше да платя нещо, извадих портмонето му из пардесюто да взема пари. Какво намирам там? Пари няма. Една брошка елмазена с четири топаза в средата. Турих я по-скоро пак, та да искам обяснение, като стане, и излязох да ида при шивачката си да премеря фигарото, да не е широко в талията и плисето на воланът накъдрено ли е добре. При Григора бижутерът се спирам, та погледвам изложените скъпоценности. Не щеш ли, той ме пита харесало ли е сестричето ми брошката, що купил Ламбри тая заран за «балдъзчето» си. Балдъзчето му? Аз нямам никаква сестра! Разбрах всичко! Нямам нужда да го питам. . . Полудях, па право тука при тебе! Пожалей ме, сестро! *(Плаче.)* Кажи ми какво да сторя сега аз злочестата!

К а т е р и н а. Напразно се съкрушаваш толкова. Презри. Такива са мъжете, жестоки и ветрени. Пий една лимонада да се освежиш. *(Натиска копчето на електрическия звънец.)*

Р о з а. Не, не, ти ми кажи, какво да правя? Аз

искам да се разведа. Много ли време трябва, докат добия развод?

Катерина. Около петнайсет години. Сега са други закони!

Роза. Не, аз искам да си отмъстя по-скоро, веднага!

Катерина. Глупости.

Роза. Аз ужасно се мъча!

Катерина. Не заслужва: всичките мъже са такива: ветрени и егоисти. Не трябва да показваме малодушие, да им растат ушите.

Роза. Но аз страдая и предпочитам да умра.

Катерина. Не заслужва това един минутен мъжки каприз. . . Напротив, показвай се весела, та него да го е яд. *(Ката донася сифона с лимонада и две чаши.)* Пий, ще ти мине, Розо. *(Налива и ѝ подава чаша, като и тя изпива своята.)*

Роза. Не ща! Нито искам да пия, нито да ям, нито визитната му рокля ще облека на тоя изменник. *(Втренчува се в брошката на Ката. Ниско, учудено.)* Тя е същата! *(Към Катерина ниско.)* Коя е тая слугиня?

Катерина. На госпожа Шулекова, помага ни.

Роза *(гледа с широко изпулени очи Ката)*. Ах! *(Обляга се безсилна на креслото с отчаяние в лицето.)*

Катерина. Какво ти е?

Роза *(ниско, с премалял глас)*. Тази е!

Катерина *(учудено)*. Как! *(Към Ката.)* Като, иди си!

Ката излиза.

Роза *(кълчи си ръцете в отчаяние)*. Дал ѝ брошката, забола я на гърдите! Отрепката, вонята недна! Нищожният! Разбойникът!

Катерина. Как! Ката ли е водил вечерта?

Роза *(плаче)*. Умирам от срам! . . . Да беше някоя благородна, но тая долня измекярка. Нямаш ли един нож?

Катерина. Нож? Защо ти е?

Роза. Искам да убия някого.

Катерина. Глупости.

Роза. Никога няма да го видя вече!

Катерина. Не ставай дете! *(Поднася ѝ лимонада.)*

Роза *(оттиква чашата)*. Не, да вървя! *(Става.)*

Катерина. Къде?

Роза. Отивам да му искам сметка. Ще ме види коя съм. Сбогом! *(Целува се с нея. Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 14

Катерина, после госпожа Ботушанова и син ѝ

Катерина *(сама)*. Това, което чух, е невъобразимо. Бедната Роза. Има всякакви домашни тегла, ама от тегло до тегло има разница. Ламбри беше днес тука и е намерил време да ѝ даде брошката — порано тя я нямаше. Чапкънинът, прилича ли му при такова булче! Някои идат по стълбите. *(Поглежда из вратата.)* Ах! Изгледаха ни се очите! Заповядайте!

Г-жа. Ботушанова *(влиза със сина си)*. Здравствуй, свахо. *(Целува се с Катерина; Андончо се ръкува почтително с нея.)*

Катерина *(весело)*. Седнете! Ами що не дойде господин Димитър? Как сте, Андончо?

Андончо. Благодаря. Де Шенка?

Катерина. Сега ще дойде, и Койчо е тука. Седнете!

Г-жа Ботушанова. Не, няма да сядаме, от крак. . . Хай, готови ли сте?

Катерина. Сегичка! Едно сладко само. . . *(Вика към другата стая.)* Койчо! Свахата и годеникът! *(Към гостите.)* Как ще ви се зарадва! С нетърпение ви чака и все пита. . . «Аз, каже, свахата, измилясла ми е.»

Таска *(на Катерина)*. Ти, свахо, все пълничка, все бузички добри! Дай и на мене! Ха, ха, ха! Тая капела как ви се види? Завчера се смачка птичето *(бара си капелата.)* Казах птичето, та ми дойде на ума за Кошковица. Вий знайте ли, че тя отишла при баща си? Оставила мъжът. Перушана недна. Та какво, княз ли искаше да я вземе, или полковник? Хранил я бил с ко-

зи месо и с марули. Госпожа Апостолова казва, че я тупал. Ти вярваш ли? *(Към Шенка.)* Тая пелерина е от Париж. Отворен цвят, казваш? Аз го обичам от момиче. Когато стана баба, има време да нося черно. . . *(Смее се.)* Хай да се не види, майка ти ще стане баба след три дена. Ха, ха, ха!

Шенка *(влиза радостно)*. Добре дошли! *(Целува ръка на г-жа Ботушанова, която я целува в челото; ръкува се с Андона.)*

Андон *(гледа я в очите)*. Тия хубави сини очи.

Шенка *(весело)*. Вие пак се подигравайте! Забавихте се.

Андон. Затова тука няма да се бавим, хайде. *(Вади из пазвата си една скъпоценна огърлица.)* Шенке, няма да откажеш. *(Подава ѝ я.)*

Шенка. Ах, за мене? Много сте любезни. Благодаря. *(Взима огърлицата и я преглежда.)*

Катерина *(гледа и тя огърлицата)*. Прелест! Андончо, това е княжески подарък!

Андон. Нищо. . . оня, който ще го носи, е достоен за царски.

Шенка *(радва се на огърлицата)*. Възхитително, възхитително! *(Стиска нежно Андоновата ръка.)*

Г-жа Ботушанова. Шенке, честито ти!

Шенка. Благодаря, мамо.

Койчо *(влиза със сияющо лице и се спуща към г-жа Ботушанова)*. Ах, ах, ах! Каква радост! *(Хваща ѝ ръката и я стиска силно.)* Здравствуй, Андончо! *(Стиска му ръката с левицата си. Към г-жа Ботушанова.)* Възголемяхте се! Питам Катинчето: де свахата, джанъм? Аз занят все. . . разбирате?

Г-жа Ботушанова. Че четири дена как не сме се видели.

Койчо. Цял век. Ами сватът де е? Великолепно сте сторили, че дойдохте да поразведете и Катерина. Горкичката.

Г-жа Ботушанова. Да ви се ненарадва човек, както си живувате галено. Аз и на Димитра все казвам: виж пример: гълъби.

Койчо. Ние сме все още в периода на младоженството с Катинчето. А, Катинче?

Катерина *(към г-жа Ботушанова радостно)*.

Животът е весел само с любов и със сладки приказки, свахо.

Шенка *(с окачена на шията огърлица; към баща си)*. Тате, честити ми.

Койчо. Ще черпиш! Колко хубаво нещо! Андончо ще те изгали. . . Ами седнете.

Г-жа Ботушанова. Не, ще вървим, няма маене.

Койчо. Невъзможно! Не ви пущаме! Цяла неделя не сме се видели. . . *(Тегли я за ръката да седне.)* Е, как сте със здравето? Впрочем, цветущето ви лице отговаря. Колко ми е приятно. . .

Г-жа Ботушанова. Защото вървяхме бързо. Бях аз, свате, ама на времето си. Горях ги всичките млади. Като заминех, вратовете им се изкълчваха да се обръщат. . . Па взех Димитра. Мъж ли е той? Поп! Взех него. Улучих се в сляпата неделя.

Койчо *(смее се)*. Ха, ха, ха!

Таска *(смее се)*. Как ме не взема ти, свате?

Койчо *(смее се)*. Не биваше. Тогава нямаше да бъдем сватове.

Таска *(към Катерина)*. Катеринке, ти да не ревнуваш? Ха, ха, ха! Знайте ли? Петър Грабалиев затваря жена си като турчин. Защо я взема хубава тогава, като бил завистлив. Пази я от кавалерите. Да беше вземал госпожа Шулекова, та да бъде рахат. Нали има дума : грозната булка дом бере, хубавата — сбор бере!

Койчо. Тъй, тъй! Ха, ха, ха!

Таска *(към другите)*. Ами защо се бавите?

Катерина. Вази чакаме, свахо.

Андон. Мамо, ти се заораторствува.

Таска. Че аз съм готова. *(Към Койча.)* Направиха ме завчера подпредседателка на «Майка». Ха, ха, ха! Питам защо мен избирате? «Вие, каже, слова може да държите и пред владика, и пред патрика.» Не съм мъж да им стана един депутатин, ще туря и министри, и големци в джобът си. Ама нà, женско се улучих.

Койчо *(смее се)*. Ха, ха, ха!

Андон *(усмихнато)*. Мамо, на бодлива крава господ рога не дава.

Таска. Но защо се бавите? Да вървим.

Койчо. Свахо, не ви пускам! *(Към жена си).* Катинче, да ги не пускаме.

Катерина *(ниско).* Боже, какъв изкусен лицемер! *(Високо към него.)* Недей, гълъбо, ще вървим. *(Потеглят към вратата.)*

Койчо. Мен извинявайте. Работа.

Г-жа Ботушанова *(към Койчо).* Вие оставате ли? Елате ми кавалер! *(Смее се.)* Ама само да ме не изгубиш като Апостолов жена си. Вие чухте ли? Загубил си в Букурещ жената, нали ходиха там с увеселителния трен? Цял ден се скитала жена му из улиците да дири мъжа си. Тя го дирила и той я дирил — па не знаят влашки. . . Питал де кого срещнел: «Вижда ли булката, наша Юрданка?» Ха, ха, ха! Тя пък забравила хотела. Хванала я най-после полицията, разбрали в участъка подир много разпитване и я предали на мъжа ѝ здрава и читава. Ха, ха, ха!

Койчо *(смее се).* Неповредена! Ха, ха, ха! Но що бягате?

Г-жа Ботушанова. Извинявайте, но младите бързат.

Катерина *(ниско).* Какво се е залепил на свахата с тия радостни очи и засмяно лице? Ще рече човек, че е влюбен в нея! Сявга е такъв към нея!

Койчо *(ниско).* Много е набукала пудра!

Г-жа Ботушанова. Сбогом, свате! Ние ще слезем в градината, докат Шенка си лури шапката и Катеринка си вземе ръкавиците.

Койчо. До най-бързо видение, свахо.

Андон. Сбогом!

Койчо. Сбогом, сбогом.

Излизат.

ЯВЛЕНИЕ 15

Койчо и после Тончо

Койчо *(сам).* Наистина, много учтив бях, че аз сам се чудя. Катерина ме взима за актьор, това не е истина. Аз ставам без мярка деликатен и любезен,

без да ща, против волята си. Може тая проклета привичка да съм добил от изопачено възпитание, а може да е от българска простотия. . . И защо се хвърлях така върху свахата, като че без нея не мога да дишам? Дявол ме взел! *(Влиза Тончо. Грубо към него.)* Какво има?

Тончо. Донесох герданчето: пет лева. *(Подава му го.)*

Койчо. Де гълъба да го туря? Що се бави тъй?

Тончо. Занесох и депешата на телеграфа. Но по причина на вчерашната буря телеграфното съобщение било прекъснато и телеграмата ще тръгне само когато повреждания бъдат [поправени].

Койчо *(като гледа и пипа гердана).* Много дрънкаш, да го беше казал с една дума. Хай иди си! Марш!

Тончо излиза.

Ей го гердана се скъса! Идиотин недни! *(Вика от стаята.)* Тончо! Тончо!

Чува се глас от коридора: «Чуя!»

Ти си донесъл калпава огърлица, един лев не струва.

От коридора се чува глас: «Как?»

Огърлицата калпава, като тебе калпава. Тебе само за кучкарин те бива!

Чуват се стъпки надолу из стълбата.

Кой хлопна там портата?

Чува се женски глас по коридора.

Катерина има тоя безобразен обичай, всички те ми нерви се сътресяват. *(Високо към коридора.)* Чувай ти, госпожо!

Из коридора се чува глас: «Какво, Койчо?»

Ти хлопаш портата като пияна подуйченка!

Из коридора се чува глас: «Какво е това?»

Такова е, хай, марш! *(Чуват се бързи стъпки надолу из стълбите. Койчо се мъчи да поправи гердана.)* Добре, че отидоха, да остана спокоен и да дочета статията. Кой ще е автора ѝ? Тъй блъска, ама мъжки блъска. Каква силна логика и аргументация! *(Сяда при масата, вади вестник из пазвата и чете.)* Кой ще е автора? Хъъ. . . гердана се скъсâ. Посочва на всичките условия обществени и политически. . . На така ва статия с аргументи не се възразява, защото ги няма а с хубави ругателства. . . Хъъ, и свахата — една пустала камила с черни пера на главата. . . Не, тука ни припря до стената с неотразимото си заключение. А как ѝ хубаво стои брошката! Кой ще е автора на тая. . . брошка?

ЯВЛЕНИЕ 16

Койчо и Ката

Ката влиза с панера с гладените ризи, за да ги внесе в другата стая.

Койчо *(дига очи от вестника и я вижда)*. Като, ти сега светиш от хубост. *(Става и я приближава.)* Хареса ли брошката?

Ката *(усмихната)*. Харесах я.

Койчо. Но хората от двама ви тебе пò ще харесат, ти си елмаз, ама истински. Не, не си я забола добре, ще падне. *(Поправя ѝ я.)* Колко си добра мома! Да бях ерген, щях да те взема, па само да те милувам като котенце.

Ката *(смее се)*. Котенце? Ха, ха, ха!

Койчо *(милва я по бузата)*. Драще ли това котенце?

Ката *(смее се)*. Котараците дращят! *(Тръгва към стаята.)*

Койчо. Не бързай. Чакай да си поприказваме, Катке.

Ката *(смее се)*. Че какво ще приказваме? Сега ще дойда, господин Коев. *(Влиза в стаята.)*

Койчо *(на себе си)*. Какво чувство изпитвам! Сякаш лъх от пролет и миризма от балкански здравец ми влазят в гърдите от това валчесто и засмяно лице. . . *(Сяда пак при масата и зачита.)* Пухти като локомотив. . . Тука пък антрефиле. . . Една селянка добила четири деца! Честита нашата България. Не казва какъв пол са. Чакай да обадя на Катка, да видим какво ще каже. На нея ще се види това съвсем естествено. *(Чува стъпки от стаята и жена му влиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 17

Койчо и Катерина

Койчо *(като обръща от другата страна вестника)*. Ела, Катинче, ела, пиленце, да видиш какво чудо се е случило.

Катерина *(приближава го)*. Какво значи това, Койчо?

Койчо *(съгледва жена си, стреснато)*. Ах! *(Смущава се.)* Какво значи ли?

Катерина. Какво ще ми кажеш? Има нещо любопитно?

Койчо *(ниско)*. Слава богу. *(Високо.)* Да, да, да! *(Усмихва се.)*

Катерина. Днес пръв път от много години ме удостояваш насаме с Катинче и с пиленце. . . Как се тъй измами?

Койчо *(ухилен)*. Да, да, да! Много съм весел и щастлив.

Катерина. Какво има тук? *(Посочва вестника.)*

Койчо. Една жена родила четири деца! Ха, ха, ха!

Катерина *(смее се)*. И на това събитие дължа тая нежност?

Койчо. Да, радвай се и ти. Аз съм възхитен. Населението, разбираш? Такива щастливи събития са многознаменателни за творческата способност на

един народ и са залог за успех. . . Аз сявга се радвам в такива случаи. . . Виж Франция, там народонаселението намалява, женитбите са безплодни. . . Социално зло от най-висока степен. Печатът реве, ама как реве. . .

Катерина *(прекъсва го)*. Дай да те целуна за «Катинчето». *(Целува го)*. Дай още веднаж за «пиленцето». *(Целува го)*. Но как тъй в петнайсет години сега да ти хрумне! Може би от радост, че си видял свахата?

Койчо. Не! *(На себе си.)* Трябва нещо да представя по-съществено.

Катерина. А по какъв друг радостен случай?

Койчо. Днес ми е рождения ден!

Катерина. Аз не знаех досега. Но и преди обед беше рождения ти ден, а ти беше сприхав. Боже опази.

Койчо. Подиробед съм се родил. *(Сериозно.)* Ами ти що си тук?

Катерина. Ах, забравих! Дойдох да ти кажа, че сватовете излезли сами. Чудно.

Койчо. Как?

Катерина. Като ни оставиха от другата стая, слязоха да видят цветята. Па ги няма! Шенка е много обезпокоена!

Койчо. Може да са излезли на улицата, като са мислели, че ще ги стигнете веднага!

Катерина. Търсихме ги, нямаше ги.

Койчо. Ти си направила някоя глупост.

Катерина. Каква глупост? Не сме ги разсърдили с нищо. Ти беше пък хлъцнал от радост за свахата.

Койчо *(сърдито)*. Остави ме с тая сваха.

Катерина. Защо се такъв ряпаш?

Койчо. Защото тъй.

Катерина. Какво да чиним сега?

Койчо. Каквото щеш.

Катерина. Но отговори човешки!

Койчо мълчи и чете вестника.

Катерина. Ами кажи!

Койчо чете вестника намусено.

Катерина. Койчо?

Койчо *(без да дигне очи от вестника)*. Що?

Катерина. Одеве друг, сега друг!. . . Кажи какво мислиш?

Койчо *(гледа вестника)*. Нищо.

Катерина. Ти си весел само за чуждите хора. На своите се мусиш.

Койчо. А искаш да ви играя ръченица?

Катерина. Дойде гост — чудо, хлъцнеш от радост!

Койчо. А искаш да взема прът да го изпъдя?

Катерина. Нито играй на ръченица, нито пъди с прът! Ами бъди човек като всичките.

Койчо. Моля те, остави ме.

Катерина. Как тъй?

Койчо *(гледа й капелата)*. Па хвърли тая Витоша от главата си, че не мога да я гледам. *(Навежда се и чете.)*

Катерина. От тебе сладка дума няма.

Койчо не отговаря и чете.

Ами сватовете?

Койчо *(сърдито)*. Ех! Прати у тях да научиш какво е. Може би свахата да я заболял корема. . .

Катерина. Ти с толкова захарни приказки я храни, щото не е чудно.

Койчо *(троснато)*. Остави ме! *(Взима си шапката и излиза.)*

Катерина *(сама)*. Иди го разбери сега? Тиранин. . . гаче че се разкая за одевешните си галени думи. Но това бягане, без да ни обадят? Аз съм смутена, а Шенка плаче. По-скоро да пратя у Ботушанови. Прилошало е на свахата, друго не е. Тя беше бледничка. Тончо е тука. *(Влиза в стаята.)*

ЯВЛЕНИЕ 18

Цветанов и Катерина

Цветанов *(влиза от пруста)*. Де дявол се дяна? *(Гледа по масите и по столовете.)* Няма я! А аз тука оставих брошката. Не мога да се намеря о жена си, часът дойде за разходка. Казаха ми, че била у госпожа Коева... Да я зарадвам: изтеглих от митницата премените. Щастието ми повърна усмивката на картите си днес и аз се отиграх. Но как ще бъде зарадвана Роза от изненадата! *(Наднича под масите и столовете.)*

Катерина *(влиза)*. Какво дирите, господин Цветанов?

Цветанов. Добър ден! Дирех тука... изгубил съм жена си.

Катерина. Вие наистина сте я изгубили или ще я изгубите.

Цветанов *(учуден)*. Какво е това? *(Наднича под писмения стол.)*

Катерина. Не се втелявайте! Аз съжалявам Роза, клетата.

Цветанов. Защо?

Катерина. Вашите постъпки са много долни, позволете! Как е възможно такова лекомислие?

Цветанов. Лекомислие? *(Ниско.)* Какво има? Роза цял ден я няма!

Катерина. Не ви прилича, господин Цветанов, извинете.

Цветанов. Нито извинявам, нито разбирам!

Катерина. Такава прекрасна жена имате!

Цветанов. Това не е лъжа.

ЯВЛЕНИЕ 19

Горните и Роза

Роза *(влиза развълнувана)*. Катеринке, аз не мога да се свърта... Дойдох да изпитам оная... *(Съзира мъжа си.)* Ах, изверго! Ах, изменнико позорни! *(Спуска се гневно към него.)*

Цветанов *(смаян)*. Каква е тая комедия?

Роза. Да завързваш любов със слугините!

Цветанов *(ниско)*. Пипнат съм. Трябва да крия. *(Високо.)* Розо, обясни се!

Роза. Да се разхождаш с тях снощи из улиците!

Цветанов *(смее се)*. Ха, ха, ха! Кога си сънувала това?

Роза. Брошката за кого купи?

Цветанов *(ниско)*. Работата става габровска. *(Високо.)* Каква брошка?

Роза. Елмазената! Днес я видях в портмонето ти... Я ми кажи: коя ти е балдъзата?

Цветанов *(ниско)*. Роза трябва да разполага с безотчетен фонд, та има такава добра шпионска полиция. *(Високо.)* Ах, сетих се. Бях я купил подарък за... една ученичка, моя роднина в гимназията, че издържа добър изпит.

Катерина *(ниско)*. И тоя лъже майсторски.

Роза. Не те досрамява, като лъжеш! А какво прави брошката на гърдите на Шулековата слугиня? Безсрамнико!

Цветанов *(смаян, ниско)*. Тука вече се забъркаха конците! *(Високо.)* Ти бълнуваш? На никаква слугиня брошка не съм давал!

Роза. Лъжеш!

Катерина. Сега ще узнаем. Ето я.

Ката влиза.

ЯВЛЕНИЕ 20

Горните и Ката

Катерина *(към Ката)*. Като, отде имаш това украшение? *(Сочи брошката.)*

Ката *(разтревожена)*. Имам си го, госпожо! *(Гледа плахо Цветанов.)*

Роза *(към мъжа си)*. Видиш ли твоята любовница, неверник!

Цветанов *(ниско)*. Моята брошка! Сто хиляди дявола да ме вземат, ако разбирам нещо. *(Високо.)* Тая мойта брошка!

Р о з а *(яростно)*. Призна ли, призна ли, обеснико!

Ц в е т а н о в. Но тя не беше за нея и не съм я давал ней. Забравих я на тая маса днес. Питайте я!

К а т а *(уплашена, заплаква)*. А-о-о-о!

Р о з а *(гневно към нея)*. Кажи мари!

К а т а. Имам си я, а-о-о-о! *(Плаче.)*

К а т е р и н а. Тогава ти си я откраднала! Ще викаме полицията!

Ц в е т а н о в. Кажи, моме, аз ли ти дадох тая брошка?

К а т а. Не съм я откраднала!

К а т е р и н а. А как забодена на шията ти?

К а т а. Харизаха ми я.

К а т е р и н а. Кой?

К а т а. Господарят.

К а т е р и н а. Кой господар? Шулеков?

К а т а. Господин Коев, одеве!

К а т е р и н а. Мъж ми?

К а т а. Той.

Ц в е т а н о в. А!

Р о з а *(към Катерина)*. Как!

К а т е р и н а *(затуля си лицето)*. Ох! Сега разбирам. . . Тежко ми. *(Пада на канапето и плаче.)*

Р о з а *(към мъжа си)*. Ламбре, пардон! Искам извинение.

Ц в е т а н о в. Давам ти го! Дай ръката! *(Подават си ръце за помирение.)* Розо, да си идем.

Р о з а. Почакай, не можем да я оставим в това огорчение. *(Към Катерина.)* Сестро, утеши се!

К а т е р и н а *(хленчи)*. Не, развод!

Р о з а. Мъчен е, сестро, много години трябва.

К а т е р и н а. Ужасно страдая. *(Брише си очите.)*

Р о з а. Не заслужва. Катерино: всичките мъже са такива ветрени и жестоки.

К а т е р и н а. Не, аз предпочитам да умра!

Р о з а. С това само радост ще им причиним, да им растат ушите.

К а т е р и н а. Искам да се пробода. . .

Р о з а. Глупости. . . Тъкмо срещу сватбата. *(Ос-*

лушва се.) Иде някой чужди. . . Не е добре да те намерят в такова душевно вълнение.

Катерина влиза бързо в стаята.

А ние да си отидем, Ламбре.

Л а м б р и. Да си отидем.

ЯВЛЕНИЕ 21

Горните и К о й ч о

К о й ч о *(влиза, весело)*. Добър ви вечер. *(Ръкува се с тях. Към Роза.)* Госпожо, приятно ми е. *(Към Цветанов.)* Господин Цветанов, приятно ми е. Седнете! *(На себе си.)* Кой дявол ги довлече тука!

Ц в е т а н о в. Не, бързам, господин Коев. Дойдох за Роза, че времето е прекрасно...

К о е в *(радостно)*. А? За разходка? Блазе ви. Ех, щом бързате, не мога да ви пресилям. *(Натиска електрическия звънец.)*

Р о з а. Да идем да кажем сбогом на Катеринка, Ламбре.

Л а м б р и. Да. *(Тихо на жена си.)* Па да излезем в антрето из другата врата на стаята: идат и други хора. *(Към Коева.)* Сбогом, господин Коев!

Р о з а. Сбогом, господин Коев. *(Ръкуват се с Коев и влизат в стаята.)*

К о й ч о *(към вратата на антрето)*. Иване, стой там да не оцапаш. Донеси ми книжата. Иди вземи и другите от министерството. Бързай, веднага.

Глас отговаря: «Добре!»

(Гледа някакви книжа на масата.) Това предписание го е изпуснал в калта! *(Сърдито към антрето, дето се чуват стъпки.)* Хей! Чувай!

Обажда се глас от антрето: «Какво?»

Тъй ли бързаш ти? Хай, върви! После. . . Тебе те не бива за кучкарин! *(По-тихо.)* Тоя будала е окалял и приказите!

Цветанов *(влиза откъм антрето, последван от жена си)*. Преди да си ида, желая да си обясня вашата дързост!

Койчо *(ниско)*. Скимнало му е да прави въпрос от днешното. *(Високо.)* Що е?

Цветанов. Вий питате що е?. . .

Койчо. Ах, господин Цветанов. . . Днес моят слуга не бил разбрал: попа бил дошъл да ръси долу, той ме е викал! Ха, ха, ха! От поп го направил министър! И аз се зачудих. . .

Цветанов. Господин Коев!

ЯВЛЕНИЕ 22

Горните и Катерина

Катерина *(влиза с отчаян вид, към него)*. Ти ме уби, уби ме! Как ти не бе срамно при това положение и възраст да завръзваш любовни сношения със слугините?

Койчо *(смаян)*. Чакай, жено, какво думаш?

Катерина *(плаче)*. Аз съм петимна да чуя добра дума от него, а за чуждите — любезен, и на слугините: Катинче и пиленце. Хванал любовница слугиня!

Цветанов. А!

Койчо. Каква любовница?

Катерина *(скоква разярена)*. И брошката ѝ купил. По-срамотно нещо видяло ли се е?

Койчо. Каква брошка купил? Аз я намерих на масата.

Катерина. Срам, боже! *(Блъска си главата.)*

Койчо. Катерино, една шега! Ела в себе си. *(Към Цветанов.)* Господине, оставете ни!

Цветанов. Преди да ви оставя, ще ви кажа две думи: намерете си секунданти: мойте ще дойдат веднага.

Роза *(безпокойна)*. Секунданти?

Койчо *(смутен)*. Какви секунданти?

Катерина *(разплакана)*. На масата? Кой я оставил там?

Койчо. Не знам. Фалшиви камъни. Трябва да е Иван... И какво има, че ѝ съм подарил една намерена брошка за две пари. . . Тебе ли да я дадях?

Катерина. Да речем, тъй. . . А Катинченце и пиленце?

Койчо. Нали ме знайш, че съм учтивичък?. . .

Цветанов. И аз ви мислех такъв, господине! Намерете си секунданти!

ЯВЛЕНИЕ 23

Горните и Шенка

Шенка *(влиза разплакана)*. Тате! Повръщат ни!

Катерина и Койчо *(заедно)*. Как? Повръщат?

Шенка. Получих това писмо от Андона. *(Подава му писмото.)*

Койчо *(чете)*. «Госпожице, подир днешните грубости на баща ви считам се длъжен да ви уведомя, че в бъдеще нищо общо не може да има между нашите семейства. Съжалявам. Андон Ботушанов.»

Катерина *(смаяно)*. Какво е това?

Койчо. Какви грубости?

Шенка. В какво сте ги докачили, тате? *(Брише си сълзите.)*

Койчо. Аз? Аз бях извън мярката любезен!

Катерина *(отчаяна)*. Повръщат? Ето сега легни, та умри!

Цветанов. Трябва да има недоразумение. Господин Коев е самата приветливост и кавалерство.

Катерина. Аз ще изгубя ума си.

ЯВЛЕНИЕ 24

Горните, госпожа Ботушанова и Андон

Таска *(влиза с Андона)*. Ние дойдохме сами!

Койчо *(към тях)*. Какво значи това?

Г-жа Ботушанова *(сухо)*. Нищо не значи.

Цветанов *(влиза откъм антрето, последван от жена си)*. Преди да си ида, желая да си обясня вашата дързост!

Койчо *(ниско)*. Скимнало му е да прави въпрос от днешното. *(Високо.)* Що е?

Цветанов. Вий питате що е?. . .

Койчо. Ах, господин Цветанов. . . Днес моят слуга не бил разбрал: попа бил дошъл да ръси долу, той ме е викал! Ха, ха, ха! От поп го направил министър! И аз се зачудих. . .

Цветанов. Господин Коев!

ЯВЛЕНИЕ 22

Горните и Катерина

Катерина *(влиза с отчаян вид, към него)*. Ти ме уби, уби ме! Как ти не бе срамно при това положение и възраст да завръзваш любовни сношения със слугините?

Койчо *(смаян)*. Чакай, жено, какво думаш?

Катерина *(плаче)*. Аз съм петимна да чуя добра дума от него, а за чуждите — любезен, и на слугините: Катинче и пиленце. Хванал любовница слугиня!

Цветанов. А!

Койчо. Каква любовница?

Катерина *(скоква разярена)*. И брошката ѝ купил. По-срамотно нещо видяло ли се е?

Койчо. Каква брошка купил? Аз я намерих на масата.

Катерина. Срам, боже! *(Блъска си главата.)*

Койчо. Катерино, една шега! Ела в себе си. *(Към Цветанов.)* Господине, оставете ни!

Цветанов. Преди да ви оставя, ще ви кажа две думи: намерете си секунданти: мойте ще дойдат веднага.

Роза *(безпокойна)*. Секунданти?

Койчо *(смутен)*. Какви секунданти?

Катерина *(разплакана)*. На масата? Кой я оставил там?

Койчо. Не знам. Фалшиви камъни. Трябва да е Иван... И какво има, че ѝ съм подарил една намерена брошка за две пари. . . Тебе ли да я дадях?

Катерина. Да речем, тъй. . . А Катинченце и пиленце?

Койчо. Нали ме знайш, че съм учтивичък?. . .

Цветанов. И аз ви мислех такъв, господине! Намерете си секунданти!

ЯВЛЕНИЕ 23

Горните и Шенка

Шенка *(влиза разплакана)*. Тате! Повръщат ни!

Катерина и Койчо *(заедно)*. Как? Повръщат?

Шенка. Получих това писмо от Андона. *(Подава му писмото.)*

Койчо *(чете)*. «Госпожице, подир днешните грубости на баща ви считам се длъжен да ви уведомя, че в бъдеще нищо общо не може да има между нашите семейства. Съжалявам. Андон Ботушанов.»

Катерина *(смаяно)*. Какво е това?

Койчо. Какви грубости?

Шенка. В какво сте ги докачили, тате? *(Брише си сълзите.)*

Койчо. Аз? Аз бях извън мярката любезен!

Катерина *(отчаяна)*. Повръщат? Ето сега легни, та умри!

Цветанов. Трябва да има недоразумение. Господин Коев е самата приветливост и кавалерство.

Катерина. Аз ще изгубя ума си.

ЯВЛЕНИЕ 24

Горните, госпожа Ботушанова и Андон

Таска *(влиза с Андона)*. Ние дойдохме сами!

Койчо *(към тях)*. Какво значи това?

Г-жа Ботушанова *(сухо)*. Нищо не значи.

Значи само, че вие сте си за вази си, ние сме за нази си. . . Дайте назад огърлицата на сина ми!

Шенка *(към Андон)*. Аз съм злочеста!

Андон. Аз съм по-злочест!

Койчо *(към гостите)*. Какви грубости съм казал?

Г-жа Ботушанова. Вие търсете по-благородна сваха.

Катерина. Свахо, че нищо не ви е казал лошо!

Таска. За вас може да не е тъй. . . От хора до хора има разлика. Мен генерали ми са целували ръцете, аз «мари» досега не съм чула, а в тая къща ме третират като вагабонтка.

Катерина. Аз чух всичко с ушите си. Мъж ми само любезности ви говори.

Таска. И аз чух с ушите си, и тям по̀ вярвам.

Катерина. Може би търсите повод? Кажете го открито, свахо. Здраве да е!

Таска. Вие сте си за вас, ние сме си за нас.

Катерина. И вие сте за вас, ние сме си за нас!

Таска. Само у вас ли е мома? Чет нямат!

Катерина. Няма да умрем, и ергени по-добри не са се привършили! Като нямате благодарение, здраве да е: няма нищо изядено и изпито. *(Към Шенка, която си бърше очите.)* Повърни огърлицата, повърни и пръстена!

Таска *(на Андон)*. Андоне, повърни пръстена. Нека намерят сваха, дето не прилича на пияна подуйченка.

Шенка. Пияна подуйченка?

Катерина. Кой казал това?

Андон. И с калпав човек. Търсете зет, който да не е калпав!

Шенка. Калпав човек?

Катерина. Калпав човек? Вам?

Койчо. Кой ви е казал това?

Г-жа Ботушанова. Няма какво да се разправяме. Чухме с ушите си.

Андон *(към Койчо)*. Вие ги казахте. С тия комплименти ни изпратихте днес!

Катерина. Как!

Койчо. Но вие защо се сърдите? Аз го казах като на свои хора.

Катерина. Как! Ти им каза тия думи? *(Пляска ръце отчаяно.)* Той е полудял днес!

Шенка *(отчаяно)*. Тате, какво направи!

Койчо *(към жена си)*. И пак ти казвам, че си като пияна подуйченка. Какво е това пляскане с ръце?

Катерина. Ти на мен си казал това? Кога?

Койчо. Днес, когато излазяше да слезеш при гостите, хлопна вратата! Аз мисля, че виках доста високо, за да ме чуеш.

Г-жа Ботушанова. Вие на Катерина казвахте това, когато аз хлопнах вратата?

Койчо. Ами кому?

Г-жа Ботушанова *(към Андон тихо)*. Ще е някакво недоразумение, Андоне.

Андон. Ти го вземи, ако щеш, за такова. А комплимента калпав беше по мой адрес.

Койчо. Как по твой адрес? Аз го казах на свой човек, на Тонча.

Андон. На брата ви? Вие се подигравате или забравяте!

Г-жа Ботушанова. Намерихте калпава и огърлицата и че не струва нито лев!

Шенка. Тате, как си смял? Такъв скъпоцен подарък!

Цветанов. А мене нарече кучкарин!

Койчо *(смее се)*. Ха, ха, ха!

Андон *(възмутен)*. Смее се!

Койчо *(кикоти се гръмогласно)*. Ха, ха, ха!

Катерина. Боже, той е полудял!

Койчо *(взима гердана на гълъба и го показва)*. Нà, кажете ми, струва ли нещо? Скъсà [се] още от пръв път. Ха, ха, ха!

Катерина. Как! Ти си говорил на Тонча!

Тончо *(влиза)*. Тончо е изпечен: не се докача. *(Смее се.)*

Койчо. Ами кому? *(Смее се.)* Както казах на Ивана кучкарин и негова милост го взел въз себе си. *(Смее се.)*

Р о з а *(на мъжа си)*. Истина, Александър слазяше из стълбите, когато ние одеве излязохме на антрето. . . Как се не сетихме! *(Смее се.)*

К а т а *(кикоти се)*. Ха, ха, ха!

А н д о н. Тука излезе комедия! *(Смее се.)*

Т а с к а *(смее се)*. То се видя, прощавай, свахо!

К а т е р и н а *(смее се)*. Скарахме се наздравата. Прощавай, свахо!

Ш е н к а. Страшно недоразумение! *(Смее се, като се хващат за ръцете с Андон, който също се смее.)*

Ц в е т а н о в. В неделя ще имаме дум, дум тогава. *(Смее се.)*

Р о з а. И моята визитна рокля! *(Смее се.)*

Т а с к а *(смее се)*. Ха, ха, ха! Той на свои хора казвал! А ние сме мислили Койча благ като ягне, кога се обагне. Мъже пусти! Все такива! Нали има пословица «С чужди драг, в къщи враг». *(Смее се.)*

К о й ч о *(сериозно)*. Господа! Грех мой предо мною. Истина е, изповядам се: свиреп съм със своите, колкото съм любезен с вънкашните. Кая се, искам прошка от всички ви и се заклевам, че занапред вълкът ще се помъчи да си измени и козината, и зъбите, ще бъда и с чужди драг, и в къщи драг. Но подир моето искрено покаяние позволете ми сега да се досмея! *(Надува се пак да се смее.)*

Всичките се смеят задружно.

З а в е с а

София, 19 февруари 1900

БЕЛЕЖКИ

СЪКРАЩЕНИЯ

АП — авторизиран препис.
АР — авторски ръкопис.
Б—I — «Борислав. Историческа драма в пет действия из царуването на Ивана Асеня II». Издава книжарницата на Т. Ф. Чипев, София, 1909 г., 112 стр.
Б—II — «Борислав. Историческа драма в 5 действия из царуването на Ивана Асеня II. Второ издание. С две илюстрации». Издава книжарницата на Т. Ф. Чипев, 1910 г., София, 112 стр.
Шишм. — Проф. Иван Д. Шишманов. «Иван Вазов. Спомени и документи», София, 1976 г.

В началото на двадесети век у Вазов се засилва интересът към историческото минало на България. В резултат на това се появяват сбирката стихове «Легенди край Царевец», повестта «Иван Александър», романът «Светослав Тертер» и историческите драми «Към пропаст», «Борислав», «Ивайло», «Престолът».

Към историческата тема писателят пристъпва с повишено чувство за отговорност. Той проучва епохата много задълбочено, за което свидетелствуват редица негови изказвания. Разработването на исторически сюжети не е за него самоцелна задача. Чрез историческите си произведения Вазов се стреми да подпомогне решаването на редица съвременни му проблеми. Пред проф. Ив. Д. Шишманов той заявява: «Аз защищавам в драмите си известни свои идеи за управление на държавата, за задачите на монарха (виж Иван Асен), старая се да бъда хуманен, да бъда демократ, но анархията не обичам. Затова и не гледам на богомилите с твоето снизходително око — или, ако обичаш, с твоята историческа обективност. И понеже съм педант, аз се придържам тук о данните на презвитера Козма» (*Шишм.*, стр. 208—209).

В подхода на Вазов към историческата тема се забелязва известна двойственост. От една страна, както свидетелствуват

редица негови изказвания, той се стреми към документална вярност на епохата: «При писането на моите исторически драми аз съм владян от една слабост: да бъда по възможност верен на историята, на епохата, на мирогледа на действующите лица. Такъв съм бил даже и в дребните факти. . . Вярно е, че моите герои не говорят на тогавашния език, ние не можем да го знаем, но чувствуват и действуват като синове на времето си, тяхната психология е психология на хората от него време, поне тъй ми се иска да предполагам. . . Тоя мой възглед е преобладавал и в «Борислав», и в «Към пропаст», и в «Ивайло».

После, аз имам и друго съображение, което може би не отговаря на изискванията на художественото творчество, но е важно за у нас: да се даде картина, вярна на епохата. Ние малко знаем миналото си и е нужно да го познаем и да го обичаме за всичко онова добро и светло, което пробляева в историческия ни живот. А добро и светло има в него» («Новата драма «Престолът». Интервю с г. Вазова» (наст. издание, т. 10, стр. 444). От друга страна, в историческите си творби Вазов се стреми да отрази идеите на съвремието си и психологията на своя съвременник: «Дълго спорим има ли право поетът да дава на средновековни личности модерни чувства и понятия за нещата. Имало ли е например в XII, XIII или XIV век «отечество, патриотизъм, любов» в наша смисъл.

Вазов горещо защищава своята теза, именно, че поетът има такова право, и съжалява, че не излезе някой публично да твърди като мене обратното, та да му даде възможност да се изкаже и публично. Готов е да напише цяла книга в опровержение» (*Шишм.*, стр. 208).

Четирите исторически пиеси на Вазов представляват хронологически и идейно обединен цикъл. В тях Вазов изразява отношението си към съдбата на българската държава от средновековието, по-точно, решителни и критични моменти от времето на второто българско царство през XIII и XIV век. За своята работа върху историческите си творби Вазов пише: «За да изобразя повярно епохата на старото българско царство, която беше ме пленила, и за да се документирам, аз проучих цялата достъпна мен в София историческа литература.

Ползувах се главно от библиотеката на Палаузова, гдето намерих в руски превод хрониките на Григорас[1], на Акрополита[2]

[1] Григорас (Никифор Григора, към 1295 — след 1359) — византийски историк, писател и учен. В труда му «Ромейска

и др. Ползувах се също и от Иречека, и от руски автори, не помня точно кои. Четох и изследванията на д-р Берона за търновските старини, също и житието на Евтимия в български превод (даде ми го Москов). Справих се и с картините в Министерския сборник. Исках въобще да бъда documentè, доколкото ми беше възможно.

Мисля във всеки случай, че българската история я познавам не по-лошо от всеки историограф.

Това беше един период на голямо увлечение от българската история. Той трая у мене няколко години. В това време аз живеех само с българската древност, в която открих една рудница. В това време аз написах Пролога за откриването на театъра, в един промеждутък на подобрение, а после написах «Към пропаст» (*Шишм.*, стр. 272).

В настоящия том се поместват двете исторически драми на Вазов: «Борислав» и «Към пропаст», и двете непечатани приживе пиеси: «Белодушков» и «С чужди драг, в къщи враг».

БОРИСЛАВ

(Стр. 7)

Драмата е отпечатана за първи път през 1909 г. в отделно издание (*Б—I*). За втори път е издадена също от Чипев през следващата 1910 г. Към второто издание са прибавени «Исторически бележки» и указания «За поставянето пиесата». Това издание е илюстрирано с две снимки от постановката на Народния театър през 1909 г. За трети път е печатана в Съчинения, 1921 г., т. 20.

В настоящия том текстът е по второто издание от 1910 г. с прибавените на края исторически бележки и указания.

Първите сведения за драмата «Борислав» намираме в «Из интимния живот на нашите знаменитости. Посещение на г. Вазова» (сп. «Светлина», кн. 11/12 от 1905 г. и кн. 2 от 1906): «И г. Вазов се е заловил с младежка жаркост пак да пише. Той

история», 37 тома, се съдържат важни сведения за България по времето на Тертеровци и първите Шишмановци.

[2] Акрополит, Георги (1217—1282) — византийски историк и политически деец. Автор на «Кратка хроника» в която дава обективни сведения за историята на България.

е завършил окончателно историческата си драма от времето на Асеня II, почната още на 1900 година. Но не мисли сега нито да я печата, нито да я дава на сцената. Друг един труд, също от дълго време започнат, е един исторически роман, чийто сюжет е взет из историята на Търновското царство в края на XIII век. Поета ми посочи един куп книги, натрупани на една маса. Това бяха съчинения на византийски и латински хронографи, руски, славянски и български книги, които се отнасят до оная епоха. Понеже Вазов не знае гръцки и латински, то нужните места му превожда г. Брожка, чех, учител в Софийската девическа гимназия.» Несъмнено тук става дума за драмата «Борислав». Нейното заглавие се споменава за първи път в бележка на Вазов до Ив. Д. Шишманов от 1 август 1906 година: «. . .Преработих окончателно Борислав и сега се преписва на чисто» (*Шишм.*, стр. 294). На 10 март 1907 година Вазов отново пише на Шишманов по повод на пиесата: «. . .Моля те прати ми по приносящия драмата ми Борислав, да стои у мене, та да я попреработвам според бележките. Аз няма да я давам за тоя сезон, отлагам я за идущия, но прати ми я, за да не би да се изгуби, защото копие не съм съхранил» (*Шишм.*, стр. 298). На 7 октомври 1907 г. той пак споменава, че работи върху драмата: «. . . Борислава пак преработвам, като се ползувам от твоите правдиви указания, за които ти пак благодаря.

Съжалявам, че си далеч, че не мога да те безпокоя пак за същия предмет» (*Шишм.*, стр. 300).

По-цялостно върху творческата история на пиесата «Борислав» Вазов се изказва в едно интервю, печатано във в. «Реч» от 1 април 1910 г. под заглавие «Успеха на «Борислав» и атаките против него. Как се е родил «Борислав»:

«Борислава» захванах още 1901 г. Бях си поставил за цел да осветля една от най-ярките фигури в нашето историческо минало, незаслужено забравено и пренебрегнато от нашата литература. А това минало е богато с драматически сюжети, то е пълно с висока поучителност за днешните поколения, особено за младото, обезверено от модерните антинационални учения. Исках да сгрея българската душа. Исках да изкарам на нашата сцена в ярки художествени образи силата на българския дух сред това подло и болно отрицание на всичко свое, на всичко добро в нашия живот. И използувах историята за изрисуването на велики и благородни чувства, на велики характери. Турих в драмата цялата си душа. Странна е съдбата на тая драма. Тя мина през няколко перипетии. Най-напред трите последни акта

произхождаха на бойното поле при Клокотница. За тая цел нарочно ходих в Хасково и оттам в близкото село Семизче, старата Клокотница, за да се запозная с театъра на действието. Но когато довърших драмата, видях, че войнствения, баталния елемент я задавя. Тогава я измених и пренесох всичките действия в Търново. Няколко години, на много прекъсляци, я преработвах, полирах. Най-после ми се стори, че е окончателно завършена, и съобщих на г. д-р Ив. Шишманов, министър на просвещението тогава, че ще я дам на театъра. Той сам я чете, одобри я и тя се вписа в репертоара на Народния театър, за да се даде подир откриването му. По-подире, като я препрочитах, аз се обзех от страшно недоволство, драмата ми се видя лоша. Изново заработих над нея трескаво, неуморно. Бях болнав тогава, тя ме не оставяше на мира, аз губех сънят си в нощни бдения при лампата, над ръкописа. Драмата ме цял овладяваше, уморяваше ме, раздразяваше ме. За да се отърва от това мъчение и да си отдъхна, аз в един порив на ярост хвърлих в печката «Борислава». Такова детеубийство бях направил.

Изгорих «Борислава». Но за да не остана на лъжа пред театралното управление, драматизирах повестта си «Иван Александър» и направих пиесата «Към пропаст», която дадох на театъра.

Неочакваният грамаден успех на «Към пропаст» ме накара да съжаля за изгарянето на «Борислава», за отишлия на вятъра с години труд и бъхтане. Реших да го възсъздам и представя на публичния съд. Затършувах в изхвърлените на потона мои непотребни ръкописи, дано найда каква-годе случайна останка от «Борислав». За жалост намерих само копието от първото действие. Тогава се заех с ново въодушевление на усилена работа да напиша пак останалите четири действия, на памет. Това ми костувà страшен труд. Най-после успях, кое с припомняне, кое с ново самостоятелно възстановяване да завърша и изкарам «Борислава» в настоящия му вид и възторжения му прием, далек надминаващ скромните достойнства на тоя ми драматичен опит, ме възнагради стократно за труда ми. Както виждате, прав е бил Хораций, като е казал: «Habent sua fata libelli»[1] (т. 10 от наст. изд., стр. 381).

За първи път драмата е играна на 1 септември 1909 г. в Народния театър. В репертоара е включена с протокол № 14 от 12 май 1909 г. Режисьор на постановката е Иван Попов, а

[1] Книгите имат своя съдба (лат.).

участниците са: Иван Асен — Сава Огнянов; Ана — Шенка Попова; Тамара — Теодорина Стойчева и Ана Талинска; Борислав — Атанас Кирчев; Гаврил — Васил Кирков; Драгота — Гено Киров; Моймир — Добри Дундаров; Прияст — Недельо Янков; Фуркас — Фратьо Фратев; Кир Тодор — Коста Стоянов; Ирина — Султана Николова; Вела — Мария Рафаилова и Роза Попова; Зоя — Злата Недева; Деспот Слав — Христо Ганчев; Хиацинт — Неделчо Щърбанов; циганка — Кица Стоянова, и др. Постановката е издържала 31 представления. Пиесата е поставяна през сезоните 1914/1915 и 1920/1921. На 28 октомври 1920 г. е представена по случай юбилея на поета.

Във връзка с постановката на пиесата са и следните две писма на Вазов до Иван Попов: «Драгий г. Попов, София, 1909

При тоя екземпляр от «Борислав» прилагам Ви и 6 коли от същия. В тях ще намерите мъничките изменения, които съм внесъл в печатния оригинал. Подчертаните с червен молив или с червен и син молив думи и редове са п о п р а в е н и т е или н о в и; знакът 8 означава, че има там изхвърлени думи. Понеже нямах отделна 7-та кола, нанесох измененията ѝ (в свързания екземпляр на «Борислава»).

Обърнете внимание на отбележените редове на 98 стр. (ремарката). Промених я тъй, за да се избегне шумът на двора, който заглушава разговора на сцената (в явление 11).

Моля направете надлежното, щото тие поправки да си внесат и г-да артистите в ролите и да се съобразяват с тях в бъдеще» (Иван Вазов. Съчинения, т. 20, С., 1957, стр. 327).

Второго писмо е писано вероятно след като Вазов е гледал репетициите на пиесата в Народния театър. То е написано в София след септември 1909 г.: «Г. Попов, в 5 действие, явление 12, стр. 214, диалогът между Борислава и Гаврила и кир Тодора се свършва с тия думи, казани от кир Тодора:

. . .«Осталото ще им кажат сабите и куманите», след което излазят из левия коридор.

За по-голям ефект и пълнота много добре ще бъде подир горните думи, Борислав да им каже:

«В ъ р в е т е, т о я м а н а с т и р е в а ш г р о б!»

А Гаврил при едно от стъпалата при коридора да се спре и да каже на Борислава — злъчно:

«В а ш г р о б е!» и тогава да излезе с кир Тодора.

Вярвам, че и Вие ще намерите за необходими тия мънички, но важни прибавки. Затова Ви моля още днес да видите г. Кирчева и г. Киркова и да им съобщите тия поправки в ролите им.

Моля и Вас, и тях да ме извинят за главоболието. . . но авторските мераклъци нямат край. . .

— — —

Мисля, че ще е по-добре в горното явление Гавр[ил] и кир Тодор да се спрат до самите стълби на левия коридор и оттам да говорят на Асеня и после на Борислава, з а д а и м б ъ д е п о - л е с н о о т с т ъ п л е н и е т о.

— — —

Направете каквото знаете с г. Щърбанова, за да не предизвиква тоя непонятен смях в 5-то действие. Нека държи сабята по-войнствено или. . . както знаете. . .

Телохранителят, който ще извика: «Царят!» непременно друг актьор да бъде.

Във 2 действие, когато циганката казва на Ирина, че уреченият ѝ мъж «има мустаци като миши опашки», публиката се разсмива и осталите думи на фразата ѝ не могат да се чуят. Нека да чака да престане смеха, па тогава да ги каже.

С поздрав:

Ваш И в. В а з о в»

(Цит. по-горе издание, стр. 322).

Вазов особено много държи на тази своя пиеса, преработва я и се интересува от реакциите на публиката. В бележките си от 3 април 1917 г. проф. Шишманов пише: «Говорим за «Борислав», с който се откри театралният сезон. «Не можеш си представи възторга на публиката. Билетите се разпродаваха още отрано сутрин. Ти едно време ми каза с тон малко aigre-doux[1], че пиесата ми е ефектна. Но не е само това. Трябваше само да видиш как плачат хората. Искаха непременно да се явя на сцената, но аз избягах в коридора още преди да се спусне завесата» (*Шишм.*, стр. 156). В писмо от 9 ноември 1917 г. до Шишманов Вазов пише: «Прати ми «П о д и г о т о»; също и «Б о р и с л а в», за да направя нови маскари в него» (*Шишм.*, 321 стр.).

В разговор с Шишманов от 18 май 1917 г. Вазов казва: «Е,да, имаш право, това е една романтична драма във В.Хюговски вкус, á la Hernani, Ruy Blas и др. Но аз исках да дам не само нещо ефектно, а една светла страница от нашата история. Написах я за новия театър, който, както знаеш, разполагаше тогава само с една пиеса от старото българско царство: Друмевия «Иванко».

— Изглежда, че Иван Асен е твоят идеал за един цар.

[1] Кисело-сладък (фр.).

— Да, много право. Ти знаеш моята склонност към хуманността, великодушието и всеопрощението.

— Позволи ми само да ти кажа, че циганката в твоята драма е един анахронизъм.

— Какво от туй? А многобройните анахронизми у Шекспира? И друго, публиката иска да бъде малко разсмешена, мрачните сцени досаждат. Затуй създадох и деспот Слава.

— Значи — шекспировски шутове?

— Моля, моля. Где може да има сравнение между мене и Шекспира. Но не съм съгласен и с тебе, че в драмата ми имало само ефекти.

— Ако казвам, че драмата ти е ефектна, то е, защото има в нея Виктор Хюговски «truc»-ове. Признай се, че обичаш сюрпризите. . .» (*Шишм.*, стр. 157—158).

Представянето на пиесата «Борислав» пробужда оживени спорове и нападки. В своя критически етюд за Иван Вазов (Универсална библиотека, № 258—260, год. VI, книгоиздат. «Знание») Георги Бакалов остро критикува писателя за това, че драмата «всажда дивашка омраза към гърците като към гърци и закрепва покорството на поданиците към всевластния монархизъм. Шовинизмът се преплита с абсолютизма, за да обругае народната маса». Същевременно Г. Бакалов отбелязва: «Рядко български автор тъй всеобщо е завладявал вниманието на публиката с някое произведение, както Ив. Вазов със своя «Борислав». Всеки що-годе грамотен човек тича в театъра или грабва пиесата в ръка, за да се опознае с тоя чутовен «Борислав», игнорирането на когото може да мине за културно невежество. Не само Народният театър и местните трупи, но и любителите се надпреварваха да представят «Борислава». Дори войнишки команди се преобразуваха в трупи за даване «Борислава». Родители кръщават отроците си с името на героя, търговци — фирмите си.

В сп. «Ново време», год. XII — 1909, кн. 8/9, Любен Дюгмеджиев оценява пиесата като «пуста», но и той отбелязва нейната популярност, като при това изказва своето недоволство и учудване: «. . .публиката реве и ръкопляска. Не само партерът, не само ложите и балконът, но, мъчно ми е да го кажа, ръкопляска и младежта от галерията! Жалка публика. . .» В същата статия Л. Дюгмеджиев пише: «Трябва да си призная: при срещата на Борислав с Ирина в манастира аз не се стърпях — ръкопляскаx. . . в един момент без малко да се търколи сълза по брадата ми. . .» В кн. 12 от същата 1909 г. на «Ново време» Л. Дюгмеджиев публикува още една статия за пиесата («Защо «Борислав»

се харесва на публиката»), в която твърди, че «русофилските среди се възхищават от «Борислав» и забравят, че «Иванко» стои много над него». Авторът отново набляга върху «лошия вкус на буржоазната публика» и с него обяснява успеха на пиесата: «Едно истинско художествено произведение трябва да спомага за облагородяване, очистване, въздигане културния и специално естетическия уровен на четците и зрителите: то трябва да открива нови хоризонти, да възбужда нови и благородни чувства, да открива на душевния взор нови и светли перспективи. Вазов чрез «Борислав», напротив, слиза до нискокултурния уровен на публиката, приспособява се към него, гъделичка и дразни слабите му страни; наместо да очисти, затвърдява недъзите. Ето де се крие «секретът» на Бориславовото обаяние, господа!»

Отрицателно е отношението към «Борислав» и на Пенчо Славейков. На 16 ноември 1909 г., наскоро след като е напуснал поста директор на Народния театър, той чете в «Славянска беседа» студията си «Национален театър» (Събрани съчинения под редакцията на Боян Пенев, том VI, кн. II, 1923, стр. 90 и сл.). На сказката, която съвпада по време с първите представления на пиесата, присъствува и Ив. Вазов. П. П. Славейков отхвърля изцяло историческите драми «Към пропаст» и «Борислав», като им отрича всякаква идейна и композиционна оригиналност, приписва на автора пълна безпомощност при воденето на действието; не приема езика им. Той пише за българската историческа драма: «Тръгнала от Войникова, тя е минала през Друмева и сега е в ръцете на Вазова. Но от 1866 до 1909 година, т. е. половин столетие, тя стои все на едно място — не в някакъв символистичен смисъл — буквално!. . . Историята, живота и човешката природа са заменени в тия драми с евтин патриотизъм, с груби ефекти — и това е тъкмо по вкуса на тълпата, която обича скандалите, дава венци на всекиго, който гъделичка инстинктите ѝ и снизхожда до нея. . . 1863! 1879! 1909! Очевидно три дати — всъщност една! На безсмислен живот, резултат безсмислица — нима очаквате друго?»

Сказката на Славейков е рекламирана широко от тогавашния печат като съществен културен «инцидент». Отбелязва се, че въпреки острата критика и саркастичния тон на Славейков Вазов — противно на очакванията — е останал до края на сказката. На 18 ноември 1909 г. във в. «Ден» излиза статията «Унищожението на Ив. Вазова (по сказката на Пенча Славейков)» с подпис А., по общо убеждение написана от самия Вазов. В нея сказката на Славейков се тълкува като насочена предимно срещу

Вазов: «И когато г. Славейков, изпотен, разтреперан и с пресипнал глас, хвърли стрели върху българската драма (по-добре срещу Вазовата драма — защото сказката събираше вода от девет реки с единствената цел да опорочи Вазова), ний със съжаление си помислихме: колко трябва да страда този нещастен човек от успеха на Вазова, каква завист и злоба го заслепява, че той вижда сламката и не вижда купата.»

В статията на А. се описват редица моменти от сказката и отклонения, които Славейков е правил от запазения текст на студията си «Национален театър».

Драмата «Борислав» е критикувана и отричана и от редица други автори, като Антон Страшимиров, Д. Т. Страшимиров, Петко Тодоров и Янко Сакъзов. Но отрицателните отзиви за нея ни най-малко не намаляват възторга на публиката. «Тя има сценични и художествени качества и привлича публиката както с напрегнатите драматични моменти и патриотичната идея, тъй и с живия диалог, с хубавия език. Тук трябва да прибавим и политическия момент, през който «Борислав» се поставя на сцената. След Съединението в 1885 г. извън границите на Санстефанска България остават още доста области с българско население. Подир неуспелите опити за въстания в Македония (Кресненското от 1878, Илинденското от 1903) българският народ не се отказал от обединението на тия области в общото отечество. В навечерието на Балканската война народните слоеве са виждали в Борислав героя, който може да поведе българския народ за обединение на родината» (Величко Вълчев. «Иван Вазов. Жизнен и творчески път», 1968, стр. 466).

В споменатото по-горе интервю: «Успеха на «Борислав» и атаките против него. Как се е родил «Борислав» (печатано във в. «Реч», бр. 945 от 1 април 1910 г.), Вазов подробно и остро отговаря на критиката срещу своята пиеса.

«Работнически вестник», бр. 113 от 7 април 1910 г., опровергава твърдението на Вазов (в горното интервю), че Димитър Благоев е ходил на представлението «Борислав» и че е плакал от вълнение. Всъщност това изказване, което Вазов приписва на Благоев, принадлежи на Любен Дюгмеджиев, рецензент на спектакъла в списание «Ново време», кн. 8—9 от 1909 г. Това става ясно от статията на същия рецензент в кн. 12 от същата година на «Ново време», в която той изрично отбелязва, че е автор на първата рецензия.

Начинът, по който се води шумната дискусия около драмата «Борислав», характеризира обществените нрави на времето и

ни дава представа за поляризацията на идейните и художествени възгледи на различните политически и литературни групировки.

Между първото и второто издание на драмата «Борислав» няма съществени разлики. Измененията са главно от «сценичен характер». В списъка на действуващите лица в *Б-I* и *Б-II* е отбелязан «Един сотник», който не се явява в действията.

В Българския исторически архив, фонд № 250, арх. ед. 5, л. 1—22, се съхраняват откъси от «Борислав» — от II, III и V действие. Някои от страниците са преписани от преписвач и поправени отгоре с ръката на Вазов, а други са изцяло писани от Вазов. В архива на БАН, във фонда на проф. Ив. Д. Шишманов — № 112, опис 1, инв. № 7248, се пазят голям брой чернови, незавършени ръкописни откъси от «Борислав». Тук арх. ед. 682 съдържа непълен ръкописен препис от 31 листа и машинописен текст. Върху преписа са нанесени редица поправки от автора и от проф. Шишманов. Това е един по-ранен вариант, твърде различен в композиционно отношение от *Б-I*. На заглавната страница Ив. Д. Шишманов е написал следните си критически бележки: «Единството е по-голямо, отколкото в първия проект. Драмата изобщо е по-събрана. Няма невероятности и пресилени обяснения. Добре е, че Анна е изоставена. Отношенията на Борислав към Слава са представени достатъчно интимни, за да се разбере защо Борислав изповядва тъй безгрижно целия си план пред лекомисления старец. Да се обърне още повече внимание на характера на Тамара. Тя е централна личност и не търпи неясни контури. Решението ѝ да избяга да не идва тъй скоро. Борислав да се промъкне в монастира, знаейки че Тамара е там, но подозирайки, че е монахиня. Да се обясни с две-три думи защо Тамара е изпратена в монастир. Какво става с годежа? Краят да се поопрости, без да загуби нещо от ефекта си. Диалозите със Слава и Йонча да се посъкратят.»

В същия фонд № 112, опис 1, арх. ед. 683, се съдържат ръкописи и чернови с поправки на автора и от петте действия на «Борислав». Тук е много трудно да се открият редът и хронологията на вариантите и черновите.

Привеждаме текста на ръкописа, съхраняван в БИА, съотнесен към печатния текст. Промените в текста се дават в квадратни скоби и се обясняват под линия. Прекъсванията са означени с ред от точки.

Към действие първо, явление 4:

Явление 13

(Влазят от ляво Ирина и Деспина)

Явление. Ирина и Деспина

Деспина. Има право баща ти, Ирино: ти не трябва да гледаш тоя варварин.

Ирина. Деспино: Ахил! Такъв хубавец, такъв мъжествен, такъв вироглав.

Деспина. Варварин пак.

Ирина. И Гавриил е варварин.

Деспина. Но [в жилите му тече царска кръв][1], а на главата му ще стои и царска корона.

Ирина. Ако за едно моминско сърце бяха достатъчни тие две неща да го помамят, ето Асеня. . . Колко [по-горен][2] по-велик.

Деспина (сепнато). Асен?

Ирина. Тъй. . . Ти знаеш, че той е вдовец. . . Той е много благосклонен към мене.

Деспина (строго). Ти нито да помисляш това. Оня, който изгони баща ти от. . . Ах сега разбирам защо в тия палати любиш[. . .][3]

Ирина. Успокой се: аз обичам Борислав.

Деспина. Но той обича друга.

Ирина. Тя отива, аз остаям. . . (Гледа я гордо.) Не съм ли хубава и аз? (Влазя от ляво Кир Тодор.)

Явление

Горните, Кир Тодор и после Петко

Кир Тодор (към Деспина). Деспино, ще казваш, че ни няма в къщи.

Деспина. Добро, твое величество.

Кир Тодор (гледа Ирина). Няма нужда да ти казвам, че трябва да бъдеш облечена в скъпата си дреха] . . .][4] е у нас и може да те види. (Влазя от дъното Петко.)

Петко (покланя се на Кир Тодора). Болярино; какво заповядаш?

Кир Тодор (гледа го строго). Твое величество, казвай глупецо [. . .][5]

Петко. Твое величество?. . .

Кир Тодор (сърдито). Тъпак! (Петко засрамен сваля шапката си) [. . .][6] Ти от вчера ли си на служба при мене. Знаеш ли какъв съм?

---

[1] *Задраскано и поправено:* той е от царски род. *Срещу тази реплик в полето написано от Вазов с молив:* Анна умряла.

[2] *Задраскано.* [3] *Не се чете думата.*

[4], [5], [6] *Текстът е нечетлив.*

Петко. Грък!

Кир Тодор (гневно). Хондрокефале! Скотовулгаре!

Завеса

Към действие второ

Действие второ

[Същата сцена, каквато в първото действие. Вечерен здрач.][1]

Явление 1

(Влазят от ляво Кир Тодор и Ирина, като говорят.)

Кир Тодор. Изфърли ти казвам из главата си тая глупава любов. Тя е недостойна за една горда потомка на Комненовци, за дъщерята на епирский император.

Ирина. Ах, шест години ний сме прости пленници, тате. Ти беше епирски император.

Кир Тодор (живо). Бях, съм и ще бъда!

Ирина (печално). Мечти. . .

Кир Тодор. Мечти, но те скоро ще се сбъднат. Баща ти пак ще царува. Помогни ми ти само.

Ирина. Не мога! Гавриил ми е противен.

Кир Тодор (гледа я сърдито). Гавриил? Гавриил ще бъде български цар. Той скоро ще възложи короната на главата си, тогава и моят плен и унижение се свършва. Търновский роб ще бъде император пак. Обезнаследената и унизена Асенева пленница, става българска царица, пред която ще прекланя врата си и тоя вироглав народ. Не усмихва ли ти се тая съдба?

Ирина (мълчи).

Кир Тодор (гледа я навъсено). Би казал човек, че в жилите ти не тече гордата кръв на императора. . . Ти изглеждаш напълно щастлива че си опашка на Анна!

Ирина. Царицата е добра към мене.

Кир Тодор. Добра — как да не бъде добра тая унгарка към една императорска дъщеря, която е нейна слугиня? Великодушие, по-позорно от затвора ни. И към мене е добър Асен. И мене освободи от тежкия надзор, от който година бях подложен,

---

[1] *Зачертано и поправено на:* Стая с каменни стени в жилището на Кир Тодора. В дъното врата, други на ляво и дясно: *също задраскано и поправено в най-горната част на листа на;* Прост трем в къщата на Кир Тодора. Врати от ляво и дясно. В дъното се види Трапезица и Янтра. Зад тях планински върхове.

и ми даде достъп в палата. Но тая милост още повече ме унизява. Като уединен раб, аз се чувствувах горд и голям, и пак император; сега се заличих, аз се понижих до второстепенен търновски болярин и тая глава трябва да се покланя на Асеня[1]. Видя ли оная вечер на пиршеството кое място ми даде? Третото! О страшно ще си отмъстя, и за Клокотница! И за пленът, и за отровата на униженията, която пих и пия. И аз отговорих Асеню за опозорителната му милост тъй както заслужва: използувах свободата си, за да го погубя: да възбудя честолюбието на Гавриила, да му спечеля тайни единомишленици, да насъскам затаените омрази в гърдите на Бориловите привърженици. Каква наслада да видя Асеня свален, изгонен, или убит! Шест месеца работих за тая цел с опасност да изгубя очите си, или главата си и сега я виждам близко да се изпълни. (Гледа я вторачено.) А Борислава — махни го от ума си. И той за тебе не мисли. Не видиш ли, че той лудува за Тамара?

Ирина. Но тя ще замине.

Кир Тодор (гневно). А той остая! Слушай, ти ще бъдеш Гавринлова жена, защото само царица можеш да бъдеш, или нищо!

Ирина (излазя).

(Влазят от дъното Гавриил и Фуркас.)

Явление *(означено като* 10 *в препис)*

Кир Тодор, Гавриил и Фуркас

Гавриил (гневно). Дойде, дойде в тая минута когато исках да го чуя на другия край на света.

Кир Тодор. Това е голямо нещастие. Борислав сам е една многохилядна войска за Асеня.

Фуркас. Една многохилядна войска, но с една шия. (Тупа си сабята.) Гръм и мълния!

Кир Тодор. Мирувай. Аз мисля, че той сам ще си счупи главата. (Към Гавриил) [. . .думаха, че той е влюбен в Тамара?][2] Вчера годиха Тамара за неаполитанския крал.

Фуркас (пресича го сърдито). Може да са я сгодили и за един крокодил. Какво ни помага това?

Кир Тодор. Чакай. Вчера сгодиха Тамара, а Борислав е влюбен в Тамара. Борислав е влюбен лудо в Тамара, а сега Тамара му отнимат.

[1] *Оттук до края на ръкописа откъсите са написани с ръката на Вазов.*

[2] *Задраскано плътно с мастило.*

Гавриил (радостно). Истина ли?

Кир Тодор. Да, това научих днес. . . Борислав няма да изтърпи това. В изстъплението си той ще направи някоя лудост, каквато никой не очаква тук. Тая любов и крал Алфонса ни идат на помощ.

Фуркас. Гръм и мълния! Това е вярно!

Кир Тодор. Разбрахте ли? Борислав не е човек, който да изтърпи покорно такава плесница. . . Може да се случи тъй, щото Асен сам да ни отърве от него.

Фуркас. Хиляди бесове! И Асен, който ме прати да го срещам!. . . Дано да бях посрещнал носилото му!. . . (Излазя от дъното.)

Явление *(означено като 11 в препис)*

Кир Тодор и Гавриил

Гавриил (гледа подир Фуркаса ухилено). Един звяр, чиято воля и страст аз управлявам.[1]

Кир Тодор (усмихва се лукаво). Този куманец го разсвирепиха почестите, които Асен отдаде Бориславу.

Гавриил. И това, и друго. Аз поддържам в душата му тоя червяк, че Борислав го е изневерил с жена му. Вярното е, че сластолюбивата куманка беше лудо влюбена в Борислава, като Пентефриевица в прекрасний Йосифа. Нещастната заплати с живота си това подозрение: той я удуши. Но в палата знаят, че е умряла от своя смърт.

[1] *На отделно листче, което очевидно е начало на друг вариант на същото явление, е написано:* Явление VII. Гавриил и Кир Тодор. Гавриил (гледа подир Фуркаса и се смее ехидно). Един звяр, чиято воля и страст аз управлявам. . . *Краят на явлението продължава в преписа:* Кир Тодор. За нашия план е голяма печалба тоя човек. Гавриил. Асен сляпо му се доверява и разчита на силната му куманска дружина. Но тия куманци наемници служат не от преданост, а за злато. Който им плати по-скъпо нему са верни. Сега аз съм купил Фуркаса със злато и с призрака на севастократорското достойнство. С помощта на измяната и с чужденците Асен грабна короната — пак чрез тях ще му я отнемат. . . (Влазя Фуркас от дясно) (Влазя един придворен служител) — *добавено с молив.* Явление 12. Горните и служителят. Служителят (поверително). Пристигна ~~човек~~ от императора Ватаци с писмо (Подава писмото на Гавриила). *Продължава, както в оригиналния препис.*

Към явление 4

Явление

Горните [Кир Тодор и Гавриил] и Фуркас

Фуркас. Пристигна човек от императора Ватаци с писмо (подава писмото на Гавриила).

Гавриил (бързо разпечатва писмото и чете. По лицето му радостно изражение). Императорът приема моите условия. Щом Асеня махнем ще изпроводи бързо една петнайсетхилядна войска към Търново. Аз на първо време ще имам нужда от подкрепата ѝ. (Поглежда пак в писмото) В замяна на тая услуга, той иска не само Одрин, [и Родопските крепости, които му обещах, но и][1], Месемврия и Анхиало, които му обещах, но и Родопските крепости. (Навъсва се). Много иска. . . Но няма какво, ще отстъпя и Родопските крепости. . . Този алчен Ватаци и така би ги усвоил, щом Асен изчезне.

Кир Тодор. Давай, давай. Важен е успеха.

Гавриил (на Фуркаса). Фуркасе, научи ли от протоколиста Василя кога ще тръгне Асен за лов?

Фуркас. Още не било известно.

Гавриил. А нам трябва тоя лов, и по-скоро. . .

Кир Тодор. Той ще да гони там своя лов, а ние нашия.

Гавриил (на Фуркаса). Кажи на пратеника, че [утре][2] ще му дам писмо за императора. Дотогава нека се крие тука. . . (Фуркас си тръгва). [Да се каже и на болярите тая вечер да идат тук. Фуркас излазя.][3] Да идем при нашите приятели болярите отвъд, [да им кажем радостната вест. (Тръгват към дясно)][4]

Кир Тодор. Да им кажем радостна вест. (Тръгват на ляво) [5]

Към явление 7

Явление VII

Кир Тодор и Ирина.

Кир Тодор. Ела по-насам, Ирино. (Ирина приближава.) Ирино, моето отеческо сърце размисли. Аз не искам да пре-

[1] *Задраскано.*

[2] *Задраскано и поправено на:* таз вечер.

[3] и [4] *Задраскано.*

[5] *Следват три нечетливи реда, които в друг препис гласят:* Гавриил (спира се). Само Анхияло и Месемврия. . . (Въси се.) Народът. . .

Кир Тодор. Давай, давай!. . . Народът, що е? Сган. . . тя се умирява или с вино, или с бич. . . (Излазят. Влазят от ляво Ирина и Деспина).

силям твоето. (С мек, съчувствен глас.) Люби Бориславa, дъще. Направи го и той да те обикне

Ирина. Той ще ме обикне. Всеки ден ще се виждаме в палата

Кир Тодор. Вярвам. Твоята дивна красота е едно всепобедно оръжие въз мъжките сърца. Бориславовото е горещо, буйно, то е жадно сега за утеха. Ти си умна, употреби сичко, за да направиш по-скоро да прежали Тамара и да го завладееш.

Ирина. Обещавам ти.

Кир Тодор. Но аз турям едно условие за това мое съгласие. (Мълква малко.) Но нужно е, драга дъще, да ти открия по-напред една тайна, която трябва да пазиш в дълбините на душата си. (Озърта се предпазливо.) Ето що е: аз и Гавриил готвим св[1]

Към действие 3

Действие третьо

Сцената, каквато и в първото действие. Нощ. Луната осветлява Трапезица и планините зад нея.

Кир Тодор, Гавриил и Фуркас стоят прави на предния план.

Явление

Кир Тодор (на Гавриила). Та Борислав е сѐ в кулата си?

Фуркас (гневно). Гръм и мълния! А Тамара утре изпращат.

Кир Тодор И той ще остави тя да тръгне? Мухльо! Аз го мислех плътояден орел, а той излезе кокошка в полога си.

Гавриил. Аз му известих по околен път, да знае, че утре Тамара пътува за Цариград. Последната ми надежда е тая нощ.

Фуркас (гневно). И ако остане той пак при Асеня? Бесове и чортове!

Кир Тодор. Тогава ще помислим. Борислав е един лев, изправен пред стъпалата на трона. Тоя лев ни трябва да го прокудим, тъй или инак.

Фуркас. Да го прокудим. . .или да го премахнем.

Кир Тодор. Не, насилие преди време не бива. То прави шум и ще ни побърка. . . (Към Гавриила) [Вижда ли болярите?

[1] *На това място текстът на ръкописния препис свършва.*

Г а в р и и л. Те са бодри... Нъ само този Борислав! Едно време при Овеч изтръгна Асеня из ръцете ми и ме покри със срам, сега пак се яви!

К и р Т о д о р[1]. Тамара как е?

Г а в р и и л. Спокойно. Тя сякаш че се примири със съдбата си.

К и р Т о д о р. Това значи работата е добре.

Г а в р и и л. Как?

К и р Т о д о р. Тя ще е обнадеждена от Борислава. Влюбените не могат да бъдат спокойни, когато ги делят. И заклевам се в престола си: тоя враг ще я причака из пътя и ще я грабне.

Ф у р к а с. И тогава той е пропаднал.

Г а в р и и л. И тогава нашите опасения изчезват.

К и р Т о д о р (услушва се). Идат тука някой. Да се махнем. (Излазят бързо от дясно)

(Пауза)

(Влазя Тамара от ляво и след нея Вела [с вързоп и с вуал][2]

Я в л е н и е

Т а м а р а и В е л а

Т а м а р а (озърта се). Няма го още... Как ми се видят миговете дълги.

В е л а. Той ще дойде.

Т а м а р а. Боже, как ми тупа сърцето! Вело, жално ми е, че ще се разделя от тебе. Ти бе много добра. Бащиният ми гняв ще падне на тебе.

В е л а. Бъдете само честити, Тамаро. Ах, ето го! (Влазя от дясно Борислав, предрешен като калугерин.)

Я в л е н и е

Г о р н и т е и Б о р и с л а в

Т а м а р а (спуска се към Борислава). Борославе!

Б о р и с л а в. Ето ме. (Съблича расото и го фърля.) Това не трябва вече, би привлякло вниманието по тоя час.

Т а м а р а. Ти беше днес в палата?

Б о р и с л а в. Да, скрит у верния протоспатарий Станоя. Той сега чака при източната врата, за да я отвори. Готова ли си?

Т а м а р а. Готова.

Б о р и с л а в. Да вървим. Сбогом добра Вело.

Т а м а р а. Прощавай мила Вело.

В е л а (плаче). Княгиньо, добър ви час. Бог да ви закриля. (Целува им ръцете.)

[1] *Задраскано с молив.*
[2] *Текстът нечетлив.*

Б о р и с л а в. Месечината скоро ще се затули в облака. Конете чакат при Янтра. (Улавя Тамара за ръка и тръгват.)

Т а м а р а (спира се, извръща се на ляво). Прощавай мой великий татко! Аз те лишавам не само от любимата дъщеря, а и от най-храбрия ти воевода. Ще ли ми простиш някога?

Б о р и с л а в. Успокой се Тамаро. Бащиният ти гняв ще мине, като на всеки баща, и той рано или късно, може би твърде скоро, пак ще разгърне обятията си на любезната си дъщеря и на верния си син, защото той е великодушен, колкото и велик. (Покъртено.) Прощавайте вие светли палати, люлка на моята любов! (Гледа към града.) Прощавай и ти Търново, сбогом величествени скали и ти мила Янтро със сладкия си ромон тъй скъпи на сърцето ми... И ти, великий Асене, прощавай. Оставям те с надежда пак да се върна при първия ти зов, да живея и умра за тебе

(Тръгват бързо на дясно, последвани от Вела, плачуща. [От ляво][1] на среща им влазя Кондофре.)

Началото на следващото явление от ръкописа напълно съвпада с явление 4 от действие трето — до репликата на Борислав на стр. 50, р. 11: Ще те убия! *По-нататък текстът е различен:*

К о н д о ф р е. Бих желал да видя великия български войвода, героят на Клокотница, победителят на секулите, способен ли е да дигне [ръка][2] нож против едни верен царев служител, който не се брани. (Повелително.) Предай си сабята! Ти си и мой пленник. Ти насили нощя палата.

Б о р и с л а в. Тая сабя не е привикнала да се предава, а да коли. Брани се!

К о н д о ф р е (измъква и той сабята.) Добре. (Бият се няколко време.)

Т а м а р а (в ужас, иска да ги разтърве). Боже, ще убият Борислава!

К о н д о ф р е. Ventre—saint—gris!

(Бие се ожесточено, отстъпвайки наляво.)

Т а м а р а (разплакано). Майчице!

(Борислав и Кондофре, бияйки се изгубват се на ляво. Тамара ги последва. Няколко време на сцената пусто. Чува се само звънът на сабите и виковете Тамарини. После сичко утихва.)

[1, 2] *Задраскано.*

Явление

Гавриил [(гледа)[1] радостно [на ляво.])[2] Чудесно! Той проникнал в самия палат! Това надмина сичките ни ожидания. Загинал е. Днес турям крак на първото стъпало на трона.

(Влазят от [дясно][3] Драгота и Моймир.

Явление

Гавриил, Драгота, Моймир, после Кондофре

Драгота. Ужасно! Безумникът! Асен ужасно ще се разлюти. Как го фанаха Гавриле?

Гавриил. Като се бияха с барона. Борислав не видя, че е край стълбата, стъпи на празно и падна из нея. Войниците го налегнаха и с големи мъки обуздаха и запряха в стаята. Той рани трима от тях.

Моймир. Ужасно!

(Влазя Кондофре с вързана дясна ръка.)

Кондофре. Кой би повярвал, боляри?

Драгота. Ти си ранен, бароне?

Кондофре. Леко. Но той се би добре.

(Влазят от ляво телохранители, после Асен [и Анна].[4])

Явление

Горните, Асен, Анна и телохранителите.

Асен (намръщено иде насам, като говори на Анна.) Анно, ти не се меси тука. Остави ме да изпълня дълга си към един вероломен служител. (На телохранителите.) Доведете Борислава. (Сяда, също и Анна.) (На себе си): Любила го, любила го и тя! Призна ми се, нещастната!. . . Отиването ѝ утре се отлага. В такава душевна смутня не бива да тръгва. . .

(Телохранителите докарват Борислав обезоръжен.)

Следващото явление почти напълно съвпада с текста на явление 8 от действие трето. Различията са следните:

Стр. 52, р. 24: Борислав (мрачно). Осъди ме! / Борислав (мълчи.) * стр. 53, р. 4: на болярина Радомира / на болярина Вълка * р. 6: Убий ме, не ругай ме! / Убий ме, но не ругай ме! * р. 7: човече / человече * р. 8—14: Асен. Ти смееш да бъдеш още нагъл? ∾ Борислав (яростно) / Асен (скоква). Ти смееш още да бъдеш нагъл! (Удря го по лицето с хартията, която държи.) Борислав. (Яростно)

[1,2] *Задраскано.*
[3] *Поправено на «ляво».*
[4] *Задраскано.*

Към явление 9 и 10:

Явление[1]

Горните, без Борислав, Тамара и Вела.

Тамара (коленичи пред баща си). Татко, милост, милост за Борислава. . . Пожалей дъщеря си. Той не бе виновен, аз го увлякох. . . Аз го обичах. Накажи мене, прати ме в мънастир. Но него пощади. Прости го за тая минутна забрава. Не желание да те убие, не умраза, а само гордостта му — гордата Асеневска кръв, която тече в жилите му. (Става и сключва ръце, плачуща.) Татко, не гледай тъй страшно! Умири гнева си. Спомни Борислав какво е бил за тебе. Пощади живота му и славата му. (Обръща се към болярите.) Боляри, молете се и вие, молете се за великия български воевода! Татко, татко, бъде великодушен, бъди велик и сега, както си винаги!

Асен (навъсен.) Тамаро, иди си! (На Вела). Отведи княгинята! (Вела извожда плачущата Тамара.)

Тамара (преди да се изгуби от ляво). Татко, милост за Борислава! (Влазят от ляво.)

Явление

Горните без Борислава, Вела и Тамара.

Асен (навъсен мълчи няколко време). Боляри, чухте, видяхте сичко. Нашето случайно събрание се обръща на велик съд. Съберете мислите си, напрегнете ума си и ми кажете наказанието — защо аз [още сега][2] искам [то да се][3] още сега да се произнесе и изпълни пресъдата.

[Анна. Господарю, милост за Борислава!

Асен (строго). Анно, думата милост няма място тука. Жените имат нежно сърце, но слабо разсъждение. . . Един цар не трябва да се допитва до жени, когато трябва да е справедлив и неумолим.][4] (Към Драгота.) Драгота, кажи си мнението.

Драгота. Царю, [той беше честен, храбър.][5] [Мил ми е, свиден ми е][6] Обичал съм го, като син. Но син ми да беше сторил това, аз бих го с радост отдал на строгостта на праведния ти гняв. Но ти си милостив и всяка капка българска кръв за тебе е свидна. . . Накажи го, но го накажи милостиво. Предлагам

[1] *В полето на листа е написано от Вазов:* «Назад».
[2] *Задраскано.*
[3] *Задраскано.*
[4] *Задраскано с молив с вертикална черта.*
[5] *Добавено в полето.*
[6] *Задраскано.*

Борислав да бъде постриган в мънастир и сичките му имоти да усвои държавата.

А с е н. Моймире?

М о й м и р. Царю, косата ми още е настръхнала от това, което видях одеве. Борислав ми е близък приятел, но той дигна меч против скъпоценний ти живот. Предлагам вечно изгнание из България.

А с е н (клима на Приязда).

П р и я з д. Някой зъл демон затъмни ума на Бориславa и го погуби. Но, царю, ти бе милостив към много по-лоши неприятели. Бъди великодушен и към Бориславa: предлагам десетгодишен затвор в тъмница.

А с е н. Бароне?

К о н д о ф р е. Обиден, както съм, аз нямам право на глас.

По-нататък текстът съвпада с печатания от явление 9. Към действие пето, явление 2

Я в л е н и е II

Г а в р и и л и К и р Т о д о р

Г а в р и и л [(Като отива към Кир Тодора)][1] Значи, решено тука. Този мънастир благоприятствува по-добре на плана ни, нежели горския дворец. Той е отстранен и затънтен.

К и р Т о д о р (озърта се). И така, тая нощ се сбъдват нашите велики надежди, тая нощ. . .

Г а в р и и л (пресича го). Тая нощ е великата нощ. Тая нощ аз замръквам Асенев слуга, а осъмвам български цар. Тая нощ ти замръкваш роб, а утре си свободен като орел.

К и р Т о д о р. И отмъстен.

Г а в р и и л. Както и аз. После — фърчиш към Солун, да си вземеш престола с моята помощ. [(Ниско) надявай се.][2]

К и р Т о д о р. А болярите тука?

Г а в р и и л. Клетва за вярност, или нож.

К и р Т о д о р. Последньото Гаврииле; само мъртви те са безопасни. [Особено е подозрителен тоя дъртак Драгота.][3] [Особено да се не доверяваме на тоя дъртака Драгота.][4]

Г а в р и и л. Колкото за останалите боляри в Търново, казах ти: те са кучета гладни за титли и за кокали. И мен ще

[1, 2] *Добавено от Вазов.*
[3] *Добавено от Вазов в полето и след това задраскано.*
[4] *Добавено от Вазов в реда и след това задраскано.*

лижат раболепно краката, както лизаха Асеновите, както някога ги лизаха на брата ми Борила, след Калояновата гибел.

(Влазя Зоя от дясно.)

Я в л е н и е III

Г о р н и т е и З о я

З о я. Готово ли е всичкото?

К и р Т о д о р. Зоице, аз мога още от сега да те поздравя, като българска царица. [Позволи ми да ти целуна ръката. (Целува й ръката.)

З о я. Кога ще нападнете?

Г а в р и и л. Щом забие клепалото за нощно бдение [Фуркас със][1] куманите [си][2] завзимат портите и входа на пруста, а ние влазяме при Асеня.

З о я. Какво ще сторите с него?

Г а в р и и л. Както е обичаят. Щом падне короната от една глава и главата я последува.][3]

. . . . . .

И на тебе да се благодари за това, драги друже, на твоята мъдра досетливост. Защото, ако тогава, след прошката на Асеня, не бе ме посъветвал веднага да го сплаша и пропусна из кулата, то би бил [и сега][4] тук; а [твоя умен съвет, да му пратим човек в Родосто щом Ватаци ни писа, че е там, да му занесе ония лоши вести, превърна го в страшен Асенев враг и][5] наш съюзник без да знае сам.

З о я. Под този съюзник пак се крие един опасен враг в бъдъще, [помнете. Подир промяната, Борислав ще прилети тука, и не за наше добро. Войската го обожава. Аз ще нося без трепет короната на царица, само когато знам Бориславa в гроба. Пишете на Ватаци да ни освободи от него. Той му не е нужен вече.

Г а в р и и л. Не само ненужен, но и вреден. Ватаци ми се оплакваше в писмото, че Бориславовите палисветовци пакостили и грабяли гръцките села. (Към Кир Тодор.) В писмото, което му пращаме утре да пишем това.

К и р Т о д о р. Добро. [(Ниско) не ми понася това][6].

Г а в р и и л. Зоице, иди у себе си, за да се не буди подозрение.

[1, 2] *Добавено от Вазов.*
[3] *Задраскано с молив; следват два нечетливи повредени реда.*
[4] *Задраскано.*
[5] *Задраскано и вместо него в полето добавено:* и го превърнахме в страшен Асенев враг и наш съюзник, без да знае сам.
[6] *Добавено в реда от Вазов.*

З о я (тръгва па се извръща). Не ви казвам лека нощ. . . Аз ще бдя. Ако омекне някоя десница, или ослабне някое мъжество, дайте ми да знам: моите ще ги заменят.

К и р Т о д о р. Иди, няма да се посрамим, царице.

(Зоя излиза от дясно.)

Г а в р и и л. А аз да видя Фуркаса. Ще те чакам в килията.][1]

Към действие пето, явление 8 — края на явлението:

Б о р и с л а в. При тях, защото исках да си отмъстя.

Т а м а р а. Но нещастник. . .

[Б о р и с л а в][2]. Но като се спасих чрез бягство, той ме осъдил[3] на смърт, разпратил потери по мене, усвоил[3] ми имотите, отдал[3] името ми на проклятия в църквите [и на поругание][4], след като разби сърцето ми. . . Видях, че в България няма място за мене и отчаян, жеден за отмъщение, потърсих убежище при гърците — де можех другаде да ида?

Т а м а р а. В гроба, не при тях. . . [Но нещастнико][5] какво говориш ти за жестокост? Баща ми и тогава те милостиво опрости, когато дигна меч против него, той те прости, моят добър, велик баща.

Б о р и с л а в (смаян). Как простил ме и тогава?

Т а м а р а. Прости те, когато сички боляри предлагаха тежки наказания, а Гавриил смърт.

Б о р и с л а в (ужасено). Гавриил?

Т а м а р а. Но той те прости. Може би и моите сълзи помогнаха. Но когато те подириха да те зарадват с тая вест ти бе избягал, избягал, за да се озовеш после при враговете му. Мразя те.

Б о р и с л а в (фаща се за главата). Гавриле, с кръвта си ще ми заплатиш. Ти отмъщаваше за позора си при Гарваново. . .

Т а м а р а. Как, Гавриил ли те заблуди?

Б о р и с л а в. Той. Той ми каза и другите страхотии, както и това, че ти си била изпратена за Цариград.

Т а м а р а. И сичко е било лъжа!. . . Горкият ми баща, той те мислеше най-напред удавен в Янтра, и как скърбеше за тебе! Той ля сълзи. . . А аз? А аз? (Къргши си ръцете горестно.) Но преди една неделя той те осъди на смърт наистина, като научи, че си жив, но изменник на отечеството.

[1] *Задраскано с отвесна черта с молив.*
[2] *Пропуснато в ръкописа.*
[3] *И в трите глагола «л» е задраскано.*
[4] *Добавено с молив в реда.*
[5] *Задраскано.*

Стр. 10. *Събитието произлазя около 1237 г.* — Това е времето след решителната битка при с. Клокотница (9 март 1930 г.), когато епирските войски били напълно разбити и сам деспот Тодор Комнин с много свои боляри паднал в плен и бил отведен в Търново. Интригите на Кир Тодор (Тодор Комнин) в двореца на цар Иван Асен II (1218—1241) са в основата на действието на пиесата. През 1235 г. Иван Асен II сключва договор с никейския император Йоан Дука Ватаци. Съгласно постигнатото споразумение българите се задължавали да подпомогнат никейците при превземането на Цариград и да получат в замяна част от Източна Тракия. Но обсадата на Цариград от българи и никейци не довела до падането на столицата и войските се оттеглили. Наскоро след това Иван Асен II променил политиката си, скъсал съюза с Ватаци, сближил се с латинците и повел с тях обща борба за изгонване на никейците от Тракия. В драмата се говори за тези вражески отношения между българския цар и Ватаци. (Заглавието на един от вариантите е «Заговор в Търново»).

Стр. 12. . . . *войната с упоритите унгарци* — В началото на своето царуване Иван Асен II поддържа добри отношения с унгарците и успява по дипломатически път да си възвърне областите около Белград и Браничево. По-късно, под влияние на латинците и на папата, българо-унгарският съюз се разкъсва. Маджарите предприемат поход срещу българския цар. При първото нападение през 1232 г. те биват отбити, но след една година предприемат ново нападение, при което заемат част от българската тогава Западна Влахия. Героят на пиесата Борислав е участник в тази война, но Вазов очевидно допуска историческа неточност, като говори, че тя е победоносна, и свързва с нея присъединяването на Белград и Браничево към България.

Стр. 25. *Бан* — областен управител при южните славяни.

Стр. 26. *Отроци* — категория зависимо селско население.

Стр. 26. *Хрисовул* (гр.) — дарствена царска грамота.

Стр. 26. *Сарацини* — име, с което през средновековието християните са наричали арабите, а по-късно — всички мюсюлмани, противници на кръстоносците.

Стр. 27. . . . *народът ме повика из руските степи да управлявам* — От възцаряването на Борил през 1207 г. до 1217 г. законните наследници на престола, синовете на Асен I: Асен и Александър, са живели в Южна Русия.

Стр. 30. *Деспот* (гр.) — византийска дворцова титла, приета и в България през XIII и XIV век, която се дава на най-едрите феодали.

Стр. 36. *Манастрас* — куманин, който, подкупен от Борил и боляpите, убива Калоян в палатката му край Солун през 1207 г.

Стр. 38. *Севастократор* — висша титла, давана на брата на царя.

Стр. 44. *Протовестиарий* — началник на държавната хазна.

Стр. 45. *«Нине отпущаеши раба твоего, владико»* — в евангелието от Лука (глава II, стих 29): «Сега отпускаш твоя раб, владико» — възклицание на праведника Симеон, на когото било предсказано, че няма да умре, преди да види Христос.

Стр. 54. *Императора Карломана* — Карл Велики (Каролус Магнус, фр. — Шарлеман).

Стр. 59. *Алагатор* (лат.-гр.) — лице, което командува военен отряд.

Стр. 65. *Скуфа* — шапка на православен духовник.

Стр. 75. *Крагуяр* — вж. с о к о л н и к, стр. 360.

Стр. 81. *Лозинка* (фр.-рум.) — парола.

Стр. 101. *Хохенщауфени* — немска династия от крале и императори (1138—1254), заемали трона на Свещената римска империя. Представители: Фридрих I Барбароса, Хенрих VI, Фридрих II и др.

КЪМ ПРОПАСТ

(Стр. 105)

Отпечатана е за първи път през 1910 година: «Към пропаст. Пиеса в пет действия и една картина. Извлечена из повестта «Иван Александър». С осем илюстрации и с исторически бележки. София. Издава книжарницата на Ив. Г. Игнатов», 102 стр. За втори път пиесата е печатана в Съчинения, 1921 г., том 20, издание на Ал. Паскалев, 103—195 стр.

В навечерието на отпечатването на пиесата Вазов пише до Н. Начов[1]:

«Уважаемий г. Начов,

Понеже искам да придружа с някои исторически бележки драмата си «Към пропаст», която печатам тие дни, обръщам се към Вас с молба да ми дадете някои сведения, понеже добре сте проучили епохата на последните двама български царе. Именно:

1) На кое място в Търново се е намирал манастира на Темнишка света Богородица?

[1] *Никола Начов* (1859—1940) — писател, историк и библиограф, действ. член на Българското книжовно дружество. Автор на битови и исторически разкази и повести, на библиографски и исторически изследвания.

2) В коя история или писмен паметник е споменато, че втората Иван Александрова жена, еврейката, се е наричала Сара?

3) Кога приблизително предполагате да е станала тая женитба? У Иречека това стои тъмно.

4) Може ли с положителност да се знае султан Мурадовата жена Мара от коя майка е родена, от Теодора влахинята ли, или от Теодора еврейката?

Изказвам Ви предварително благодарността си за любезността, която ще имате да ми отговорите.

София
18 юний 1910

С почитание
И. Вазов»

(Иван Вазов, Събрани съчинения, т. 20, С., 1957, стр. 331).

Никола Начов е отговорил на Вазовото писмо и отговорът се пази в музея «Иван Вазов».

Пиесата «Към пропаст» е написана по-рано. За първи път е представена на сцената на Народния театър на 29 ноември 1907 година. В репертоара на театъра е включена с протокол № 20 от 4. IX. 1907 г. под заглавие «Към пропаст, историческа драма в пет действия и една сценична картина от Иван Вазов». Постановката е осъществена от Иван Попов, музика — Панайот Пипков, постановка на танците — Пешо Радоев, декори Александър Миленков, костюми — Александрина Арнаудова.

Участвуват: Иван Александър — Атанас Кирчев и Иван Попов; Теодора — Шенка Попова; Сара — Султана Николова и Теодорина Стойчева; Раксин — Христо Ганчев; Патриархът — Владимир Николов; Евстратий Кастрофилаки — Фратьо Фратев; Драган — Гено Киров; Красимира — Елена Снежина; Рад Лупу — Сава Огнянов; Георги — Кръстьо Сарафов; Доброслава — Мария Хлебарова; Мара — Райна Талинска; Стана — Мария Рафаилова; Василиса — Екатерина Златарева; Дария — Кица Стоянова; Нимфидора — Роза Попова; Калина — Мария Ив. Попова, и др.

Пиесата е играна през сезона 1907/1908 двадесет пъти; 1908/1909 — с някои нови изпълнители — седем пъти; 1909/1910 — шест пъти; 1911/1912 — осем пъти, и т. н.[1] На 1 декември 1907 г. веднага след премиерата на пиесата авторът отправя следното благодарствено писмо до режисьора Иван Попов:

[1] Отзиви за представленията виж в «Летопис на Народния театър «Иван Вазов», С., 1971, стр. 75—76.

«Бляскавото изпълнение на драмата ми «Към пропаст», поздравено с такова рядко въодушевление от публиката на 29 ноември, ми налага приятният дълг да Ви изразя на Вас, отличния и вещия режисьор на представлението на пиесата, искрената си и сърдечна благодарност.

За доброто инсценирване и изпълнение на тая сложна и историческа драма, в която трябваше да вземат участие почти всички артисти от Народния театър, Вие положихте неуморни грижи и старания, Вие работихте с ентусиазъм на артист влюбен страстно в делото си, Вие отдадохте всичката си енергия, опитност и талант на трудната си задача, така достойно извършена чрез превъзходното изтълкуване пиесата ми от г-да артистите, ръководени от Вашата авторитетна вещина. Бъдете добри да им предадете моята благодарност. . .» (Иван Вазов. Събрани съчинения, т. 20. С., 1957, стр. 302).

Пиесата «Към пропаст» е извлечена от повестта «Иван Александър». При преработката Вазов запазва основната идейна насоченост: изобличаване на монархизма. Сам авторът никъде не е направил признание в подобен смисъл. Пръв Яворов тълкува пиесата по такъв начин и свързва идейното ѝ звучене със съвременността — с личния режим на Фердинанд. Още в 1907 г., в рецензия за първата постановка на пиесата, той пише: «Г-н Вазов, винаги проникнат от искрен, но повишен до сантименталност патриотизъм, в ужас от настоящето, търси аналогии сред миналото. Чрез подбрана историческа картина, каквато е всъщност «Към пропаст», той иска да изправи предупредително огледало срещу текущата действителност» (сп. »Мисъл», XVII, кн. 9/10 от 1907 г., стр. 725). В същия дух тълкува пиесата и Георги Бакалов: «Към пропаст» бе Вазовата критика на държавното управление. Иван Александър бе лошият монарх, какъвто не трябва да бъде. Всеки се огледа на Фердинанда» (Г. Бакалов. «Иван Вазов, критически етюд», сп. «Съвременник», II, кн. 5 от 1910 г., стр. 336).

В сравнение с повестта в пиесата е засилена отрицателната оценка на автора за богомилите. В «Иван Александър» е загатнато, че Кирил Босота проповядва някаква свободна любов; в драмата е включена проповед на Кирил Босота, в която авторът във вулгаризирана и драстична форма излага нравствените възгледи на богомилите с явната цел да отблъсне зрителите от богомилското учение. Отрицателното си отношение към тях Вазов открито изразява в цитираното по-горе негово изказване пред проф. Шишманов от 2. IV. 1920 г. Това негово отношение е мно-

гократно критикувано. Списание «Училищен преглед» (XII кн. 10 от декември 1907, стр. 1095) пише: «После, струва ни се че навсякъде из дългите ония сцени струят се и гъмжат ходещи, плоски мисли из нашата сегашна, дневна политика. . . Цялата реч на Кирил Босота, адамитския проповедник, е карикатурна, начертана с газетарски речник и цапната на челото на нашите непатриотични социалисти, които г. Вазов вече отдавна не обича. . .» Още по-категорична е критиката на «Работнически вестник»: «Чрез драмата «Към пропаст» се прави една а л ю з и я на днешното положение у нас. В своя несполучлив драматически опит И. Вазов е искал да покаже, че както преди три века България неизбежно е трябвала да отиде към пропаст поради вътрешни крамоли и неуредици, предизвикани, според него, от лошото царско управление и «вилнението на разни «противонародни» секти — богомили, адамити и др. «бесовски изчадия», — така и днес, поради вътрешни крамоли и раздори пак от лошото управление и върлуването на разни «противонародни» партии, като социалисти, анархисти и др. «вътрешни врагове» на отечеството, България неизбежно отива към същата пропаст» («Работнически вестник», XI, бр. 36 от 11 декември 1907 г., стр. 4). Критичен в тази насока е и отзивът на Антон Страшимиров в списание «Наблюдател» (I, кн. 5/6 от 1910 г., стр. 418).

В драмата основният конфликт е по-мащабен и обобщаващ (в сравнение с повестта, където конфликтът има дворцов характер). Това се постига чрез засилването на функциите на Раксин, който взема значително по-голямо участие в действието и е изразител на патриотичната тема. В пиесата отпада сюжетната линия, свързана със заговора на болярина Владислав.

В настоящия том пиесата се печата по първото издание (1910 г.).

Отстранени са печатните грешки, допуснати в първото издание, където във второ действие явление 9 е означено като 10 и в трето действие явление 4 е означено като 5.

В Българския исторически архив, фонд 250, арх. ед. 5, л. 23—47, се пазят откъси от второ, трето и четвърто действие на пиесата «Към пропаст» — ръкописни преписи с поправки от Вазов. Преписите са направени от едно и също лице. Големите различия в сравнение с окончателния текст, отнасящи се главно към обрисовката на образите и към композицията, навеждат на мисълта, че това е ранен вариант. Той се отнася към времето преди премиерата на пиесата, тъй като в списъка на действуващите лица Вазов собственоръчно е написал имената на предлага-

ните от него изпълнители, които не съвпадат напълно с актьорите, участвували в първата постановка.

По-долу се печата текстът на ръкописния вариант. Текстологичните промени се дават в квадратни скоби и се обясняват под линия; прекъсванията в текста са означени с ред от точки.

Откъсите от ръкописа са отнесени, доколкото е възможно, към съответни места от печатания текст.

Действуващи лица

Иван Александър, български цар (Ив. Попов)
Теодора, негова съпруга (Шенка Попова)
Сара, мома еврейка (Вера Игнатиева)
Раксин, протовестиарий и пръв велик болярин (Гено Киров)
Теодосий, търновски патриарх
Евстратий, търновский управител (Кирчев)
Драган, протокелиот (Ганчев)
Красимира, дворцова госпожа (Николова)
Рад Лупу, млад болярин, влах, на служба в двореца (или Стойчев)
Мара, Стана } боляркини, Теодорини придружници (Стойчева, Карапанова)
Василиса, Сарина другарка (?)
Дария, игуменка на девически манастир (Златарева)
Нимфидора, калугерица (Мария Попова)
Калина, послушница (?)
Велики и малки боляри, граждани, селяне и селянки, куманки, войници, евреи, деца; народ.

Действието става във Велико Търново през 1340 година.
Теодорит, калугер, проповедник, исихаст.
Една циганка, един гуслар.

Към списъка на действуващите лица Вазов е добавил имената на актьорите и следните поправки и допълнения: към Сара е добавено с молив от автора «мома еврейка»; след Раксин с мастило — «Теодосий, търновски патриарх»; след Рад—«Лупу»; след Калина — «Теодосий, монах вероучител (Кирчев)» — цялото е задраскано. Датата: 1347 е поправена на 1340. «Теодорит, калугер, проповедник, исихаст» и «Една циганка, един гуслар» също са добавени с черно мастило от Вазов.

Към действие I, явление 2

Теодора. Прощавай, бабо Дарио. (Излазя, последвана от Дария. Отвън под прозореца някой хлапак минува и пее: «Де се е мамо, чуло видяло, цар да залиби пуста еврейка! Саро ле, Саро, жидовско чедо, Саро ле, Саро, дяволска дъще.» Песента отслабва и се губи. Клепалата пак забиват, както в началото на действието). Завеса

Към действие II

(Трем на палата в Царевец. От север се виждат планини и клисурата на Янтра. По-насам кулите и храмовете на Трапезица. Александър седи от ляво на един широк стол от черно дърво инкрустиран със седефи. Пред него прави стоят Раксин и петима други боляри.)

Александър, Раксин и другите боляри.

Александър. В скалите на нашите планини са си разбивали главите вече и татари, и печенеги, и маджари, и гърци, и сякаква сган нечиста. Нашето оръжие е изтласквало от границите ни много по-лоши хищници. Слава богу, и на тие полудиви турци ще счупим носа, когато много го завират към нас. (Става към един телохранител, който се показва на вратата). Кажи на [протокелиота Драгана][1], че на лов ще тръгна подир обед. (Телохранителят [се покланя и се изгубва][2]) А вие, боляри, свободни сте. (Болярите тръгват на дясно. [Александър, обръща се към Раксина][3]) Раксине, остани малко. (Раксин се повръща, другите излазят. Ходи няколко време назад-напред замислен. [Спира се.) Раксине, желая да поговоря с тебе за една домашна работа. Раксин. Слушам, господарю.][4] Александър. По-добре — да те натоваря с едно мъчно послание. (Ходи пак с очевидно вълнение, като си търка челото. Внезапно се изправя пред Раксина и го гледа вторачено.) Раксине, аз реших да се разведа с Теодора. Раксин (в изумление). Господарю! Александър. Реших да се разведа с Теодора. Теодора не може да остане вече в палата, както не може да остане и моя съпруга. Иди й обади това от мое име. Постарай се да я успокоиш с твоите мъдри увещания. Твоят дълбок опит в живота и голямо име ще им предадат нужната тяжест. Увери Теодора в моето благоразположение и за напред. Знам, че тя не желае да се връща

[1] *Поправено с лилав молив на:* «великия».
[2] *Поправено с лилав молив на:* «излазя».
[3] и [4] — *задраскано с лилав молив.*

във Влашко, при баща си, тя може да остане пак в царството ми, като се радва на почит и доволство. Тя може да избере, който девически мънастир обича, за да прекара в тишина дните си до гроба. Раксин. Господарю, това е страшно! Александър. Това е моята воля. Раксин (няколко време мълчи поразен, със сгърнати ръце). Царю, и коя ще бъде твоя съпруга? Александър (натъртено). Сара. Раксин. Сара? Александър. Да. Но по-напред ще бъде покръстена. Раксин. Царю, позволи ми, като твой стар приятел и съветник... Александър. В това нещо мой съветник е само един: сърцето ми. Раксин. Попитай и другия — разума .....
[Сара (иде радостна към Александър). Александър (улавя я за ръка и я води към прозореца). Саро, този е велик ден за мене. Аз постигнах][1] сичко, каквото желаях: [ти си моя жена и царица.][2] Турих на главата ти корона, и под нозете ти царството. Ако има под небето още нещо, което да желаеш, кажи? Сара (умилно). Има друго, царю. Царицата не желае нищо повече, но майката още желае нещо. Александър. Кажи. Сара (нерешително). Не смея. Александър. Заклевам се в любовта си и в твоите черни очи: майката ще бъде чута. Сара (гледа го с нежна и любовна усмивка). Вълшебници ми предсказаха, че аз ще ти родя син. Александър. И аз ще му дам името Иван Шишман. А после? Сара. Майка му копнее [той][3] да бъде наследник на ..... корона, че тя ще мине от моята глава на Иван Шишмановата! Сара (фърля се на гърдите му). (Радостни викове отвън). Александър. Царице моя, моят обичен народ иска да те поздрави: покажи му се! Сара (показва се на прозореца усмихната и леко се покланя. Ехтят гръмовни викове). [Завеса.][4]

Към действие III, явление 1 (написано с ръката на Вазов)

10-й болярин. По-весела, по-весела някоя... Тая мирише на кръв. Ще я пеем, когато идем на война с турците или гърците. 9-й болярин. Дай боже скоро да бъде това, а то от няколко години правим войни само с мечки и глигани. Мечовете ни ръждясаха. (Влазя Александър отдясно).

[1] *Написано от Вазов и залепено върху основния текст.*
[2] *Задраскано със зелено мастило.*
[3] *Добавено със зелено мастило.*
[4] *Допълнено с червен молив.*

Към действие III, явление 4, 5, 6

Горните и Александър. Александър (към Раксина). Добре дошъл, Раксине. Драго ми е, че те виждам тука. Раксин (покланя се). Твоето желание за мен е заповед, господарю. Александър. И аз съм уверен, че няма да се отегчиш в нашата дружина. Защото ние, старите, и под снега на годините пак усещаме, че тече младежка кръв в жилите ни... (Виночерпците разнасят вино. Александър взима чашата). (Виночерпците разнасят вино. Александър взима чашата). Наздраве, другари. Всички. Да живей царят! (Пият). Александър (като гледа недопитата си чаша, с благоразположен вид). Това преславско винце е чудесно, то влива в душата веселие и песни. Няма никога да простя на цар Крума, дето някога бе заповядал да изкоренят лозята. Тогава царството трябва да е било много тъжно и хората зли. 5-й болярин (усмихнат). Царю, но той скоро призна грешката си, защото после го виждаме че пие вино из Никифоровия череп. Александър (усмихнат). Добре се сети, Панчо. Това показва, че Крум е бил умен... .....

Явление

Горните и Александър. Александър. Нека ръждясват протостраторе. Когато в една земя ръждясват мечовете, тогава там лъсват оралата и цъфти благоденствието. (Към слугите). Повикайте играчите. (Сяда на стол отляво. Дава знак на болярите, които също сядат). Да се повеселим, пък ако е речено да изтеглим сабята — и нея знаем да въртим. (Влазят отляво четири млади пременени селски момци и четири напети моми селянки, нафтъкани с цветя и се покланят Александру).

Явление

Горните, селяните и селянките. После куманките.

Александър. Да живейте, хубавици мои! Какви красни моми ражда нашата българска земя, както ражда и дивни юнаци. (Музиката отдясно, невидима, засвирва скоклива ръченица. Селяните и селянките заиграват леко и кръшно, като развяват кърпи. Прозорецът отдясно се отваря тихо и там се показват Василиса и една забулена млада жена и гледат играта. Александър клима весело на забулената жена. Няколко време играющите се въртят вихрено и играта става по-разпалена. Двама боляри стават и взимат участие в ръчениците. Останалите пляскат с ръце в такт на музиката. Александър гледа засмян

играющите, па после им махва. Те спират, също и музиката.) Александър (на селяните и селянките). Да сте живи. (На слугите). Почерпете ги. (Селяните и селянките му се покланят и излазят от дясно. Виночерпци поднасят вино Александру в златна чаша, и на болярите — в сребърни. [(Пият.)][1] Боляре. Да живей царят! (Пият). Александър. Здравейте и вие, другари. (На слугите). Викайте куманките! (Влазят четире млади и хубави куманки в яркоцветни шалвари, в сърмени елеци и широко спуснати отзад коси. Музиката засвирва друга, куманска игра. Куманките се завъртяват вихрено, тресат си снагата в сладострастни пози. Играта трае около десет минути, при общо мълчаливо възхищение. По Александровий знак те спират, млъква и музиката.) Александър (весело). Да сте живи и вие, гъвкави хубавици. Уморихте се. Почерпете ги. (Куманките му се кланят и излазят отдясно. Прозорецът се затваря.)

Към действие IV, явление 8, 9, 10 (написано с ръката на Вазов).

Явление

Сара и Василиса. Сара (иде насам с Василиса). Та Красимира била изменница? Василиса. Евстратий всичко обади на царя. Нейните кознотворства против него, нейните тайни сплетни. . . всичко, всичко узнал, и обади на Александра. Царят страшно се разгневи и прати да я търсят. Сара. И какво ще прави сега с нея? Василиса. Разбира се, ще я прати в Света Богородица да я пострижат. Сара [И тя — пак тука!. . .][2] (Влазя Красимира уплашена).

Явление

Горните и Красимира. Красимира (спуща се при Сара). Саро, спаси ме! (Фаща я за ръцете умолително). Царят ме дири. Аз съм в опасност. . . Аз постъпих коварно, Саро, аз съм престъпница пред тебе. . . Но ти си жена, ще разбереш сърцето ми и кое ме тикна към всичко това. . . Сара. Знам всичко, драга Красимиро, и ти прощавам. Но Александър няма да ти прости. Красимира (разплакана). Той ще ме покалугери, Саро, ще почерни моята хубост и младост за цял

[1] *Задраскано с лилаво мастило.*

[2] *Поправено от Вазов с молив на:* в Света Богородица? Тука?

живот. Спаси ме, измоли прошка. (Пада пред краката ѝ). Сара дига я. Печално). Ох, да беше само постригването, бедна Красимиро. . . Красимира (уплашена). Какво? Сара. Александър е решил нещо страшно: да ти отрежат косата, тая хубава коса, и да те развождат из града — ох как е страшен царят в гнева си! — качена на осел, за присмех и гавра на народа, а после, после. . . на веки да те затвори в една крепост. Красимира (отчаяна). Ах! Василиса (гледа на дясно). Оръженосци идат. Красимира. За мене! Спаси ме, Саро! Сара. Скрий се по-скоро в шубръките. (Красимира се скрива. Влазят трима оръженосци).

Явление

Горните, без Красимира, и оръженосците. 1-й оръженосец. Насам дошла Красимира. Видяхте ли я? Сара (сочи на ляво). Замина нататък към северната порта. 1-й оръженосец (към другарите си). Поскоро! (И троицата се изгубват на ляво). Сара (отива до шубръките). Красимиро, минаха, излез. Красимира (излазя и се спира до шубръките). Спаси ме, Саро. . . Не ща, не ща да ме опозорят. Ужасно! Цял живот в крепост. Милост! (Прегръща Сара). Сара. Красимиро, само едно спасение има: бягство. Бягай от Търново, бягай из царството, дето Александровият гняв да не може да те стигне. Красимира. Ще бягам, ще ида в гръцката земя. Но ти помогни ми. Спаси ме! Сара (мисли). Влез пак тука и се скрий. Скоро ще мръкне. Аз ще те изпратя предрешена и с верни хора да идеш до границата. Красимира (целува ѝ ръката). Великодушна спасителко! Сара. Но скрий се. Идат някои. [(Красимира се мушва пак в шубръките.)][1] Красимира (мушва се пак в шубръките). Сара (на Василиса, ниско). Далеко да бъде! (Отиват към стената). (Влазят от ляво Александър и Евстратий).

Явление

Горните, без Красимира, Александър и Евстратий. Александър (на Евстратия). Потъна в земята. Търсете я пак в всичките ъгли и стаи на Царевец. . . Евстратий. Разпоредих, тя не може да избегне от ръцете ми. . . (Радостно). Та Теодора се призна? Александър. Да. Евстратий. И как мисли твое величество да постъпи с нея?

[1] *Задраскано със същото мастило.*

Към действие IV, явление 11 (написано на отделен лист)

Александър. Искам всичко да се свърши бързо. Ще свикам великия болярски съвет, за да му обадя решението си. Евстратий. Великите боляри са против. Александър. Аз ще ги сломя. Ще ги пратя да спят в кулите на Царевец. . . Потоп да стане — Сара трябва да бъде царица. Евстратий. Раксин много вреди. Алекс-андър. Раксина утре ще изпратим с войници в кулата му. Ще го пазят там до втора моя заповед. Той не трябва да се намира ни на великия съвет, ни на свадбата ми. Евстратий. Слушам господарю. Александър. А народът как е? Евстратий. Роптанието му расте. Александър. И защо роптае тая глупава сган? Аз правя тъй както мене е угодно. И защо правя, то е моя работа. Аз черпя нова сила в умразата на тие тълпи. Евстратий. Твоята царска воля стои над всичко. Александър. Да, моята воля! Извън моята воля нищо не съществува. Евстратий. Боят се още от крамоли в царството подир твоята смърт. Александър. Нека не се грижат. Аз нямам намерение да умирам скоро. . . При това, сина си Асеня още приживе ще задоволя. И той ще царува. Ще му дам Видинското царство. Евстратий. Твоята мъдрост е висока. (Покланя се и излазя).

Явление

Горните, Красимира, Александър и Евстратий. Александър (климва му). Евстратие! (Сара и Василиса си приказват тихо като отстъпват назад между шубраките). Евстратий. Царю, от тая ли стена ще се изпълни наказанието? Ямата е много дълбока под нея и дъното ѝ постлано с балвани. (Гледа към града). Колко народ се е събрал! (Красимира приближава до Сара и ѝ говори нещо приветливо, като ѝ стиска ръката). Александър. Кастрофилаке, Теодора се призна сама. Евстратий (радостно). Призна се! И как мисли твое[1] величество да постъпи с нея. Александър. Тя склони веднага да тръгне за мънастиря, и тръгна. Това е доволно за мене. [Обещах на Теодора това тържествено, като. . . Имам законна причина за разторгване на брака.][2] Евстратий. Но тя е станала причина да се убият двама човека. Александър. Трима. Евстратий. Третият е евреин, царю. . . Александър (навъсва се). Евстратие, и евреите са хора, като нас, с кръв и душа. Евстратий (смутен). Прости, господарю. Александър. Нареди да се пръсне известие из града за Теодориното грозно престъпление. Нека видят каква светица е тя. . . Евстратий. Слушам. Това е много добро, защото всичкият народ я жали, като невинна жертва на твоята жестокост. Александър. Нека сега види какво чудовище съм търпял под покрива си. [Сега и разводът е лесен. Сара (гледа цветята). Колко хубаво това цвете! Красимира (откъсва цветето и ѝ го подава). Моята светла царица е по-красна от най-красните цветя в света.][1] Евстратий. Това не намалява ни на косъм обаче вината на Рад Лупу. Александър. Аз ще го [простя][2] помилвам. Евстратий (стреснато). Ти ще простиш Рад Лупу?

Към действие IV, явление 12

Явление

[Александър (съглежда Сара и отива към нея.) Драга Саро, ти си вече избавена от Теодора, ще се избавиш и от Красимира, тая сплетница. А Рад Лупу изгонвам за Влашко. Сара. Ти си много милостив. Александър. Утре ще приемеш светото кръщение, а в неделя се венчаваме. Сара (прегръща го). Великий царю! Александър. Ще бъдеш преименувана Теодора — «дар от бога» — това име много ми се ревне. Сара (усмихната). И в палата царицата е пак Теодора. Александър. Заменява се само кокошката с гълъбица: Саро, виждиш колко е силна моята любов към тебе. Аз въоръжих против себе си духовенство, боляри, народ и всичко ще сломя — само тебе да възкача на престола. Ти си сега за мене и славата, и царството. Развълнувано море от умраза ме забикаля, само твоята любов ме крепи и носи над вълните му. Ти си моето щастие, моето слънце. Сара. Аз съм вечно твоя робиня царю. Александър. Ти си моят кумир и моята царица. Ти ще осветляваш палата ми, ти ще осветляваш душата ми. Никога девойка като тебе не е отивала толкова високо. Ти ми си едничката утеха сред огорченията на живота ми и радост на сърцето ми.][3]

[1] *Задраскано със син молив.*
[2] *Добавено от автора.*

[1] *Задраскано с черен молив.*
[2] *Задраскано с черен молив.*
[3] *Написано с ръката на Вазов. В ръкописа следва вариант на част от същото явление, преписана с ръката на преписвача:* . . .но в събота ти ще бъдеш покръстена. Сара. С радост.

Към действие IV, явление 13

Явление 9

Александър, Евстратий, Рад Лупу и войниците и джелатите, после Драган. Александър [(отива полека към Рад Лупу)][1]. Рад Лупу, твоята безумна упоритост те докара до тая стена. (От дясно и ляво надничат много придворни хора: боляри, болярки, телохранители и други). Но жалостта на царицата те спасява. Теодора изповяда онова, което ти криеше, за да измоли живота ти. Рад Лупу. Не, царю, тя е невинна! (Влазя Драган). Александър (сърдито). Мълчи! Аз те не питам за нея. Кажи истината: къде искаше да денеш Сара? Рад Лупу. Аз ти казах. Щях да я водя във Влашко. Александър. Защо? Рад Лупу. Там щях да [я покръстя и да се венчея с нея. За тая цел аз бях готов да изгубя и главата си.][2] Александър. [Както я и изгуби.][3] (Гледа [го][4] злобно. [Рад Лупу и приближава малко до него][5]). И ти знаеше добре какво е за мене Сара? Рад Лупу (глухо). Знаях. Александър. И ти се осмели? Рад Лупу. Като я грабах аз правях на царя си услуга: той нямаше да има нужда [от][6] насилие над добрата царица Теодора и да позори трона си с [безродна][7] еврейка. Александър [(гневно)][8]. Млък! (След малко мълчание). Слушай, ще кажеш ли истината? Рад Лупу. Аз я казах. Александър. Тие приказки за някаква женидба ги приказвай на глупците. Помни, че аз съм ти подарил живота: но кажи ми право: ти имаше намерение да я погубиш в планината, или да я предадеш на татарите във Влашко? [според Теодорините заповеди][1]. Рад Лупу. Това е лъжа! И царицата нищо не знаеше. . . Александър. Защо? Рад Лупу. Защото я обичах: аз я обичах отдавна. . . Александър (бързо отива до самаго него, с пламтящ поглед). Помисли: вярно ли казваш? Аз знам, че лъжеш. (Тупа с крак в земята.) Ти лъжеш! Ти трябва да лъжеш! Кажи, че лъжеш! Рад Лупу. Заклевам се в честния кръст господен, царю: аз имах честно намерение: да я направя християнка и да се оженя за нея . . . . . .

. . . . . .

Към действие пето, явление първо

Александър (намръщено). Гъркиня не ща в Търново ∾ Аз нямам мнение. . . (прекръстя се) — *текстът съвпада с печатания. Следва:* (Възцарява се дълбоко мълчание.) Патриархът (към Раксина). Раксине, ти не си каза думата? [Раксин (печално). Боляри, когато ни повикаха тука на велик съвет, аз мислях, че ни викат за нещо велико: война с турците, съюз с Кантакузина или с Душана, или с Иванко Бесараба, отбраната и величието на царството. . . Мислях, че ще ратуваме, а то ще сватуваме (хили се горчиво). Александър. Раксине, ти си дързък! Раксин (пламенно). Да, противен съм и аз на тая женитба! Противен съм за сички оние причини, които казахте. Но има още едно нещо и то е по-страшно по сетнините си. Тоя брак заплашва в бъдаще царството с раздори и разцепление.][2] Днес нашият господар има два сина от царица Теодора и старият от тях, Иван Асен, е наследник на престола по право на първородство. Ако негово Величество земе за съпруга новообратената Теодора и господ да му даде син от нея [царството се заплашва от раздори и междуособици подир царевата смърт. Защото и Асен и първият син на новата съпруга всякой ще мисли, че има право на престола и ще въстанат един въз други.][3] Народът ще се разпоцепи и царството ще отслабне

царю. Александър. Ще бъдеш преименувана Теодора — «Дар от бога». Това име много ми се ревне. Сара (усмихнато). И в палата царицата е пак Теодора. Александър. Заменява се само кокошката с гълъбицата. . . Истина, че тая кокошка по някога бе усорлица. . . Иди си сега от тука, защото ще изпитвам пак разбойникът [Рад Лупу — *задраскано*]. Иди си моя царице. (Целува я по челото. Иде насам. Сара излазя с Красимира от ляво. От дясно влазя Рад Лупу, вързан, воден от двама войника, а след тях двама джелати, еврен. Те го качват на едно стъпало между зъбците на стената.)

[1] *Задраскано с черен молив.*

[2] *Задраскано с черен молив.*

[3, 4] *Задраскано с черен молив.*

[5] *Добавено с черен молив.*

[6] *Задраскано с черен молив. Пред него е поставен знак за допълнение в полето, но листът е срязан и не може да се разчете.*

[7] *Задраскано с черен молив.*

[8] *Задраскано с черен молив.*

[1] *Добавено от автора.*

[2] *Написано от Вазов върху допълнително залепен лист.*

[3] *Задраскано с черен молив и вместо него е добавен от Вазов следния текст върху залепен отстрана лист:* То по всичко се вижда, че престолонаследник ще стане синът на новата съпруга — не виждаме ли, че още от сега царят огорчи Иван Асеня, като го прогони от тука, че истинва към първите си синове, колкото повече расте любовта му към нея, на която сичко ще жертвува, както жертвувà името си, славата си, честта на трона?

от вътрешни крамоли, когато то трябва да бъде съединено и силно, за да устои на ударите на враговете що го заплашват и от ден на ден стават по-опасни. Вижте какво става в гръцката държава, която от петдесет години насам се раздира и окървявя от семейни борби за цариградския трон . . . Бог запази царството ни до днес от такава напаст. Твое величество, пощади ни и недей фърля семе за бъдещи раздори. Няма никога да удобря тая [богопротивна][1] женидба. Александър (стои няколко време с наведена глава. После тържествено). Виждам, високородни боляри, че всички почти едногласно ме осъждате. Чуйте сега и моята откровена дума: аз от обичната ми девойка се не отказвам. Но се отказвам от престола и от царската власт, за да мога като обикновен човек да живея честит. [(Изважда из пазвата си една хартия, слазя от трона и я подава на патриарха)][2]

Към действие V, явление 1—5

Патриархът (поразен). Царю! Александър. Минете в оная стая, размислете, решете и ми обадете. Аз чакам тука. Раксин. Боляри, елате. (Излазят от дясно). (Влазя от ляво Евстратий).

Явление

Александър и Евстратий. Евстратий. Двайсет и пет войника са тука. Александър. Добро. При първия ми знак ти ще изпълниш заповедта ми. Евстратий. Слушам. Александър. Как е народа? Сѐ роптае? Викове от двора. Да живей царят! Да живей новата царица! Александър. Кажи да източат още бъчви [в избата][3] на двора. (Сърдито). И защо роптае тая глупава сган? Евстратий. Главно по причина на еврейския род на съпругата ти. Александър. Не е тяхна работа. Аз правя тъй както мене е угодно. Аз презирам мнението на тая тълпа, както и на другата, дето е в оная стая. Аз в гневът им черпя нова сила. Сара ще бъде моя жена, па по дяволите сичко. Евстратий.

Не виждаме ли вече страшната умраза, която тая неправда заражда в сърцата на Асеня и Срацимира, против новата царица?]— *прибавено на полето.* И тъй, подир смъртта на царя ще имаме два престолонаследника. Всеки ще поиска да земе престола и брат въз брата ще въстане.

[1] *Поправено от Вазов на:* безумна.

[2] *Поправено от Вазов на:* Сваля короната си и я слага на стола.

[3] *Задраскано със същото мастило.*

Имаш право, великий господарю. Александър. Искам Сара да бъде царица, чуваш ли? Па нека грачат както щат тие злокобни врани. Евстратий. Царската воля стои над сичко от горе. . . Влазят! (Излазя от ляво). (От дясно влазят патриархът и великите боляри).

Явление

Александър, патриархът и великите боляри, после Сара. Патриархът (изправя се пред Александра). Великий царю Иван Александре! Ние размислихме по съвест и душа и ето какво ти казваме: остани пак цар и управлявай царството и за напред — нямаме кой да те замести. А другото е твое знаяне. За греха си към царица Теодора не пред нас, а пред господа ще отговаряш. Александър (сухо). Благодаря ви. (Туря си короната). [Благодаря ви][1] и радвам се за вас, че зехте това решение, добре ви просвети господ. Защото сам той ми е дал власт над тая държава! Болярите (с изключение на Раксин). Да живей Иван Александър! Александър (дава знак на ляво. Влазя Сара в багреница и корона, сияеща от красота. Гръмко). Поздравете годеницата ми и вашата нова царица. Болярите (с изключение на Раксин). Да живей българската царица! (Покланят се на Сара. Тя приближава патриарха и му целува ръка. Той я благославя). [Влазя отляво Евстратий][2]

[Явление

Горните и Евстратий. Евстратий (иде при Александра, ниско). Господарю, какво заповядваш.][3] Раксин. Искам думата! Не беше единогласно решението: имаше един против и тоз бях аз! (Сърдито на болярите). Вие се уплашихте [Патриархът][4], вие изменихте на словото си и на дълга си. Вие подписахте днес пресъдата на царството. [Аз бих извикал да живей Иван-Асен четвърти!][5] Патриархът. Тие са безумни слова, Раксине! 1-й велик болярин. Ти си един! Раксин. Не един: през моите уста целият народ говори [1-й велик болярин. Чуй][6] Викове отвън. Да живей царят! Да живей новата царица! 1-й велик боля-

[1] *Задраскано със същото мастило.*

[2] *Задраскано с черен молив.*

[3] *Задраскано със същото мастило.*

[4] *Задраскано с черен молив и с мастило.*

[5] *Задраскано с червен молив.*

[6] *Задраскано със същото мастило.*

рин. Чуй какво казва народът! Раксин. Там вика не народ, а бъчви! [(В изступление). Да бъде проклет днешния ден! Да бъде проклет и денят, когато моите уста извикаха: «Да изберем за цар болярина Александра!][1] 2-й велик болярин. Това е явно бунтовничество, [Раксине][2] великий болярино. Александър (гневно). От тая минута Раксин престая да бъде такъв. Аз му отнимам доверието си. Раксин. Ти можеш да ми отнемеш и главата, но и главата ми като тръкаля по земята, ще вика: Александре, ти си безумен! (Влазя Евстратий от ляво).

Явление

Горните и Евстратий. Евстратий (иде при Александра. Ниско.) Господарю, какво заповядваш? Александър. Отпрати войниците. Слава богу, че се свърши благополучно и моите първи велможи тая нощ ще спят при жените си, а не в кулите на Царевец. [Сара. (Нови поздравителни викове отвън.)][3] Само Раксин продължава да бесува. [Сара (иде Сара радостна към Александра) Александър (улавя я за ръка и я][4] Александър (отива при Раксин). Раксине, ти се забравяш? Не познаваш ли гневът ми? [Раксин. Не се боя от гнева ти. . . Няма какво да жаля на свега. . . О, Александре, как скърбя, че Рад Лупу не сполучи. Александър [(в негодование)][5] Как, ти удобряваш престъплението му? Раксин. Повече — аз го накарах да се опита да грабне Сара. Александър. Ти? Раксин. Да аз — за да избавя тебе от срам и България от нещастия. Не той бе виновникът; не царица Теодора, не Красимира, а аз, Раксин. [За това дело пропаднаха трима, земи и моята бяла глава.][6] Александър (страшно). Видиш ли оная стена? Под нея зее страшна пропаст: там ще те прати съдът. Водете го! (Евстратий смигва на ляво, влазят войници и извождат Раксина от ляво.) Раксин (от вратата към Александра). Александре, по-страшна е пропастта, в която тласкаш царството. (Извождат го. От вън ехтят гръмовни радостни викове.)

[Завеса.

София

април 1907][7][8]

[1] *Добавено на отделен лист.*
[2], [3], [4] *Задраскано.*
[5] *Поправено на:* възмутен.
[6] *Задраскано със зелено мастило.*
[7] *Задраскано с червен молив.*
[8] *Текстът е написан на прилепен лист.*

Към действие V, явление VI

[Александър (отива при Раксина, който сѐ стои неподвижен на прозореца). Раксине, твоето поведение беше на един безумен. Ти един се възпротиви на моето желание. Раксин. Не един: [с мене мисли][1] целият народ! (Чуват се пак викове). Александър. Чуй народът какво мисли! Раксин. Там вика не народът, а твоите бъчви! Александър (яростен). Раксине! [Твоята дързост е възмутителна. Видиш ли оная стена? Под нея зее страшна пропаст. Пази се. Раксин. Ти тласкаш царството в по-дълбока пропаст! (Чуват се нови гръмовни викове.)

Завеса][2]][3]

На отделни листчета, с означения, че са добавки, са запазени следните текстове:

Първо листче: (Влазят от дясно Сара и Василиса.)

Явление

Горните, Сара и Василиса. Сара (поглежда злобно Теодора и отива с Василиса към дъното на сцената до стената. Надниква между два зъбци и се извръща.) Страшна дълбочина тука, Василисо. . . Какви скалаци долу, Янтра бучи. . . Василиса. От тук фърлят големите престъпници. (Дохажда от дясно Красимира, носяйки едно цвете. Сара гледа цветето.) Колко хубаво това цвете! Красимира. Моята светла царица е най-красна от най-красните цветя. (Подава ѝ цветето.) Сара. Благодаря. (Мирише цветето.)

Второ листче: Сара (гледа към запад). Я вижд, Красимиро, колко е хубаво и вълшебно небето, озарено от това пурпурно сияние! Вижд, как чудесно слънцето преваля зад планините. Красимира (без да се обърне). Аз се кланям Саро, на възходящото слънце.

Трето листче: лува го. После — нерешително-галено). Не бива ли да дойда с тебе? Александър (мисли малко, после с решителен вид). Слушай Саро, царете. . .

Четвърти лист: [Влазя Драган][4]

Явление II

Александър, Драган, [после Теодосий][5]. Драган. Твое величество, негово преподобие отец Теодосий

[1] *Поправено на:* през моите уста говори.
[2] *Задраскано със син молив.*
[3] *Задраскано с черен молив.*
[4] *Добавено с лилав молив.*
[5] *Задраскано с молив.*

моли да го приемеш. Александър. А, Теодосий? Добрият монах, и вчера ме видя, вероятно пак ще ми говори за еретиците и богомилите... Той много страда. Какво мога аз? Печално наследство ми оставиха вековете. Моите славни предшественици пропуснаха злото и сега е късно да го съборим с човешки сили. Ни старий Асен, ни Калоян, ни Иван Асен Вторий не се опитаха, оставиха ереста да цъфне в царството. Борил се опита чрез събори и гонения, но помогна ли това. С меч се изтребява една неприятелска войска, въоръжена със саби, копия и лъкове; но как да убием душите? Те могат само да се лекуват, да се просвещават чрез словото на Христовата истина. При това, аз и не искам да дразня сега тие еретици. Имат много привърженици. Искам да бъде в царството мирно, додето отблъсвам враговете от вън него. [(Към Драган.) Нека почака негово преподобие.][1] [Драган. Царю. Александър. Нека влезе негово преподобие. (Драган излазя. Влазя Теодосий)].[2]

Явление III

Александър и Теодосий. Александър (пресреща го и му целува десницата). Какво има да ми кажеш, свети старче . . . . . .

Стр. 107. *Иван Александър* — деспот, виден феодал, чиито владения се намирали около Ловеч, племенник на Михаил Шишман. След възкачването му на престола (1331—1371) в България настъпва период на временен мир. Отношенията със сърбите станали твърде приятелски; бил сключен съюз, който продължил до смъртта на Иван Александър. През 1363 г. той прави неуспешен опит да спаси от опустошение българските земи, като сключва съюз с турците. По време на неговото дългогодишно царуване се извършва последното териториално разширение на българската държава преди турското нашествие. Продължителният мир спомага за развитието на литературата и изкуствата.

Стр. 107. *Кирил Босота* — проповедник на богомилството, за чиято дейност се черпят сведения от житието на Теодосий Търновски. Учението му е остра реакция против имущественото неравенство, но съдържа елементи на аскетизъм и отчаяние от земния свят. През 1350 г. е бил съден от църковен събор, ръководен от исихаста Теодосий Търновски. Не се отказва от възгледите си, поради което по заповед на Иван Александър бива жигосан с нажежено желязо и изгонен от страната.

[1] *Допълнено със знак след текста с лилав молив.*
[2] *Задраскано с лилав молив.*

Стр. 111. *Ерусалим* — икона, донесена от Божигроб.

Стр. 108. *Песяк* — участник в лова, който се грижи за кучетата.

Стр. 111. *Протаспатарий* — началник на дворцовата стража.

Стр. 115. . . .*цар Георги* — Георги Тертер II (1321—1323 г.) — син на Тодор Светослав, последен представител на династията на Тертеровци.

Стр. 115. . . .*цар Михаил* — Михаил Шишман (1323—1330) — син на видинския деспот Шишман; отначало е деспот на Видин, а след смъртта на Георги Тертер става български цар. Женен за дъщерята на сръбския крал Стефан Урош II — Анна-Неда, която по-късно изпраща на заточение, за да сключи брак (1324) с внучката на византийския император Андроник II — Теодора. Убит във Велбъждката битка на 28 юни 1330 г.

Стр. 115. . . .*царица Анна* — виж горната бележка.

Стр. 117. . . . *калугера Теодосий* — главен проповедник на адамитството от средата на XIV век.

Стр. 118. *Виноград* — лозе.

Стр. 119. *Бухария* — ниска ограда на тераса или балкон; парапет.

Стр. 121. *Раксин. Царю, аз поздравих с радост твоето възкачване на престола. . .* — След поражението при Велбъжд сръбският крал Стефан Душан поставя на българския престол сина на Михаил Шишман от първата му жена — сръбкиня — Иван Стефан, който царува само една година под опекунството на майка си. Срещу него като проводник на сръбското влияние се организира болярска партия начело с протовестиария Ръскин и логотета Филип. Чрез дворцов превр ат те поставят на престола деспот Иван Александър.

Стр. 122. *Протокелиот* — висш чиновник, началник на домашната царска прислуга; царски адютант.

Стр. 123. *Адамити* — членове на еретическа християнска секта, разновидност на богомилството, разпространено в България в средата на XIV век, главно в сред градското население. Според адамитството всички хора се раждат равни и обществените различия не са дело на бога. За съвършен човек се смята

Адам. За да не личи разликата между бедни и богати, адамитите проповядвали, че хората трябва да ходят голи.

Стр. 125. . . .*се полишил* (диал.) — изгубил си ума, полудял.

Стр. 126. *Логотѐт* — висш държавен чиновник, който ръководи отделен клон на управлението; съответствува на министър; *велик логотет* — пръв министър и съветник на царя.

Стр. 130. *Ресигнация* (фр.) — примирение.

Стр. 136. *Кумани* — тюркски скитнически народ, населявал от средата на XI век до началото на XIII век причерноморските степи между Дунав и Волга. Нападали и грабели земите на руските княжества, на България и Византия. С тяхна помощ Асен и Петър прогонват византийците и образуват Второто българско царство (1187 г.) През първата половина на XIII век, след разбиването им от монголо-татарите, част от тях се установяват в Одринско.

Стр. 139. *Кастрофилакт* — управител на крепост (поправилно — кастрофѝлакс), а у Вазов се среща и *кастрофилак*.

Стр. 144. *Соколник* — крагуяр, участник в лова, който носи специално обучени соколи.

Стр. 151. *Примикюр* (гр.) — висш придворен, който отговаря за церемониала.

Стр. 153. *Епикарний* (гр.) — придворна титла, давана на царския виночерпец; високопоставен царедворец.

Стр. 160. *Машикули* (фр.) — балкон на кули.

Стр. 172. *Иоаким* — български патриарх Иоаким III от времето на Светослав Тертер. Виж т. 12 от наст. изд., стр. 465.

Стр. 172. . . .*главно по причина на еврейския род на Сара*. — Управляващата класа е използувала религиозните предразсъдъци, както и съществуващите икономически противоречия в градовете, за да създава противоеврейски настроения у широките народни маси с цел да отклони народното негодувание от класовите конфликти. Решения, ограничаващи евреите, са взети и на църковния събор срещу богомилите от 1350 г.

Стр. 172. *Видинското царство е моя бащиния* — става дума за Видинското княжество, което е било владение на Михаил Шишман, наследено след смъртта му от неговия брат Белаур, отстранен заради просръбската му политика при превратa, организиран от Ръскин и Филип. Тъй като Иван Александър е племенник на Михаил Шишман и Белаур, той се смята за законен наследник на тези земи.

Стр. 181. *Кантакузен* — става дума за Йоан Кантакузин — византийски император от 1347 до 1354 г. и историк, написал история, която обхваща събитията от 1320 до 1356 г., в която дава сведения и за историята на България по времето на Иван Александър.

Стр. 181. *Душан* — Стефан Душан — сръбски крал от 1331 до 1345 г., а от 1345 до 1355 — сръбски цар. Водил завоевателна политика, стремил се да създаде най-силна държава на Балканския полуостров. През 1332 г. се оженва за княгиня Елена — сестра на Иван Александър, с когото поддържа приятелски отношения.

Стр. 182. *Протосеваст* — началник на севастите — управители на области.

II

[БЕЛОДУШКОВ]

(Стр. 197)

Печатана за пръв път под заглавие «Тиран», драма в четири действия в книгата «Иван Вазов. Неиздадени произведения. Подготвил за печат по ръкописите на автора Маньо Стоянов. «Български писател», София, 1968 г., стр. 17—167. Ръкописът на пиесата беше намерен през 1967 г. в Народната библиотека «Кирил и Методий», където се е съхранявал в папка с неиздадени съчинения, предадена на библиотеката от наследниците на писателя вероятно през 1943 г. Маньо Стоянов, който пръв публикува тези неиздадени съчинения, описва находката по следния начин: «Папката, направена от картон, обвит с черно платно, съдържа около 200 листа, канцеларски формат (34 х 21 см), линирани, повечето сшити в тетрадки. По много от тях има прилепени допълнителни листа (цели и парчета) с добавки и поправки към основния текст. Краищата на някои от листата са оръфани, но, общо взето, материалите са запазени, макар и доста овехтели — изглежда, са стоели и на открито и са били прелиствани много пъти. С изключение на четири-пет всички листа са изписани — Вазов автограф и някои в препис от друго лице. Основният текст навред е писан с черно мастило, а поправките и добавките са повечето със синьо мастило и по-рядко с червено. Зачеркванията освен с червено и синьо мастило са правени и с разно-

цветни моливи — син, оранжев, зелен и черен. Поправките и добавките освен в текстовото поле са нанасяни и отстрани по белите полета и на гърба на листата. На гърба е изписан и голяма част от основния текст.

Преди да постъпи в библиотеката, папката е била у брата на поета Борис Вазов. Това-личи от двете приложени в нея негови бележки, в които е посочено нейното съдържание. Тя съдържа следните материали:

1. Пиесите «Тиран» и «С чужди драг, в къщи враг».
2. Откъс от пиесата «Престолът».
3. Стихотворението «Аеропланът».
4. Статии (спомени) за Стефан Стамболов, Константин Величков и «София на 1880 година».
5. Речта (отговор) на Иван Вазов на юбилейното тържество в негова чест през 1920 година в София.
6. Две листчета с бележки.
7. Един картон с портрет (рисунка) на Иван Вазов от М. Димов».[1]

За пиесата «Белодушков» има много сведения. В писмо до Ив. Шишманов от 13 ноември 1894 г. (в *Шишм.* погрешно — 1892) Вазов пише: «Драгий Шишманов,

Пращам ти драмата (Дядо Драган). Ще очаквам с нетърпение да узная твоето впечатление и да се ползувам от бележките ти.

Понеже снощи стана дума за названието, ща ти кажа, че най-напред бях турил «С п а с и т е л», но ми се видя много тенденциозно, даже п а р т и з а н с к о, затова го махнах.

Не е зле да прочетеш и заличените места в драмата. . .» (*Шишм.*, стр. 258).

Пиесата е играна през 1897 г. от народната драматическа трупа «Сълза и смях». Има противоречиви сведения за нейното заглавие. Според Иван Попов още на второто представление (поради неизвестни причини) тя била преименувана от «Н а р о д е н с п а с и т е л» на «Б е л о д у ш к о в». По сведения от тогавашния печат тя е била преименувана още преди премиерата, изглежда, по желание на самия автор: «Названието на драмата в разпръснатите афиши беше турено прибързано «Н а р о д е н с п а с и т е л». Същинското име на драмата е, както явяваме по-горе, «Б е л о д у ш к о в» (в. «Прогрес», 13. II. 1897 г.)

[1] Маньо Стоянов. «Иван Вазов. Неиздадени произведения», 5—6 стр.

На заглавната страница на открития ръкопис на пиесата са написани следните названия: «Дядо Драган», «Дундов», «Спасител», «Потисник», «Тиран», всички задраскани от самия автор. Според Милена Цанева най-важен е фактът, че пиесата е играна със заглавие «Белодушков», което според нея отразява последната воля на автора. Тя се основава и на следната бележка в радославистката вестник «Народни права» (от 16. II. 1897 г.): «Напоследък г. Вазов е искал да блесне пак със своето партизанство, с новата си драма, която отдавна беше дал за изучаване на трупата, като беше й гудил названието «Белите души», в противоположност на познатите у нас «черни души», за каквито са признати патроните му, днешните управници. Читателите са видели обявленията за драмата «Народен спасител», както беше по-после нарекъл Вазов драмата си, но пред вид на явната тенденциозност Вазов изменява и това название и сега я нарича «Белодушков» (пак белите души) по името на главния герой. . .» Тази бележка Милена Цанева тълкува по следния начин: «Няма други данни Вазов да е мислил да нарече пиесата си «Белите души». Възможно е това да е само един слух, произлязъл от тълкуването на името «Белодушков». Но едно, изглежда, е истина — че това външно невинно име съдържа скрита ирония към онния, които преди няколко години бяха писали името на поета в списъка на «черните души». Ето какви са вашите «бели души» — е искал да каже авторът. Отхвърляйки открито ироничното «Народен спасител», той е предпочел скритата тенденция на това уж нищо незначещо заглавие. А съдържащият се в него ироничен намек не е останал за дълго скрит от тогавашния зрител, особено при помощта на безцеремонната партизанска преса, която побързва да нарече автора «Чернодушков», а приятелите му «Подлодушковци» (Милена Цанева. «За новооткритите пиеси на Ив. Вазов» — сб. «Изследвания в чест на акад. Мих. Арнаудов». София, 1970, стр. 217.)[1] Убедителните аргументи на Милена Цанева се вземат пред вид и пиесата тук се печата под заглавието «Белодушков».

Пиесата е писана между 18 май и 27 септември 1894 г., изпратена е за мнение до Шишманов на 13 ноември същата година (виж цитираното по-горе писмо) и е предадена на трупата «Сълза и смях» (по спомени на Иван Попов) през ноември 1896 г.

[1] В настоящите бележки използуваме данни и тълкувания на Милена Цанева от посочената статия.

Вероятно през този период от две години Вазов е направил основните поправки върху текста. Премиерата е била насрочена за 13 февруари 1897 г., но в последния момент, по настояване на автора, е била отложена за 16 февруари 1897 г. В намерения ръкопис е направено предложение за разпределение на ролите в пиесата, което не отговаря напълно на окончателното разпределение. В спектакъла са взели участие следните актьори: Белодушков — Т. Тончев; Д-р Пандович — В. Белчев; Юрганджиев — П. Дюлгеров; Саков — Г. Стоянов; Сава Шейновски — Р. Канели; Светослав Гарибов — В. Кирков; Дядо Драган — Ив. Попов; Стамов — Ст. Иванов; Христина — Екатерина Златарева; Люба — М. Ив. Попова; — Куна — Н. Кънева, и др.

Според сведенията на Иван Попов пиесата «Белодушков» е била играна 5 пъти в «Славянска беседа», а след това — във Враца, Плевен, Лом., Видин, Рахово, Свищов и др. (Иван Попов. «Миналото на българския театър»). Около пиесата избухват оживени спорове, които имат в голяма степен политически характер. В една рецензия, печатана в сп. «Българска сбирка», кн. 3 от март 1897 г., след като се разказва съдържанието на пиесата, се отбелязва, че сюжетът ѝ остава неизяснен в идейно отношение, че Вазов си е поставил трудната задача да напише една политическа драма, една Стамболиада. Но като взел политически сюжет, политически лица и моменти, той искал да ги изобрази от нравствена гледна точка, като им отнел същевременно политическия колорит. Р. Канели анализира по-подробно пиесата в няколко последователни броя на в. «Прогрес» (бр. 56—59, 62, 63 от май 1897 г.), като, без да премълчава някои нейни недостатъци, преди всичко изтъква достойнствата ѝ и я защищава от нападките в печата. Тези нападки са главно от страна на стамболовистите, тъй като пиесата е насочена главно срещу режима на Стамболов и самото управление на Фердинанд. Така например органът на либералната партия вестник «Светлина» се нахвърля яростно върху Вазов, обвинявайки го, че е взел сюжет за творбата си от близката действителност, с нейните още живи белодушковци. За най-съществена причина, която «усугубявала» размера на станалия скандал с представянето на «Белодушков», се сочи фактът, че пиесата критикувала времето на Фердинанд: «В драмата се взема период от 18-й май 1894 г., значи, от избирането на Н. Ц. В. Княза на българския престол. И така, при живота на благополучно царствующия днес княз Фердинанд I-ий — от поддържаната от държавата трупа се представлява една драма, пълна с картини на най-грозните мъки и страдания на българ-

ския народ от времето на царуването на нашия княз!! Няма съмнение, че князът не е отговорен по конституцията за управлението на страната, а министрите — това е вярно. Но всеки би се попитал, ако режимът, който се описва в драмата, е бил толкова насилнически и мъчителен, то как държавният глава е допуснал траянието му цели осем години?» (М. А. Русин (Илия Миларов). «Един пасквил на сцената» — в. «Светлина», III, бр. 35 от 22 февруари 1897 г., стр. 2—3). Рецензентът отрича пиесата заради нейния съвременен обществено-политически сюжет: «Г-н Иван Вазов може с особен възторг и увлечение да е писал това си произведение, като е мислил, че може и трябва да се пишат драми със сюжети от съвременната, още жива история. За негова сметка си остава незнанието или даже повече, невежеството му, че истинските писатели заимствуват сюжети за драматическите си произведения не от «живата история», която още не се е завършила, а от отдалечената, проверената, която се е писала и пише sine ira et studio.»

В някои от отрицателните отзиви се стига до непочтени инсинуации. Така например в. «Свобода» твърди, че Вазов е раздал 60 билета на разсилните от министерствата, за да ръкопляскат по време на представлението, а «театърът бил заобиколен от конни и пеши стражари». Изцяло положително се изказват за пиесата вестниците «Мир», «Прогрес» и «Български търговски вестник». За успеха на пиесата и за нейния обществен отзвук от сцената свидетелствува Константин Величков в писмо до брат си Богдан Величков от 18 февруари 1897 г.: «Завчера се представи новата Вазова пиеса «Белодушков». Присъствувах и аз. Пиесата е великолепна и публиката възторжено акламира автора. В следующий брой на «Прогрес» ще има навярно подробна рецензия за нея. Вазов нанася съкрушителен удар на стамболовщината с майсторското си изображение във всичката му отвратителност на режима, който носи името ѝ. Пиесата ще заобиколи България и вред ще предизвика погнусяване към това страшно минало.» Оценявайки политическата насоченост и значимост на пиесата, «Български търговски вестник» е дори недоволен от недостатъчната конкретност в изобразяването на Стамболовия режим. Той упреква автора за това, че е заменил определението на Белодушков «председател на местния либерален клуб» с «влиятелно лице». Вероятно е имало и други подобни критики, които са накарали Вазов да направи промени в ръкописа (виж Милена Цанева, пос. съч., стр. 223—224, под линия: «Изглежда, че Вазов е изживял редица колебания по въпроса, доколко трябва

да конкретизира политическата принадлежност на своя герой. Така в списъка на действуващите лица, даден в спомените на Ив. Попов, Белодушков е определен като «председател на местното либерално бюро». Както научаваме от рецензията (става дума за рецензията на «Български търговски вестник»), така е било и в предварителните театрални афиши. В намерения ръкопис Белодушков фигурира само като «богат и всемогущ по влияние». Отдолу обаче с молив е прибавено «председател на полит. клуб». . . В преписа на пиесата към това «богат и всемогущ по влияние» по-късно е прибавено «депутат», отстрани пък стои неясна бележка «председател на. . . пол. бюро». Всички тези бележки, както и добавката «депутат», са прибавени по всяка вероятност, след като пиесата е била вече играна и критиката обръща внимание, че само «влиятелно лице» е твърде неопределена категория.»)

Пиесата е имала силен обществен отзвук. Така например вестник «Плевенски глас» (IV, бр. 17 от 10 май 1897 г., стр. 4) съобщава, че противниците на пиесата, «плевенските белодушковци», са се готвели да устроят демонстрация срещу нея по време на представлението, но са се отказали, когато видели, «че се намерват между една публика повече от 1000 души».

Откритите през 1967 година ръкописи на драмата «Белодушков» са два: единият е написан от ръката на Вазов с многобройни поправки; всяко действие е на отделна тетрадка, като липсва трето действие. Другият ръкопис е препис, направен от друго лице. В него също липсва трето действие, а от четвърто са преписани само девет явления. Върху този текст има сравнително малко поправки, като само на две-три места авторът основно преработва текста. Според Милена Цанева сега-засега трябва да приемам преписа за окончателна редакция. Ние сме съгласни с нейното становище, защото при сверката между двата текста се вижда ясно, че вторият ръкопис е наистина п р е п и с. Допълнителните поправки на Вазов върху него са обичайна авторова практика.

Ръкописът на драмата е много важно откритие за изследователя на творчеството и творческия процес на големия ни писател. Почти при всяко издание Вазов преработва своите произведения даже и на коректури. Твърде малко са обаче така цялостно запазените ръкописи, от които да се види методът на работа на автора върху първоначално написания текст. Работата над текста на «Белодушков» е отразена във вариантите към авторския

ръкопис, където сме се постарали максимално точно да предадем всички промени и поправки.

Първоначално на корицата на папката с ръкописа на драмата е стояло заглавието: Дядо Драган, драма в четири действия от Ивана Вазова, 1894, написано с мастилото на основния текст. Над това заглавие със син молив е написано «Дундов», зачертано със син и червен молив. Под него с черен молив с дребни букви е написано: «Спасител» — задраскано със същия молив, възстановено и отново изписано отстрана. Под заглавието «Дядо Драган» с червен молив е написано «Потисник»-ци», задраскано също с червен молив; под това заглавие със син молив написано: «Спасител», зачертано с червен молив, възстановено със син и оградено в кръг с червен; и най-отдолу написано с червен молив и задраскано също с червен заглавието «Тиран». Всички тези заглавия са задраскани накръст със зелен молив. Даваме такова подробно описание на заглавната страница, за да се види колко писателят се е колебал върху заглавието на драмата. Заглавието «Белодушков» липсва на тази страница, но ние го приемаме като последна воля на Вазов, тъй като драмата се играе под това име (вж. по-горе аргументите на Милена Цанева).

Основният текст на ръкописа е писан с черно мастило, а добавките предимно със синьо и червено мастило. Задраскванията и поправките са правени със син, червен и черен молив и синьо, червено и лилаво мастило. На края на всяко действие има бележки към действието, писани от Шишманов с черен молив. Въпроси, забележки и предложения има и в полетата, а и върху самия текст. Към първо действие тези бележки са: «Синът на бабата интерниран под предлог, че е социалист Гарибов — социалист, дошъл до убеждение, че без политическа свобода всичко е напразно. Пост. . . въвеждание на социалните реформи. Грунчовото писмо трябва да съдържа по-ясни улики. Името да се поменува в писмото» [първоначално в текста напр. вм. «Гариба» е стояло: боклука].

На края на второ действие забележките са следните: «Куна и Райна. Противоречие относително вниманието, което трябва да се отдава на слуховете. Л ю б а уволнена (Не си ли дава сама оставката? Да не я дава!) Ш е й н о в с к и много скоро излязва из скривалището си. Да се подготви публ. за шпионството на Стамов. Да не извличат Ш. кървав.»

На края на четвърто действие забележките са следните: «Действието да се изиграе в дома на Юрганджиева. Имен ден. В съседна стая общество — събрано след обед. Играят на. . . Сви-

рят. От време на време излязват в салона. Тук се разиграват всички сцени. Противоречие между възпит. и образов. на дядо Драгановите дъщери и Райнините маниери (роял и пр.). Напротив Райна да се представи parveneu простакиня. Сцената между двете сестри е превъзх. Подслушв. на дяда Драгана да си остане. Всички чиновн. с Белодушкова са на обед у Юрганджиева. Излязва в салона, защото от балкона се вижда тълпата. Стамов да убие Белодушкова. Шейн да умре?»

В повечето случаи текстът в ръкописа е поправян на посочените в бележките места и след това бележките са задраскани с черен и син молив.

При толкова много поправки краснописецът сравнително много точно е преписвал. Там, където не е разбрал някоя дума, е оставял празно място. Има някои погрешно преписани думи; правил е и незначителни поправки. При работата над преписа Вазов не прави обикновено справки с ръкописа. Той попълва празните места с други думи, не забелязва някои промени, които нарушават смисъла, и оставя някои места непопълнени. С молив, особено в началото, са правени, пак вероятно от Шишманов, предложения за промени на някои думи и изрази, които обаче остават само предложения, тъй като авторът не взема отношение по тях: нито поправя, нито ги задрасква. Затова и ние не взехме под внимание тези предложения.

Поради това, че и преписът не е готов за печат, наложи се в духа на авторския ръкопис да направим следните промени от пообщ характер в печатания текст:

Края на четвърто действие, който липсва в преписа, печатаме по авторския ръкопис, като променяме номерацията на явленията, така както е променяна дотам и в преписа.

Останалите празни места от автора и погрешно разчетените думи и изрази от краснописеца, незабелязани от автора, но изменящи смисъла, възстановяваме по авторския ръкопис. Те са отбелязани на стр. 369.

Поправките, които авторът прави там, където краснописецът е сгрешил, не отбелязваме като поправки.

Имената на Белодушков, Христина, Саков, дядо Поню се явяват на някои места и особено в четвърто действие съответно като Дъндов или Дундов, Райна или Юрданка, Николакев и Паню или Поно. Поправяме ги, както са поправени в повечето случаи.

В началото на преписа към действуващите лица на прилепено листче Вазов въвежда следните нови герои: Павли, Цаню, Върбанов — стражари, които вероятно се явяват в липсващото трето

действие. За да се избегне недоумението у читатели и актьори, в печатания текст тези лица не фигурират.

При вариантите имената на героите са дадени така, както се срещат. Там, където има лепени един върху друг листове, вариантите под окончателния текст не даваме винаги по реда на листовете, а отнасяме за по-голяма прегледност към съответното явление. Когато зачертаванията и поправките са с един и същ цвят мастило или молив, отбелязва се цветът само при поправката или при зачертаването, а когато е с мастилото на основния текст, се пише само: зачертано. Поправките на имената поради това, че се срещат много често, не се отбелязват. Също и поправката на вестник «Народен спасител» от «Народолюбец».

За настоящото издание текстът на авторския ръкопис и преписа беше разчетен от Славка Иванова, която подготви и коментара към него:

Тук печатаме текста по преписа със следните поправки:

Стр. 206, р. 17: «ще лъсне» вм. «ще лъснат» *(по смисъл)*.

Стр. 208, р. 32—33: «2-й с е л я н и н ∾ ако питаш — възстановено по *АР*.

Стр. 212, р. 10: «имал» вм. «имаш» (по *АР*).

Стр. 212, р. 25: «защото» вм. «защо» (по *АР*).

Стр. 214, р. 2: «Джандров» — възстановяваме по *АР*.

Стр. 214, р. 13: «Саков» — възстановяваме по *АР*.

Стр. 218, р. 11: «искаш да изпиташ» вм. «искам да изпитам» (по *АР*).

Сгр. 219, р. 15: «замаяхте» вм. «замаяхме» (по *АР*).

Стр. 222, р. 5—6: «каторга» — възстановяваме по *АР*.

Стр. 223, р. 35: «да се отърве от» вм. «да се открие е» (по *АР*).

Стр. 224, р. 15: «Но бедната» вм. «На бедната» (по *АР*).

Стр. 229, р. 19—22: «С т а м о в (ниско) ∾ (Излиза.) вм. погрешно разбраното от преписвача: С т а м о в (ниско). Имам си малко работа, гаче нарочно ме изпитват, чуди се човек как да отговори, как ги спечели тия пари? Спечелих ги, както можах. Трябва да се яде! (Високо.) Сбогом. (Излиза.) (по *АР*).

Стр. 231, р. 23: «и каля. И» вм. «и как и» (по *АР*).

Стр. 232, р. 11: «сама се ядосвам» вм. «има да се ядосвам» (по *АР*).

Стр. 233, р. 14: «вдетинен» вм. «вдетински» (по *АР*).

Стр. 240, р. 13: «Маргиола» (по *АР*).

Стр. 240, р. 16: «Нещастнице!» вм. «Нещастница» (по *АР*).

Стр. 243, р. 38: «игли» вм. «игла» (по *АР*).

:«сигурна» вм. «сигурно»

Стр. 244, р. 17: «победата ми» вм. «победата ни» (по *АР*).
Стр. 245, р. 1: «залайвало» вм. «залапвало» (по *АР*).
Стр. 245, р. 12: «пристав» вм. «стражар» *(по смисъл)*.
Стр. 247, р. 13—14: «заплатиш! Дърпат го стражарите» вм. Белодушков (дърпат го стражарите) (по *АР*).
Стр. 249, р. 31: «мълчишката» (по *АР*).
Стр. 250, р. 19: «оподлихте душата» (по *АР*).
Стр. 250, р. 25: «прекъснете» вм. «прикачите» (по *АР*).
Стр. 252, р. 21: «у госпожа Миндова» (по *АР*).
Стр. 253, р. 38: «Е, какво още ще правиш» вм. «Какво ще прави» (по *АР*).
Стр. 255, р. 6: «Явление 2» вм. «Явление 3» *(по смисъл)*.
Стр. 256, р. 8: «Явление 3» вм. «Явление 4» *(по смисъл)*.
Стр. 257. р. 37: «имат» вм. «имам» (по *АР*).
Стр. 259, р. 19—20: «участъците» (по *АР*).
Стр. 260, р. 33: «Юрганджиев» (по *АР*).
Стр. 260, р. 39: «назовава» (по *АР*).
Стр. 262, р. 14: «ти» вм. «та» (по *АР*).
Стр. 263, р. 2: «му присъда» вм. «ми присъда» (по *АР*).

Варианти в *АР*

Стр. 203, р. 4: *Преди сегашното* Явление 1 *в АР е имало друго* Явление 1, *зачертавано със син, червен, зелен и черен молив и червено мастило. Ето текста на това явление с поправките, правени по него:* Явление I. 1-й селенин, после 2-й селенин и Бабичка (*«и Бабичка» допълнено със синьо мастило*). 1-й селенин (наднича из вратата и гледа любопитно в писалището). Хей, господине, тука ли си? (Озърта се.) Господине, тука ли си, или те няма тука? (Почуква на вратата.) То в града трябва да се чука на портата, па тогава да се влазя, а не: нà ти, горо, говедо! (Влазя.) Не, няма го тука господина; да го почакам. (Сяда на един стол.) Давно барим тоя Шейновски се наеме с нашата работа; казаха ми, че е най-ученият и най разбира, та при него ме пратиха. (Изглежда писалището.) Учен, ама голак. . . Давно само се отървеше горицата ни. Насилиха ме селяне: — Хайде, иди, чичо Славко, в града, та дай жалба от наша страна! Нали съм и кмет? Та и мен ми се скубеше сърцето, като гледах как се сечеше оная гора, завардена и забранена от стотина години! Падат и се повалят оние страшни дъбове от топорите, като живи хора! В един месец няма да остане — не дърво, ами сламка. *(Следва зачертаното със син молив:* Моят баща и

дядо, и прадядо я заварили и знаят селска гора — и аз до този ден.) Под турци бяхме, дето се вика, турци не ни я пипнаха. Сега отде доде тоя българин да я изкара, че била негова, и без да пита ступана, селото, праща хора да я сечат? Попитахме ги — не дават да им се издума: «Идете, казват, да се разправяте с големеца («големеца» — *с червено мастило вм. зачертаното* «господаря»). Добре, нà, ще се разправим. След като е *(следва зачертано с червено мастило* — «господар и») големец — нека си е такъв, но в нашата гора няма работа. Но от него има други, по-големи: закона и съда. 2-й селенин (подава си главата). Добър ви ден! (Влазя.) 1-й селенин. Дал бог добро! Защо не чукна бе? 2-й селенин. Да прощаваш, тука ли стои адвоката Шейновски? 1-й селенин. Шейновски? Тука. И мене тряба. Седни да го почекаме. 2-й селенин (сяда и изглежда). Какъв е този челяк Шейновски? Познаваш ли го? 1-й селенин. Не го познавам. Нов е. 2-й селенин. Нов бил, така. И много учен? 1-й селенин. Глава и половина («и половина» *вм. зачертаните:* думат. Първо качество адвокатин. Та затова и аз ида тука.) 2-й селенин. А сербез ли е? 1-й селенин. Как сербез? 2-й селенин. Сербез. . . тъй, зъбат де. . . да се не бои. 1-й селенин. А бе то, като му стига тиквата. . . Защо трябва тука сербезлик и юнащина? И от кого да се бои? Твоя милост какво те гони насам? 2-й селенин. Голям кахър. При адвокатин който отива, побратиме, и при доктор, от слобóдия не отива. . . Искам да се тъжа срещу едного тука, дявол му зел черната душа! Една бабичка (влазя). Няма ли тука авокатина? 1-й селенин. Седни, бабо, чекай го. Бабичката (сяда). Ох, уморих се! 1-й селенин. И ти какво тичаш по авокати? Стара си веки. Ти почивай! Бабичката. Да почивам, да почивам! Питаш ли ме? Пощуряла съм, чичо, от грижи и теглило. Забравих на бога да се моля! Слисана жена съм. Давно тоя Шейновски помогнеше. Да ти разправя. . . («Да ти разправя» — *зачертано с червено мастило и възстановено.)* 1-й селенин (става). Хай вие си побъбрете с тоя брат, а аз да си видя една малка работа на пазаря, че пак ща дò. (Излазя.) «Излазя» *зачертано с червено мастило, върху него написано:* към бабата. (Бабо — *и то зачертано, а* «Излазя» *възстановено.)* Бабичката *(зачертано с червено мастило и възстановено).* Ох, ами ази? Да остана ли или да си *(следва с червено мастило:* хода? По-добре и аз да си ида, ща — *следва написано със синьо мастило:* дойда подир малко *вм. задраскано с червено:* «намина после» (Излазя). Уморена съм, крака ми са се подвили. Ами

как ще стоя самичка в чужди дюкян! Не е прилика. Ами? Ох, чакай да ида бари там в оная черкова да пална една свещица пред свети Мина и пред света богородица. . .)

Стр. 203, р. 1: Я в л е н и е 1 («1» *поправено със зелен молив вм.* «2») * р. 8—9: *след* «мене» *зачертан с червено мастило текстът:* Няколко селени само, случайно, с дребни дела. Но гражданин не иде * р. 9: «всеки» — *прибавено с червено мастило вм. задраскането:* той * р. 11: «щом ∾ Белодушков» — *прибавени с червено мастило* * р. 14: *след* «наистина» *зачертано с червено мастило:* Един аз се намерих, нов Дон Кихот, да се опълча против всемогуществото на Белодушкова и да привлека въз главата си ураганите му. И седнал съм да се чудя още; защо никой не стъпа у мене? * р. 14—15: *след* «адвокатство» *зачертано:* в този град * р. 17: «покорно» — *със синьо мастило вм. зачертаното* «раболепно» * р. 19: *след* «замислено» *зачертан със син молив следният текст:* Аз се бора против стихийна сила — борба безумна. (Живо.) Нека бъде безумна, но тя е честна. Не е зле да има у нас и няколко донкихотовци; стига разсъдителни и практични («практични» *вм. зачертаното с червено мастило* «благоразумни») Санчо Панчовци, стига безхарактерни егоисти и груби страхопъзлевци. . . Аз имам в тая борба един мощен съюзник, който прави чудеса и дава крила на безсилното отчаяние: гордостта! («гордостта» — *със синьо мастило вм. задраскането:* младостта! Аз съм млад!) И ето защо не падам, ето защо няма да склона глава пред грубата сила, пред тържествуващото безчестие. Па тъмница ме чакала, па изтезание, па изгнание, па смърт — малко му мисла. . . Баща ми загина от куршума на турците. *(Оттук до края на пасажа текстът е написан на прилепен лист със синьо мастило и задраскан с черен молив.)* Не, аз се не боя от него! Нека ме гони, може да пострадам. Но няма да го остава да смила мирно удоволствието от злодеянията си. Аз ща му се изпречвам на пътя, навред, и когато сички други раболепно му свалят шапка, аз ща му соча юмрука си. *Под прилепеното листче стои следният текст:* аз рискувам да загина от българска ръка! Може това да е писано. Да, да, Дон Кихот съм, тъй ме нарекоха някои на присмех. Но Белодушков няма да смила мирно удоволствието от злодеянията си: аз ща му се изпречвам на пътя, навред, и когато сички други раболепно ще му свалят шепките си, аз ща му соча юмрука си! * р. 20: Я в л е н и е 2 («2 *поправено със зелен молив от* «3» * р. 25: *след* «занятия» *задраскано с червено мастило:* «Видиш ли, смазан (*поправено от* «помазан») съм от работа *

Стр. 204, р. 3: *след* «отбих» *задраскано с червено мастило:* през бабини Василичини * р. 4: *след* «Ш е й н о в с к и» *прибавено с червено мастило:* (с присторена сериозност) * р. 10: *след* «Съдбата си» *зачертано с червено мастило и възстановено:* Та и другите странат — *но в АП не е преписано** р. 18: «за какво» *вм. задраскането:* защо * р. 33: «всемогущ» — *написано с червено мастило вм. задраскането:* неоязвим * р. 36: *след* «боял» *задраскан със синьо и червено мастило следният текст:* Той с интригите си направи да изгубя положението в («положението в» — *прибавени с червено мастило*) службата си. Па не зная (*Това написано със синьо мастило вм. задраскането:* защото не знаях) * р. 37: *след* «работи» *зачертано със синьо мастило:* Сега още по-малко ме е страх от неговата омраза * р. 42: *след* «уважение» *задраскано с червен молив:* Наситена съм и аз да гледам навред низости *

Стр. 205, р. 1: *след* «Любо» *зачертано с червено мастило:* Благодаря * р. 2: «Да» — *прибавено с червено мастило* * р. 18: *след* «заем» *зачертано с червен молив:* от моето малко спестено * р. 21: «сто» *вм. задраскането с червено мастило:* петдесет * р. 25: *след* «възползувам» *задраскано с червено мастило:* О, колко е подло нещо да бъдеш сиромах, когато си млад и здрав * р. 28: «да купя» — *прибавено с червено мастило* *

Стр. 206, р. 7: *след* «Прощавай» *до края на явлението текстът е написан със синьо мастило на залепен лист* * р. 13—14: сигурно ∾ очаквам *вм. зачертаното:* вече някоя икономийка * р. 17: «сладко» *със син молив вм. зачертаното с червен:* красноречиво * р. 28: Л ю б а (засмяно). Имаш фантазия, виждам. . . (*вм. зачертаното:* Не се свършат твоите. . . Да вървя) Сбогом. *Следва зачертано със зелен молив:* Ш е й н о в с к и (спира я). Любо! Л ю б а. Сбогом, сбогом, хора идат!. . . (Излазя.) *В ръкописа тук свършва Явление 2. В преписа Вазов го продължава и поправя, като прехвърля към него част от текста на Явление 7 от ръкописа* *

Стр. 208, р. 9: «3» *вм. поправеното със зелен молив:* 4 * р. 14: «гражданка» — *написано с червено мастило вм. зачертаното:* селянка * р. 15: «честит» *вм. зачертаното с червено мастило:* късметлия * р. 18: *след* «господине» в *АР следва репликата:* Ш е й н о в с к и. Добре дошъл. Какво правите? (посочва му стола), *която не е задраскана, но е пропусната от преписвача и липсва в преписа* * р. 28: *след* «Ш е й н о в с к и» *стои зачертано с червено мастило:* Бях излязъл малко, не връзвайте кусур. (Към 1-й селянин) * р. 30 — стр. 211, р. 10: Ти чичо ∾ и мене

така — *текстът е написан на два прилепени листа със следните поправки:*

Стр. 209, р. 12: *след* «кметът» *зачертано със син молив:* А пък да питаш има ли право да сече гората — няма никак право! *

Стр. 210, р. 1: «голяма» *вм. задраскането:* за умиране * р. 10: «него» *вм. задраскането:* големеца * р. 13: *след* «господине» *задраскано със синьо мастило:* Ама аз сега не ида за Продана — битото — бито — не се връща, ами имота ми, господине, него да отбраним, ти баща, ти майка * р. 14: «кой беше този» *вм. задраскането:* с кого имаш разправия * р. 21: «на Белодушкова» *вм. задраскането:* някому * р. 33—34: *след* «разбойничество» *следва зачертан със син молив следният текст:* Бабичката. Господине, жив да ми си, напиши и мойта по-скоричко, че хода като луда. Шейновски. Почакай, бабо Марио! Бабичката. Чакала съм една година и осем месеца, сега веки не мога, ща умра; искам да го видат очите ми. Слугувà му момчето ми две години и три месеца, ратай, па когато си поиска хака — няма хак! Ходи син ми веднаж, дважд, трижд — не дава счупена пара! Най-после му казва: — Господарю, ако ми не заплатиш — на съд ща те тегла! Рече ли момчето ми тая дума — на заранта не осъвна у дома. *(Следва задраскането със син молив:* Двама) Стражари го зеха през нощта и го препратиха далеко, някъде си през балканите, на оня край на земята. Турили го в едно село, дето никого не познава, и рекли му да не мърда. . . Истернивали го! Ударих аз по капии, по големци, по полиция, да мола да ми повърнат момчето, че няма кой да ме храни на старо време; но секи ме отпраща, казват ми: — Бабичко, твоя син има голяма вина! Каква вина, че си поискало правото? («правото» *вм. задраскането:* заплатата). Друга, друга грешка, казват — син ти е изпратен, че бил телограма на цар Александра, да дойде тука. . . Такова нещо, не мога добре да го разправа. . . Каква телограма? Той нито знай да пише! *Този текст продължава под залепен над него лист:* Шейновски. Я ми кажи, бабо, при кой господар слугува момчето ти? Бабичката. При него, при него: при Белодушкова. Шейновски (става в негодувание и пляска ръце). И ти се плачиш от («плачиш от» *вм.:* против) Белодушкова? Молим ви, приятели, как тъй идете при мене. Сами ли ме подирихте, или някой ви прати? 1-й селенин. Пратиха ме мен, пратиха: други авокати. Аз за ваша милост нито знаях. *Следва задраскано със син молив:* 2-й селенин. И мене така. Бабичката. И мене пратиха тука, до тебе.

Стр. 211, р. 6—7: Ах, твоя ∞ Знам! — *допълнено с червено мастило* *

Под тези два прилепени листа стои следният текст: . . . че само гората им отива, а не е изкарана лъжлива тапия и за селото ви, та да ви изгони из него Белодушков *(следва задраскано със син молив:* както изгони турците от Чалтъкане). 1-й селенин (фаща се за челото). Юлеле, фръкна ни горицата. *Следва задраскано със синьо мастило:* 2-й селенин. Ех! То моята работа пропаднала! Тежко им на дечицата. Останахме на пътя! Шейновски (към 2-й селенин). *Следва зачертаваният със синьо и червено мастило текст, върху който са правени поправки и пак зачертавани:* Ти, чичо, не се бой: аз приказвам на негова милост. Ти от Стайковчане ли беше. Разкажи ми своята болка. *Следва зачертаното със син молив:* Бабичката. Моята чуй, господине, че е по-голяма. 2-й селенин. *Следващият текст зачертан с отвесна линия с червено мастило:* Моята болка? Моята болка е за умиране! Казах ти я: на старо време остаям насред пътя с жена и с шест дечица. Петдесет години работим, господине, трудим се да съберем нещо, да не оставяме гладна челядта си и сега изведнъж, ето ни изфърлени на пътя, без нищо! Сега една смърт да дойде, друго не ми тряба. . . Ама ще питаш: как така? И аз не знам. Дохожда завчера един старши в селото и туря запор, за да ги продава, на моите единайсет уврата ниви, единия ми чифт волове и половината от къщата ми и съдовете ми: сичката ми мъка! Аман бре, каква е тая работа? Бе що е? — питам. Сакън, недей, господине. Не слуша! Изважда ми изпълнителен лист ли го казват, какво му думат — с тая книга той има право да ме изфърли гол на улицата. Искам сега, господине, да ме отбраниш: ти баща, ти майка! Шейновски. Ти някому дължиш ли? Съдба имал ли си тука в града? Призовка не си ли приимал? 2-й селенин. Никой не е ме викал на съд! Шейновски. Възможно ли? 2-й селенин. Целувам хляб, вярвай. Само едно зная: че господина имаше око на моите ниви — едни хубави ниви са, дават чървенка загария, като злато — имаше око на тях, че близо там му е чифлика, та искаше да ги купи нивите. Защо да си продавам имота? («имота» *вм. задраскането:* земята) Не ги продадох. Сега минаха, не минаха пет месеца, той ми ги зима бадехава и напанагон воловете и къщата. Една душа остая сега, да дойде и нея да земе! Шейновски. Ти не ми каза кой беше този? 2-й селенин. Белодушков, господине! Шейновски. Пак той? Друг и не можеше да бъде на такова пладнешко раз-

бойничество майстор. . . Кой знай с какви фалшификации. . . 2-й селенин. Само две ми остави, но за какво са? Продънени каци, а медта *(следва нечетлив текст)*. Напиши ми сега тъжба * *Дотук е текстът под прилепените листове.*

Стр. 211, р. 13: *след* «рашиха» *задраскано със син молив:* Един ми каза, че много работа имал сега, другия ми каза, че тая съдба е мъчна съдба и той се не наима да я земе * р. 15: *след* «взима» — *задраскано със син молив:* 2-й селенин. И на мене друг звокатин каза, че моята работа трябва да я дам на сербез адвокатин * р. 16: «пратиха» *поправено от:* отпратиха * р. 23: «за» — *прибавено с червено мастило вм. задраскането:* от * р. 29: *след* «поборим» *зачертано със син молив:* 1-й селенин. А за нашата гора, господине? Шейновски. И за вашата гора ще се потруда. И за твоето момче, бабо Марио, ще направим каквото следва * р. 32: *след* «Шейновски» *зачертано със синьо мастило:* Аз сега ща ида да изпитам понапред как стоят вашите работи * р. 33: «Сбогом засега» — *с червено мастило вм. задраскането:* И ти, бабо: утре ще ми разправиш потънко. Сбогом засега! *Следва задраскан със син молив текстът:* Бабата (развързва кърпица). Нà, господине, само десет лева имам. (Слага парите на масата.) 1-й селенин. Господине, па да ми кажеш колко лева право ще си искаш, та да онождам. . . *Следващият текст зачертан с червен молив:* да ти приготвя за утре. Шейновски. Нищо не трябва сега. (Връща парите на Бабата.) Сега сбогом, до виждане утре! 1-й селенин. Благодарим. (И троицата излазят с поклон, Шейновски ходи развълнуван из стаята.) * р. 35: «4» *поправено със зелен молив от* «5» *

Стр. 212, р. 9: «пустали» *вм. задраскането:* ялови * р. 13—14: Да ∾ другите — *добавени със синьо мастило. След този текст следва зачертан със син и червен молив текст с правени от автора поправки:* Шейновски. Сериозно. И можах ли, като човек със сърце, да постъпа другояче? Белодушков ги е онеправдал, съсипал. Дошле в града да търсат защита: секи ги отпъжда. Аз ща ги брана *(последното изречение вм. задраскането:* като чумави). Страхът от Белодушкова пълни сърцата и на авокати, и на съдници, и на секиго. И можеш ли да си представиш какви нечувани грабежи («грабежи» — *с червено мастило вм:* разбойничества) и подлости. Белодушков, като подушил, че великолепната слатинска гора няма тапия, изкалъпява една на свое име с помощта на Юрганджиева и веднага фаща да изтребя гората; на другия сиромах продава сичките стоки и имущества със сила-

та на един изпълнителен лист, без да е имал каква-годе съдба с клетника. Как е станала тая *(следва задраскано:* мръсна) машинация — аз още днес ще узная. Забележи, че заповяда да пребият сина му под предлог, че се бунтувал. (Забележи∾бунтувал — *написано на полето с червено мастило.*) Пък бабата е майка на Ича Юрукова, знайш, агитаторът на покойни Гарибов. (*Следва задраскането:* Защото Ичо работеше в полза на Гарибовата кандидатура.) Белодушков го наклеветя телеграфически в София, че искал да предава България, и телеграфически Ичо бе още тогава екстерниран в чужбина. (*От* «е майка» *до* «в чужбина» *е написано с червено мастило на полето вм. задраскането в първоначалния текст:* Интернирали някъде си сина ѝ, че си поискал хака, за дето му е слугувал и знаеш ли под какъв предлог? То е ужасно: набедили селенчето, че искало да предаде България на русите!) И той, Белодушков, пак станал спасител! Тие работи са възмутителни, но секи благоразумно се спотайва, и това е още по-възмутително * р. 15: Да ∾ предпазва — *със синьо мастило вм. задраскането:* Истина * р. 23: *след* «Да» *добавено и зачертано:* (гледа към вратата). Ето тати иде! *След това следва текст, зачертан с червено мастило:* Шейновски (изважда от книжата си един голям лист). Стамов, ето що: ний готвим жалба до княза против Белодушкова, в която са изложени с дати, числа и имена всичките зверства и престъпления на този сиромашки изедник. Тя е подписана от хиледи граждани и селене. Стамов. Чудесно. Мога ли узна кой е предначинателя? Шейновски. За тебе секрет нямам: Жандров. Въобразяваш си каква енергия и убедителност му е трябвало, за да победи страхуванията и внуши доверие у сичкия тоя свят и сѐ тайно. Рядко самоотвержение! Подпиши и ти, Стамов. Стамов. На драго сърце. Само: предпазливост. (Подписва се.) Шейновски. Благодаря. («Благодаря» — *зачертано със син молив.*) И ти, Митре («Митре» *вм. зачертаното с червено мастило:* клетнико) колко си изпати от приследванията на тоя същи Белодушков. *Вместо горния зачертан с червено мастило текст в полето пак с червено мастило и задраскан с черен молив стои следният текст:* Да. Малцина са оние, които могат да останат честни в това подло време * р. 26: «и протегнеш ръка» — *с червено мастило вм. задраскането:* пред всесилните * р. 27—28. «от няколко време насам» — *допълнено със синьо мастило* * р. 28: «От какво прогледна» — *на полето с лилаво мастило, след което в текста следва зачертан с червено мастило текстът:* Аз днес мисля, че те срещнах някъде, но те не познах. Привикнал

бях да те гледам вехтък и нещастен. Конте сега. Стамов. Дребни работи, не заслужва. Шейновски. Ти бе зел едно малко предприятие. От него ли прогледна? Стамов. Празна работа. Солта за брашното. Шейновски. Знам. Ами? * р. 29: «след малко колебание» — *допълнено с лилаво мастило. Следва текст, зачертан с червено мастило:* Много любопитствоваш. Добре, ща ти кажа, но това пази тайно («тайно» — *с червено мастило вм. задраскането:* секретно!) — от жената, знам я как ще се развика, щом научи * р. 30: «но на жена ми не казвай» — *прибавено с лилаво мастило* * р. 33: *след* «провървя ми» *зачертано:* Спечелих шестстотин лева * р. 35: *след* «грабеж» *даден знак за допълване със синьо мастило и на полето изнесен текст, след това също зачертан:* Може би твоята печалба да остави гладно семейството на някой застрастен в карти когото си надиграл * р. 36: «ти опие ухото» — *с лилаво мастило вм. задраскането:* те предвари от тая опасна страст * р. 40: *след* «на почет» *зачертано:* Само шпионинът има право да се нарича патриот и почтен човек. Не чете ли окръжното на градоначалника?

Стр. 213, р. 8: *след* «най-възможен» *следва на първоначалните листове зачертан текст. Върху него има прилепяни листа с други варианти на текста до последния прилепен лист, върху който е окончателният текст. Ще дадем първо първия вариант:* Стамов. *(Следва написано с червено мастило и зачертано:* Съвсем право.) Сетих се, че ти дължа осемнайсет лева отдавна. Сега съм богат да ти ги заплатя. (Брои му парите.) Шейновски. Да си жив и здрав: без скупена пара съм сега. Само не ми е твърде приятно, че се улеснявам от картофорски пари. Такива пари много приличат на крадени. Може би с твоята печалба да оставя тая вечер гладно семейство на някой нещастник, застрастен в карти, когото си надиграл. Впрочем всичките печалби, каквито и да бъдат, са малко или много озаконени кражби. Сткажи се вече. Стамов. Да си вървя: имам малко работа. Ето тати ти иде на гости: имаш другар (имам малко ∾ другар — *написано с червено мастило вм. задраскането:* че имам гостенин у дома, дяда Драгана. *Следва реплика на Шейновски с много задраскивания и поправки:* Поздрави го от мене. Утре ща дойда да го вида. Ах, ето го. (Стамов излазя.) Срещнахте се. Явление 6. Шейновски (сам. Съзира едно писмо положено на масата). Какво е това писмо? Кой ще ми го е оставил? (Разтваря и чете. Разтревожен силно.) Каква е тая работа? Да вярвам? Невъзможно, немислимо! Главата ми пламти в огън! Има ли капка истина в това? Кой ми го праща? (Взира се в писмото.) Подпис

няма, но чини ми се, че словата ми са познати. Нарочно е изменен почерка, но не съвсем. Чий беше? Не мога да се сета, но това не е важното. Важното е съдържанието, о, то е ужасно. Не, не мога да повярвам нито една запетая от това анонимно писмо. Не мога, а сърцето ми се къса от съмнения, една змия е в гърдите. Но да го дочета сичкото. (Чете пак.)

«Господин Шейновски! Един твой искрен приятел, който желае да остане непознат. . .» О сичките клеветнически писма така се почеват!. . . «счита за своя приятелска длъжност да те осветли върху един въпрос, който се касае до най-скъпото нещо на человека: честта! Твоята годеница — секи знае, че тя ти е годеница и нещо повече — Люба Гарибова е повела един съвсем безнравствен живот и нейните скандални постъпки в училището и извън него са причина да циркулира вече из града най-незавидната слава за нея. . . Аз съм уверен, че това писмо ще бъде счетено за клеветнически донос, то си е твоя работа. Гръмогласната мълва скоро ще пробие и до твоите уши, каквито дебели зидове и да издига твоята безпечност и сляпо доверие между тях и гласа на истината. Аз изпълних една длъжност на доброжелател.»

Ужасно! Ужасно! Това е гнусен донос, подла клевета против Люба, сатанински заговор против моето душевно спокойствие, против моето щастие! Но тоя почерк искам да го позная. Горко тогаз на оногова, който е поискал да окаля честта на една сиромашка, но благородна девица!

Явление 7. Шейновски и Люба. Люба (показва се на прага) *(следва задраскано със синьо мастило:* на вътрешните врата). Аз пак наминах. Знайш ли, Сава, приех депеша от Светослава, която ме много изненада. Шейновски. Какво именно? Люба *(от Шейновски допук зачертано с червен молив)*. Иде си от София. Шейновски. Как тъй безвременно? Люба. За мама, види се: обезпокоил се е много от писмото ми. Шейновски. Той си е преувеличил работата, та губи време; *следва допълнено с черен молив:* па и пари харчи; *следва задраскан с червен молив текст:* Постъпката му е неблагоразумна. Любо, що стоиш на прага? *Следва задраскан с отвесна черта със син молив текст:* Люба (усмихнато). Аз тука ща стоя: ти знайш защо. Шейновски. Любо, влез. На улицата никой няма. Искам да ти говора нещо сериозно (Искам ∾ сериозно — *зачертано със син молив.*) Люба. Какво си тъй навъсен, Сава? (приближава). Шейновски. Любо, ти одеве като се разговаряхме, каза ми: «Наситих се и аз

да гледам низости!» Така ли беше? Л ю б а. Да. Ш е й н о в с к и. Какво значение имаха тия думи? Към кое обстоятелство именно се отнасяха? Л ю б а (усмихната) *(нечетливо, листът скъсан)* на изпит? *Следващият текст е зачертан със син и червен молив:* Ш е й н о в с к и. Аз желая да ми отговориш откровено. Твоята откровеност ми е нужна като въздуха, що дишам. Л ю б а. Какво желаеш? Какъв е този важен тон? Ш е й н о в с к и. Любо, как е твоят живот в училището? Л ю б а. Питаш? Да ти кажа: не отива като по масло, недей ми завижда; *на полето срещу зачертания текст* «па и пари харчи *(вж. погоре,* стр. 379, р. 35) *стои незачертан текст:* Л ю б а. Той нямаше да си позволи този лукс, ако да знаеще колко скъпо ми костува. . . Ш е й н о в с к и (гледа я внимателно). Какво искаш да кажеш, Любо? Л ю б а. Така. . . Нищо. Ш е й н о в с к и. Не, обясни се: Любо, как е твоя живот в училището? Л ю б а. Разбира се: не отива като по масло. *Върху този първоначален текст има прилепени други листа със следното съдържание:* Г о р н и т е и Д я д о Д р а г а н. Д я д о Д р а г а н (влазя). Добър ви ден, господин Шейновски, аз пак се отбих при вази. Уморих се. Ш е й н о в с к и (ръкува се.) Заповядайте. (Дядо Драган сяда.) (Към Стамова.) Защо ставаш? На Белодушкова ставаш на крака? Полудя ли? С т а м о в (смутен). Ща си ида, за това станах. Имаш си другар сега. Сбогом. (Излазя.) Д я д о Д р а г а н (гледа към улицата). Този ли е там Белодушков? Ниския, със синето. . .? Ш е й н о в с к и. Отиваш си? Д я д о Д р а г а н. Прощавай. Ш е й н о в с к и. Да се видим пак, дядо Драгане (ръкува се с дяда Драгана, който излазя). Ш е й н о в с к и. Тоя добър, честен човек. . . да опиша и Юрганджиева, зетя му. *Над този лист е прилепен друг, с окончателния текст със следните поправки:*

Стр. 213, р. 15: «Искрен приятел» *вм. задраскането:* Честен, простодушен * р. 16—17: Чини ми се ∾ стана *вм. задраскането:* Много тегли и той горкият. И жена му добра * р. 25: *след* «дошъл» *задраскано:* (ръкуват се) *и написано на края на репликата* * р. 36: *след* «бунтовник» *задраскано с мастило:* Сѐ под предлог да спаси отечеството от врагове Белодушков *

Стр. 214, р. 3: след «България» *задраскано и възстановено, но в преписа липсва:* Ей Белодушков пак спасител! * р. 7: «дето вървят» *вм. задраскането:* там * р. 9: *след* «Другарите му» *задраскано със синьо мастило:* в подлостите и злодеянията му * р. 11: *след* «гол» *задраскано със синьо мастило:* като сокол; *след* «Сега» *задраскано:* има две нови къщи, богата аптека, пари * р. 13: *след* «кражби» *задраскано:* предприемачества; *след* «злоупотребления» *задраскано със синьо мастило:* стана * р. 22—23: *след* «услуги» *задраскано с червен молив:* в подлостите му * р. 24: *след* «честта си» *задраскано със синьо мастило:* Аз те съветвам да се пазиш. Смрадна сган, дядо Драгане *

Стр. 215, р. 23—24: *след* «Помози бог» *зачертан следният текст:* Какво си правите? Добре си правите, младички сте, милувайте се. (Обръща се към вратата, дето се скри Люба.) Девойко, стой, не се срамувай, дядо ти Паню — и той знай *(следва задраскането:* много, и той) едно що. . . и той е бил млад! Ш е й н о в с к и. Какво дириш, дядо? * р. 27: *след* «момче?» *зачертано:* Ами ако да ви беше влязъл той вместоази? Хубава работа! Пò на скришничко * р. 29: *след* «Шейновски» *зачертано:* Ще си дойде ли скоро? * р. 33: *след* «милост ли сте?» *зачертан със син молив в каре следният текст:* (Ниско.) Какъв авокатин ще е този авокатин, дето са целува с момите в дюкяна си? Вятърничав момък. Защо го разфалиха пък! Ш е й н о в с к и. Не смущавай се, дядо: годеница ми е това момиче. . . Кой те насочи към мене? Някой адвокатин? Д я д о П о н о. А бе Славко от Слатинци ме срещна, каже: «Иди при господин Шейновски: той е добър човек!» И аз додох. *

Стр. 216, р. 11—12: «Марашът» *поправено от:* Марашка * р. 26: *след* «в ръцете!» *задраскано със син молив:* Той ще ти даде и 15 наполеона *

Стр. 217, р. 10: *след* «(Целуват се)» *задраскано със синьо мастило:* Щях да те посрещам, замаях се. Седни! * р. 14: *след* «смърт» *задраскано със синьо мастило:* Видя ли майка си?, *а след него допълнено:* Какво ∾ ненадейно; *следва отново задраскан текст:* Г а р и б о в. От нея ида. Добре е сега. Ш е й н о в с к и. Ти напразно си се безпокоил * р. 15: *след* «дойдох» *попълнено със синьо мастило* «защото» *вм. задраскането:* едно да ви видя, а друго — че * р. 20—21: «че ∾ учениците» *прибавено със синьо мастило вм. зачертаното:* проповядвал социализъм между другарите си * р. 27: *след* «удържиш» *задраскано с червен молив:* Оттука ми пишете за безобразията на Белодушкова — а искате да се не възмущавам! * р. 29: *след* «излагаш» *зачертано със синьо мастило:* на гнева на Белодушкова * р. 37: «господин ∾ помогне — *допълнено със синьо мастило* *

Стр. 218, р. 3 — р. 11: «Не, какъв ∾ братска ръка — *на прилепен лист. Под него на два прилепени листа следният незачертан и зачертан със син молив текст:* Не, какъв социализъм, моля те, когато свобода няма. Тирания страшна тежи въз

целия народ. . . Да проповядвам социални реформи сега, значи да поднасям вода на гладния за хляб. Моята цел ще бъде просто да поведа борба против Дундова, по-добре Дундовците, що позорят днес България, сиреч против насилието, грабежите, жестокостите («жестокостите» *вм. зачертаното:* неправдата), шарлатанството, против деспотизмът в най-отвратителната му форма. На тая почва всеки ще ме разбере и ще ми подаде братска ръка. Да, Зов. . . *На другото прилепено листче следният текст:* Иди кажи на селенете, че нивите им трябва да бъдат общи. Ще те изгонят с климия. Моята цел ще бъде просто да поведа борба против Дундовите («Дундовите» *с червено мастило вм. задрасканото:* Белодушковците; *така е и нататък*) сиреч против насилието, неправдата («неправдата» *вм. задрасканото:* злото) и шарлатанството: на тая почва всеки ще ме разбере и ще ми подаде братска ръка. Тъй остаям верен на основния принцип на социализма и на дълга си на български гражданин. Да, Зов! Дундов скоро ще се убеди, че * р. 14—15: *след* «Но ти» *задраскано със син молив:* окончателно * р. 37: «слушат» — *погрешно разчетено от преписвача; в АР:* слухтят *

Стр. 219, р. 14—15: *след* «ръката!» *зачертано с червено мастило:* Да бъдем съюзници в тая честна борба * р. 16—17: Вече пакостта ∾ сърцето си — *допълнени с червено мастило вм. задраскаците:* което бих желал да заразеше повече души * р. 20: *след* «Да работим!» *задраскано с червено мастило:* В първий брой на «Зов» аз ще привържа на позорния стълп Белодушкова с трите му нови възмутителни насилия над народа, които таз заран узнах случайно, при хиледите други * р. 27: На улицата ∾ Народен спасител — *написано с червено мастило в полето* *

Стр. 220, р. 6: *след* «напечатани» *задраскано:* за мен * р. 15: «Подлеци!» — *написано с черен молив вм. задрасканото с червен:* Безбожници! Подлеци! Тука виждам пръста на същия, който е писал и писмото * р. 23: *след* «ръката си» *задраскано с черно мастило:* О, ща полудея * р. 27—31: Аз приех ∾ пясъчните торби — *задраскано със син молив в каре, но на полето писано с червено мастило: Ще се реди* * р. 30: *след* «глад» *зачертано със синьо мастило:* екстернирване * р. 36—37: *след* «мастило» *зачертано:* ами с кръв.. . . Кръв! Кръв! (изскача из вратата) *

Стр. 221, р. 5: *след* «изличим» *следва:* и отмъстим — *което не е преписано от преписвача* * р. 10: *след* «отвън)» *задраскано:* Добре * р. 20: *след* «Белодушкова» *даден знак и със същото мастило в полето написано и задраскано:* Аз мога с една дума да го накарам да падне на колене и да проси милост * р. 25: *след*

«(влиза)» *зачертан с черно мастило текстът:* Какво си тъй запален? * р. 27: *след* «тържеството си» *писано и зачертано със същото мастило:* Да ми кажеш истина ли това го има писано на тая книга, или моето въображение е болно *

Стр. 222, р. 9: «Гариба» — *написано с молив вм.:* боклука, *зачертано и пак написано отгоре с червено мастило* * р. 9—10: «тури» — *с черен молив вм. задрасканото:* фърли * р. 11: «(смъкува нещо)» — *с червено мастило* * р. 15—16: «скоропостижна смърт» *вм:* напрасно * р. 37—38: «може би ∾ дал» — *в полето със синьо мастило* *

Стр. 223, р. 5: *началото на изречението:* «Освен писмото един куп. . .» *има още два варианта:* 1. Ако той откаже за трупа, както без друго ще направи, един куп. . . 2. Освен трупа и писмото един куп. . . * р. 7: «убийца» *вм.:* виновник * р. 8: *след* «човек» *задраскано с червено мастило:* плащан от полицията като шпионин, но всъщност привързан на Белодушков и дене и ноще * р. 10: «омразата му» *вм. поправеното с червено мастило:* лютата му омраза * р. 11—12: *след* «съперник» *текстът:* в предвечерието на изборите *е задраскан с черно мастило и възстановен, но не е преписан в преписа* * р. 12: *след* «направи» *зачертано:* избора му за депутат * р. 14—15: «са двете: това писмо и» — *задраскано с червено мастило и възстановено* * р. 21: *след* «спокоен» *задраскано:* Съветвам те никому другиму да не доверяваш *

Стр. 224, р. 16: *След* «Шейновски»: (показва закачително юмрука си) — *непреписано в преписа* *

Действие второ

Стр. 225, р. 3: «три» *със синьо мастило вм. задрасканото:* няколко * р. 10: «спретнат» — *със синьо мастило вм. зачертаното:* сякаш, че е някой лорд * р. 17: *след* «парици» *задраскано със синьо мастило:* та и вчера колко се видяхме? * р. 18: *след* «взел» *задраскано със син молив:* Дядо Драган. Кое? Казармата ли? Куна. Да, от нея, мисля. . . р. 19: *след* «Дядо Драган» *зачертано с черно мастило:* Чудно тогава; *след* «Христина» *зачертано:* Аз викам още днес да ида да я повида *

Стр. 227, р. 15: *след* «да напреднем» *зачертано със син молив:* По-добре сиромаси, но честни * р. 20: *след* «хорати» *зачертано със син молив и отвесно със синьо мастило:* Ти трябва да знаеш, че хората завиждат на доброто и от яд измислюват какви не клюки за човека, когато успява * р. 21—22: *след* «слухове за» *зачертано с черно мастило:* господин * р. 23—24: «завижда» — *написано със син молив над реда* * р. 24: «окайва» — *със синьо мастило* вм.: съжалява * р. 26: «по-» — *допълнено със синьо*

мастило * р. 30: «наш» *зачертано, отгоре писано* «мой» *и зачертано и* «наш» *възстановено* * р. 31: *след* «човек» *задраскане със син молив:* и не е чиновник * р. 34: *след* «отворен» *листът скъсан, думата не се чете* * р. 38: *след* «Юрганджиев» *зачертано* «си» *

Стр. 228, р. 1: «няма» *вм.:* ходи; «работа» — *с черен молив вм.:* сношения * р. 3: «Те са приятели» — *зачертано със син молив и възстановено с черен. След него зачертано с черен молив:* Шейновски е почтен момък («момък» *вм. задраскането:* човек) * р. 4: «Приятели, но одеве го чух» *поправено от текста:* Шейновски е почтен но. . . одеве * р. 5: *след* «Белодушкова» *зачертано със син молив:* Белодушков такъв, Белодушков онакъв: потисник, звяр, грабител. К у н а («Куна» *зачертано със син молив и възстановено с червен).* И такъв си е. Д я д о Д р а г а н («Дядо Драган» — *зачертано със син молив, възстановено с червен).* Аз не знам добре Белодушкова, аз съм в този град гостенин от вчера, но знам хубаво (*отстрани на полето писано със синьо мастило и зачертано:* А Белодушков е силен и има голяма власт) * р. 24: *след* «човек!» *задраскано със син молив:* Срам ме беше да се казвам твой баща. . . Ти гледай и занапред да се вредиш да земеш някоя работа с благодат — ако не можеш служба * р. 34: *след* «Той» *следва нечетлив текст. Това е на прилепено листче. Под него следният текст:* К у н а. Няма да сбъркаш, ако кажеш Белодушкова работа. Само Белодушковите ватабонти бият, [трошат] и викат: «долу» и «горе», според както им заповяда той. Д я д о Д р а г а н. Куне, недей бърза да казваш, доде не знаеш истинската причина. (Към Стамова.) Митре, одеве дъщеря ми ми обаждаше, че много си другарувал с авокатина *

Стр. 229, р. 2: «И него советувах» — *допълнено със синьо мастило* * р. 9: «стана конкурент» — *със синьо мастило вм. зачертаното:* стана конкурент * р. 10—11: «(в смущение)», «хаджи Ахмед», «нивите. . . не» — *допълнени със синьо мастило* * р. 19—22: гаче ∾ (Излиза) — *изнесени на полето със синьо мастило* *

Стр. 230, р. 5: *след* «Панайот» *задраскано:* Не, аз още отсега искам * р. 6: *след* «Свенявах се бе» *в АР стои* «дъще» — *краснописецът не е разбрал думата и оставя празно място. Вазов допълва:* да дойда * р. 12: *след* «додето си» *задраскано:* тука * р. 25: (Изглежда стаята) — *допълнено със синьо мастило* * р. 29: «живейш» *вм. задраскането със син молив* «ядеш и пиеш» * р. 30 *лед* «отдалеч» *следният задраскан със син молив текст:* Госпожа

Юрганджиева като се рече — всеки в душата си завижда; има други, които се пукат от яд и ме хулат и одумват сякак. Много ме е грижа. Аз съм госпожа Юрганджиева. Каквото искам — мога, каквото желая — постигам, каквото реча — става. Панайот ми не повръща дума. Плувам в благодат! Нека хулат! * р. 38: *след* «желая» *задраскано с черен молив:* Панайот не ми повръща дума; *след* «благодат» *задраскани със син молив:* къща като палат, разкошни мобили, охолен живот, почет, честита съм * р. 39: *след* «цвят» *задраскано с черен молив:* която си изписах от Париж *

Стр. 231, р. 7: *след* «честен» *задраскано със син молив:* — повече не му трябва за щастието * р. 9: *след* «честност» *задраскано с черен молив:* А ти знайш ли? * р. 10—11: «Аз ∾ укориш» — *задраскано със син молив и възстановено с черен* * р. 20: *след* «К у н а» *зачертано с черен молив:* Шейновски наистина й е годеник * р. 20—23: Саков ∾ лъжи — *зачертано с черен молив, а в полето пише:* Ще се реди * р. 25: *след* «огън» *задраскани с черен молив репликите:* К у н а. Тая пословица е от оние пословици, които се допадат на клеветниците и на злорадните човеци. Ти си добра: защо вярваш? Р а й н а. Аз ти казвам: доде няма огън — не пуши * р. 30: *след* «мъжа ти» *зачертан и възстановен със синьо мастило текстът:* За средствата, чрез които той в кратко време се е обогатил и напреднал — *но в преписа не е отразен* *

Стр. 232, р. 16—18: «(Ниско) ∾ Беня» — *написано със синьо мастило в полето със следните поправки: след* «мъжа й» *задраскано с черен молив:* че станал шпионин; *след* «истина» *задраскано:* отдека Куна да носи такива дрехи сега! * р. 18: *след* «Беня» *зачертан със синьо мастило текстът:* К у н а. Да ги («ги» *зачертано*) завържеш (*следва:* хорските уста — *допълнено и зачертано*) не можеш, но можем да им не даваме повод да бръщолевят. Х р и с т и н а. Какво искаш, зълво (*вм. зачертаното:* снахо) да кажеш * р. 20: *след* «тия» *зачертано със синьо мастило:* явни * р. 22: «Фанчето» — *с черен молив вм.:* Гьолчето * р. 25: *след* «Ха!» *зачертано:* Така ли е работата? * р. 31—32: Ония ∾ истина — *зачертано с червен и възстановено с черен молив* * р. 31: «и не знаят» — *допълнено с черен молив* * р. 33—34: «Вреди ли ∾ Нищо» — *зачертано с червен и възстановено с черен молив; също* р. 37: «С Белодушкова била съм близка»; р. 42 — стр. 233, р. 1: «стига ∾ добре» *

Стр. 233, р. 3—4: «Да поноси ∾ весели» — *зачертано червен, възстановено с черен молив* * р. 12: «Панайота» — *със синьо мастило вм.:* зетя *

Стр. 234, р. 6—16: «бягам от вас ∾ (Става) — *текстът е на прилепен лист със следната поправка:* р. 7—8: *след* «уволнили» *зачертано с черен молив:* тая вечер. *Под този лист и понататък до* «Дядо Драган. Коя е тая Люба?» *стои следният текст, зачертан със син и червен молив:* Стамов (към Куна). Люба Гарибова я уволнили тая вечер («я уволнили тая вечер» *допълнено със синьо мастило вм. задрасканите:* я стигнало нещастие; си дала оставката). Куна (сепнато). Какво нещастие! Защо си дала оставката? *(На полето незадраскано:* Куна (сепнато). Защо? Клетата.) Стамов. Уволнили я тая вечер. Куна. Бедната. Това за Люба наистина е голямо нещастие. Семейството ѝ остая съвсем без средства. Стамов. Бедната. Куна. Семейството ѝ остая съвсем без средства. Днес ми казваше, че последния лев похарчила за лекове. *(Дотук е текстът под прилепения лист. Продължава задраскането.)* Тя сега има майка на легло, а брат ѝ Светослав ще бъде принуден да напусне Висшето училище, щом се прекрати поддръжката му от Люба. Какво голямо огорчение за тая девойка! Аз я обичам като съща сестра. . . Ами за коя причина са я изключили без време? Тая строгост ще повреди на честта ѝ. Стамов. Не ѝ се обаждало за каква причина, но казват някои, че за поведението ѝ. Райна (към Куна). Какво ти казвах аз? Жално много. Да си вървя, мръква. (Става.) * р. 17—18: «смей ∾ петно» *вм. задраскането:* е смеял да ѝ напише такова грубо оскърбление? Люба безнравствена! Те искат да убият това момиче. Какво им е сторило? Някои интриганти са решили не само да я лишат от залъка хляб, но и да я опозорят! * р. 21: «моя приятелка» *вм. зачертаното със синьо мастило:* и годеница на Шейновски * р. 21—22: «Годеница на Шейновски» — *добавено със синьо мастило* * р. 26: *след* «добра»: обичлива, умна, трудолюбива — *зачертано, възстановено и пак зачертано и вм. него:* обичам я [като сестра]* р. 28: «Страшен удар за нея» — *зачертано със син молив и възстановено* * р. 29: *след* «Светослав» *задраскано с черен молив:* също * р. 38: «Горкото момиче» — *зачертано със син молив и възстановено с черен* *

Стр. 235, р. 1—2: *след* «придружа» *зачертано със син молив:* Христина. Близо сме. Благодаря. * р. 4: *след* «изпъдена» *зачертано със син молив:* позорно * р. 4: «зле» — *прибавено със синьо мастило* * р. 7: *след* «тръгвам» *има текст, зачертан със син молив и синьо мастило:* Дядо Драган: Ако Белодушков е направил така да сторат с момичето преди време («преди време» — *допълнено със синьо мастило),* то на-

истина е много по-лош («по-» — *допълнено с синьо мастило)* човек, отколкото Шейновски разправя *(вм. задраскането:* такъв, какъвто ми го разправя Шейновски). Бог да му отплати. Куна. Сега угадих причината! Белодушков гони Шейновски и му е отмъстил по този зверски начин. Шейновски е *(следва зачертано:* тайнс) годеник на Люба, това е дошло до ухото на Белодушков и Люба изведнъж става лоша и я опозоряват. (Тръгва.) *Следва текст, зачертан с черен молив:* Дядо Драган. Къде? Самичка по тоя мрак? Куна. Отивам при Люба, не ме сдържа *

Стр. 235, р. 8: *след* «мрак» *допълнено с черен молив:* Отиваш?; *също:* Тъмно е * р. 16: «врана» *допълнено със синьо мастило вм.:* птица * р. 23: *след* «Люба» *следва текст, заграден в каре и унищожен с черти от синьо мастило:* Дядо Драган. Защо го закарваха? Стамов. Доколкото зачух — за някакви опасни книжа, уловен бил в предателство към отечеството («уловен ∾ отечеството» *вм. задраскането:* и комплот някакъв). Ако това е истина, пропаднал е Шейновски. Да ида да узная по-добре; *отстрани на полето със синьо мастило и зачертано:* Стамов. Доколкото разбрах, обвиняват го в политическо престъпление. Заговор някакъв *

Стр. 236, р. 9: «видял, като те карали» — *зачертано със син молив и възстановено* * р. 10: «Защо, джанъм?» — *със знак изнесено на полето със синьо мастило; следва текст, унищожен в каре:* Каква е работата, джанъм? Истина ли, че са те уловили («Истина ∾ уловили» — *зачертано)* в предателски *(вм.:* някои лоши) работи против държавата? *(следва зачертано:* Предателство!) Ако е истина, язък за тебе, момче. Шейновски. Предателство? Няма такова нещо, дядо Драгане. Шейновски не може да бъде предател, бъдете спокойни. Дядо Драган. Ами тогава защо те повлякоха стражари? * р. 20: «имаше» *вм. зачертаното със син молив и синьо мастило:* му дадоха * р. 23—24: «отчасти» — *прибавено с черен молив* *

Стр. 237, р. 4—6: «по всичките ∾ скрил» — *зачертано със син молив и възстановено със синьо мастило; над него написано* «навсякъде» *и задраскано* * р. 18—19: «но се ∾ нощ» — *зачертано със син молив, възстановено с черен* * р. 22: *след* «потона» *зачертано с черен молив:* зад коминя *

Стр. 238, р. 5: *след* «Сава!. . .» *зачертано със син молив и мастило:* Какво да правя? * р. 5—8: «(Плаче.) ∾ тая нощ» — *зачертано със син молив и възстановено с черен; също:* р. 10:

«Той не е в затвора»; *също:* р. 14—15: «Аз не знам ∾ улиците»; *също:* р. 17: «Мирувай, мирувай!» * р. 19: *след* «Л ю б а» *зачертано с червен молив:* Де?

Стр. 239, р. 4: «Той ∾ дойде» — *добавено със синьо мастило* * р. 18: *след* «Ш е й н о в с к и» *зачертано със синьо мастило:* Помощта аз я намерих в моите крака и в нощта»; *също след* «Благодаря ти» : за труда * р. 27: «Полудях, Сава!» — *зачертано със син молив и възстановено със синьо мастило* * р. 40: «вечер» — *прибавено с черен молив* *

Стр. 240, р. 1: *след* «приятелка със» *задраскано с черен молив:* Маргиола * р. 10—12: «питам слугата ∾ слезна» — *зачертано със син молив и възстановено с червен; следва зачертаното с черно мастило:* из стълбите * р. 13: «Маргиола» — *задраскано, написано с черен молив:* Теофана. *В преписа оставено празно място и попълнено от автора:* Маргиола * р. 34: *след* «Той» *липсва един лист от ръкописа. На следващия е краят, зачертан със син молив, на монолог на Стамов:* . . .погледна в очите. Но ако дойдат да го подирят? Как да постъпа? Да довърша ли издайството си и себе си да оздрава? Да ида ли сега да го обада? (Тропа се.) Кой тропа? (Отваря.) (Влазя стражарин.)

Стр. 241, р. 18: *След* «Стамов и» *задраскано:* един * р. 20: *след* «тука» *текстът е писан със синьо мастило до* стр. 243, р. 20 *

Стр. 242, р. 2—3: «къщата» — *в АР е:* къща; *също и на* р. 4 * р. 5: *след* «Стамов» *задраскано със син молив:* аз ще те направа човек, ти на мене ще дължиш благополучието си и благополучието на семейството си * р. 9: *след* «избяга» *задраскано със син молив:* Стамов, утре си околийски началник * р. 10—11: *след* «верните» *задраскано със син молив:* Разпитай Гарибови, те знаят, че сте приятели и ти се доверяват. Важното е да турим ръка още тая нощ на него. Утре ще бъде късно може би * р. 17: «Разбираш ме» — *прибавени с червено мастило;* «които може ∾ вярност» — *зачертани и възстановени с черен молив* * р. 20: *след* «заплата» *задраскано:* от полицията * р. 28: *след* «и» *задраскано:* Саков * р. 32: *след* «строго» *задраскано със син молив:* А жалбата? А кроежите му против мене? * р. 32—33: «Отде ∾ дела» — *задраскано и възстановено с черен молив* * р. 34: *след* «Е» *зачертано:* Утре * р. 36—37: «И ние ∾ нужното» — *изнесено на полето* * р. 39: *след* «(сам)» *следва зачертаното:* Ох, отдъхнах си.Сега? Да реша: да бъда ли последователен, или да си остана безхарактерен скот? Напредъка ми *(вм. задрасканото:* целта ми), щастието ми, обезпечения живот на семейството ми — са

од ръката ми: трябва само да се наведа, за да ги зема. *Следващото изречение написано с молив:* Сега да реша: да вървя ли по-нататък («върва ли по-нататък» — *с мастило вм. зачертаното:* бъда ли последователен) * р. 42: *след* «от нови» *задраскано:* страдания и; «сиромашия» — *с червено мастило вм.:* глад *

Стр. 243, р. 4: «Няма ∾ път» — *добавено с черно мастило* * р. 8: «да стои» *вм.:* мой драг гост; «у мене» — *добавено с черно мастило* * р. 21—25: «трябва да са ∾ Харитонов» — *с червено мастило* *

Стр. 244, р. 6: *след* «З е л е н л и с т е ц» *има текст, зачертан в каре с черен молив, на полето указание:* Ще мине в 3 действие, *но и то зачертано:* Д о к т о р П а н д о в и ч. И аз ща запея: това проклето свидетелство. Х а р и т о н о в: Но веднаж дадено писмото от Шейновски, ще трябва да го пуснем. . . Причина нямаме повече. И той ще разгласи наляво и надясно. Б е л о д у ш к о в. Лъжа! Клевета! *(Следва задраскано:* Дайте факти!) Не видях *(двете думи задраскани и възстановени с черен молив),* не знам!. . . Нека се дърлат! Дайте факти! А като ги нямат — съд! * р. 22: *след* «служби» *зачертано:* Сега това проклето Грунчово писмо отде се яви! * р. 25: «Б е л о д у ш к о в» — *зачертано със син молив и възстановено с черен* * р. 26: «нали» *вм.:* съгласен си, нали? * р. 28: «г-н Белодушков» — *с черен молив вм.:* мене; «излезне» *поправено от:* излезна * р. 29: и тебе ∾ градоначалник» *прибавено с черен молив* * р. 34: «от пиянство» *вм. задраскането със синьо мастило:* чуто от очевидци, измислено от тебе * р. 35: «Четохте ∾ Гарибов» — *писани на полето; също:* р. 37: «Да. Браво» * р. 37—38: «сестра му какво» *вм.:* оная какво * р. 39: *след* «Изпъди се» *задраскано със син молив:* по позорен начин * р. 41: «годеницата му» — *прибавено с черен молив;* «И брат ѝ изпъдиха позорно» — *с черен молив в полето* *

Стр. 245, р. 3: *след* «Тропа се» *задраскано:* Явление 14. Горните; старши пристав и един стражар (влазят). Старши пристав (*с червено мастило вм. задраскането:* Стражарът) (влазя) * *Следващият текст от* Я в л е н и е 14 *до* стр. 246, р. 5 — *писан със синьо мастило* *

Стр. 246, р. 26: *след* «ахка» *добавено с червено мастило и задраскано със синьо:* (Смига Пандовичу). Лъскаво парче *

Стр. 247, р. 4: «Явление 18 ∾ иронически» — *с червено мастило; в този текст има следните поправки:* р. 8: «той е гологлав и раздърпан» — *прибавени с черно мастило и молив;* «Люба раз-

плакана» — *задраскано и възстановено* * р. 14: «дърпат го стражарите» — *добавено със синьо мастило* * р. 28—31: «Шейновски ∾ предавам» — *на прилепено листче с червено мастило; под него текстът:* Шейновски (когото теглат към вратата). Варварщини! Протестирам!

Стр. 248, р. 1—2: «Разбойници» — *със синьо мастило вм.:* Отмъщение; *след него прибавено със синьо мастило и зачертано:* Помощ! * р. 19: «писма» *вм.:* преписка * р. 19—20: «че е подкупен от» *вм.:* че е влязъл в сношение с * р. 21: *след* «бунт» *задраскано:* за да улесни плановете им; *над него написано:* за които получил чужди пари — *и също задраскано* * р. 24—25: *след* «негодуване» *задраскано със син молив:* Възклицателни, многоточия и прочие * р. 26—27: «Ще ∾ България» — *добавено с черен молив* * р. 28—29: «Да, бий ∾ предателите» — *с червено мастило в полето* *

Стр. 249, р. 4: *след* «докторе» *зачертано с червен молив:* моля ви се, бъдете добри * р. 5: «при мама» — *зачертано с червен молив, възстановено с черен* * р. 6: *след* «вечер. . .» *зачертано със синьо мастило:* по непредпазливост някой й обадил * р. 6—7: «По-скоро ∾ губим» — *зачертано с червен молив, възстановено с черен* * р. 9: след «така!» *зачертано:* господине! * р. 14: *след* «Имате ли» *зачертано:* пет лева; *след него добавено:* да ми заплатите * р. 21—22: «да ∾ майка» — *зачертано с червен молив и възстановено с черен* * р. 22: *след* «докторе» *задраскано:* Нема * р. 23: «нищо» *вм.:* пет лева * р. 23—24: «равнодушно» *вм.:* ами * р. 24—25: *под* «Вие ∾ науката» *стои:* Вий не сте доктор, а изверг, вий позорите науката * р. 34: *след* «Саков» *зачертано* «Не!»; «Че ∾ мене» — *прибавено със синьо мастило* *

Стр. 250, р. 2—3: «Спуща се да го удари» — *с черен молив вм. зачертаното:* бие го * р. 13—27: «Заканвай се ∾ ярем!» — *върху залепен лист. В този текст има следните поправки:* р. 18: *след* «безответен труп» *задраскано:* Но вашето тържество няма да е за дълго още * р. 26: «видите оврени» *вм.:* турите; «вашия опозорителен» *вм.:* опозорителния си * р. 28: *след* «Завеса» *следва* Явление 22, *чийто текст е зачертан с червен молив.* То гласи: Явление 22. Гарибов, трима стражари и после Люба. Трима стражари влазят бързишката и фащат Гарибова. Един стражар. Хайде с нас? Гарибов. Защо? Люба (влазя, спуща се и прегръща брата си). Брате! Милата ни майка умря! Завеса *

Действие четвърто

Стр. 252, р. 2: «Гостна» — *допълнено; след* «накичена» *задраскано:* Един роял * р. 4: *след* «веселят» *писано със синьо мастило и зачертано:* Пее се «Зелен листец» *(срещу последните два реда указание от автора:* с гармонд * р. 11: *след* «в шума)» *задраскано:* Белодушковият глас чувам и други още * р. 12: «нашите» *прибавено със синьо мастило* * р. 13: *след* «по-ясно» *следва* Явление 2, *задраскано в преписа:* Дядо Драган и Христина (влазя). Дядо Драган (към Христина, която влазя). Как си щерко? (*със синьо мастило вм. задрасканите:* Добър ден, щерко; Как си) Христина (разчервеняла). Добър ден, тате! Ние имаме пак гости. Дядо Драган. Кои са там? *Следва задраскан със син молив и червено мастило текст:* Райна. Господин Дундов и други Панайотови (*вм.:* наши) приятели: Доктор Пандович, Саков и Харитонов. Дядо Драган. Сè на веселба сте го ударили. . . Сички. . . и ти също. Ами ти как премина у госпожа Миндова * р. 21: *след* «премина» — *нечетлива дума;* «И ти ∾ Миндова» — *зачертавано с червен и син молив и после възстановено* * р. 22: «Госпожа Миндова» — *с червено мастило вм. задрасканото:* Тя * р. 25—26: «г-жа Миндова игра на пиано» *вм.:* играхме на роял («роял» — *писано два пъти и зачертавано)* *

Стр. 253, р. 9: «отвън е такава» *вм.:* по света има * р. 13: *след* «Христина» *задраскано с червено мастило:* (усмихнато) * р. 15: *след* («глезено — *в преписа е* «разглезено») *на прилепено листче е написан с червено и синьо мастило и зачертан със син молив следният текст:* Христина. Добре съм. Да се не фаля. (Вади из джоба си шъпа жълтици и ги дрънка в ръцете си); *с червено мастило е написано и после зачертано със син молив:* Вратата отляво се отваря и веселият шум се чува изново. Влазя Юрганджиев * р. 16—39: Дядо Драган. Какви са ∾ Христина (глезено) — *на прилепени листчета, със синьо мастило* * р. 27: *след* «пущини» *зачертано:* Що ще ги правиш? Христина. Панайот ми ги хариза да си ги харча. Дядо Драган. Прахосници сте вие. Христина. У нас, тате, лесно се харчат и лесно се печелат * р. 23—24: «Ще кажа ∾ купи» *вм.:* ща си купа * р. 37—38: «дето е ∾ е още» — *текстът нечетлив* * р. 39—40: «Христина ∾ кажи де!» — *зачертано с червено мастило и после написано в полето със синьо* *

Стр. 254, р. 14: «сега» — *допълнено със синьо мастило* *

р. 23: «аз» *вм.*: сега * р. 24: *след* «сега» *изнесено на полето с черно мастило:* Нямаше тогава нито да се обличам красно, нито на роял да ти играя, па и нямаше да живея — *и задраскано; вм. него пак в полето текстът от* стр. 254: Нямаше ∞ радвам; *след* «Нямаше» *следва:* нито — *липсващо в преписа* * р. 25: «прийми» — *допълнено с червено мастило* * р. 33—37: Дядо Драган. Стига ∞ една бабичка — *текстът написан на прилепено листче с червено мастило; под него на първоначалния лист стои:* Дядо Драган (*задраскано:* Стига) стига. Приимам. Да си жива и здрава. (*Тук вмъкнато и задраскано:* Това се вика на сила, Боже. . .) Ама си навейничава. Христина (прегръща баща си). Какъв хубав татко! Какъв си хубав, тате! (*Следва зачертаното с черен молив:* Иде ми да се влюба в тебе). Дядо Драган. Луда, луда! (пляска я ухилено по бузата). Аз не знам на кого си се метнала. Благодаря. (*Следва вмъкнато и унищожено със син молив:* Добро чедо си (брише си очите).) Господ да ви даде още повече (приима парите). Показва се на вратата Бабичката (*последното изречение вм. зачертан със син молив текст:* Райна (възхитено). Ура! Славна победа! За да ти се отплатя («се отплатя» *вм.*: награда) за любовта към твоя Райна, ща ти поиграя пак («пак» — *задраскано*») малко. Дядо Драган. Ти по-добре посвири ми одевешните. . . Не лудувай. Райна сяда на рояла и свири. (След малко време на вратата поглежда баба Мария).

Явления 1, 2, 3 са много преработвани от Вазов. Различните варианти са на лепени листове, един върху друг, на гърба им — също, означените действия на вариантите са различни от окончателния текст. За да се получи по-ясна представа за работата на автора над всяко явление, ще дадем вариантите към съответния текст, а не по последователността на залепваните една върху друга страници. Към Явление 1: . . .златни наполеончета; светат, светат, светат като слънчице. Обичаш ги и ти, тате? Дядо Драган (смее се). Кой ги не обича тие пущини? Ама къде ги носиш? Райна. Да ти се пофала. Сега ни ги донесоха. От проданта на Слатинската гора. Панайот владееше половин и това му се падна. Дядо Драган. Драго ми е (*последното със син молив вм. задрасканото:* Мисла, че той приказваше такова нещо.) Райна (подфърля парите). *Следва написано с червено мастило:* У нас, тате, лесно се харчат и лесно се печелат. Сега ща си купа. . . знайш ли какво ща си купа? Два сребърни канделябра, фотейл и кресла от тъмносин атлаз — от Бруха в София, един чаен сервиз от севърски фарфор — също

такива, каквито има госпожа Запонкова — полковницата, три нови костюма, най-последня мода ама от Лувр («три нови ∞ Лувр» — *допълнено с червено мастило*).

Друг вариант към стр. 254—255: Явление 5. Христина, Дядо Драган, Бабичката (*последното поправено с червено мастило от:* една бабичка). Дядо Драган (към бабичката). Какво гледаш, бабо, там? («Дядо ∞ там?» — *зачертано*). Христина (прекъсва свирнята). У пак иде таз, защо иде? Омръзват такива сиромаси и дрипави хора. Дядо Драган. Защо да омръзват? и те са хора. Ти, Христино, по-добре на такива злочести човеци дай пари, а не ги пръскай за лъжовни работи. Христина. На сиромах колкото и давай, сè си е сиромах. Аз не съм слънце да огрея сичките. Дядо Драган. Не е то така. Христина. Защо ги е дал Господ! За да има на света сиромаси, както е дал и богати. (Застава пред огледалото и се кичи.) Дядо Драган (към бабичката). Бабичко, не грижи се: аз ща се помола за сина ти. Ами той грешка сторил дето (*нечетливо*) бъркал в такива работи. (Райна излазя.) Бабичката. Каква грешка има, синко? В какво се [бър]кал? Поискал си заплатата, па като не дали, той казал, че на съд ще иде. [За] тая дума го прокудиха от мене. . . Дядо Драган. Ами с кого е имал разправия? Бабичката. С Дундова. Дядо Драган. Итук господин Дундов! Е прекалява.

На друг прилепен лист: (задраскано със син молив: . . .сиромаси, както е дал и богати да има. Развали ни благородното развлечение. (Подхваща пак да свири.) Дядо Драган (отива при бабата, която отстъпа навън и там я последува. Райна остая самичка и продължава да свири една минута). Райна (прекъсва свирнята). Развали ми тая жена деликатното настроение. Мраза да гледам сиромаси. Какво да им права? Господ ги е дал — за да има сиромаси, както е дал да има и богати. (Излиза.) Явление 6. Дядо Драган (влазя). Е, прекипява ми. Аз давам право на Шейновски — много неправди от този Белодушков. Да се натрупат, ще направат цяла кула. С какво право е изсякъл слатинската гора? Сè грабежи! грабежи. Аз се чуда как наш Панайот го брани. Па и Райна сè за тоя Дундов. . . а другите вагабонти. И аз не одобрявам тие золумлуци! Тогава и аз съм вагабонтин! Но за тая сиромахкина да вида да помогна.

Стр. 255, р. 31: «работа» *вм.*: вечеринка * р. 35: «ланската» — *с молив вм.*: 93 *

Стр. 256, р. 5—6: «ида малко ∾ сбогом» *вм.:* изляза да кажа сбогом на господин Станчева, па веднага ща дойда *

Към Явление 2 *има следните варианти:*

1. Юрганджиев. Да. Дядо Драган. Прекаляват го тие Миндови. Па и ти си разгалил Райна: тие слободии и харчове, и разходки не ми се харесват. На жена-дръж по-отблизо юздата, па и кесията си връзвай по-хубаво. . . Одеве ми разправяше какви диамантени пръстени («диамантени пръстени» *вм.:* сребърни камбанарии) и какви златни пайтони ще купи. . . Ти й си дал воля да пръсне тие осемдесет (*вм.:* сто) наполеона по глупости. . . Юрганджиев (смущава се). Истина, аз й ги харизах, защото и на мене като харизани дойдоха. Дядо Драган. Как тъй? Юрганджиев. Аз имам лотерийни билети от няколко немски банки. Честта ми помогна: един от тие билети ми спечели две хиляди франка. Той беше зет на Райнин късмет: харизах й ги. Дядо Драган. А тя ми пък казваше: от Слатинската гора. . . (*по-горният текст от* «Юрганджиев (смущава се)» *до* «от Слатинската гора» — *задраскан със син молив*). Юрганджиев (ниско). Гламавата бърбица. Не я слушай. (*последното изречение в полето вм. задраскането със син молив:* (високо). Ах не!) Бращолеви. Дядо Драган. Та сега за тази сиромахкиня искам от тебе, Панайоте, да правиш, да чиниш: да си дойде момчето й. . . Юрганджиев. Бъди спокоен. . . Ах, де е Райна? Да ида да я видя. Ето я. . . (Райна влазя, като тананика *

2. Юрганджиев. И аз само тъй си обяснявам тая работа. Поканата се отнася до снощната вечеринка и датата е побъркана. . . Такива разсеяности и с мене се случват колко пъти. . . Дядо Драган. Право, случва се, аз пък бъркам не с ден, ами с цяла година: доскоро в писмата си вместо 94 година се мамях и турях 93 година. Райна. И ти, тате, трябва да си влюбен или поет. . . Тате поет, ха,ха, ха! Помисли си, Панайоте, тати поет, съчинява песни!. . . («песни» — *със син молив вм.:* поезия). Пък аз ги пея («на рояла» — *задраскано със син молив*) . . . ха, ха, ха! (превива се от смях). Дядо Драган (смее се). Да те пали палата. . . Гледай я от нищо нещо прави си смях. . . Ти, Панайоте, не можеш ли да я потупваш? Аз ще изляза малко, да кажа адио на дяда Станча, па веднага ща дойда (излазя). *Следващият текст се отнася към* Явление 3: Юрганджиев. Райно, как можеш да бъдеш толкова глупава? Защо си се фалила («фалила» *вм. задраскането със син молив:* казала) на баща си с парите от Слатинската гора

(*вм. поправяния със син молив текст:* че парите са от Слатинската гора? Ти тайна не можеш да държиш, мелиш като воденица) *

3. Явление 7. Дядо Драган и Юрганджиев. Юрганджиев (влазя). Райно! Райно! Де се е дянала? (разтваря едно писмо). Какво значи туй? Снощи, па и тая вечер! Миндови са го ударили само на чайни вечеринки. Е, да прощават (към дяда Драгана). Това е покана от господин и госпожа Миндови да им идем аз, Райна и ти довечера на чай. Дядо Драган. Ама тая вечер нали Райна бе до сред нощ. . .

Стр. 256, р. 11: *след* «наврях» *задраскано със синьо мастило:* а ти пиши в София за оня кабриолет в Пеща. Аз искам кабриолет * р. 13: *след* «жълтиците» *задраскано със синьо мастило:* Всеки да ги види и да се пита отде имаме, сумнява отде разпола: гаме тъй много с пари. Гламава бърбица * р. 15: «днес» *вм.:* вчера *

Към Явление 3 *има следните варианти:*

1. Райна. Правото? Аз не бях на гости у Миндови. Юрганджиев. И вчера не е имало вечеринка там? Райна. Аз излъгах. . . Юрганджиев. Да. Де беше? Райна. (*Следва задраскано със син молив:* Правото?) Аз бях отишла при (*вм. задраскането:* у) Гйолчето. (*Следва задраскано с черен молив:* Тя ми е приятелка.) Юрганджиев. У Дундовата сестра Маргиола? Значи у Дундов пак? Райна (галено отговаря, като го милва) у Белодушков, пиленце, у Гйолчето. . . у Белодушков бях. . . Ти си умница, ти разбра, нали, пиленце (изскоква).

2. *На друг лист:* Явление 10. Юрганджиев (мисли втрещен). *В полето със син молив:* Отдавна подозирам това. . . по-добре да кажа отдавна. (*Следва задраскано със син молив:* Сичко) знам (*следва задраскано със син молив:* отколе знам). Добре знам. Но. . . това да не беше, нищо нямаше да бъде. Тоя великолепен дом и служебен напредък, и богатство, и обществено значение — сичко това се дължи на Белодушковото покровителство, което е заплатено с тая цена (*следва задраскането:* на моето семейно безчестие и съградено въз разорението на стотина сиромаси). Но какво да права? Светът е такъв, няма да го изменим. Да се гледа през пръсти на това. Идат (влазят Белодушков, Саков, Пандович).

Стр. 257, р. 34—37: «Защото само ∾ с писмото» — *зачертано и възстановено с червено мастило* *

Стр. 258, р. 4—6: «Даде ми ∾ съвест?» — *зачертано и възстановено с червено мастило* * р. 9—26: *листът скъсан* * р. 28: *след* «днес» *задраскано:* «или утре»* р. 34: «Много съм занят» — *допълнено с червено мастило* *

Стр. 259, р. 20—21: *след* «тъмници» *задраскано:* на аргументите им със сопи * р. 24: *след* «Силата» *задраскано със син молив:* на сто хиляди щика; *след* «тям» *задраскано:* Юрганджиев излазя * р. 27: *след* «удари» *задраскано със син молив и синьо мастило:* на неприятелите си. Ние им оставяме по челата такова клеймо, което сичкия сапун на двете сапунджийници в България не може да измие * р. 29: «Юрганджиев» *вм.:* Пандович * р. 33—34: «Юрганджиев! И още съдник!» — *допълнено в полето* *

Стр. 260, р. 5: «и ги тероризираме» — *допълнено с черен молив* * р. 30—32: «Белодушков ∾ (Излиза)» — *изнесено на полето* * *Отгук текстът продължава на два залепени листа, написан с червено, виолетово, синьо и черно мастило.*

Стр. 261, р. 11: «Но аз ти бях казал» — *зачертано с червено мастило и възстановено* * р. 29: «Той» *вм.:* Шейновски * р. 35: «Ето го!» *вм.:* Ето старший пристав. Едвам сега иде.

Към по-горното Явление 6 *има следните варианти:*

1. Явление 10. Белодушков, Пандович, Харитонов, Саков, Юрганджиев (влазят). Белодушков. Добър ти ден, Юрганджиев! (ръкува се с него, същото правят и другите). Пандович (фърля си шапката и сяда тежко на канапето). Не, не! Мене ме не сгрява това. Сякаш че мирише в въздуха на електричество, една близка буря се крие в облаците, които са събрани над главите ни. Белодушков. Ти сè намираш от нещо да се тревожиш, докторе («докторе» *задраскано и възстановено),* от нещо да се безпокоиш: стряска те язика на печата. Вестници никнат като гъби. И сляпо и сакато е зело да пише. Нападат, хулят, ругаят, беснеят. Че какво *(нечетливо)* с това?

2. Юрганджиев (на Дундова). Четохте ли днешния *(вм.:* вчерашния) Зов? Пише за брата си («брата си» — *с червено мастило вм.:* Слатинската гора), обвинява ни в убийството му. Заканя се. («в убийството му. Заканя се» — *допълнено с червено мастило)* (подава му вестника). Белодушков (уплашен). Кой ще му е казал («Белодушков ∾ казал» с *червено мастило вм.: задрасканото:* Дундов. Ти се стряскаш? Нека лаят.) Юрганджиев. Тие беснотии са писани от Гарибова! Явление 11. Белодушков и Пандович. Белодушков (на доктора, ниско). Доде няма никого, кажи ми какво направи? Пандович. Медицинското свидетелство написах, ето го. (Подава му хартия). Но в затвора не съм ходил *(следва написано със син молив и задраскано:* [нечетливо] да ме повикат, тъй намирам по̀ за благоразумно).

Стр. 262, р. 4—5: «излазянето на доктора» *вм. поправяното:* вашето излазяне; «той» *вм.:* Шейновски * р. 6: «кола» *вм.:* боклучава кола * р. 19: «се окопитил» *вм.:* съвзел * р. 27: *след* «излиза» *следват задрасканите със син и червен молив явление* 13 *и* 14: Явление 13. Белодушков, Пандович, после Харитонов. Белодушков (строго на доктора). Докторе, друг път не се кълни в твоята наука. Пандович. Да не умре досега — това е просто чудо. Но ти го считай мъртвец! Белодушков. Ще видим тая нощ. (Харитонов влазя). Явление 14. Горните и Харитонов. Белодушков. Де беше Харитонов? Харитонов. Занят бях много. Трябваше да изловя няколко смутители, а това ми отне сичкото време. На̀ ви новия брой от Зов. (Фърля си фуражката и сяда тежко.) Белодушков (разгръща вестника гневно). Беснотиите на тоя член са на Гарибов! Той вече е свободен? Харитонов. Тая заран го освободихме... Проклето хл[апе]. Зафаща се вече Гарибовата комедия. *(В полето:* Виж какви дързости!) Белодушков. Но аз ти заповядах да го изгониш из града, да го не оставяш нито един [*нечетливо*] Харитонов, ще отговаряш! Харитонов. Без причини? Аз и така арестувах... седмина души по една проста заповед от столицата без никакви основания. Вълнението е голямо. Белодушков (яростен). Причини, причини! Ти търсиш причини, досега сè с причини и с основания действуваме! Каква по-голяма причина от тая, че той ни вреди, че той ни пречи, че той ни заплашва? Всеки който е против нас е извън закона и трябва да се унищожи. Харитонов. Сега има и законен повод: отивам да се разпоредя за екстернирането на Гарибов Сбогом.

Стр. 263, р. 2: *след* «присъда» *задраскано:* Аз имам правило да турям точка над йотата * р. 25: *след* «изляза» *задраскано:* малко, «веднага» *вм.:* пак * р. 27: «още сега» *вм.:* утре, таз вечер * р. 30—33: «Но Люба ∾ с Люба» — *на полето с черно мастило* *

Стр. 264, р. 9: *след* «Не» *задраскано:* мари * р. 16: *след* «място» *задраскано с червен молив:* затънтено, казват * р. 39: «честното» — *задраскано и възстановено вм.:* хубавото, лошото; *същото и за* «честно» *

Стр. 265, р. 4: «Когато ∾ смеем» — *на полето със синьо мастило* * р. 12: *след* «участък» *изнесено на полето и задраскано с червен молив:* като оня Шейновски * р. 15: *след* «приятел» *допълнено и задраскано със син молив:* Защо да съм толкова весела * р. 16—18: «Хубавото ∾ (Смее се)» — *зачертано с червен молив и възстановено с червено мастило* * р. 20: «каменосърдечни» — *зачертано със син молив и възстановено* * р. 25: «си радостна и да» — *попълнено с черен молив* * р. 31: *след* «камък на» *задраскано със син молив:* господин * р. 34—43: «К у н а. Ти си ∾ Х р и с т и н а»: *текстът поправян, зачертаван и преписан с червено мастило на залепено отстрани листче* *

Стр. 266, р. 9: «(Изправя се пред огледалото)» — *със син молив вм.:* («отива» — *задраскано*) сяда при рояла, за да свири) * р. 11: «се кичи» — *със син молив вм.:* свири * р. 12: «че какво да правя?» — *със син молив вм.:* Чакай да ти посвира «китката». Тя днес много се хареса на свекъра ти * р. 13: «извърни се» — *със син молив вм.:* моля те * р. 15: *след* «шегувам» *задраскано със син молив:* (дръпка на рояла) * р. 18: *след* «Христина» *задраскано със син молив:* (става права) * р. 21: *след* «честта си» *задраскано със син молив:* или с тялото си * р. 31—32: «Аз видях разписките му» — *с черно мастило вм.:* Да те уверя, искаш ли? * р. 34: «изказа» *вм.:* предаде *

Стр. 267, р. 15: *след* «когато» *задраскано:* се замъчиш * р. 19: *след* «всеки» *задраскано:* знае * р. 20: *след* «може и да» *задраскано:* се преструваш * р. 26: *след* «Д я д о Д р а г а н» *задраскано:* (изскоква) * р. 29. «Посипахте ∾ пепел» — *задраскано със син молив и възстановено с червено мастило* * р. 36: *след* «учих» *задраскано с черен молив:* бе *

Стр. 268, р. 3: «Какво дочаках» *поправено от:* Драгане, какво си дочакал?

Стр. 269, р. 6: *след* «нещо» *задраскано:* много благородно *

Стр. 270, р. 12: *след* «се вика?» *задраскано с червено мастило:* Голям ентусиазъм! * р. 13: «Б е л о д у ш к о в» — *задраскано със син молив и възстановено;* «Това ∾ митинг» — *допълнено с червено мастило* * р. 14: «Много» — *допълнено с червено мастило* * р. 16: *след* «нашите» *задраскано със син молив:* Не виждам ни един разсилен * р. 18—19: «различавам» *вм.:* съглеждам * р. 20: *след* «иде» *задраскано с червено*

мастило: С а к о в. Узнали са, че си тука. Овация ще ви се прави. . . * р. 24: *след* «Г а р и б о в» *задраскано с червен молив:* (Стамов изскоква) *

Стр. 271, р. 20: «народа» *вм.:* България * р. 26—27: «Туй е ∾ задушавана» — *изнесено на полето; след* «задушава на» *задраскано със син молив:* от тираните * р. 28—29: «народния гняв, който» *поправено от:* изражение на гнева на възнегодувалата обществена съвест, която *

Стр. 272. р, 9: *след* «Шейновски?» *задраскано:* Как? *

Стр. 273, р. 8: «Л ю б а ∾ нещастни» — *изнесено на полето; също на полето стои текстът:* С т а м о в (приближава до Шейновски). Сава, една милост искам от тебе: убий ме (подава му *[нечетливо]* Ш е й н о в с к и (отблъсква го). Л ю б а (на Стамов). Стой на далеко * р. 36: *след* «(Стамов отстъпва)» *задраскано със син молив:* Е д и н о т т ъ л п а т а (влазя и нося две пясъчни торби). Ето с това са строшили тая нощ костите и месата на господин Шейновски (показва торбите). Л ю б а (фаща се за глава). Ах, инквизитори черни!

Стр. 274, р. 8—9: «която ∾ отнеме» — *допълнено със синьо мастило* *.

Стр. 275, р. 14: *второто* «Анархия!» — *зачертано с червен молив и възстановено * след него задрасквани и поправяни два варианта:* (изчезва заедно със стражарите в тълпата и излиза навън; тръгва заедно със стражарите, които се спират пред вратата, спрени от навалицата) * р. 17—18 — *текстът написан с червено мастило на прилепено листче; под него стои текстът, повторен след това на* стр. 276, р. 18—24 * р. 19: *след* «прозореца» *задраскано с червено мастило:* Вижте полицията, едвам спаси Белодушкова от народния гняв * р. 35: *след* «мъки» *задраскано:* в затвора *

Стр. 276, р. 10—24: *текстът на прилепен лист с червено мастило* *

Варианти в *АП*

Стр. 199. *При действуващите лица Вазов прави следните поправки, почти всичките с червено мастило:* С а в а Ш е й н о в с к и: «просветен» — *допълнено;* «русокос» *вм.:* Облечен бедно; С в е т о с л а в Г а р и б о в: «небрежно» *вм.:* студенческо: М и т ъ р С т а м о в: *след* «Стамов» *зачертано:* шпионин; «30-годишен» — *прибавено;* Б е н ю Б е л о д у ш к о в:

«депутат» — *прибавено:* «Председател на мест. полит. бюро» — *прибавено с червен молив;* Доктор Пандович: «червендалест» — *допълнено;* «Саков» *вм. зачертаното:* Николаев; Люба Гарибова: *след* «девойка» *задраскано:* млада и; Христина Юрганджиева: *написано първо:* Райна — *задраскано, отгоре с червено мастило:* Христина — *задраскано със син молив, отдолу написано със син молив:* Юрданка; *възстановяваме* Христина, *както е поправяно нататък в действията;* «богато облечена» *вм.:* и лекойравна — разкошно; Баба Мария: *след* «бабичка» *задраскано:* селянка * *след* Старши пристав *зачертано:* 1 шпионин, 1 стражар *и залепено листче със следващия текст, а под него стои:* Маскирани стражари: Други стражари. Народ. Действието на драмата става в един провинциален град. 1-во действие в адвокатското писалище на Шейновски; 2-ро действие — в къщата на Стамова; 3-то действие — в полицейски участък; 4-то действие — в частната стая на Юрганджиева *

Стр. 201: *в списъка на действуващите лица със знак прибавено* Христина — *зачертано с червено мастило, след това* — Юрдана — *също зачертано* *

Стр. 203, р. 3: *след* «бедна» *задраскано с червено мастило!* две врати *

Поправките нататък са в повечето случаи с червено мастило. Затова ще отбелязваме с какво са направени поправките само когато не са с червено мастило.

Стр. 204, р. 4: *след* «Шейновски» *задраскано:* (с присторена сериозност) * р. 36: «Аз не мога» — *прибавено* *

Стр. 205, р. 2: «и» — *прибавено* * р. 12—13: «Живея с дългове» — *прибавено* * р. 21: «плата» — *прибавено* * р. 40: *след* «лични» *задраскано:* (опитва се пак да я прегърне) *

Стр. 206, р. 8—9: «Шейновски ∾ Що?» — *допълнено на полето* * р. 14: «в България» — *добавено* * р. 15: *след* «Люба» — *задраскано:* (смутена, но шеговито) * р. 20: «(смутено)» — *добавено, след него задраскано:* О каква жива фантазия * р. 21: *след* «Шейновски» *задраскано:* Не съм свършил още *и прибавено:* Любо, слушай! * р. 28 — стр. 207, р. 5: «сладкото шептение ∾ към себе си» — *писано от Вазов на прилепен лист* *

Стр. 207, р. 33 — стр. 208, р. 8: *текстът написан от Вазов на залепен лист; под тези залепени листове стои текстът, преписан от краснописеца от ръкописа* *

Стр. 208, р. 21: «(Сядат на пекето)» — *прибавено* * р. 28—29: «ти ∾ авокат от» — *написано на полето вм. задрасканото:* както рече този брат, тук от *

Стр. 209, р. 6—7: «сечеше ∾ години» * р. 7: «падат и се струпалят» *вм. зачертаното:* падаха * р. 7—8: «страшни ∾ живи хора» *вм. зачертаното:* дървета * р. 16: «с фалшива тапия» — *допълнено* * р. 19: «изкусен» *вм.:* много дълбок в ученията * р. 36: «че ∾ селото» — *допълнено* *

Стр. 210, р. 16: *след* «той?» *задраскано:* Ах звяр!. . . * р. 35: *след* «вземе» *задраскано:* Напиши ми по-скоро жалбата *

Стр. 212, р. 3: «души» *вм. задрасканото:* селяне * р. 20: «паяк» *вм. задрасканото:* спасител *

Стр. 213, р. 23: «(влиза)» — *добавено* *

Стр. 215, р. 9: «Сега на пътя» — *с черно мастило* * р. 10—11: «Подир малко ще пристигне» — *с черно мастило вм. зачертаното:* вече е близко * р. 14—19: «Л ю б а. Да се е обезпокоил ∾ аз сега ида» — *писани от ръката на Вазов* *

Стр. 218, р. 42: «уният» *вм.:* пъшкат*

Стр. 219, р. 19: «поддръжката» — *попълнено от Вазов на оставено от преписвача празно място; в АР тя е* «отклика» *

Стр. 221, р. 13—14: «става в ∾ нещо!» — *в полето с черен молив* *

Стр. 222, р. 42: *след* «грозно» *задраскано с черен молив:* Бележи ли мястото в градината *

Стр. 223, р. 1: «Аз ∾ моля ти се» — *на полето с черно мастило вм. задрасканото:* Да, но аз ти го не казах: този секрет паза за мене си. Но и ти *

Стр. 227, р. 34: «няма» — *попълнено от автора на празно място, защото в АР там листът е скъсан и думата не се разбира* *

Стр. 230, р. 6: «да дойда» — *попълнено от Вазов на оставеното от преписвача празно място. В АР е:* дъще *

Стр. 239, р. 15: «окъсана» — *прибавено от автора на оставено от преписвача празно място. В АР изречението е било:* «Какво си тъй цяла раздърпана?»

Стр. 242, р. 39: *след* «Стамов (сам)» *следва задрасканото:* Предадох го, предадох го! Той избягна и като за присмех и наказание мое, дойде да дири прибежище в мойта къща! Сега? Трябва втори път да го предавам. Инак ако надуши Белодушков, че съм го скрил, аз съм изгубен. *Под началото на тези думи има друга*

поправка, също задраскана: Ох отдъхнах си. Сега? Да реша *

Стр. 252, р. 13: «музиката» *вм. задрасканото:* веселите разговори * р. 14: *след* «по-ясно» *е имало* Я в л е н и е 2 — *задраскано със син молив* *

Стр. 254, р. 12: *след* «От де до де» *задраскано със син молив:* Дръж си ги! Дай ги на някой сиромах! *

Стр. 256, р. 34: *след* «Фанчето» *задраскано със син молив:* Тя ми е приятелка *

Стр. 257, р. 19: *след* «Панайоте» *даден знак и изнесено на полето с черно мастило, а след това задраскано със син молив:* Ю р г а н д ж и е в. Ах, трябва да ида при гостите! (Излазя). Ю р д а н к а. Да ида да си прегледам премяната (излазя).

Стр. 263, р. 13: «(Гледа из прозореца)» — *допълнено. След него има зачертан в каре и задраскан с червен и син молив и черно мастило текст:* Я в л е н и е 10. Б е л о д у ш к о в, П а н д о в и ч, С а к о в и Ю р г а н д ж и е в (влазят). С а к о в. Аз се завърнах от сред път, нося депеша за вас (подава Белодушкову депеша). Ю р г а н д ж и е в. Новините са важни. Б е л о д у ш к о в (чете депешата). Господа! Извънредно сериозни новини.

Тук преписът свършва.

С ЧУЖДИ ДРАГ, В КЪЩИ ВРАГ

(стр. 277)

Комедия в едно действие.

Намерена в папката с неиздадени съчинения на Иван Вазов, съхранявана в Народната библиотека «Кирил и Методий» заедно с «Белодушков» и други ръкописи. За пиесата няма никакви писмени сведения. В личен разговор акад. Михаил Арнаудов е заявил на Маньо Стоянов, че знаел за такава пиеса, която била унищожена от автора. Пред своя биограф Иван Д. Шишманов Вазов заявява, че «все по същото време», когато е написал «Кандидати на славата» (30 май 1900 г.) и «Вестникар ли?» (15 февруари 1900 г.) е написал още три комедии, които изгорил, защото му се сторили «много тенденциозни». Тъй като намереният ръкопис на «С чужди драг, в къщи враг» носи дата 19 февруари 1900 г., може да се предположи, че това е една от тези три комедии. Същото допуска и Милена Цанева, която прави следната характеристика на комедията: «Написана, както се вижда, за 3—4 дена, тя представлява един непретенциозен битов

фарс или ако употребим изразителната терминология на самия Вазов, «глума». В центъра на действието стои декларираната в заглавието слабост на героя, който, учтив и възпитан с външните хора, е истински грубиянин в семейството си. Наблюдателният художник е доловил едно явление, показателно за набърже поевропейченото българско общество, за културата на парвенюшките кръгове от епохата на бай Ганьо. Но в самата комедия той не съумява да превърне личната слабост на своя герой в явление с по-широк смисъл и се задоволява да я изобличи с добродушна дидактичност. Живо и сочно скицираните образи и картини от бита на заможното столично общество от края на миналия век и наситеното с хумор и бърже развиващо се действие придават известни сценични качества на комедията, но все пак не бива да забравяме, че това е само една захвърлена от автора си чернова. Дали тази чернова само по някаква случайност е избягнала огъня, или Вазов съзнателно я е оставил, за да се върне някой ден към нея, трудно е да се реши. Във всеки случай този откръто дидактичен, лековат и набърже написан фарс явно не е могъл да живее дълго в съзнанието му като сериозна творческа задача и допустимо е, че той би могъл просто да забрави, че е запазил ръкописа му. На подобни непретенциозни «глуми» Вазов не е държал особено. Да си спомним с каква лекота през 1920 г. прославеният юбиляр се съгласява да оттегли от Народния театър своя «Двубой»: «На тия леки неща аз въобще не отдавам значение» (Милена Цанева, пос. съч., стр. 214).

Запазеният ръкопис на комедията е написан изцяло от ръката на Вазов, с черно мастило, само на едната страна на листа, като на задната страна са правени допълненията. Тези допълнения, които са влезли в текста, не отбелязваме в коментара. По ръкописа има доста поправки, но той не е доработен, поради което се явяват някои несъобразности, особено в имената на героите. Разчитането на текста за изданието и коментара направи Славка Иванова.

Печатаме текста по ръкописа със следните поправки, главно при имената на централните герои:

Г-жа Б о т у ш а н о в а в списъка на действуващите лица е Мария Ботушанова, а в текста — Таска. Поправяме навсякъде Таска.

Т о н ч о отначало се явява като Иван, а след това Иван е името на слугата. Поправяме навсякъде Тончо.

А н д о н се нарича Антон и Михаил. Поправяме на Андон.

Не поправяме имената на Шулекова, която в началото е Шулева; името на Иван се явява на едно място Александър. Не поправяме и него, тъй като това не са имена на действуващите герои.

Варианти в ръкописа

Стр. 277. *При действуващите лица Вазов прави следните поправки:* К а т е р и н а: *след* «телесно» *зачертано:* едра * Мария [Т а с к а] Б о т у ш а н о в а: *след* «суха» *задраскано:* жена * *след* «К а т е р и н а, слугиня» *задраскано:* Един разсилен *

Стр. 279, р. 6: «ми отнеха всичкото» *вм.:* не ми оставиха * р. 16: *след* «пак» *задраскано:* Имам бърза работа * р. 17: *след* «безпокоиш» *задраскано:* това ти доставя удоволствие * р. 20: *след* «Как — пак» *задраскано:* Как — пак * р. 23: *след* «къде е» *задраскано:* Той да помогне. Няма хабер, че се жени сестра му Шенка * р. 23: «Какво ∽ хабер» — *допълнено* * р. 28 — стр. 280, р. 1: «Език ∽ аршин» *вм. задраскането:* На воденица е родена. Има жени *

Стр. 280, р. 3: *след* «доклада» *задраскано:* из един път * р. 11: «А ти ∽ личност» *вм. задраскането:* А от твоите мусения и кисело лице нямам почивка; истина е, че ти ги нямаш като си на разходка * р. 19: *след* «жена» *задраскано:* и защото е хубава; «й видът» *вм.:* се наслаждават очите на хората на * р. 20 — 21: «Мъж ∽ води» *поправено от:* Защото й е мъж, за това я води. А то сичките да бяха като нас. . . * р. 23: *след* «сега?» *задраскано:* остави ме да довърша, па ще се облека, за да приема твоята сваха. («Зачита се в книжата» — *допълнено и задраскано*). *Следва задраскането с черно мастило:* К а т е р и н а (навъсено). Такива деликатни обноски хората нямат към слугите си * р. 32—33: «А герданчето ∽ няма» *вм. поправянето:* А медальонченце още няма на герданчето * р. 38: *след* «обич» *задраскано:* каквото имаш към гълъба * р. 39: *след* «К о й ч о» *задраскано:* Иди си сега, пиленце . . . (Към жена си) * р. 40: «все» *вм.:* винаги си; *след* «сприхав и» *задраскано:* груб *

Стр. 281, р. 3: *след* «сте?» *задраскано с черно мастило:* А вие сте свои хора. Кажи на Тончо да земе медал . . . Но остави ме сега спокоен. *Следва допълненото с червено мастило:* (Зачита се в книжата) * р. 17—18: «на гълъба медал» — *допълнено с червено*

мастило * р. 24: «Ида» *вм. задраскането:* Връщам се * р. 25: «Играл си билярдо» *вм. задраскането:* Изиграл си и едно билярдо на кафенето, а знайш, че толкова работа имаме * р. 26—27: «на митрополията» *вм.:* при владиката за вулата * р. 28: *след* «(чете)» *задраскано:* Можеш и да не обядваш. Ти сè за ядене, както майка ти за разходки (чете пак книжата) * р. 31: *след* «Чувай» *задраскано:* не ставай глупец * р. 32: *след* «излезе)» *задраскано:* Ти сè намираш причина да възразяваш. Хъ (на себе си, гледа. . .) и медал за гълъбът *

Стр. 282, р. 13—14: «Петра» — *писано* Петрунова, Мария, Елена и *задраскани* * р. 18: «Тогава ∽ шаферките» *вм. задраскването и поправяно:* Тогава, Иванчо, издири между твоите приятели още трима шафери * р. 21: *след* «Ш е н к а» *задраскано:* По елегантни * р. 28: *след* «иди!» *задраскано:* та свърши * р. 31 — 32: *след* «кордели» *задраскано:* трима шафери, елегантни и медал за кучето; *отгоре написано*: гердан за кучето — *и то задраскано* * р. 32: *след* «има?» *задраскано:* (Излазя) * р. 33: *след* «тласка» *задраскано:* Не забравяй * р. 35: *след* «кучето» *задраскано:* вижд *

Стр. 283, р. 5: «Ката» *вм. задраскането:* Катерина * р. 22: *след* «ден!» *зачертано:* сестрици! * р. 24: *след* «дойдохте» *задраскано:* да ни обадите; *след* «рокля»: Вашият вкус да видим * р. 27: «Роза» *вм.:* г-жа Цветанова * р. 24: *след* «съм» *задраскано:* Това е идеал *

Стр. 284, р. 3: «горнята фуста» *вм. зачертаното:* полата * р. 4: *след* «отпред» *задраскано:* покрит * р. 7: «Тука ли си» — *зачертано, писано:* елегантно» — *зачертано и първото възстановено* * р. 8: *след* «очертани» *писано с червено мастило и задраскано:* тука ли си? * р. 11: *след* «дойдох» *задраскано:* Забравих * р. 19—20: «дадох я» *вм.:* трябва да я дам да * р. 24: *след* «кръст» *задраскано:* по-дебел * р. 28: *след* «това» *задраскано:* дърво * р. 29: «То е» *вм.* задраскането: Едно * р. 32—33: «Добре ∽ тях» *вм.:* Истина, винаги е навъсен *

Стр. 285, р. 5: *след* «чест» *задраскано:* пак и радост * р. 34: «сватовете» *вм.:* свахата *

Стр. 286, р. 2: «Ката» *вм.:* Катерина слугинята * р. 3: *след* «Като?» *задраскано:* К а т а. Дойдоха от госпожа Ботушанова да обадят * р. 22: *след* «два пъти» *зачертано:* става как * р. 28: *след* «не кажеш» *зачертано:* Вие имате отровица сè на язичето. *На гърба на страницата изнесено допълнение, също зачертано:* Ти, Шено, одеве, като си вадеше костюмите из гарде-

роба, така блъскаше и хлопаше, като че си някоя пияна по дуйченка. Дивашки нрави, нито капка възпитание у тебе! (Мрачно.) Добре, ще чакам свахата. Вие щяхте да вършите нещо? Хай идете, стига сте ме тревожили * р. 30: «поскътай» *вм. зачертаното:* погледай * р. 34: *след* «Ката» *задраскано:* Бива си я; «форми» *вм. задраскаките:* дебели снаги и разкошни форми; пластични форми * р. 36: *след* «години» *задраскано:* Тресеше се земята под нея, а пък сякаш щеше да фръкне * р. 38: «пратя депеша за Пловдив» *вм. задрасканото:* телеграфирам в Пловдив; *след* «Пловдив» *задраскано:* за уволнението на Босилкова, шефа на станцията; «днес» *вм. задрасканото:* тази вечер *

Стр. 287, р. 5: *след* «бе?» *задраскано:* дръвнико * р. 13: *след* «иде» *задраскано:* Да ги земе дяволът * р. 16: *след* «Тончо» *задраскано:* Сичките изпълних; *след* «остая» *задраскано:* още * р. 36 — стр. 288, р. 1: *след* «лева» *задраскано:* да ги откупя от мит. . . *Над него написано и задраскано:* Защо не ми се усмихне съдбата *

Стр. 288, р. 6: «От Ксева ми е» *вм.:* Ще ли ми заеме * р. 7: *след* «да ми» *задраскано:* подпише * р. 10: «или поне» *вм.:* па било * р. 13: *след* «дъжд въз» *зачертано:* сичките модни магазини, картофорски клубове, орфеумите, ресторантите * р. 17: «брошка» *вм. задрасканото:* огърлица; *също на* р. 21 * р. 21: *след* «стената)» *задраскано:* И тя се чуди. . . Като я водях снощи към дома ѝ — запознах я на * р. 27—28: «среднето» *вм.:* новото * р. 29: *след* «Цветанов» *задраскано:* оставете ме * р. 33: *след* «брошката» *зачертано:* с брилянтите * «брошката» *вм. зачертаното:* огърлицата, която ще окачиш * р. 38: «бай» *вм.:* господин *

Стр. 289, р. 6: *след* «видели» *задраскано:* и бързате! Забравяте вие, младите, старите приятели, а те са най-добрите * р. 6: «госпожата» *вм. промененото:* госпожа Цветанова * р. 12 «Вашата ∾ либералност» *вм. задрасканото;* тая мисъл * р. 21: *след* «разходка» *задраскано:* Ах, как вие умеете да се радвате на живота! * р. 24—25: *след* «въздух» *зачертано:* Аз господин Цветанов, няма да ви безпокоя и на кратко ще направя една просба, малка просба *р.26: *след* «булевард» *задраскано:* К о й ч о Какво кратко? Аз съм възхитен. . . * р. 28: *след* «обича» *липсва реплика на Тончо, който трябва да извика Койчо. Вж.* стр. 287, р. 19—22 *

Стр. 290, р. 11: *след* «такъв» *зачертано:* приятен; «Не такъв гост» *вм.:* Извинете! * р. 18—19: *след* «поръчителствувате» *задраскано:* К о й ч о. Не приемам, не правете труд за мене. . .

р. 21: *вм. задрасканото:* Ц в е т а н о в. Какъв труд? Напротив, удоволствие * р. 21: *след* «задължите» *задраскано:* К о й ч е в. Не желая да ви насилвам * р. 36: «брошка» вм.: огърлица *(така е поправено и нататък)* *

Стр. 291, р. 2: *след* «слугите» *задраскани два варианта:* Ах тука и една кутийка с бонбони! (Зима я.) Оставил я; Ах! Пък тука една кутийка с бонбони! Забравил я види се Цветанов: те са късмет за Ката (донася брошката и бонбоните на масата) * р. 3: *след* «стая» *задраскано:* но тия стъпки тежки не са нейните * р. 22: «брошка» *вм.:* гердан; *следното — също* * р. 26: «забоди си я» *вм. задрасканото:* закачи го * р. 30: «Тури си я» *вм.:* Окачи си го * р. 35: «забожда си я» *вм.:* окача си го * р. 30: *след* «дал» *зачертано:* любезен *

Стр. 292, р. 4: «все младо» *вм.:* не остарява * р. 5: *след* «Смее се)» *добавено и зачертано:* Харизах ѝ герданя * р. 8; *след* «Чакай барем» *зачертано:* да си туря нови чисти ръкави; «оттатък» *вм.:* на канапето * р. 10: *след* Я в л е н и е 1 2: Катерина — *зачертано* * р. 11: *след* «(влиза)» — *зачертано:* К а т е р и н а (влазя, сподирена от Роза). Ела, ела, разправи ми. Р о з а (тръшка се на креслото с ръка на очите). Аз съм нещастна, сестро! К а т е р и н а. Но какво е? Бъди откровена! * р. 15: *след* «хубави» *задраскано:* дрехи * р. 24: «Буца имам на гърдите» — *прибавено* * р. 29: *след* «целуна» *зачертано с червено мастило:* Ако не направя някоя лудост, ще се пукна! се задуша»; «Иде някой ∾ млад?» — *добавени с червено мастило; след това следва* Я в л е н и е 1 3, *задраскано с червен молив:* Р о з а и е д и н р а з с и л е н. Р о з а (услушва се). Някой иде, ако е мъж, който и да бъде!. . . Р а з с и л н и я т (влазя). Господарът тук ли е? Р о з а (става). Няма го. Познаваш ли ме, момче? Р а з с и л н и я т. Не ви познавам. Р о з а. Подобре. Момче, целуни ме. Р а з с и л н и я т (смаян, навежда очи надолу и си мачка шапката). Р о з а. Момче, казвам ти: целуни ме по бузата. . . Ох, боже, аз съм много нещастна! Р а з с и л н и я т (срамежливо). Не можем да целунем, госпожо. Р о з а. Толкова ли е мъчно? Р а з с и л н и я т. Не е мъчно, ама господарът не позволява. Р о з а. Господаря няма да знай. . . Де бре! (подава му бузата си). Р а з с и л н и я т (дърпа се). Срамота е. Р о з а (ниско). На какъв добитък попаднах. (Високо). Вижд колко съм хубава. Р а з с и л н и я т. Нечем! Р о з а. Тогава аз ще те целуна! (Гони го да го целуне, той избягва из вратата. Пада пак на креслото.) Не ще!

Сега буцата порастна по-голяма на гърдите ми, ще се одуша.!. . (Затуля си лицето.) *

Стр. 293, р. 10: *след* «Слушай!» *задраскано:* Снощи * р. 20: «мопс» *вм.:* копой * р. 24: *след* «оттука» *задраскано:* аз намерих * р. 25: *след* «нещо» *задраскано:* на хамалина * р. 33: «Не щеш ли, той» *вм.:* Той ме вижда и * р. 37: «полудях» *вм.:* Аз станах като луда *

Стр. 294, р. 3: «Около» *вм. задраскането:* Най-малко * р. 16: «Розо» *вм. задраскането:* сестро *

Стр. 295, р. 10: *след* «(сама)» *задраскано:* Чувам * р. 12: *след* «разница» *задраскано:* Някои идат *

Стр. 296, р. 2: *след* «Ти вярваш ли?» *зачертано:* Ха, Апостоловица се върнала от Букурещ, ходила там с увеселителния трен. . . Ха, ха, ха! Вие чухте ли? Загубил я там мъжът ѝ! Цял ден се скитали из улиците, тя го дирила и той я дирил; питала властите: виждахте ли наш Никола? Ха, ха, ха!. . . па забравила и хотела. Едвам на полицията могле да разберат и я предали на мъжа ѝ здрава и читава. Ха, ха, ха! * р. 5: *след* «Хай да се не види» *зачертано:* Ами аз ще стана * р. 14: «(Вади ∾ огърлица)» — *с червено мастило* * р. 24: *след* «честито ти!» *задраскано с червено мастило:* Ти с тая прическа си удивителна. Чакай (поправя ѝ нещо на главата); *следват с червено мастило:* Ш е н к а. Благодаря, мамо * р. 30: «Катинчето» *поправяно на:* Катеринка *и зачертано* * р. 35: *след* «поразведете» *следва* «Шенчето», *поправено на* «Шенка» — *и двете зачертани* *

Стр. 297, р. 3—4: «Ш е н к а ∾ баща си)» — *с червено мастило в полето* * р. 6: *след* «изгали» *зачертано:* Ах, колко ми е приятно, че ви видях, свахо! * р. 13: *след* «Г-жа Б о т у ш а н о в а» *задраскано:* Няма сядане, да вървим * р. 16: *след* «обръщат» *зачертано:* Сегашните нито знаят да се; «взех» *вм.:* намерих; *след* «Димитра» *зачертано:* та се земахме: улучих се в сляпата неделя; *след* «Поп!» *зачертано:* С книги и вестници само * р. 19: «свате» *вм.:* Койчо * р. 27: «Грозната» *вм.:* Хубавата * р. 39—40: «Ще ∾ големци» *вм. зачертаното:* да натъпча сичките в орехова че. . . *

Стр. 298, р. 2: «Свахо не» *вм. :* Но аз съм решил да * р. 19—20: *след* «Що бягате» *зачертано:* К о й ч о. За жалост, работа. Но, свахо, аз съм наскърбен, че бягате тъй скоро, що бягате? * р. 23: *след* «(ниско)» *зачертано:* на мъжа си * р. 27: «свате» *вм.:* господин Койчо *

Стр. 299, р. 3: *след* «простотия» *зачертано:* гугуманство;

«И защо» — *зачертано и възстановено* * р. 5: *след* «Дявол ме взел!» *зачертано:* Такъв бях днес и с Цветанов * р. 9: «гълъб» *вм.:* кучето * р. 11: «вчерашната» *вм.:* снощната * р. 18: *след* «Тончо» *зачертано:* Твойта огърлица се скъса, калпава си купил * р. 28: «сътресяват» *вм.:* разстройват *

Стр. 300, р. 1: *след* «подуйченка!» *задраскано:* Язък ти за голямата, като Витоша, капела!» * р. 2: «е това» *вм. зачертаното:* искате да кажете * р. 3: «такова е» *прибавено с черен молив вм. зачертаното:* Това, което ти казах * р. 13: «черни пера» *вм. зачертаното:* бели пера *

Стр. 301, р. 11: «(и жена му влиза)» *вм. зачертаното:* Говори като усмихнато, като преглежда вест. . . обръща от другата страна вестника). Ела, Катинче, ела, пиленце, да видиш какво чудо се е случило! (Извръща се; вижда жена си) * р. 16: *след* «случило» *задраскано с червен молив:* Ела, бонбончета хрускаш ли? * р. 26—27: «Как се тъй измами?» *добавено с червено мастило вм. зачертаното с червен молив, възстановено и пак задраскано с червен молив:* Какво чудо се е случило, та си тъй разположен. . . * р. 35: *след* «нежност?» *задраскано:* Аз бих желала всеки ден да четеш такива щастливи известия *

Стр. 302, р. 5: *след* «как реве» *зачертан с червен молив текстът:* Оттиква с ръка, за да мушне кутийката с бонбоните под книжата). К а т е р и н а. Какво криеш там? (грабва кутията). Бонбони? Ах, кому предлагаш бонбони сега? Какво е това чудо. За кого ги купи? К о й ч о (смее се уж благодушно). Не разбираш ли? К а т е р и н а. За мене? Дай да те цалуна за това галантство. (Цалува го по бузата) * р. 6: *след* «целуна» *задраскано:* още веднъж * р. 9: *след* «хрумне» *задраскано:* Да ми правиш подарък, сюрприз? К о й ч о. Да сюрприз! *(вм. зачертаното:* подарък!) (Поглежда към стаята гузно.) * р. 11: *след* «К о й ч о» *зачертано:* (на себе си). Не усети! * р. 18: *след* «съм се родил» *зачертано:* К а т е р и н а. Благодаря. (Зима бонбоните.) * р. 39: *след* «вестника» *зачертано:* С тебе човешки не може да се говори. Фърли тая Витоша от главата си да я не гледам *.

Стр. 303, р. 10: «да ви» *вм.:* на тебе да * р. 26: «захарни» *вм.:* сладки * р. 28: *след* «(троснато)» *зачертано:* Ти ме дразниш безобразно; *следва зачертаването и възстановявано:* Зима си шапката и излиза; *над него написано и пак задраскано:* Влазя в другата стая * р. 30—31: «Тиранин» *вм.:* отдевешният ли е? *

р. 30—31: «гаче ∾ думи» — *прибавени с червено мастило;* «гаче» *вм. зачертаното:* сякаш *

Стр. 304, р. 8—9: «на картите» — *допълнено* * р. 10—11: «столовете» — *допълнено* * р. 19: *след* «наднича» *задраскано:* пак *

Стр. 305, р. 36: «Моята брошка» — *допълнено* * р. 37: *след* «(Високо)» *задраскано:* Нека да каже, питайте я!

Стр. 306, р. 12: *след* «откраднала» *задраскано:* Хариза (*вм.:* даде) ми я господарят * р. 24: *след* «разбирам» *задраскано с червен молив:* и пиленцето и бонбоните * р. 40 — стр. 307, р. 1: *след* («Ослушва се.)» *зачертано с червен молив:* На мене сè груб, на слугините — пиленце *

Стр. 307, р. 1: *след* «някой» *задраскано:* Влез * р. 2: *след* «душевно вълнение» *задраскано:* Влезте в другата стая * р. 8—9: *след* «(Ръкува с тях)» *зачертано:* Бачо тука ли е? * р. 10: *след* «Господин Цветанов» *допълвано и зачертавано:* Госпожа Катерина; Само майка ви е в стаята * р. 26: *след* «Добре!» *зачертано:* Па внимавай да ги не изсипеш пак в калта * р. 29: «Хей» *вм.:* «Говедо»*

Стр. 308, р. 11: *след* «Господин Коев!» *зачертано:* Цветанов (ниско). Аз съм като на тръне, по-добре да се махнем * р. 14: «(влиза ∾ вид)» — *допълнено* * р. 21: *след* «пиленце» *зачертано:* слугини и бонбони * р. 24: *след* «любовници?» *зачертано:* Една шега * р. 26: *след* «й купил» *зачертано:* Цветанов. А! Койчо (към Цветанов). Какво ахкаш, господине? *На гърба на листа следният зачертан текст:* Катерина. И бонбони й купил! (Посочва кутията.). Койчо. Бонбони купувал? Цветанов. Аз забравих тая кутия днес (*вм.: задрасканото:* одеве) тука! Роза (живо). За кого беше? (*след* «живо» *задраскано:* Аз и брошката. . .) Цветанов. За тебе, Розо * р. 27: «Каква брошка купил?» — *допълнено; след* «намерих» *зачертано:* и брошката * р. 35: «Секунданти» *вм. задрасканото:* Дуел? * р. 36: «Какви секунданти?» *вм. задрасканото:* Какъв дуел? *

Стр. 310, р. 8: *след* «сваха» *задраскано:* Не се сбирайте с пияна подуйченка * р. 11—12: «Хора до хора» — *зачертано и възстановено. Над него писано и зачертано:* Чувства до чувства * р. 23: «Само у вас ли е» *вм. поправяното:* Само вие нямате * р. 23: «Чет нямат» *вм. задрасканото:* Колко по-други има * р. 24: «по-добри» *вм.:* добри * р. 25: *след* «призършили» *зачертано:* Слава богу * р. 34: *след* «човек» *задраскано:* достоен да бъде кучкарин само; *след* «търсете» *задраскано:* по-добър * р. 37: «Калпав човек? Вам?» *вм.:* Кучкарин?! Кой ви е на. . .

Стр. 311, р. 16: *след* «Който» *задраскано:* Да. На свой го кавах; *след* «Ами кому» *задраскано:* Госпожа Ботушанова (пипа си капелата и гледа Катеринината). Койчо (поглежда и той капелата на жена си). И не прилича ли на Витоша? * р. 20: *след* «калпав» *задраскано:* кучкарин *

Стр. 312, р. 13: *след* «(Смее се)» *задраскано:* Катерина (смее се). Обясни се тогава сичко! На свои хора било! Има поговорка: «С чужди драг в къщи враг» (Смее се). Г-жа Ботушанова. Ха, ха, ха!

Елка Константинова

Славка Иванова

Методи Лилов

СЪДЪРЖАНИЕ

I

Борислав 7
Към пропаст 105

II

НЕИЗДАВАНИ ПРИЖИВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

[Белодушков] 197
С чужди драг, в къщи враг 279
Бележки 313

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА

ТОМ XVII ДРАМИ

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректор Елена Баланска

Формат 84/108/32; тираж 60 113 екз.; печатни коли 26; издателски коли 21.84; л. г. VI/34; изд № 5017; поръчка № 125; дадена за набор на 21. IV. 1978 г.; излиза от печат 30. X. 1978 г.
цена 3,06 лв.

Код.: $15\frac{59536172511}{5510—6—78}$

Издателство «Български писател» — София
ДПК «Димитър Благоев» — София